

УДК 821(1-87).09(075.3)
К13

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 03.12.2021 р. № 1306)

Кадоб'янська Н. М.

К13 Зарубіжна література: підруч. для 9 кл. закл. заг. сер. освіти / Н. М. Кадоб'янська, Л. М. Удовиченко. — Вид. 2-ге, переробл. — Х. : ТОВ «СИЦІЯ», 2022. — 272 с. : іл.

ISBN 978-617-7750-443.

УДК 821(1-87).09(075.3)

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

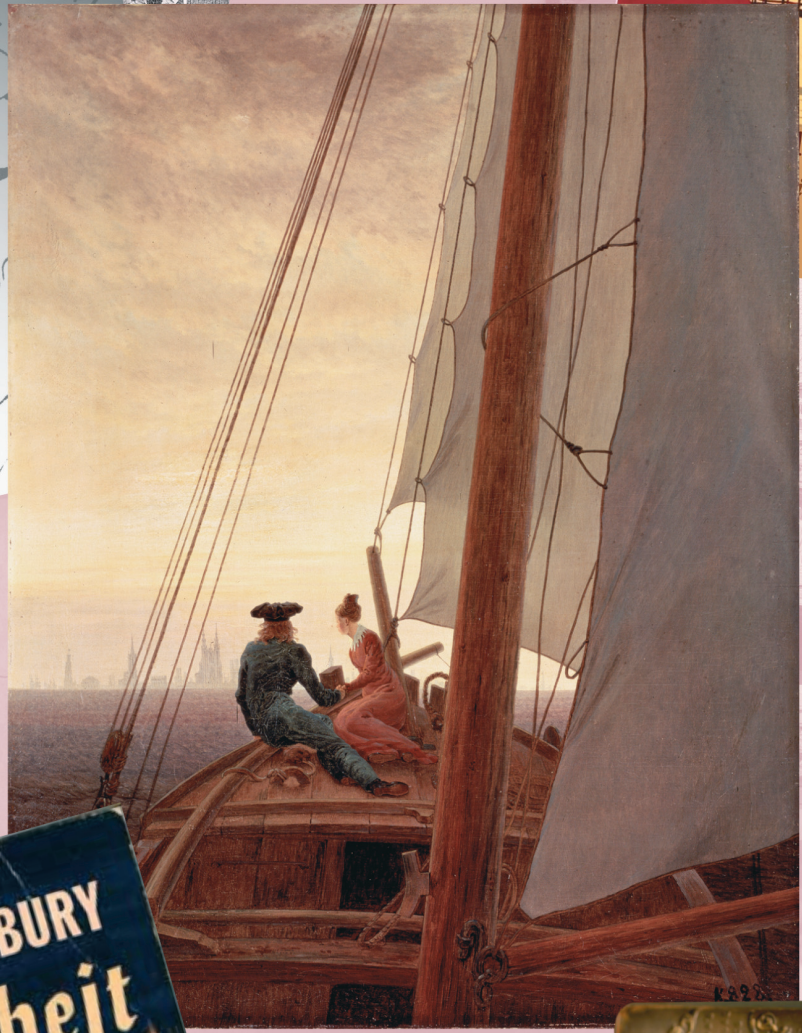
Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

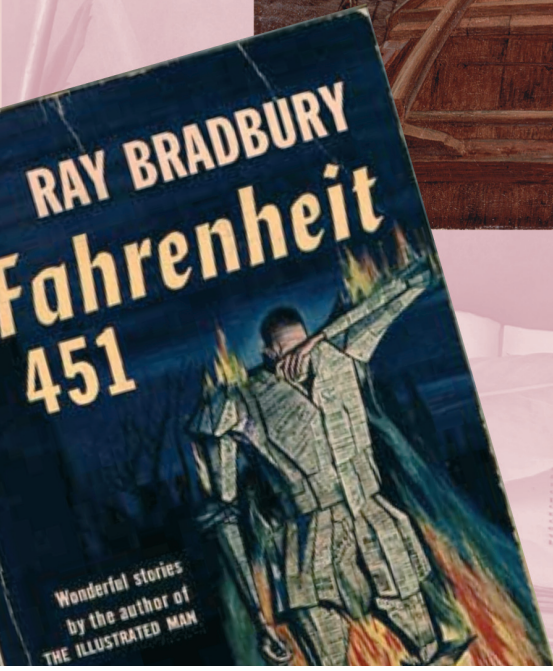
Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

's House
k Ibsen

Слова леткі,
письмена тривкі –
«*Verba volant, scripta manent*».

Прислів'я часів
Стародавнього Риму

Давньоримське прислів'я, яке є епіграфом до підручника, існує також в іншій версії: *Littera scripta manent* – *написане залишається*. Протягом року ви матимете можливість погодитися з ним або заперечити його, прийняти або запропонувати власне.

Цього року ви:

- **удосконалите вміння** розрізняти літературні епохи, напрями й течії;
- **поглибите знання** про відмінності між родами літератури: епосом (проза), лірикою (поезія), ліро-епосом (міжродові утворення) та драмою (драматургія);
- **відкриєте для себе** основні цінності різних епох Нового часу;
- **поміркуєте** над вічними образами й сюжетами світового мистецтва;
- **замислитесь** над долями геніїв різних європейських народів;
- **зрозумієте**, чому запропоновані вам твори вважають досягненнями доби Просвітництва, романтизму, переходу від романтизму до реалізму.

Дорогі юні друзі!

Часові межі епох Нового часу:

Просвітництво — XVIII ст.

Романтизм — перша половина XIX ст.

Реалізм — XIX ст.

Цього року ви продовжуватимете вивчати предмет *Зарубіжна література*. Ви будете розглядати художні твори всесвітньо відомих авторів як зразки мистецтва слова на кожному етапі його розвитку.

Як ви вже знаєте, художні тексти утворюють жанри і стилі, течії та напрями, впливають на формування культурного середовища. Ознайомлення з ними допоможе вам зрозуміти, як розвивалося мистецтво слова, які цінності переважали в різних культурних епохах.

У статтях підручника розглядаються класичні твори художньої літератури Нового часу (XVIII–XIX ст.), історія виникнення, жанрові та стильові особливості, життєвий і творчий шлях авторів, їхні ідеї та образи, культурний контекст.

Книжка побудована таким чином, що кожній епосі відведено окремий розділ. Кожен розділ складається з параграфів, присвячених програмовим художнім творам. Поетичні твори подано в найкращих українських перекладах повністю або в уривках. Деякі з них уміщено також мовою оригіналу. Крайні українські переклади програмових прозових текстів (в уривках або повністю) ви зможете прочитати в хрестоматії.

Як користуватися підручником?

Підготовка до читання художнього твору

Не пропускайте назви розділів і параграфів. Спробуйте за назвою визначити, що саме ви будете вивчати в кожному з них. Це вам допоможе виділити головне в навчальному матеріалі.

Складайте власний «Банк ідей» до кожного параграфа, щоб сформулювати свої очікування від вивчення теми та перевірити, чи справдилися

вони в процесі навчання. Переходьте до читання теоретичного матеріалу (історичних оглядів, розповідей про різні культурні епохи, біографічних відомостей про письменників та огляду їхньої творчості). Використовуйте робочий зошит для обробки інформації: виділіть у тексті головну думку, складіть план або тези статті, дайте відповіді на запитання, намалюйте схеми, заповніть таблиці, підготуйте скрайбінг-презентацію. Це допоможе вам підготуватися до роботи з художніми творами.

Банк ідей — поле на сторінці робочого зошита для запису ваших гіпотез та відкриттів під час вивчення теми.

Скрайбінг (від англ. scribe — нарис, ескіз) — найновіша техніка презентації, візуалізація інформації. Текст читається або прослуховується та паралельно ілюструється на папері, графічні зображення фіксують ключові образи тексту.

Читання художнього твору

Наступний етап — читання художніх творів. Під час читання не відмовляйтеся від діалогу з автором і текстом: ставте запитання до твору, робіть у робочому зошиті нотатки, записи та виписки (потрібні деталі, ключові моменти, ілюстративний матеріал до теоретичних визначень). Намагайтеся передбачити подальший розвиток подій. Зверніть увагу, чи отримали ви відповіді на свої запитання, якщо ні — шукайте їх у тексті. Не знайшли — сформулюйте їх для обговорення у класі. Не залишайте незрозумілих слів! Поясніть емоції й почуття, які виникали у вас під час читання.

Для досягнення високих результатів використовуйте:

- Словник літературознавчих термінів;
- порівняння тексту оригіналу й перекладу художнього твору;
- міжмистецькі зв'язки;
- сучасні джерела інформації.

Підсумки читання

Скласти власне уявлення про художній твір і підготуватися до наступного етапу роботи — обговорення прочитаного твору та підведення підсумків — вам допоможе рубрика «Оцінки та обговорення».

Поверніться до складеного на початку роботи з темою «Банку ідей» і перевірте висунуті гіпотези. Підбийте підсумки своєї роботи: сформулюйте власне уявлення про художній твір, його автора та літературну добу. Візьміть участь в обговоренні художнього твору.

Корисні поради

- Уважно розглядайте ілюстрації. Вони допоможуть вам уявити те, про що ви читаєте.
- Запам'ятайте головне. У цьому вам допоможе рубрика «Завантаж інформацію».
- Перевірте себе. Для цього після кожного розділу є рубрика «Ваші підсумки».
- Нові терміни й поняття виділено в тексті жирним шрифтом. Їхні тлумачення подано на берегах сторінок підручника та в Словнику літературознавчих термінів.

Продуктивно працювати з підручником вам допоможуть рубрики:

 ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

 ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

 ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

 ВИСОКА ПОЛИЧКА

 ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

 ЗАВАНТАЖ ІНФОРМАЦІЮ

 ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

 ЗАВДАННЯ ДЛЯ ГЕЙМЕРІВ

 ВАШІ ПІДСУМКИ

Вступ

Опрацювавши вступну статтю підручника, ви дізнаєтеся:

- про міжродове утворення — *ліро-епос*;
- про нове для вас поняття «літературний стиль»;
- що об'єднує та чим відрізняються літературні жанри.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

1. Пригадайте з вивченого раніше, що означають поняття «літературний процес», «літературна епоха», «літературна доба».
2. Поясніть, твори якої доби: Античності, Середньовіччя, Відродження, Бароко чи Класицизму — вам найбільше запам'яталися і чому.
3. Прокоментуйте, твори яких літературних родів і жанрів, прочитані у 8-му класі, вам найбільше сподобалися.
4. Поміркуйте, про що ви хотіли б дізнатися з курсу зарубіжної літератури в 9-му класі, і сформулюйте пропозиції щодо тем, з якими ви хотіли б самостійно попрацювати і виступити у класі.

Художню літературу як мистецтво слова поділяють на три літературні роди: **епос, лірику і драму** (розподіл Арістотеля). Відомо, що:

- *ліричність* — настанова на зображення внутрішнього світу ліричного героя. У **ліриці** автор/авторка розкриває переживання, почуття, стани, думки, настрої своїх героїв. **Жанри ліричних творів:** ліричний вірш, пісня, елегія, ідилія, гімн, епіграма тощо;
- *епічність* — настанова на розповідь про події і людей, які беруть участь у цих подіях. В **епосі** автор/авторка описує навколишній світ, розповідає про те, що відбувається «само собою». В епічних творах завжди є сюжет, описи (портрети, пейзажі), художні деталі. **Жанри епічних творів:** оповідання, новела, повість, роман, казка;
- *драматичність* — настанова на зображення напружених подій і вчинків дійових осіб, що відбуваються в цей момент. У **драмі** автор/авторка розкриває характери у конфліктних ситуаціях. Драматичні твори поділяються на дії, сцени, яви, розкривають конфлікт через монологи і діалоги. **Жанри драматичних творів:** власне драма, трагедія, комедія, трагікомедія, водевіль.

У художній літературі завжди існували твори, які однозначно не можна віднести до того або іншого роду. Вони гармонійно поєднують

ознаки різних літературних родів і мають спеціальні назви. Наприклад, художні твори, що поєднують ознаки лірики й епосу, називають **ліро-епічними**. **Жанри ліро-епічних творів:** байка, поема, балада, ода, дума, історична пісня тощо.

Теорія літератури

Лицарський роман зображує різноманітні героїчні й любовні історії, оспівує волю до перемоги над злом, і все це у казковій атмосфері з елементами фантастики. Найвідомішу пародію на лицарський роман написав Мігель де Сервантес Сааведра.

Пригодницький роман насичений незвичайними подіями. В основі сюжетів пригодницьких романів лежать мотиви пошуку скарбів, викрадення і переслідування, їх пронизує атмосфера таємничості й загадковості. Вам знайомі твори майстра пригодницького роману Роберта Льюїса Стівенсона.

Історичний роман побудований на історичному сюжеті, який відтворює у художній формі якусь епоху, певний період. У ньому історичні факти, справжні історичні особи переосмислені письменником і подані в авторському баченні, яке не завжди відповідає правді. Засновником історичного роману вважають Вальтера Скотта.

Морально-психологічний роман основну увагу зосереджує на розв'язанні поставлених письменником моральних проблем, що веде до глибокого психологічного аналізу дій та вчинків героїв, наприклад роман Михайла Лермонтова «Герой нашого часу».

Роман у віршах — різновид ліро-епічного (змішаного) жанру, у якому поєднані особливості ліричного й епічного зображень, що веде до багатоплановості художнього світу. Межує з драматичною поемою, віршованою повістю. Поширення набув у ХІХ–ХХ ст. Зразки роману у віршах: «Дон Жуан» Джорджа Байрона, «Євгеній Онегін» Олександра Пушкіна, «Марина» Максима Рильського, «Маруся Чурай» Ліни Костенко.

Літературний жанр — це умовне об'єднання літературних творів за певною структурою та спільними ознаками зображення дійсності. Наприклад, література знає роман лицарський, пригодницький, історичний та багато інших. Жанр є своєрідною пам'яттю літературного розвитку.

У романі «Євгеній Онегін» у віршовій формі розповідається про життя головного героя.

Українська культура в ряду культур інших слов'янських народів є складовою загальноєвропейської культури. Ось чому так важливо знати і розуміти мистецтво близьких нам народів Європи.

Кожний літературний рід має свої жанри. Вони довговічні, розвиваються, набувають нових рис. Для кожної епохи характерні певні жанри.

Літературні жанри історично змінювалися. В одну історичну епоху висувалися на передній план одні жанри, відсувалися на задній план або зовсім занепадають інші. Популярна в Античну добу трагедія

в Середньовіччі занепадала як жанр, але по-новому засяяла за доби Відродження. Популярна за часів класицизму комедія поступилася місцем роману в наступний період – добу Просвітництва.

Кожна національна культура завжди має відкритий характер. З інших культур вона запозичує те, що сприяє її власному розвитку, розквіту особистості, те, що виховує в людині любов до життя й активну позицію.

Вам уже відомі різні жанри всіх трьох літературних родів та міжродові жанри.

ЛІРИКА			
Жанр	Визначення	Автор	Назва твору
Ліричний вірш	Невеликий за обсягом твір, написаний ритмізованою мовою	Сапфо Луїс де Гонгора-і-Арготе	«До Афродіти» «Галерник»
Елегія	Один із жанрів лірики, поетичний твір печального змісту, у якому розкриваються філософські роздуми про життя і людину, оспівуються природа, любовні й патріотичні почуття, висміюються моральні вади	Тіртеї Публій Овідій Назон	«Добре вмирати тому...» «Сумні елегії»
Сонет	Ліричний вірш, який складається із чотирнадцяти рядків п'ятистопного або шестистопного ямба: двох чотиривіршів (із перехресним римуванням: <i>абаб, абаб</i>) та двох тривіршів (з усталеною схемою римування: <i>ввд, еед</i>)	Данте Аліґ'єрі Франческо Петрарка	«В своїх очах вона несе Кохання...» «Книга пісень»
Сонет англійський	Англійський сонет — змінений строфічний варіант класичного італійського сонета: три чотири-вірші (катрени) і фінальний двовірш (куплет)	Вільям Шекспір Джонн Донн	Сонет 66 «Священні сонети»

ЕПОС			
Жанр	Визначення	Автор	Назва твору
Казка	Один із жанрів епосу фольклорного або літературного походження, розповідний, сюжетний художній твір про вигадані та фантастичні події	Якоб і Вільгельм Грімм Оскар Вайльд	«Пані Метелиця», «Бременські музики» «Хлопчик-зірка»
Притча	Повчальне алегоричне оповідання з яскраво висловленою мораллю		Біблійні притчі, Соломонові притчі
Оповідання	Невеликий за обсягом твір з обмеженою кількістю персонажів, у якому, як правило, описується одна подія і вирішується одна проблема	Ернест Сетон-Томпсон Джек Лондон	«Снап», «Лобо», «Доміно» «Жага до життя»
Повість	Твір, більший від оповідання за кількістю описаних подій і персонажів	Чарлз Дікенс Річард Бах	«Різдвяна пісня в прозі» «Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон»
Новела	Невеликий за обсягом прозовий твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом і динамічною дією	О. Генрі	«Дари волхвів», «Останній листок»
Роман	Великий за обсягом, складний за будовою прозовий епічний твір з декількома сюжетними лініями, багатьма проблемами. Персонажі зображені у розвитку впродовж тривалого часу	Мігель де Сервантес Сааведра (пародія на лицарський роман), Роберт Льюїс Стівенсон (пригодницький роман), Вальтер Скотт (історичний роман)	«Дон Кіхот» «Острів скарбів» «Айвенго»

ДРАМА			
Жанр	Визначення	Автор	Назва твору
Трагедія	Драматичний твір, у якому порушуються складні моральні проблеми і розкриваються гострі, непримиренні конфлікти, розв'язання яких призводить, як правило, до загибелі дійових осіб	Есхіл Вільям Шекспір	«Прометей закутий» «Ромео і Джульєтта»
Комедія	Драматичний твір, у якому засобами гумору і сатири розвінчуються негативні суспільні та побутові явища, розкривається смішне в навколишній дійсності чи в людині	Жан Батіст Мольєр	«Міщанин-шляхтич»

ЛІРО-ЕПОС (міжродове явище)			
Жанр	Визначення	Автор	Назва твору
Байка	Невеликий алегоричний, здебільшого віршований твір повчального змісту, з яскраво вираженою мораллю. Комізм і сатира — невід'ємні особливості байки	Езоп Іван Крилов	«Лисиця і виноград», «Вовк і Ягня» «Квартет», «Бабка і Муравель»
Билини	Віршовані твори, які здебільшого прославляють подвиги народних героїв, мають реальну історичну основу, прототипами героїв могли бути реальні історичні особи, сюжети із життя яких протягом тривалого часу набули надзвичайних дивних рис		«Ілля Муромець і Соловей-Розбійник»
Балада	Твір фантастичної, історико-героїчної або соціально-побутової тематики з драматичним сюжетом	Фрідріх Шиллер Адам Міцкевич Йоганн Вольфганг Гете	«Рукавичка» «Світязь» «Вільшаний король»
Поема	Віршований твір, у якому зображені значні події і яскраві характери, а розповідь про героїв супроводжується розкриттям авторських переживань і роздумів	Гомер Публій Вергілій Марон	«Іліада» «Енеїда»
Ода	Урочиста старовинна пісня на будь-яку тему, яка виконувалася в Давній Греції хором під музичний супровід. Пізніше — хвалебний вірш, присвячений прославленню важливих історичних подій або визначних осіб	Квінт Горацій Флакк	«До Мельпомени»

Поняття стилю багатозначне. У повсякденному житті ми вживаємо поняття «стиль одягу», «стиль моди», «стиль поведінки», «стиль гри», «стиль життя». А яке тлумачення має це слово для художньої літератури?

Художні твори характеризуються не тільки тим, що зображується і у якій формі (роди і жанри літератури), а й тим, як зображується, які засоби використовує автор для створення художньої картини світу. Ці засоби об'єднують поняттям *стиль*.

У художньому творі представлено не загальнокультурну, а авторську картину світу, яка набуває особистісного характеру.

Художній стиль (від лат. *stilos* — *грифель для писання*) — сукупність ознак, які характеризують художні твори. Розрізняють **стиль доби** — спільні ознаки творів певного історичного періоду та спільні погляди на світ і людину; **стиль напрямку** — спільні погляди

авторів на мистецтво та правила творчості й спільні ознаки творів (бароко, класицизму тощо); **стиль митця** — спільні ознаки різних художніх творів прозаїка, поета чи драматурга, його індивідуальна манера письма.

Що зображується?

Літературний рід (лірика, епос, драма)

У якій формі зображується?

Літературний жанр:

- ліричний вірш, пісня, елегія, ідилія, гімн, епіграма;
- оповідання, новела, повість, роман, казка;
- драма, трагедія, комедія, трагікомедія; байка, поема, балада, дума, історична пісня

Як зображується?

Літературний стиль

Стиль доби і напрямку

Стиль епохи не є чимось незмінним і застиглим. Стиль змінюється в часі, один стиль приходить на зміну іншому. Але стилі не зникають безслідно, вони залишаються жити у творах мистецтва, де відображено життя суспільства певної епохи. Історія культури і літератури поділяється на такі епохи: **Антична** (Давня Греція і Давній Рим), **Середньовіччя**, **Відродження**, **Нова і Новітня Доба**.

Антична література сформувала духовні цінності, які стали базовими для всієї європейської культури: цінність земного життя, щастя, духовної та тілесної краси. Центральне місце у творах античного мистецтва відводиться людині. Ідеал Античності — досконала фізично і духовно, активна, діяльна, закохана в життя, сповнена жаги знань і творчості людина, яка готова самостійно приймати рішення, нести відповідальність за свої вчинки, здатна на самопожертву заради держави.

■ Античний стиль. Пергамський оltар. Перша пол. II ст. до н. е.

■ Середньовічний стиль.
Міланський готичний собор

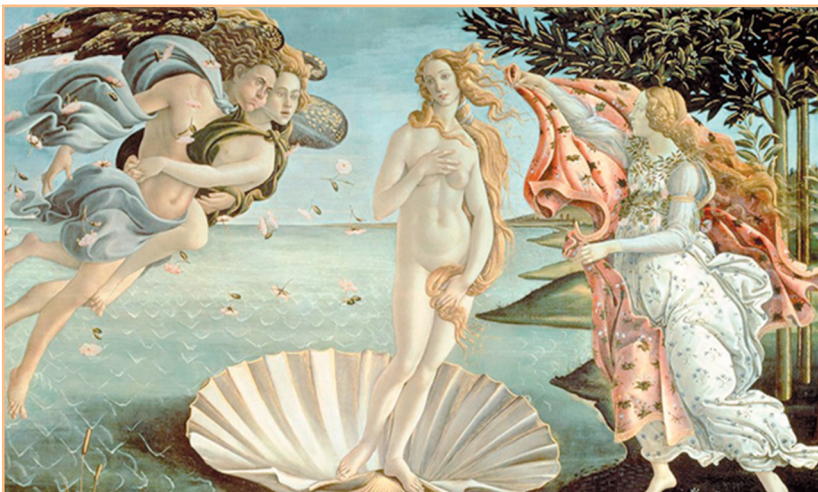
Однією з найважливіших людських рис у цю добу вважали любов до вітчизни. Для стилю Античності характерні лаконізм, вишуканість і витонченість (Давня Греція) та монументальність, парадність, велич (Давній Рим).

Для Середньовіччя визначальною була роль християнської релігії та церкви в суспільному й культурному житті. Політика, мораль, наука, освіта й мистецтво підпорядкувалися церкві, яка взяла на себе роль посередника між Богом і людьми. Ідеал Середньовіччя — віра в Бога і відданість сюзерену. Мистецтво майже не виражало радості буття. Основна риса середньо-

вічного стилю — втілення християнської релігійної ідеї.

Відмінна риса стилю епохи Відродження — світський характер культури і її антропоцентризм (тобто інтерес насамперед до людини і її діяльності), органічне поєднання сфери суспільного та духовного життя: політики, релігії, філософії, науки, мистецтва. Мистецтво цієї доби не заперечувало віри в Бога, віра здобувала іншу якість.

У добу Відродження починають формуватися сучасні уявлення про людину. Інтерес до людини, природи, місця людини в природі, віра в необмежені можливості людини, насамперед у пізнанні — ось основні теми мистецтва доби Відродження. На перший план знову, як і в Античності, виходить діяльна, активна, піднесена, титанічна особистість. Основний критерій її життя сформулював великий Шекспір: «Критерієм є творіння добра».

■ Стиль епохи Відродження. Сандро Боттічеллі. Весна

Основні риси стилю доби Бароко — парадність, урочистість, пишність, динамічність. Особливо слід відзначити прагнення до синтезу мистецтв — взаємопроникнення архітектури, скульптури, живопису й декоративного мистецтва.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Стиль бароко склав цілу епоху в історії мистецтв. Раніше цей стиль трактувався як відступ від естетичних норм. Побутувала введена в обіг класицистами думка, ніби доба Бароко — це непорозуміння в мистецтві, півторасторічне панування несмаку; начебто бароко підточило і врешті-решт зруйнувало культуру Відродження. Слово «бароко» стало терміном зі змістом: «дивний», «чудернацький», «химерний».

■ Стиль бароко.
Статуя янгола з терновим вінцем Джованні Лоренцо Берніні

Україна і світ

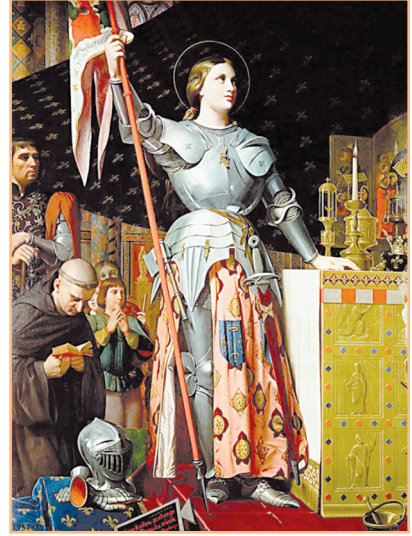
Українське (козацьке) бароко — це архітектурний стиль, що проявився в Україні у XVII ст. Він відрізняється від західноєвропейського помірним орнаментом і спрощеними формами. Яскравим зразком українського бароко стали перебудовані й оновлені давньоруські храми: Софійський собор, Успенський собор Києво-Печерської лаври, собори Видубицького й Михайлівського Золотоверхого монастирів. Кращими зразками живопису українського бароко є церковні розписи в Троїцькій церкві Києво-Печерської лаври.

■ Софія Київська

- Стиль бароко. П'єр Міньяр. Клію, муза епосу та історії. XVII ст.

- Стиль класицизм у живописі. Жан Огюст Домінік Енгр. Жанна д'Арк на коронації Карла VII в Реймському соборі

Розвивалось українське бароко й в усіх жанрах літератури, зокрема в проповідях Іоанікія Галятовського, у поезії Лазаря Барановича, Івана Величковського. Найяскравіша постать українського бароко — мандрівний поет і філософ Григорій Сковорода.

Стиль епохи класицизму визначається зверненням до античного мистецтва та художніх традицій Відродження. Усе в класичному мистецтві упорядковано: у кожному виді мистецтва складається чітка ієрархія жанрів, що поділяються на «високі» і «низькі». Кожний жанр має свої певні ознаки, і змішання їх є неприпустимим.

- Стиль класицизм у живописі. Жан Луї Давид. Смерть Сократа. XVIII ст.

Інтерес для класицизму представляє тільки вічне, незмінне — у кожному явищі він прагне розпізнати істотні, типологічні риси, відкидаючи випадкові індивідуальні ознаки. Естетика класицизму надає величезного значення суспільно-виховній функції мистецтва. Правила й канони класицизму бере з античного мистецтва, де ідеалом був порядок, розумність, гармонія. У своїх творах класицисти домагалися краси та істини, ясності, стрункості, закінченості побудови. У літературі періоду класицизму головного значення набули логічне розгортання сюжету, чітка урівноважена композиція, глибоке зображення героїв.

У наступну добу — Просвітництва або Століття Розуму — надавали великого значення знанням і вірі у здатність людини пояснити світ. Героя художніх творів відрізняє моральна стійкість, мужність, правдивість, вірність обов'язку. Про це ви дізнаєтеся з наступного розділу.

Стиль митця

Стиль митця, індивідуальна творча манера, «творче обличчя» окремого автора — синонімічні поняття. Відома формула Жоржа Луї Леклерка Бюффона: *«Стиль — це людина»*. Саме зі стилем пов'язується уявлення про цілісність художнього твору, він є втіленням єдності всіх компонентів (образної системи, художньої мови, жанру, композиції, фабули, ритму, інтонації тощо). Це поняття вказує на особливості художньої мови, виражальних засобів, зумовлених авторською майстерністю.

Відомий російський поет Олександр Блок стверджував: *«Поети цікаві не тим, що в них є загального, а тим, чим вони відрізняються один від одного»*.

■ Стиль класицизму.
Вілла Ротонда. Італія, XVIII ст.

■ Доба Просвітництва.
Вільям Хогарт. Підкуп виборців.
XIX ст.

Жорж Луї Леклерк де Бюффон — французький натураліст, біолог, математик, геолог, письменник і перекладач XVIII ст., член Паризької академії наук.

У кількох звичайних словах можна вмістити багато цікавого і важливого, змістовного і несподіваного! І це вдається тим митцям, які мають власний вишуканий художній стиль.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Поняття «стиль» відоме в європейській культурі ще з часів Античності. Спочатку воно вживалось для пояснення особливостей побудови речень при мовленні та писанні. Автор мав використовувати певну лексику та емоційно забарвлювати текст відповідно до теми і мети висловлювання. Для значних і державних справ (наприклад, героїчна доблесть, суворий закон, мудрі вчинки або вислови) використовували **високий** стиль — урочистий, піднесений, святковий, зворушливий.

Середній стиль, який ще називали «скромним», квітчастим, поміркованим, однорідним, передбачав використання «скромних» речень при викладі «скромних» тем. Але можна було вживати дотепні вставки, яскраві метафори і мовні фігури для прикраси й розваги. Текст мав бути легкий і ясний, «неначе блискуча річка, що пливе між прекрасними берегами». Середнім стилем тлумачилися «середні речі», веселі або сумні, як, наприклад, привітання гостей, прояв доброзичливості, вітання, похвали. Сюди зараховувалися також історичні оповідання.

Низький стиль — простий, низький, фамільярний, — усе ж не мав допускати вульгарної мови завдяки специфічним тонкощам, літературним словам, котрі часто вживалися і в прямому, і в переносному значеннях, з ясним смислом. Почуття мали виражатися стримано. Низький стиль використовувався для розкриття «малих» тем, коли йшлося про сільське господарство, сімейні справи, у зверненнях до друзів, у проханнях, жартах тощо.

Стиль — це явище цілісне й водночас неповторне. Він є свідченням мистецького таланту автора. Недарма великий Гете вважав, що далеко не всі письменники мають свій стиль. На думку Гете, стиль є найвищим ступенем художньої довершеності, якого досягають лише окремі майстри. До середніх літераторів славнозвісний німецький поет застосовував термін «манера», а до найслабших — «наслідування».

Талановиті представники письменництва завжди приділяють велику увагу власному стилю, роботі над ним. *«Все, що в мене є, — це мій стиль»*, — говорив блискучий стиліст Володимир Набоков. А великий французький письменник Густав Флобер мріяв написати книжку, яка б трималася безпосередньо на внутрішній гідності стилю.

Завдяки стилю митець творчо відтворює чи перетворює, художньо опрацьовує життєвий матеріал. Загальні теми, проблеми, події набувають в індивідуальному стилі письменника художньої неповторності, адже вони «пропускаються» через особистість митця.

Література і культура

Основні ознаки стилю доби простежуються у різних національних літературах. Але обов'язковим складником стилю є етнонаціональне, характерне для культури саме цього народу. Потаємний його смисл зрозумілий лише носіям цієї культури та виявляє їхню духовну спорідненість. Ми можемо ознайомитися з етнонаціональними особливостями німців, англійців, французів, поляків, іспанців, італійців та інших народів завдяки праці українських перекладачів, які прагнули для нас — українців — «розкодувати» символічну художню мову інших народів.

ЗАВАНТАЖ ІНФОРМАЦІЮ

Існують три основні роди літератури: лірика, епос, драма.

Лірика — зображення у творі внутрішнього світу ліричного героя (ліричний вірш, пісня, елегія, ідилія, гімн, епіграма тощо).

Епос — розповідь про події і людей, які беруть участь у цих подіях (оповідання, новела, повість, роман, казка).

Драма — зображення напружених подій і вчинків дійових осіб, що відбуваються в певний момент (трагедія, комедія, трагікомедія).

Художні твори, що поєднують ознаки лірики й епосу, називають **ліро-епічними** (байка, поема, балада, ода, дума, історична пісня тощо).

Художній стиль — сукупність ознак, які характеризують художні твори (**стиль доби** — спільні ознаки творів певного історичного періоду; **стиль напряму** — спільні погляди авторів на мистецтво та правила творчості; **стиль митця** — індивідуальна манера письма автора). 📱

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, твори яких літературних родів і жанрів, прочитані минулого року, вам найбільше сподобалися. Чому?
2. Розкажіть, що нового ви дізналися про літературні роди.
3. Поясніть, як пов'язані літературні роди і жанри.
4. Аргументуйте, до яких літературних жанрів належать художні твори, які ви прочитали минулого року.
5. Обґрунтуйте, яким літературним жанрам ви віддаєте перевагу тоді, коли самостійно вибираєте твори для читання.
6. Поясніть відмінність між поняттями «стиль доби», «стиль напряму і течії», «стиль митця».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи за інтересами та підготуйте презентацію на одну з тем, використовуючи приклади з української і зарубіжної літератури, живопису, музики, архітектури:

- Стиль доби Античності.
- Стиль доби Середньовіччя.
- Стиль доби Відродження.
- Стиль доби Бароко.
- Стиль Класицизму.

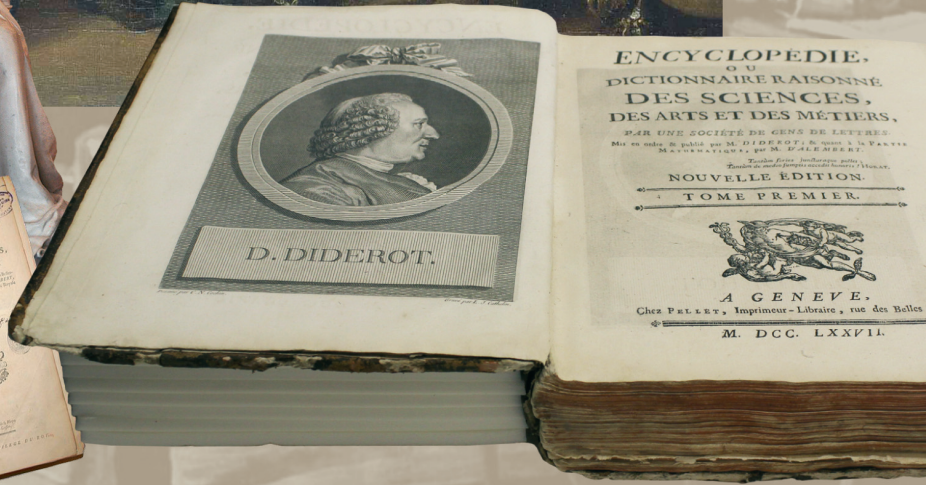
ЗАВДАННЯ ДЛЯ ГЕЙМЕРІВ

Використовуючи мережу Інтернет, підготуйте експонати для фотовиставки «Жіночі й чоловічі костюми різних епох і стилів». 🎮

Ключові поняття теми:

епос, лірика, драма, ліро-епос, стиль доби, стиль напряму, стиль митця.

Розділ 1

Просвітництво

Просвітництво — інтелектуальний і духовний рух кінця XVII — початку XIX ст. у Європі та Північній Америці. Основи просвітницького світогляду: відмова від релігійного світорозуміння та звернення до розуму як до єдиного критерію пізнання людини й суспільства.

Людина XVIII століття відчула насолоду нового науково-експериментального пізнання природи та людського життя, перейнялась гордістю за свій високий дар розуміти все, що її оточує, і безмежною вірою в силу та безпомилковість свого інтелекту.

Опрацювавши розділ підручника «**Просвітництво**», ви:

- **ознайомитеся** з Просвітництвом як культурною та літературною добою;
- **складете уявлення** про вплив філософії на літературу й культуру за доби Просвітництва;
- **з'ясуєте**, як втілено гуманістичний ідеал і філософію раціоналізму в літературі та мистецтві доби Просвітництва;
- **відкриєте для себе** творчість геніальних митців світового значення;
- **зрозумієте**, як епоха Просвітництва вплинула на розвиток людської цивілізації.

Доба Просвітництва в Європі

XVIII століття ввійшло в історію як доба Просвітництва — епоха змін і оновлення, які стосувалися релігії й політики, освіти й виховання, культури й мистецтва, науки й техніки.

Просвітництво — ідейний рух у мистецтві, культурі, представники якого: вчені, філософи, письменники, — були прихильниками теорії природного права, вважали метою суспільного устрою людське щастя, шлях до якого — перебудова суспільства відповідно до принципів, продиктованих розумом. Своїм завданням просвітники вважали утвердження свободи, розвиток природних здібностей кожного, громадянське виховання та поширення освіти.

XVIII століття називають також *Добою розуму*, адже разом з ідеями Просвітництва утверджувалася віра в силу знань та можливість розумного облаштування громадського життя. Саме в цей час виникла також ідея поступу — послідовного розвитку людства через здобуття нових знань, удосконалення суспільного ладу та покращення умов життя.

Просвітники мали широкий світогляд, у якому виділялися концепція освіченого абсолютизму, ідея цінності людини, критика церкви, патріотизм, утвердження самосвідомості й самооцінки особи. Цим просвітники відрізняються від просвітителів, якими є всі носії освіти і прогресу.

Просвітники стверджували, що світ, у якому ми живемо, влаштований гармонійно та раціонально, а людина — це досконала істота, яку природа наділила різноманітними талантами й здібностями. Вони вважали, що в природі, у суспільстві, в особистому житті людини діють однакові універсальні закони, а людина має пізнати їх та влаштувати своє життя відповідно до них.

Епоха Просвітництва утвердила у свідомості людей поняття «природного права». Просвітники вважали, що всі люди від природи наділені природними правами, зокрема правом на життя, свободу і рівність. Отже, існуючі в суспільстві відмінності (між бідними і багатими, правителями і підлеглими, дворянами і простими людьми) встановлені не Богом, а самими людьми, які мають змінити те, що самі й створили.

Наміри змінити державу й суспільство в епоху Просвітництва виглядали як законне право людини. Справедливим вважалося суспільство,

Раціоналізм — філософський напрям, що визнає розум основою пізнання й поведінки людей.

у якому додержано природних прав людини, відкритих за допомогою розуму. У реалізації своїх ідей просвітники покладали надії на монархів: саме вони мали встановити «розумний» порядок у власних державах.

Прикладом утілення в життя ідей просвітників стали реформи «освічених монархів» — короля Пруссії Фрідріха II, австрійських імператорів Марії-Терезії та її сина Йосифа II та ін.

Просвітництво зародилося в країнах Західної Європи, але швидко поширилося у всій Європі, включно з Річчю Посполитою і Російською імперією. Велику роль у його становленні відіграв швидкий розвиток науки та книгодрукування.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Вірячи у здатність розуму до справедливого влаштування життя, просвітники великого значення надавали вихованню людини та її освіті. Звідси, від слова «світло», і походить назва епохи. Французькою мовою це *Siècle des Lumières* — дослівно «століття світла».

XVIII століття було епохою, коли складні філософські ідеї обговорювалися не лише в наукових трактатах, а й у художніх творах — поетичних і прозових.

Людина епохи Просвітництва, хай би чим вона не займалася в житті, була ще й філософом у широкому розумінні цього слова: вона наполегливо й постійно прагнула до роздумів, спиралася у своїх судженнях не на авторитет або віру, а на власне критичне мислення.

1.1.1 Становлення Просвітництва

Просвітницький рух, маючи спільні основні принципи, розвивався в різних країнах не однаково. Становлення Просвітництва в кожній державі було пов'язане з її політичними, соціальними та економічними умовами, а також із національними особливостями.

Зародилося Просвітництво в Англії наприкінці XVII ст. У творах **Джона Локка** та його послідовників було сформульовано основні поняття просвітницького вчення: «спільне благо», «природна людина», «природне право», «природна релігія», «суспільний договір». У вченні Локка про природне право (викладеному в «Двох трактатах про державне правління») обґрунтовані основні

Назва *Просвітництво* закріпилася після виходу статті Іммануїла Канта «Відповідь на запитання: що таке Просвітництво?» (1784).

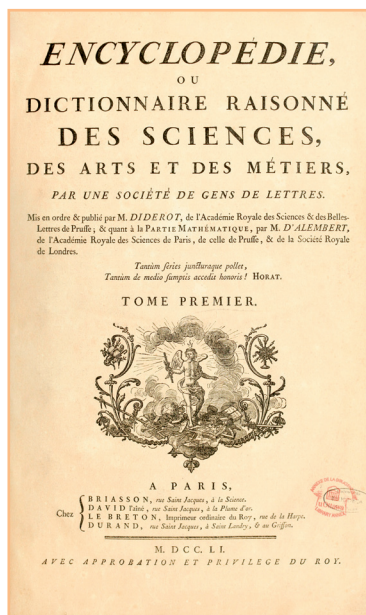
■ Джон Локк

■ Шарль Луї де Монтеск'є

■ Вольтер

■ Титульна сторінка першого тому енциклопедії

Енциклопедія (від давньогрец. *ὑπόκλιος παιδεία* — «коло наук») — сукупність наукових знань, збірка наукових відомостей і довідок на різні теми, призначена для широкого кола читачів.

права людини: свобода, рівність, недоторканність особистості і власності, які є природними, вічними та невід'ємними.

У XVIII ст. центром просвітницького руху стала Франція. На першому етапі французького Просвітництва головними постатями були **Шарль Монтеск'є** та **Вольтер**.

У працях Монтеск'є набуло подальшого розвитку вчення Локка про правову державу. У трактаті «Про дух законів» (1748) був сформульований принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову.

Вольтер був ідеологом освіченого абсолютизму і прагнув прищепити ідеї Просвітництва монархам Європи. Він виступав проти релігійного фанатизму та блюзнірства, церковного догматизму та панування церкви над державою і суспільством.

На другому етапі французького Просвітництва основну роль відіграли філософ і письменник **Дені Дідро** та інші **вчені-енциклопедисти**.

Їхня праця «Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв і ремесел» (1751–1780) була першою науковою енциклопедією, у якій викладено основні поняття в галузі фізико-математичних наук, природознавства, економіки, політики, інженерної справи й мистецтва.

Здебільшого статті були ґрунтовними й відображали найновіший рівень знань. У створенні «Енциклопедії» брали активну участь Вольтер, Дідро, Монтеск'є, Руссо та інші вчені. Статті з конкретних галузей знання писали фахівці — науковці, письменники, інженери.

Найвідомішим популяризатором ідей Просвітництва на третьому етапі став **Жан Жак Руссо**. Він запропонував свій шлях політичного устрою суспільства. У трактаті «Про суспільний договір, або Принципи політичного права» (1762) він висунув ідею народного суверенітету: уряд отримує владу з рук народу у вигляді доручення, яке він зобов'язаний виконувати відповідно до народної волі. Якщо він цю волю порушує, то народ може обмежувати, видозмінювати чи забирати надану ним владу.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Руссо, на відміну від інших сучасників, усвідомлював обмеженість розуму. У трактаті «Про науки й мистецтво» (1750) він піддав сумніву культ науки і безмежний оптимізм, пов'язаний із можливістю прогресу, вважаючи, що з розвитком цивілізації відбувається збідніння культури.

Період пізнього Просвітництва (кінець XVIII — поч. XIX ст.) пов'язаний із Німеччиною та країнами Східної Європи. Новий імпульс Просвітництву надала німецька література і філософська думка. Німецькі просвітники були духовними спадкоємцями ідей англійських і французьких філософів, але в їхніх творах ці ідеї трансформувались і набули глибоко національного характеру. Самобутність національної культури та мови стверджував **Йоганн Готфрід Гердер**, основний твір якого «Ідеї до філософії історії людства» (1784—1791) став першою ґрунтовною класичною працею, що з нею Німеччина вийшла на арену світової історико-філософської думки. У формуванні ідей Просвітництва важливу роль відіграли філософи **Готфрід Вільгельм Лейбніц** та **Іммануїл Кант**. Філософським пошукам європейського Просвітництва була співзвучна творчість багатьох німецьких письменників. Вершиною всевітньо відомого німецького Просвітництва стали твори **Йоганна Вольфганга Гете** (особливо «Фауст») і **Фрідріха Шиллера**.

Протягом усього розвитку Просвітництва в центрі міркувань його ідеологів було поняття *розум*. В уявленні просвітників розум дає людині усвідомлення як суспільного ладу, так і самої себе. І те, й інше можна змінити на краще, вдосконалити. Таким чином вони обґрунтовували ідею прогресу, який уявляли як невідворотний хід історії з темряви невігластва в царство розуму. Найвищою та найпродуктивнішою формою мислення вважали наукове пізнання.

Завдання навчати народ, яке ставили перед собою просвітники, вимагало уважного ставлення до питань виховання та освіти. Звідси — повчальне начало, що проявляється не лише в наукових трактатах, а й у літературі. *Романом виховання* можна назвати твір **Данієля Дефо** «Життя й дивовижні пригоди Робінзона Крузо» (1719). Про вирішальну роль виховання говорили і французькі просвітники.

Ботанік К. Лінней у праці «Види рослин» описав тисячі видів флори та фауни і дав їм подвійні латинські найменування. Ж.-Л. Бюффон увів у науковий обіг термін «біологія», позначив ним «науку про життя». Ш. Ламарк висунув першу теорію еволюції. У математиці І. Ньютон і Г. В. Лейбніц майже одночасно відкрили диференціальне й інтегральне обчислення. Засновник сучасної хімії А. Л. Лавуазьє склав перший перелік хімічних елементів.

Характерною особливістю наукової думки Просвітництва було те, що вона орієнтувалася на практичне використання досягнень науки в інтересах промислового й суспільного розвитку.

Уто́пія (грец. *οὐ* + *τόπος* — «місце, якого немає») — фантазія, вимисел, мрія, що не збудеться. Поняття «утопія» вперше з'явилося у творі **Томаса Мора** «Утопія» (так називався острів, на якому було створено ідеальне суспільство); літературний жанр, наближений до наукової фантастики. Протилежним до утопії є жанр — **антиуто́пія** (наприклад, твір «451 градус за Фаренгейтом» **Рея Бредбері**, з яким ви ознайомитеся цього року).

■ Вільям Хогард.
Передвиборний бенкет. XVIII ст.

■ Вільям Хогард.
Автопортрет із псом. XVIII ст.

Просвітницька думка спрямовувалась як на конструювання моделей ідеальної держави, так і на виховання ідеальної особистості. Тому XVIII ст. можна назвати «золотою добою утопії». Європейська культура цього часу породила велику кількість романів і трактатів, які оповідають про перетворення світу за законами розуму і справедливості. Водночас як *утопію* та *антиутопію* можна розглядати роман **Джонатана Свіфта** «Мандрі Гуллівера», у якому розвінчуються такі основні ідеї Просвітництва, як абсолютизація наукових знань, віра в закон та природну людину.

1.1.2 Стилї доби Просвітництва

У художній культурі Просвітництва не було єдиного стилю епохи, єдиної художньої мови. У ньому одночасно співіснували різноманітні стильові форми: *пізнє бароко*, *класицизм*, *сентименталізм*, *передромантизм*.

У живописі історичні й міфологічні полотна «високого стилю» XVII ст. поступилися місцем картинам на побутові та повчальні теми.

У жанрі портрета спостерігався перехід від парадності до інтимності.

Змінювалося співвідношення різних видів мистецтва. На перший план вийшли література та музика, зросла роль театру.

За доби Просвітництва відбувся нечуваний злет музичного мистецтва. Опера стала синтетичним мистецтвом, що поєднує в одній виставі музику, спів і складне драматичне дійство. Вершиною музичної культури Просвітництва вважають творчість **Вольфганга Амадея Моцарта**.

У театрі виник новий жанр буржуазної драми та комедії, у яких на сцені з'являється новий герой, представник третього стану — у п'єсах **П'єра Огюста Бомарше** («Севільський цирульник» й «Одруження Фігаро»), **Карло Гольдоні** («Слуга двох панів» і «Трактирниця»).

Вольфганг Амадей Моцарт (1756–1791) — австрійський композитор і музикант-віртуоз, один із найпопулярніших класичних композиторів.

■ Моцарт

Соціально-економічні перетворення доби Просвітництва вплинули на духовний світ людей, змінили їхні духовні запити та ідеали. Велике значення мало втілення нових суспільних ідей у мистецтві. Література Просвітництва наслідувала раціоналізм, уявлення про виховну функцію літератури, увагу до взаємодії людини й суспільства класицизму XVII ст. Проте у просвітницькій літературі герой не посідає вищих щаблів у суспільстві, це звичайна, середня людина, на місце якої читач може ставити себе. Щоб привернути увагу читача, цей герой мав діяти в незнайомій обстановці, в обставинах, які пробуджують уяву. Тому зі «звичайним» героєм у літературі XVIII ст. відбуваються надзвичайні пригоди, непересічні події (адже саме в них полягала захопливість літературного твору). Пригоди героя можуть розгортатись у різному просторі, близько чи далеко від його домівки, у звичних суспільних умовах чи в неєвропейському суспільстві, а то й поза суспільством узагалі. Але незмінно література XVIII ст. загострює увагу на проблемах державного та суспільного устрою, змушує замислитись про місце особистості в суспільстві та вплив суспільства на окрему особистість.

■ Афіша до опери Россіні «Севільський цирюльник» за п'єсою Бомарше

1.1.3 Літературні напрями доби Просвітництва

У літературі доби Просвітництва співіснували різні стилі й напрями: *просвітницький класицизм*, *просвітницький реалізм* і *сентименталізм*.

Просвітницький класицизм базувався на уявленні про розумну закономірність світу, про прекрасну природу. Його представники прагнули до виразу піднесених героїчних та моральних ідеалів, до суворої організованості чітких і гармонійних образів.

Художній напрям **класицизм** відтворився в художньому стилі **академізм**.

Яскравий приклад сентименталізму — зворушлива повість **Григорія Квітки-Основ'яненка** «Маруся».

Великий німецький просвітник Й. В. Гете, підбиваючи підсумок культурного розвитку XVIII ст., сказав: «Зараз ми вступаємо в епоху світової літератури».

Просвітницький реалізм склався у період соціальної боротьби XVIII ст. Мистецтво демократизувалося, у художніх творах з'явилися представники різних соціальних верств (навіть нижчих). Провідним жанром став *соціально-побутовий роман*, де митець втілював проблеми своєї епохи.

Сентименталізм (від фр. *sentiment* — *почуття*) з'явився у європейській літературі у другій половині XVIII ст. Письменники-сентименталісти віддавали перевагу людським почуттям, захоплювалися природою і змальовували простих людей як героїв. Провідні жанри сентименталізму — *елегія*, *міщанська драма*, *чуттєва повість* тощо.

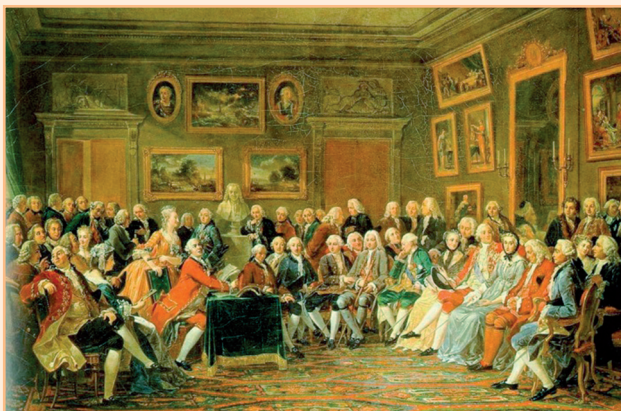
Епоха Просвітництва була часом жвавішого, ніж раніше, спілкування й тісної взаємодії національних літератур і культур. Результатом цього стало створення єдиної європейської, а потім і всесвітньої літератури.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Велика французька революція ознаменувала кінець сподіванням на перебудову суспільства на розумних засадах, однак ідеї епохи Просвітництва вплинули на формулювання важливих документів епохи: Декларації прав людини і громадянина, Декларації незалежності, Конституції США, польської Конституції 3 травня 1791 р.

Для епохи Просвітництва властиве нове суспільне явище — виникнення сфери громадського життя, тобто інституцій, де відбувалися дебати щодо важливих для суспільства проблем. До таких інституцій належали новостворені академії та наукові товариства, гуртки, салони тощо.

■ Габріель Леммонньє.
У салоні мадам
Жоффрен

Україна і світ

Українське Просвітництво мало своїм ідейним підґрунтям як власні традиції — гуманістичні ідеї діячів братств та Києво-Могилянської академії, так і запозичені ідеї французьких просвітників — Вольтера, Дідро, Руссо та інших. Випускники Києво-Могилянської академії стали в Україні першими носіями ідей Просвітництва. Вони ж створили в Петербурзі гурток, який дбав про переклад іноземних книжок російською мовою (за 15 років (1768–1783) видали 173 томи творів французьких просвітників, «Енциклопедію» Дідро).

Своєрідність українського Просвітництва в тому, що тут ще не було середнього класу — носія ідей Просвітництва в Європі, тому українські просвітники — це дворяни, об'єднані вірою в перетворювальну силу освіти. Критикуючи існуючий суспільний лад, вони вимагали пом'якшення експлуатації селян, демократизації суспільства. У своїх маєтках просвітники організовували гуртки вчених, де обмірковували ідеї суспільного прогресу. Серед просвітників — випускників Києво-Могилянської академії були літератори, перекладачі, публіцисти. Свій суспільний ідеал просвітники формували на основі ідей свободи, рівності.

Найяскравіша постать українського Просвітництва — це мандрівний філософ **Григорій Сковорода (1722–1794)**. У своїх творах він накреслює шлях до щастя людини через моральне вдосконалення, духовне просвітлення.

Згодом, у першій половині XIX ст. ідеї Просвітництва становили основний зміст суспільно-політичної діяльності *романтиків*.

■ Григорій Сковорода

Характерні риси культури доби Просвітництва:

- сприйняття світу як гармонії й досконалості;
- віра в Розум як у найвищий закон життя;
- утвердження оптимізму й цілеспрямованості;
- наукові знання в основі світогляду;
- моральність як основа життя й культури;
- виховна функція культури й мистецтва.

Центральною постаттю епохи Просвітництва був **митець-мислитель**, який мріяв удосконалити й гармонізувати життя за законами розуму.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Назвіть хронологічні межі епохи Просвітництва.
2. Поясніть значення терміна «просвітництво».
3. Розкажіть про розуміння просвітниками життя.
4. Поміркуйте, який смисл просвітники вкладали у свою діяльність.
5. Пригадайте, у чому просвітники вбачали завдання літератури й мистецтва.
6. Назвіть характерні риси культури доби Просвітництва.
7. Поміркуйте, чим для сучасного читача може бути цікавою література Просвітництва.
8. Поясніть, яка ідея доби Просвітництва вам найбільше імпонує.

Інформаційне гроно встановлює різноманітні зв'язки між окремими поняттями, які характеризують предмет або явище. Для роботи визначається опорне слово або словосполучення, до якого добираються асоціативні слова.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтесь у групи. За статтю підручника складіть інформаційне гроно з опорним словом *Просвітництво*. Порівняйте результати роботи груп.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Використовуючи інтернет-ресурси, підготуйте презентацію на одну із запропонованих тем:

- Енциклопедія та «енциклопедисти».
- Сторінки життя Вольфганга Амадея Моцарта.
- Просвітництво у Сполучених Штатах Америки.

■ Джонатан Свіфт

1.2 Джонатан Свіфт (1667–1745)

Джонатан Свіфт — англійський ірландський письменник, публіцист, сатирик, творчість якого стала важливим етапом у розвитку англійської просвітницької літератури XVIII ст. Звертаючись *езоповою мовою* до конкретних проблем сучасної йому дійсності, Свіфт критикував внутрішню політику Англії, висміював парламентську систему, засуджував колоніальні та загарбницькі війни, виступав проти релігійного марновірства та невігластва.

Значення Джонатана Свіфта є великим не лише для англійської, а й для всієї європейської літератури. Він із тих

мислителів, які порушують глобальні філософські питання людського існування, людської природи, життєвого призначення людини, сенсу її буття, саморозкриття особистості.

Теорія літератури

Езопова мова — вираз для позначення алегоричного, замаскованого способу висловлювання думок. Походить від імені давньогрецького поета-байкаря Езопа (VI ст. до н. е.).

Сати́ра (від лат. *Satira* — суміш, усяка всячина) — 1) особливий спосіб художнього відображення дійсності, який полягає в гострому осудливому осміянні негативно-го; 2) твір викривального характеру. Сатира спрямована проти соціально шкідливих явищ, які гальмують розвиток суспільства; на відміну від гумору, вона має гострий непримиренний характер. Часто об'єктом сатири є антиподи загальнолюдської моралі, пристосуванці, лицеміри, зрадники та ін., а також явища, які не відповідають етичному та естетичному ідеалу.

Памфлét — твір на актуальну тему, у якому в сатиричній формі висміюються й викриваються негативні суспільні явища.

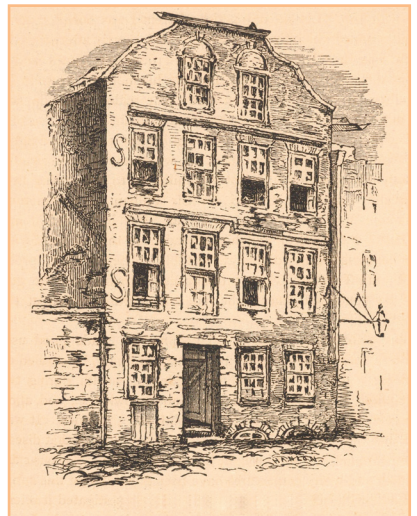
1.2.1 Життєвий і творчий шлях Джонатана Свіфта

Джонатан Свіфт (1667–1745) народився в Дубліні (Ірландія), його рідні з діда-прадіда були англіканськими священниками. Парафіяльним священником був і його дід Томас Свіфт, котрий під час англійської революції XVII ст. виступив на захист королівської влади, а потім за це нові можновладці реквізували його майно. Саме тоді члени його численної сім'ї (у Томаса було тринадцятеро дітей) роз'їхалися в різні куточки Англії, а деякі з братів подалися в Ірландію. Серед них був і батько майбутнього письменника Джонатан. Тут Джонатан отримав посаду доглядача судових споруд, але помер зовсім молодим, залишивши напризволяще свою сім'ю: маленьку доньку та дружину, яка саме чекала на другу дитину. Хлопчика, який народився після смерті батька, назвали на його честь Джонатаном. Невдовзі матір, залишивши сина під опікою годувальниці, назавжди виїхала до Англії.

Джонатан зростав, не знаючи ні тепла рідної домівки, ні материнського піклування. Його дитинство минуло в сім'ї дядька Годвіна Свіфта, вельми успішного адвоката,

«Головна мета, яку я собі поставив у всіх своїх працях, — швидше ображати людей, ніж їх розважати, і якби я здолав довершити свої наміри без шкоди для себе, був би з мене найплідніший письменник на світі...»

Джонатан Свіфт

■ Будинок, у якому народився Свіфт. Ілюстрація 1865 р.

котрий жив у Дубліні. Коли хлопчикові виповнилося 6 років, його віддали на навчання в школу в ірландському місті Кілкенні, а в 14 років він вступив у Триніті-коледж Дублінського університету, де вивчав теологію. Свіфт важко переживав своє сирітство, страждав через матеріальну залежність від родичів і сувору атмосферу коледжу. Єдиною втіхою для нього стали поезія та історія. Щоправда, він так захопився цими дисциплінами, що закинув теологічні студії й ледь не провалив іспити на звання бакалавра.

У 1686 році Свіфт здобув ступінь бакалавра мистецтв. Проте завершити повний курс університетської освіти йому завадили події революції 1688 року. Хвилю повстань викликало усунення з престолу короля Якова II: ірландські католики стали на захист Стюартів. Чимало англійців були змушені втікати з Ірландії. У 1689 році залишив Дублін і Свіфт. Деякий час він жив в Англії разом із матір'ю, а потім улаштувався на службу до Вільяма Темпла, колишнього дипломата й політичного діяча, шанувальника літератури та мистецтва. У маєтку Мур-Парк Свіфт виконував обов'язки секретаря Темпла впродовж кількох років. Впливового Темпла відвідували численні гості, навіть король Вільгельм, і спостереження за їхніми бесідами дало неоціненний матеріал майбутньому сатирикові.

Вільям Темпл високо цінував ґрунтовні знання, ерудицію й літературний таланти юного Джонатана. Роки, які Свіфт провів у Мур-Парку, — важливий період його життя. Він мав змогу працювати у багатющій бібліотеці Темпла. Саме у Мур-Парку молодий літератор розпочав свою поетичну творчість. Тут він зустрів Естер Джонсон, вітчим якої працював управителем Мур-Парку. Згодом Естер Джонсон (Свіфт називав її Стеллою) стала його близьким другом і супутницею життя.

У 1692 році Свіфт здобув звання магістра в Оксфорді, а в 1694 році прийняв духовний сан англіканської церкви. Його призначили священником в селище Кілрут на півночі Ірландії неподалік від Белфаста, що був одним із центрів протестантів, котрі боролися проти англіканства. Опинившись у сфері релігійних чвар, Свіфт задумав памфлет «Казка діжки», над яким працював кілька років.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

«Казка діжки» мала багатозначний підзаголовок, який можна віднести до всієї творчості Свіфта: «Написано заради загального вдосконалення роду людського». Книжка, у якій він у сатиричній формі відверто змалював католицизм, англіканство та пуританство, відразу стала популярною і в перший же рік вийшла трьома виданнями. Ватикан додав «Казку» до переліку заборонених книжок.

Майже всі твори Свіфта виходили під різними псевдонімами або взагалі анонімно, хоча його авторство не було секретом для читачів.

1696 року Свіфт знову повернувся до Мур-Парку, де створив сатиру «Битва книг». Він написав цей твір на підтримку Темпла,

який вступив у суперечку, що на той час спалахнула між прибічниками «давніх і нових книг». У цій дискусії Темпл виступив на захист «давніх» і обґрунтовував перевагу античних авторів над сучасними.

У Мур-Парку Свіфт залишався до смерті Темпла, а потім переселився до Ірландії, де очолив церковну парафію в невеличкому селищі у графстві Міт. У 1702 році в дублінському Триніті-коледжі він отримав звання доктора теології.

Упродовж наступних років Свіфт часто навідувався до Англії, підтримував товариські стосунки з відомими літераторами та журналістами, політичними діячами. У Лондоні публікувалися памфлети й поетичні твори Свіфта, а 1711 року вийшли його «Вибрані твори у прозі та віршах». У ці ж роки Свіфт почав роботу над «Мандрами Гуллівера».

У 1713 році Свіфт обійняв посаду декана собору Св. Патріка в Дубліні.

Виконуючи обов'язки парафіяльного священника, Свіфт міг на власні очі побачити страждання і кривду ірландського народу. За умов національно-визвольного руху ірландців сформувалися і зміцнилися демократичні погляди письменника.

Вони виявилися у багатьох творах Свіфта, зокрема у памфлеті «Листи сукнаря» («The Drapier's Letters», 1724).

ВИСОКА ПОЛИЧКА

«Листи сукнаря» написані у зв'язку із запровадженням в Ірландії неповноцінної мідної монети, право на карбування якої придбав англійський купець Вуд, щоб збагатитися, грабуючи ірландців. Цей конкретний факт став приводом для звинувачення колоніальної політики Англії. Памфлет написаний простою мовою, від імені дублінського гондляря-мануфактурника. Сукнар висловлює інтереси та настрої всієї уярмленої Ірландії. Його звернення до співвітчизників сповнені громадянського пафосу. У своїх листах сукнар постає людиною мужньою і рішучою, розумною і дотепною. Завдяки розголосу, якого набув памфлет Свіфта, у Вуда відібрали патент на право карбування монети. Декан собору Св. Патріка став героєм Ірландії. 📖

У «Битві книг» Свіфт висловив погляди на завдання літератури. Обов'язок письменника він вбачав у тому, щоби приносити користь людям і збагачувати їх ідеями. В алегоричній формі ця думка виражена у вставному епізоді про павука та бджолу. Сховавшись у темному куті, павук плете свою павутину, уникаючи денного світла та людей. Натомість бджола розриває павутиння та летить назустріч квітам збирати солодкий мед, необхідний людям.

■ Чарлз Джервас.
Портрет Свіфта. 1718 р.

■ Собор Св. Патріка, Дублін

- Фронтиспіс французького видання «Мандрі Гуллівера» з ілюстраціями Жана Гранвіля. 1838 р.

- Король велетнів роздивляється Гуллівера. Англійська карикатура початку XIX ст. зображує короля Георга III і Наполеона

У 1726 році, коли Свіфт повертався з Англії, Ірландія зустрічала його перезвою дзвонів. Всесильний міністр Волпол не міг навіть помститися бунтівливому деканові, бо, як він доповідав англійському уряду, «для того, щоб заарештувати декана, потрібно закликати не менш як десятитисячний загін війська».

Проте святкувати перемогу особливих підстав не було. Становище Ірландії, власне, не змінилося. Сатира Свіфта стає дедалі похмурішою. Посилюються гнів, біль душі, іноді навіть відчай.

У 1725 році Свіфт завершив «**Мандрі Гуллівера**» і сягнув вершини своєї прижиттєвої літературної слави, видавши цю книжку. 1726 року вийшли перші два томи «Мандрів Гуллівера» (без імені справжнього автора); інші два були опубліковані наступного року.

Книжка, хоча й дещо зіпсована цензурою, користувалася небаченим успіхом. За кілька місяців її було перевидано тричі, незабаром з'явилися переклади французькою, німецькою, голландською, італійською та іншими мовами, а також великі коментарі з розшифруванням свіфтівських натяків і алегорій.

Тетралогія (чотиритомник) Свіфта стала однією з класичних і найпопулярніших книжок у багатьох країнах світу. Роман є сатирою на недосконалість людської цивілізації. «Мандрі Гуллівера» — програмний маніфест Свіфта-сатирика.

У першій частині читач сміється над безглуздою зарозумілістю лілпутів. У другій, у країні велетнів, з'ясовується, що наша цивілізація так само заслуговує висміювання. У третій висміюються відірвана від життя наука й надмірні сподівання на людський розум. Нарешті, у четвертій з'являються мерзенні егу як втілення людської природи, не облагородженої духовністю. Свіфт зазвичай не вдається до моралізаторських повчань, даючи читачеві змогу зробити власні висновки.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Свіфт не поділяв ліберальної ідеї про найвищу цінність прав окремої людини. Він вважав, що надана сама собі людина неминуче скотиться до тваринного аморалізму. Для самого ж Свіфта мораль завжди стояла на початку списку людських цінностей. Морального прогресу людства він не бачив і показав це в «Мандрах Гуллівера».

Захисники релігійних та ліберальних цінностей негайно накинулися на сатирика з різкою критикою. Вони стверджували, що висміюючи та ображаючи людину, він тим самим ображає Бога як її творця. Свіфта також звинувачували в грубості й поганому смаку.

У 1729 році Свіфт отримав звання почесного громадянина Дубліна. Уже за життя письменника була здійснена публікація зібрання його творів.

Останні роки в житті Свіфта виявилися дуже важкими. Смерть Стелли прирекла його на самотність: вона була єдиною дорогою і справді близькою для нього людиною. Участь у політичній боротьбі партій та угруповань не принесла йому ні посад, ані багатства. Поволі прогресувала серйозна хвороба.

У 1745 році письменник помер, заповівши своє майно на спорудження лікарні. Свіфт похований поряд з Естер Джонсон у соборі Св. Патріка.

Власну епітафію він склав задовго до смерті: *«Жорстоке обурення не може більше краяти його душу. Йди собі, подорожній, і, якщо можеш, наслідуй ревного поборника мужньої свободи».*

■ Бюст Свіфта в соборі Св. Патріка

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, як формувалися погляди сатирика Свіфта на сучасну йому Англію.
2. Поясніть, яким чином англієць Джонатан Свіфт став національним героєм Ірландії.
3. Пригадайте, які твори зробили ім'я Свіфта популярним на батьківщині. А який твір приніс йому світову славу?
4. Простежте, як сучасники сприйняли тетралогію Свіфта про мандрівника Гуллівера. Чому погляди на роман розділилися?
5. Проаналізуйте, якій людській чесноті Свіфт надавав найбільшої ваги.
6. Поміркуйте, чому саме таку епітафію склав собі Джонатан Свіфт.

- Сторінки з першого видання роману 1726 р.

Задум роману «Мандри Гуллівера» народився у гуртку лондонських дотепників, які придумували гумористичні історії від імені обмеженого ученого-педанта Мартіна Скріблеруса, тобто «писаків». Побутові оповідки мали приховану політичну спрямованість, яку чудово розпізнавали сучасники.

Свіфт прагнув пробудити в читачеві почуття внутрішнього опору тим обставинам, які існують як звичайні й узаконені громадською думкою, але насправді не повинні бути такими.

Вигадане Свіфтом слово *lilliput* (англ. *lilliput*) увійшло до багатьох мов світу. В оригіналі *Lilliput* — *Lilliput* — це назва самої країни, а її мешканці називаються «ліліпутійці» — *Lilliputians*.

- Текст твору «Мандри Лемюеля Гуллівера»

1.2.2 «Мандри Лемюеля Гуллівера»

«Мандри до різних далеких країн світу Лемюеля Гуллівера, спершу хірурга, а потім капітана кількох кораблів» (англ. «*Travels into Several Remote Nations of the World in Four Parts by Lemuel Gulliver, first a Surgeon, and then a Captain of Several Ships*») — сатирико-фантастична книжка, у якій яскраво і дотепно висміюються людські та суспільні вади.

Роман Джонатана Свіфта, над яким він працював десять років, посідає значне місце в контексті просвітницької доби. Як і майже все написане Свіфтом, він тісно пов'язаний із життям Англії першої третини XVIII ст. Тут синтезовано думки й переконання письменника, а також засоби і прийоми сатиричного зображення, які він використовував у своїх памфлетах, віршах та статтях.

За жанром «Мандри Гуллівера» — сатиричний філософсько-політичний роман. Цей суворий памфлет на людство написано в жанрі цікавого пригодницького твору, що захоплює молодого читача й дотепер у списку книжок для дитячого читання стоїть на одному з перших місць.

У другій половині XVII–XVIII ст. мореплавці і мандрівники багатьох європейських країн сміливо вирушали в експедиції, під час яких відкрили й дослідили більшу частину земної поверхні, морів та океанів.

Захоплений ідеями епохи, пускається в мандри і герой роману Свіфта судновий лікар *Лемюель Гуллівер* (письменник вводить у свій твір описи морських подорожей і пригодницьку атмосферу, щоб максимально створити ілюзію реальності). Він потрапляє в різні вигадані країни, де з ним відбуваються дивовижні події.

У першій частині твору Гуллівер опиняється в Ліліпутії, де живуть маленькі чоловічки.

Глюзія правдоподібності їхнього існування служить прикриттям іронії письменника, яку підсилюють казкові та фантастичні мотиви. Використовуючи різні засоби комічного, Свіфт висміює тут все, що не задовольняло його в сучасній Англії.

Особливістю Свіфта-сатирика є те, що у свою фантастику він вносить просвітницький дух точності й раціоналізму, завдяки чому фантастичне сприймається як реальність.

Популярність героя Свіфта викликала до життя численні наслідування, фальшиві продовження, інсценування і навіть оперети за мотивами «Мандрів Гуллівера». Особливо широкою популярністю користуються скорочені переробки та екранізації «Мандрів Гуллівера» для дітей.

Теорія літератури

Засоби творення комічного — це художні засоби, які сприяють творенню комічного ефекту зображуваних явищ, подій, образів. Функції засобів комічного досить широкі: від створення сміхової атмосфери твору до гнівного викриття негативних фактів, рис характеру, закономірностей дійсності загалом. Серед засобів комічного вирізняють: гумор, іронію, сатиру, сарказм, пародію та ін. На використанні різноманітних засобів комічного розвинулися такі жанри, як комедія, фарс, памфлет, епіграма, буфонада, бурлеск, травестія, сатиричне оповідання (повість, роман) та ін.

Гумор (від лат. *humor* — волога, рідина) — різновид комічного, відображення смішного у життєвих явищах і людських характерах. Гумор не заперечує об'єкт висміювання, а лише піддає осміянню здебільшого часткові недоліки загалом позитивних явищ, окремі смішні риси в характері людини.

Сарказм (від грец. *sarkasmos* — терзання) — їдка, викривальна, особливо дошкульна насмішка, сповнена гнівного презирства. Об'єктом сарказму є зазвичай явища небезпечні, різко негативні й аморальні.

Іронія (від грец. *eironeia* — глузування) — художній засіб, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення; насмішка, замаскована зовнішньою благопристойною формою.

Пародія (від грец. *parodia* — пісня навиворіт, переробка на смішний лад) — 1) засіб художньої виразності, побудований на імітації манери поведінки, манери мовлення, творчої манери тощо з метою викриття того чи іншого явища, рис характеру; 2) один із жанрів фольклору та художньої літератури. Пародія передбачає впізнавання об'єкта висміювання, на цьому будується комічний ефект.

Памфлет — твір на актуальну тему, у якому в сатиричній формі висміюються й викриваються негативні суспільні явища.

Образ персонажа, наділено-го «наївним», але безпомилковим здоровим глуздом, часто трапляється у творах письменників доби Просвітництва.

■ Лемюель Гуллівер

Іронічне сприйняття твору додатково посилюється блискучою грою слів, каламбурами, які, на жаль, не завжди піддаються перекладу.

■ Ілюстрація Сергія Бордюга. XX ст.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Свіфт широко застосовував поетичні засоби та сюжетні мотиви з арсеналу світової літератури (наприклад, міф про Геркулеса та пігмеїв у подорожі до Ліліпутії). Текст роману наповнений алегоріями, натяками, прихованими і явними цитатами. Водночас, спираючись на багатовікову літературну традицію, письменник створив власні неповторні фантастичні образи й ситуації.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Образ Гуллівера

Образ розумного, трохи наївного мандрівника, здатного до спостереження й аналізу, об'єднує всі частини роману. Постать оповідача — головного героя — важлива для розуміння твору, бо все ми бачимо його очима. Він не посідає вищих щаблів у суспільній ієрархії, це звичайний лікар, з яким під час мандрів відбуваються незвичайні пригоди. Та Гуллівер — втілення просвітницького розуму, його судження про побачене уособлюють норму просвітницького здорового глузду. Своєю участю в подіях він відтінює їхній абсурдний і безглуздий, з просвітницької точки зору, ґатунок.

Прийоми сатиричного зображення у Свіфта надзвичайно різноманітні. Це й прийом «очуднення» (коли щось звичне постає як дивовижне); й образ наділеного здоровим глуздом оповідача, завдання якого створювати наочний контраст з тими обставинами, у яких він опинився; і яскрава гіпербола (зображення велетня Гуллівера у ліліпутів), і присутня майже у всьому іронія.

Та визначальною у творі Свіфта є *пародія*. Сам роман у деяких епізодах і частинах є пародією (на авантюрно-морський, пригодницький роман, на утопію тощо).

Зав'язка «Мандрів Гуллівера» традиційна для авантюрного роману XVIII ст. — лікар Лемюель Гуллівер наймається корабельним хірургом. Професія героя частково має алегоричний характер: із плином подій читач повинен упевнитися, що він добре володіє скальпелем і вміє відкривати пухлини та виразки суспільства.

Риси просвітницького стилю простежуються в романі від самого початку. Перший розділ починається з позначення точного місця народження героя («мій батько мав маленький маєток у Нотінгемшірі»*), з розповіді про те, у якій сім'ї він виховувався («я був третій з п'ятьох його синів»), де навчався («чотирнадцятилітнім хлопчиком мене віддали до коледжу Емануеля в Кембриджі, де я жив три роки і наполегливо вчився»). З перших рядків читач дізнається, що родина, у якій народився і зростав Лемюель, бідна: «Та хоч як мало допомагав мені батько, але й те було великим тягарем для його маленьких статків, і через три роки я мусив піти в науку до видатного лондонського хірурга — містера Джеймса Гейтса, у якого вчився чотири роки». Крім того, герой вивчав навігацію, читав багато книжок, приглядався до побуту та звичаїв людей і разом з тим успішно вивчав чужі мови завдяки добрій пам'яті.

Як хірург Лемюель — професіонал, оскільки вчився у відомого вчителя (отже, читач може не сумніватися у його майстерності). Та він кинув медичну практику, бо «сумління не дозволяло йому наслідувати нечесні вчинки» багатьох колег по професії.

Отже, герой не належить до привілейованих кіл суспільства, він освічена, начитана й розумна людина, яка має аналітичний розум, талант до мов та спостереження. А головне, він — людина чесна й невідкупна, якій можна вірити. Тобто Гуллівер — типовий просвітницький герой.

Основні риси стилістики роману Свіфта — лаконічність і розсудливість тону, протокольний виклад подій і підкреслена відмова від емоційності — співвідносяться із загальним стилем доби. Математична визначеність і точність оповіді покликані нав'язати читачеві віру в правдивість побаченого й пережитого Гуллівером (із цією метою роман насичений точними датами, географічними даними, вимірами). Разом із героєм твору ми потрапляємо в географічні точки, які можна відшукати на карті: «Три роки я чекав, що справи підуть на краще, і нарешті прийняв вигідну пропозицію капітана Вільяма Прічарда,

* Тут і далі цитати з роману Свіфта «Мандрі Гуллівера» подано в перекладі Юрія Лісняка.

Майже всі вигадані країни, за винятком країни коней, розташовані автором у Тихому океані, тоді мало дослідженому.

■ Ілюстрація Джорджа Орвела. XIX ст.

Створене Свіфтом слово *ліліпут* складається з англійського «маленький» та латинського «зіпсований». Отже, ліліпут — маленька людина, наділена вадами звичайних людей.

■ Ілюстрація Томаса Мортена.
1865 р.

Завдяки творові Свіфта в сучасній мові слово *Гуллівер* часто використовується як синонім велетня, хоча насправді Гуллівер — звичайна людина нормального зросту, яка лише потрапляє до країни карликів.

Гротеск — тип художньої образності, що ґрунтується на химерному поєднанні фантастичного й реального, прекрасного й потворного, трагічного й комічного, життєподібного й карикатурного. Гротеск — найвищий ступінь комічного. Особливо яскраво виявляються сатиричні форми гротеску. У XVIII ст. гротеск закріпився як основний метод фантастики.

господаря «Антилопи», вирушити з ним до південних морів. Ми виплили з Брістоля 4 травня 1699 року, і спочатку наша подорож відбувалася в сприятливих умовах».

Потім корабель, на якому служив Гуллівер, розбився об скелю. Лемюєю вдалося доплисти до мілини. Пройшовши із миль у воді, він дістався берега, упав у м'яку низкорослу траву й заснув міцним сном, яким, здається, не спав ще ніколи в житті. Все, що відбулося з Гуллівером на початку подорожі, цілком реальне. А далі починається казка.

Прокинувся Гуллівер, оточений маленькими чоловічками, які намагалися зв'язати його тонкими шворками. Спершу він подумав, що може легко впоратися з істотами «шести дюймів на зріст». Та кілька сотень чоловічків трьома залпами ніби іграшкових гармат дали йому зрозуміти, хто господар становища. Так Гуллівер опинився в Ліліпутії, країні ліліпутів.

Гуллівер — нормальна людина — контрастує з маленькими чоловічками, проте гіпербола в романі підпорядкована законам арифметики. У «Мандрах Гуллівера» все точно розраховано: Гуллівер у 12 разів більший за ліліпутів. Він вражає всіх своїми розмірами й отримує прізвисько «Людина-Гора». Таке співвідношення (один до дванадцяти) робить можливим потрібний автору тип спілкування між Гуллівером і маленькими чоловічками.

Опис казкової країни ліліпутів складається зі звичних для читачів дрібниць. Вони живуть як європейці, а Ліліпутія виглядає своєрідним ляльковим відбитком Англії.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Зіставлення життя і театру ще з часів Шекспіра стало загальною тенденцією англійської літератури.

Гуллівер не тільки більший і незрівнянно сильніший за ліліпутів, автор прагне показати, що в моральному відношенні Гуллівер теж набагато вищий за маленьких людей. Адже головний художній метод Свіфта — реалістичний *гротеск*.

Імператор Ліліпутії відрізняється від інших мешканців країни зростом. Гуллівер з іронією зауважує: «Він майже на ширину мого нігтя вищий за першого-ліпшого зі своїх підданців, і саме це повинно викликати в глядача особливу пошану до нього».

Імператор оточив себе підлабузниками, завдяки чому потрапляє у смішні ситуації. Чиновники та придворна челядь підтримують «велич» божого помазанника, який пишномовно називає себе: «Краса і жах всесвіту... володар над усіма володарями; найвищий із усіх синів людських, який ногами центра землі сягає, а головою сягає до сонця».

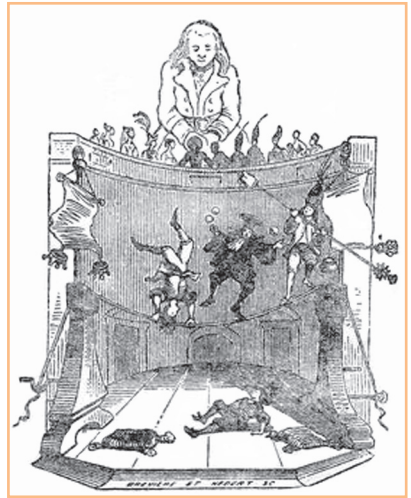
Свіфт безжалісно сміється над культом особистості монарха ліліпутів, саркастичним викриттям звучать фрази, що прославляють коронованого «хлопчика-мізинчика», який у дійсності — жалюгідна істотка, що легко вміщується на одній долоні Гуллівера. Вояки його «славного війська» влаштовують лицарський турнір на носовій хусточці Гуллівера, нап'ятій на невеликих патичках. А військові паради та різні свята з участю великої маси людей здаються Гулліверові розворушеним кошаником.

Одним з ефектних засобів гротескного зображення у творі Свіфта є прийом *матеріалізації метафори* — найулюбленіший прийом письменника. Саме матеріалізація метафори створює сатиричний ефект у епізоді, де розповідається про танець на натяжному канаті, своєрідну гру, переможець якої здобуває ласку при дворі.

У Ліліпутії п'ятеро-шестеро претендентів на високу посаду виступають з танцями на канаті, і хто стрибне вище за всіх, отримує посаду. Навіть перші міністри змушені стрибати, щоб зберегти своє становище. Мистецтвом «здобувати» посади ліліпутівці оволодівають ще змалку, причому вони «не завжди бувають хорошого роду або добре виховані».

Деякі риси характеру правителя: хоч «ясний і виразний», проте верескливий голос, скупість, підступність, — нагадують короля Георга I. Лише з обережності Свіфт не наважився надати ліліпутському монархові портретної схожості з низькорослим Георгом I.

Метафора (грец. *μεταφορά* — «перенесення») — перенесення назви з одних предметів, явищ, дій, ознак на інші на основі подібності.

■ Ілюстрація Жана Гранвіля. 1838 р.

■ Ілюстрація XIX ст.

■ Гуллівер у ліліпутів. Настінний розпис у Бремені

Викликає сміх зображення ліліпутської статуї правосуддя. В уяві постає давньогрецька богиня Феміда, символ чесного правосуддя, яку читач мимоволі порівнює з ліліпутською статуєю: зав'язані очі Феміди — шість очей у ліліпутського символу; ваги в руці Феміди порожні і повинні схилитися в бік справедливого рішення — лантух із золотом у правій руці, меч у лівій руці статуї ліліпутів символізує, що «нагорода та кара є найголовнішими важелями», причому з більшою охотою правосуддя нагороджує, ніж карає (лантух із золотом — у правій руці).

Придворні демонструють свої таланти ще в одному виді змагань: «Імператор тримає горизонтально в руках ціпок, а кандидати один за одним стрибають через нього, то підлазять попід ним, залежно від того, підносить чи опускає імператор ціпок...» Нагороди: синя, зелена, червона нитки — це алегоричне зображення англійських орденів Підв'язки, Бані, Святого Андрія, якими часто нагороджували за подарунки, шахрайство, наклепи, а не за подвиги в ім'я народу.

Скільки геніальної винахідливості у вигаданому автором зменшенні пропорції для показу нікчемності всього того, що намагається вразити своєю величністю та могутністю! Гуллівер поступово втрачає почуття власної величі, підкоряється ліліпутським правилам, уживається з дрібними істотами: він «дозволяв п'ятьом-шістьом люцям танцювати в себе на долоні», «хлопчики та дівчатка насмілювалися гратися в схованки» у його волоссі; брав участь у церемоніях; розробляв проект захоплення ворожого флоту; за відданість був нагороджений чином нардека, найвищою нагородою у країні.

На світі все відносно, гадав Свіфт. Деякі речі, що їх звично вважають за речі першої ваги, зовсім перестають бути такими, коли на них подивитися з незвичайної позиції.

Однак розповідь у першій частині не просто смішна. У ній вчуваються й трагічні нотки. Ось імператор та його радник оголошують черговий пишний маніфест про «гуманність» і «доброту» монарха. І нещасні ліліпути тремтять від страху, навчені гірким досвідом. Вони чекають жорстоких репресій і публічних страт: «У ліліпутів є звичай, запроваджений цим монархом та його міністрами, дуже відмінний, як запевняли мене, від практики колишніх часів. Якщо, задовольняючи мстивість монарха або злість якогось його фаворита, суд ухвалює особливо суворий вирок, то імператор на зборах державної ради завжди

виголошує промову, виявляючи в ній велику лагідність і доброту, як приклади його вдачі, відомі та визнані всіма. Промову зараз же розголошують по всій державі, і ніщо не жахає так народ, як це вихваляння милосердя його величності, бо чим довша та переконливіша промова, тим, як спостережено, більш нелюдська буде кара і тим невинніша жертва».

Свіфт показує, як благодіяння перетворюються на злочин за допомогою юридичних пасток, як навіть вірний Гуллівер оголошується державним злочинцем. Не знаючи, що робити з велетенським тілом Чоловіка-Гори, якщо його вбити, радники вирішують осліпити його. Позбавлений зору та безпорадний, він стане покірною зброєю в руках монарха та двору. Цей жажливий вихід із ситуації висловлено в м'якій словесній формі: «А брак очей аж ніяк не відіб'ється на вашій фізичній силі, якою ви ще можете бути корисним його величності».

Так послідовно, епізод за епізодом, маленькі лялькові чоловічки перетворюються на злісні та підступні створіння, які зробили Гуллівера своїм рабом попри його велетенський зріст. Перед читачем проходять картини насилля, розпусти, підлабузництва, марнославства королівського двору й самого короля. Свіфт висміює відносність моральних істин та понять, які прийнято вважати вічними й незмінними. Вустами Гуллівера письменник розмірковує про закони та звичаї Ліліпутії, сміється й глузує над такими урочистими актами, як присяга або оголошення війни. Наприклад, Гуллівер має скласти присягу на вірність, «...взявши в ліву руку свою праву й приклавши середній палець правої руки до лоба, а великий до правого вуха».

■ Адвокати й судді. Малюнок Жана Гранвіля. 1838 р.

Викриття абсурдності й протиприродності війни — річ не нова в літературі, вже гуманісти XVI століття виступали проти військових сутичок і воєн взагалі. Нове у Свіфта — це глибоке знання дипломатичної й політичної «механіки», що спричиняється до кривавих воєнних чвар.

Спочатку Гуллівер говорить про закони та звичаї Ліліпутії з симпатією, на позір вони гуманні та справедливі (закон про викажчиків, який полягає в покаранні того, хто несправедливо доносить; призначаючи кого-небудь на посаду, ліліпути насамперед звертають увагу на його моральні якості, а потім уже на здібності, мотивуючи це тим, що «коли вже влада є чимось необхідним для людства, то кожна звичайна людина здатна посідати ту чи ту посаду»; покарання тих, «хто відповідає злом на добро»; «дітей одягають і годують дуже просто», прищеплюючи їм принципи честі,

законності, сміливості, скромності, милосердя, віри в Бога та патріотизму тощо). Порядки та закони ліліпутів повинні начебто викликати повагу, а самі ліліпути — співчуття, адже маленькому народу на голову звалився Чоловік-Гора.

Проте крихітний ляльковий світ непомітно постає перед читачем крупним планом, замилювання проходить й замінюється презирством. Виявляється, що лялькова держава далека від демократизму, свободи й справедливості. Уже тридцять шість років дві великі імперії Ліліпутія і Блефуску ведуть виснажливу війну. Підкреслюючи безглуздість запеклої боротьби, письменник пояснює сміхотворність її причин: «Усім відомо, що яйця, перед тим, як їх їсти, розбивають з тупого кінця, і так ведеться споконвіку. Але коли дід його величності, уживаючи цього способу, ще хлопчиком порізав собі пальця, його батько видав декрет, де під страхом найсуворішої кари всім пропонувалось розбивати яйця тільки з носика. Закон цей так обурих населення, що від того часу історики занотували шість повстань, внаслідок яких один імператор позбувся голови, а другий — корони». Серйозність тону оповіді про війну, кровопролиття, страти, жертви, сотні томів книжок, виданих із цього питання, поряд із мізерністю причини таких грандіозних і трагічних подій створюють комічний ефект.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

В історії боротьби між «тупоконечниками» і «гостроконечниками» в алегоричній формі зображено окремі моменти релігійної боротьби в Англії, починаючи із часів Реформації, і роль Франції («Блефуску»), що підтримувала в цій боротьбі католиків.

Алегоричним є і зображення боротьби ворогуючих угруповань — тремексенів і слемексенів, тобто партій високих і низьких підборів. Автор езоповою мовою викриває тут боротьбу двох політичних партій — торі та вігі. Те, що імператор носить низькі підбори, натякає на його належність до партії вігі. Дотепний натяк на принца Уельського (у майбутньому короля Георга II) — те, що принц носить взуття з різними закаблуками (принц вагався у своїх симпатіях між партіями).

Майстерність Свіфта-фантаста

Багато епізодів у «Мандрах Гуллівера» пов'язано з практичною діяльністю людини. У романі повною мірою відчувається науковий дух епохи Просвітництва, дарма що Свіфт дошкульно висміює фізиків, хіміків та представників інших галузей природознавства в його третій частині. Варто звернути увагу на те, з якою математичною точністю обчислює Свіфт різницю в масштабах життєвих потреб Гуллівера й ліліпутів відповідно до їхніх розмірів, з якою уважністю відзначає те, що дрібні істоти у зв'язку з малим зростом можуть розглянути речі, яких не побачить око нормальної людини.

Фантазія автора виявляє чудеса винахідливості, але майже ніколи не сходить з реального ґрунту. Цілком реальні речі проєктуються у незвичайні обставини і з геніальною майстерністю показуються так, як вони виглядали б у цьому разі. Зокрема, ось як Гуллівер захоплює весь ворожий імператорові флот Блефуску: у повному складі він затягає його на мотузочці до берегів Ліліпутії та бере в полон, чим і вирішує війну на користь Ліліпутії.

Звертаючись у передмові до читачької аудиторії від імені Гуллівера, Свіфт діє з погляду людини, яка й припустити не може, що знайдеться хтось, хто не повірить фантастичним пригодам, про які розповідається в чотирьох книгах «Мандрів Гуллівера». А в передмові ніби від видавця рукопису, його родича Сімпсона, ще й додає: «В усьому, безперечно, відчувається правда, та й не дивно, бо автор так уславився своєю правдивістю, що серед його сусідів у Редріфі, коли когось у чому запевняли, стало немов за приказку говорити: «Це така правда, ніби сам містер Гуллівер сказав».

Ці «аргументи» для доказу того, що в романі розповідається «достеменна правда», — не бажання автора приголомшити читача несподіванкою, а Свіфтова форма *іронії*. Найцікавіше те, що письменник з винятковою винахідливістю зберігає манеру правдивого оповідача при відображенні найнеймовірніших подій. Усі нескінченні пригоди Гуллівера подано в дусі

У «Мандрах Гуллівера» згадуються два супутники Марса, відкриті лише після XIX ст.

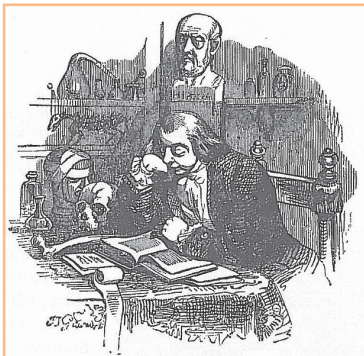

■ Ілюстрація Генріха Валька. XX ст.

■ Ілюстрація Жана Гранвіля. 1838 р.

Початок дослідженню творчості Свіфта поклав Вальтер Скотт (1814). З кінця XIX століття у Великій Британії і в інших країнах вийшло кілька глибоких наукових досліджень «Мандрів Гуллівера».

- Гуллівер поруч із бюстом Свіфта пише про свої подорожі. Гравюра Жана Гранвіля

Роман «Мандри Гуллівера» посідає 12-те місце в рейтингу 100 найкращих книг усіх часів.

- Кадр із фільму «Новий Гуллівер». 1935 р.

- Кадр із фільму «Мандри Гуллівера». 1939 р.

«реалістичної фантастики», в них підкреслюється найбільш імовірне і правдиве, що можна знайти у найфантастичніших речах. Це, власне, й надає твору привабливості, яка підкоряє не тільки малих, а й дорослих читачів.

Письменник вибудував свій твір як роман про подорожі пригодницько-фантастичного характеру. Але кожен його епізод, попри суто фабульну розважальність, містить і набагато глибший філософський зміст. Тому кожен читач може знайти в ньому те, що шукає: юний — захопливу розповідь про неймовірні пригоди, дорослий — сатиру на недосконалість людини й суспільства. Адже й у наш час мрії просвітників про здоровий глузд та справедливу державу лишаються найзаповітнішими мріями людства.

Українською мовою «Мандри Гуллівера» переклали Микола Іванов (1928) і Юрій Лісняк (1983).

Екранізації роману Свіфта

З початку ХХ ст. кінематограф звертається до роману Свіфта. За його сюжетом і мотивами знімають мультиплікаційні та художні фільми.

У 1934 році студія Волта Діснея випустила мультфільм «Гуллівер Міккі». За сюжетом, мишеня Міккі, начитавшись книжок Свіфта, вирішує розповісти дітлахам свою історію про країну, де живуть крихітні чоловічки.

У 1935 році режисер-казкар Олександр Птушко зняв фільм «Новий Гуллівер», у якому поєднано лялькову анімацію (спеціально для фільму було зроблено майже 3000 ляльок) та зйомки акторів. Фільм досі вражає глядачів високою майстерністю виконання й незвичайним візуальним рядом.

«Мандри Гуллівера» (англ. «Gulliver's Travels») — американський повнометражний кольоровий мультиплікаційний фільм, екранізація першої частини («Подорож до Ліліпутії») фантастичної тетралогії Свіфта. Прем'єра фільму відбулася 1939 року.

У 1968 році на екрани вийшов американський серіал «Пригоди Гуллівера» за мотивами Свіфтової книжки.

У 1982 році російський режисер Марк Захаров зняв фільм про самого Джонатана Свіфта та його героїв «Дім, який збудував Свіфт».

У 1996 році з'явився американський тригодинний фільм «Мандрі Гуллівера». У 2010 році відомий американський комік Джек Блек зіграв Лемюеля Гуллівера в новій версії «Мандрів».

Це далеко не повна історія екранного життя славетного роману. Подорожі мандрівника Гуллівера країнами, яких немає на карті, тривають.

■ Афіша фільму «Мандрі Гуллівера». 2010 р.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте історію написання «Мандрів Гуллівера». Як сприйняли роман сучасники письменника?
2. Розкажіть про жанрові особливості роману Свіфта.
3. Поясніть, який сатиричний прийом використовує письменник у першій частині «Мандрів» для висміювання вад сучасної йому Англії.
4. Простежте, як втілено в романі дух епохи Просвітництва.
5. Прокоментуйте, які епізоди першої частини «Мандрів Гуллівера» справили на вас найбільше враження.
6. Розгляньте ілюстрації до роману різних художників. А яким уявляєте Гуллівера ви?
7. Спробуйте поставити себе на місце Гуллівера. Що ви відчували б, якби потрапили до країни людей, у дванадцять разів менших за вас? Як би ви поводитися?
8. Перегляньте одну з екранізацій роману та поділіться враженнями з однокласниками / з однокласницями.
9. Поміркуйте, у чому секрет популярності роману Свіфта.

💬 ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи за інтересами і підготуйте повідомлення з презентацією на одну з тем:

- Цікаві факти із життя Джонатана Свіфта.
- Видання роману Свіфта.
- Екранізації роману «Мандрі Гуллівера». 🎬

🎮 ЗАВДАННЯ ДЛЯ ГЕЙМЕРІВ

Підготуйте завдання для квесту за сторінками роману Свіфта «Мандрі Гуллівера». 🎮

Німецька література XVIII століття

Для німецького Просвітництва було характерне поєднання духовної свободи з громадянською несвободою. У моді був вислів прусського короля Фрідріха II: «Міркуйте скільки завгодно й про що завгодно, але підкоряйтесь!»

■ Г. В. Лейбніц

■ Г. Лессінг

У XVIII столітті Німеччина все ще переживала наслідки спустошливої Тридцятилітньої війни 1618–1648 років. Країну було розділено на сотні великих і малих королівств, князівств, курфюршеств, включаючи торгові вільні міста, а також мікроскопічні володіння лицарів і баронів. Національна буржуазія була слабкою.

У цей час країна вступила в добу Просвітництва. Було закладено підвалини нової, світської філософії та науки. Німецьке Просвітництво пов'язане з іменами видатних письменників і мислителів.

Початковий період Просвітництва в Німеччині невіддільний від філософії **Готфріда Вільгельма Лейбніца** — провідного німецького філософа, логіка, математика, фізика, мовознавця та дипломата. Він був переконаний у тому, що «найкращий із можливих світів» побудовано розумно і в ньому царює гармонія.

Центральною постаттю німецького Просвітництва став **Готгольд Лессінг**, теоретик мистецтва, поет і драматург, театральний критик. Він також автор тираноборчої трагедії «Емілія Галотті».

До покоління старших просвітників належав філософ і письменник **Йоганн Готфрід Гердер**.

Гердер, Лессінг і французький просвітник **Жан Жак Руссо** стояли біля витоків літературного руху, що розгорнувся в Німеччині у 60–80-х рр. XVIII ст. й відомий як «**Буря і натиск**» (нім. «*Sturm und Drang*»). Учасників групи називали «штюрмерами». Це був бунт молодих проти застарілих порядків.

Герой «штюрмерської» драми — сильна особистість, молодий геній, бунтівник. Її теми: ворожнеча братів, конфлікт батьків і дітей, доля дівчини-дітовбивці. З рядів «штюрмерів» виійшли найвидатніші письменники епохи — **Гете** і **Шиллер**.

Епоха Просвітництва в Німеччині закінчилась, як і всюди в Європі, подіями Великої французької революції. Останнім відблиском Просвітництва був час, коли Гете, Шиллер і Гердер намагалися протиставити соціально-політичним потрясінням ідею художнього виховання і морального вдосконалення людини.

1.3.1 Йоганн Вольфганг Гете (1749–1832)

Йоганн Вольфганг Гете (1749–1832) – найуспішніший письменник Німеччини. Якби довелось назвати найвідоміших літераторів світу, його ім'я обов'язково було б серед них поруч із Данте й Шекспіром. За життя Гете відбулися Семирічна війна, війна американських колоній за незалежність, Велика французька революція, злет і падіння Наполеона. Особистість Гете вповні відповідає масштабу історичних подій, свідком яких він був. Гете мав надзвичайно допитливий розум, величезну працездатність, серце, відкрите для любові і дружби.

Перший вірш Гете виведений невпевненою рукою восьмирічного хлопчика на аркуші з поздоровленням бабусі й дідові. Останній вірш – написаний рукою вісімдесятидворічного старого.

Батьківщина поета – Франкфурт-на-Майні, де він народився 28 серпня 1749 року. Родина належала до міської верхівки. Батько, юрист Йоганн Каспар Гете, родом із північних районів Німеччини, зібрав у своєму будинку прекрасну бібліотеку і картинну галерею. Мати, Катарина Елізабет Текстор, була дочкою бургомістра Франкфурта, і саме вона ввела сина у вищі кола цього вільного міста.

Контраст у вихованні батьків і відмінність їхніх характерів позначилися і на синові: за словами самого Гете, від батька він успадкував скептицизм і честолюбство, а від матері – веселість вдачі і схильність до фантазування. Поет писав, що атмосфера дитинства багато в чому сприяла розвитку його таланту й була невичерпним джерелом натхнення. Щасливі картини свого дитинства письменник зобразив в автобіографії «Поезія і правда».

Перші переклади творів Лессінга українською мовою здійснив Іван Франко.

■ Йоганн Вольфганг Гете

■ Будинок у Франкфурті-на-Майні, у якому народився Гете

Коли Гете було шість років, стався руйнівний Лісабонський землетрус. Письменник згадував, що ця подія примусила його засумніватися в існуванні Бога, а Семирічна війна переконала в недосконалому суспільстві.

Дівчину, що полонила серце юного Гете, звали Маргарита-Гретхен. Із часом Гете увічнить це ім'я у своїй славнозвісній трагедії «Фауст».

■ Пам'ятник Гете у Лейпцигу

Гете знову закоханий. Її звали Кетхен Шенкопф, вона дочка трактирника, далеко не красуня, лагідна й розсудлива. На Кетхен будуть схожі всі жінки, що їх полюбить Гете. Серце його рідко належало красі, ніколи — розумові, зате завжди — лагідній вдачі.

Батькові належала головна заслуга у розвитку сина. З ранніх років приставлені до хлопчика вчителі навчали його мов, учили грати на клавесині та віолончелі, малювати олівцем і писати олійними фарбами, викладали йому всевітню історію та історію мистецтв, тренували до танців, фехтування, верхової їзди. Вечір за вечором хлопчик проводив у театрі. Навіть писати вірші навчив його батько. Коли Гете виповнилося шістнадцять, батько відправив його до Лейпцизького університету вивчати право, розлучивши сина з першим юнацьким коханням.

Гете прожив у Лейпцигу три роки. Заняття в університеті не дуже його зацікавили. Він вчав до Академії малярства, де займався живописом, відвідував театральні вистави, весело проводив час у студентському товаристві, у гостях, на прогулянках. А між тим, ніби граючись, юний фронт складав вишукано легковажні вірші, бавився з поетичними розмірами, дарував друзям поезії, написані то англійською, то французькою мовою, перекладав італійські мадригали. Він з іронією ставився до того, що пише, проте саме тут народилися його перші книжки пісень.

Перебування Гете в Лейпцигу перервала тяжка хвороба. Діагноз невідомий досі, але хвороба протримала його в ліжку багато тижнів, і тільки за пів року, усе ще слабкий, він повернувся додому. У Франкфурті хвороба повернулася, життя молодого Гете висіло на волосинці. Але, на щастя, німеч відступила й він повністю одужав.

Через хворобу в духовному стані Гете відбувся злам. Молодий поет захопився релігією, містикою, алхімією, астрологією й окультизмом, що пізніше відобразилося у «Фаусті». Він багато читав, у ньому прокинулася жага знань і творчості.

Батько послав його до Страсбурга продовжувати навчання. Чому він обрав саме цей університет? Річ у тім, що Страсбург був на той час володінням Франції, а жителі — німецькими підданими французького короля. Батько поета сподівався, що коли син стане доктором юридичних наук, йому буде легше звідси потрапити до Парижа, де на нього чекатиме блискуча кар'єра.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Французькомовні страсбуржці дражили Гете через німецький акцент, що зачіпало його гордість. Він раз і назавжди відмовився від французької та серйозно зайнявся вдосконаленням рідної мови. Німцю Гете треба було пожити на французькій землі, щоб у ньому прокинувся патріот.

Тут, у Страсбурзі, молодий Гете познайомився з людиною, яка багато чого навчила його і впливала на нього впродовж не одного десятиліття — **Йоганном Готфрідом Гердером**.

Гердеру 26, він вихователь принца, учитель і проповідник із блискучим ораторським хистом, а також відомий критик і теоретик. Гердер очолював угруповання молодих письменників, яке увійшло в історію під назвою «Sturm und Drang» («Буря і натиск»). Саме він відкрив Гете Гомера й Біблію, досконалість Платона і Шекспіра, познайомив із Руссо, Вольтером і Дідро, вплинув на становлення Гете як поета.

Гете став центральною постаттю в колі молоді, яка його оточувала. Революціонери в мистецтві, «штюрмери» прокладали шлях новому напрямку — *романтизму*. Твори Гете «штюрмерського» періоду — це перша німецька історична п'єса «Гец фон Бірлікінген» про борця проти тиранії й захисника справедливості XVI ст. та соціально-психологічний *роман у листах* «Страждання молодого Вертера». Ці твори мають риси *просвітницького реалізму, передромантизму та сентименталізму*.

Цей час в історії Німеччини називають періодом «Бурі і натиску» або «штюрмерським» періодом, який відзначався протестом активної молоді проти несправедливого суспільного устрою, прагненням до свободи, до новаторства в мистецтві.

■ Шарлотта Буфф

У листах Гете з'являється нове жіноче ім'я — Лотта. Це наречена його друга Шарлотта Буфф, у яку він нестямно закохався. Історія стосунків у цьому трикутнику лягла в основу роману в листах «Страждання молодого Вертера».

ВИСОКА ПОЛИЧКА

За два роки після того, як Гете назавжди попрощався з Лоттою й вона вийшла заміж, він дізнався про самогубство свого знайомого, який освідчився дружині друга, після чого йому відмовили від дому. Гете сів до столу і за місяць написав роман, що уславив його ім'я — «Страждання молодого Вертера».

Між Вертером і Лоттою розвиваються стосунки як історія глибоко трагічна. Вертер — молодий чоловік з допитливим розумом, поетичним сприйняттям природи, проникливістю й чутливістю. Він волів віддати свої здібності та знання на благо людей, але наштовхнувся на холодний егоїзм середовища, що його оточувало. Невдачі на службі, нерозділене всепоглинаюче кохання до Лотти штовхають Вертера до самогубства.

У Німеччині вийшло під-ряд 16 видань «Вертера», у Франції — ще більше. Для європейців Гете пів століття був і залишався поетом «Вертера», у якому він ви-словив настрої епохи.

Поступово в руках Гете зо-середилися всі важелі дер-жавного правління: він відав державними фінансами, прокладанням доріг, наборо-м рекрутів, суспільними робо-татами, гірничорудними проєк-тами тощо, вивчав геологію, мінералогію, бота-ніку і порівняльну анатомію. Крім того, Гете перебував у са-мому центрі вищого то-вариства: він — невтомний ор-ганізатор балів, маска-радів, аматорських вистав, по-лювань і пікніків, неза-мінний попечитель парків, архі-тектурних пам'яток і музеїв.

«Страждання молодого Вертера» проникнуті духом та ідеями Гердера і Руссо. Цей твір під-сумував творчість Гете періоду «Бурі й натиску» та приніс європейську славу не тільки автору, а й усій німецькій літературі, мало знаній тоді на Заході.

У 1775 році двадцятишестирічний Гете пере-їхав до Веймара — міста, що стало його другою батьківщиною. Вісімнадцятилітній Саксон-Веймарський герцог Карл Август прочитав дві його книжки та запросив до своєї столиці. Герцога підкорили вишукана німецька мова Гете, сміливий погляд на речі, мужність, романтичний ореол.

Гете прийняв запрошення. Герцог і поет, котрий узяв на себе роль друга і ментора, сту-пили на спільний шлях. Вони виробили план діяльності на благо держави і народу. І справ-ді, чим би не займався Гете перші чотири роки своєї державної діяльності, він усюди приносив користь. Він їздив Саксонією і скрізь знаходив підтвердження своїм ідеям розвитку економіки. Численні службові обов'язки Гете чимраз більше перешкождали завершенню розпочатих ним ве-ликих творів — «Вільгельм Мейстер», «Егмонт», «Іфігенія» і «Тассо».

■ Веймар нині

Упродовж десяти років Гете намагався зробити Веймар досконалою державою зі справедливим устроєм. Проте герцог поступово втратив інтерес як до державних перетворень, так і до творчості великого поета. Щоб утримати Гете при собі, він надав поетові дворянство та подарував великий будинок. Та до порад і закликів Гете герцогу було байдуже. Зусилля поета не досягли мети й спричинили душевну кризу. Гете сповнився гіркоти й розчарування щодо соціальних перетворень. У його душі визрів план втечі, й у вересні 1786 року поет вирушив у довгострокову подорож до Італії.

Гете відвідав грецькі храми, церкви Палладії, Флоренцію, Венецію, жив у Римі. Два роки він провів в Італії. Основним літературним результатом цієї подорожі стала збірка «Римські елегії» (1788–1789).

Після повернення з Італії Гете обійняв посаду міністра культури. У його віданні тепер були університет, театр, Академія мистецтв. Він не зміг принести користь у царині політики й економіки, то сподівався на успіх на ниві просвітництва.

Поки Гете був в Італії, у Веймарі оселився поет **Фрідріх Шиллер**. П'ять років два великі поети Німеччини не мали нагоди поспілкуватися, зрідка зустрічаючись. Аж нарешті вони випадково зустрілися в Єнському товаристві любителів природи й розговорилися. Після цього між ними виникла дружба. Гете відкрив Шиллеру своє серце та свій розум, подарував йому сюжет знаменитого «Вільгельма Телля», Шиллер під його впливом написав свої балади й п'єси.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

У місті Веймарі на майданчику перед Німецьким національним театром височить бронзовий пам'ятник Гете і Шиллеру. Дружбу і творчий союз великих німців символізує лавровий вінок, що з'єднує правиці Гете і Шиллера. Ліву руку Гете поклав на плече молодого друга. Споруджено пам'ятник у середині XIX століття, саме навпроти Веймарського театру, яким упродовж двадцяти шести років керував Гете і де були поставлені всі пізні Шиллерові драми. 📖

■ Ангеліка Кауфманн.
Портрет Гете. 1787 р.

Шиллер помер від сухот у 1805 році. Гете важко переживав смерть друга, він зауважив, що зі смертю Шиллера вмерла частина його самого.

■ Пам'ятник Гете і Шиллеру у Веймарі

■ Адольф Мюллер.
«Веймарські класики»: Шиллер,
Вільгельм і Александер фон
Гумбольдти та Гете

Бала́да — твір фантастичної, історико-героїчної або соціально-побутової тематики з драматичним сюжетом.

Твори Гете наступних років також написані під впливом Шиллера («Герман і Доротея», «Ахіллес», «Театральне покликання Вільгельма Мейстера»). Саме Шиллер порадив Гете продовжити роботу над «Фаустом».

Гете називав свої твори «фрагментами біографії». У першу чергу це стосується лірики. Його перу належить близько півтори тисячі віршів. Серед них твори філософського характеру, гімни, елегії, балади тощо.

«Штюрмерська» поезія Гете — це безпосередній відгук душі на навколишній світ. Палітра переживань юного поета яскрава: тут і бунтарські настрої, і замилювання природою, і радісні та палкі переживання закоханого. Це й історія маленької беззахисної квітки — «Фіалка», і зворушлива пейзажна замальовка — «На озері». Душевний стан закоханого героя відбиває поезія «Побачення та розлука». Низка віршів навіяна образами з античної міфології — «Ганімед», «Прометей».

Балади веймарської лірики — це світ фантастичного, загадкового й таємничого. В основі кожної балади — легенда чи народне повір'я. Найвідоміші балади Гете — «Рибалка», «Вільшаний король» та «Співець».

Діалог літератур

«Нічну пісню подорожнього» Гете блискуче переспівав російською Михайло Лермонтов. Це один із найкращих ліричних віршів у світовій поезії.

Из Гёте

Горные вершины
Спят во тьме ночной;
Тихие долины
Полны свежей мглой;
Не пылит дорога,
Не дрожат листья...
Подожди немного,
Отдохнёшь и ты.

Михайло Лермонтов

Из Гёте

Ген на верховини
Темна ніч лягла;
Лягідні долини
Вкрила свіжа мла;
Не курять дороги,
Листя не тремтить...
Зможеш від тривоги
Скоро й ти спочить!

Переклад Тереня Масенка

Останні роки життя Гете провів у Веймарі. Невелике містечко стало центром паломництва молодих літераторів, які бажали познайомитися з живим класиком.

У 1821–1829 рр. Гете працював над «Роками навчання Вільгельма Мейстера» і трагедією «Фауст», яка стала вершиною його творчості й одним із творів, що справили колосальний вплив на всю наступну літературу.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

У трагедії «Фауст» Гете втілює увесь свій життєвий досвід. У її основу покладено німецьку легенду XVI ст. про мага й чорнокнижника, який уклав угоду з дияволом. Але старовинний сюжет був для Гете лише приводом для того, щоб висловити свої роздуми над болючими питаннями сучасності.

Довгий і важкий шлях пройшов Фауст, перш ніж у столітньому віці опанував істину: *«Лиш той життя і волі гідний, хто б'ється кожен день за них»*.

«Фауст» за жанром — філософська поема. Центральною проблемою Фауста є проблема поєднання ідеалу з реальним життям, а сюжетом — пошуки її розв'язання. Зміст «Фауста» універсальний: молодість і старість, мужність і жіночність, народження і смерть, війна і мир, побут і політика, наука і мистецтво. Поема вражає синтезом поезії, музики, живопису, зоровими та звуковими ефектами.

Герой твору — Фауст — старий учений, який багато років б'ється над розкриттям таємниць світу. Він розчарований у своїх абстрактних знаннях, науки здаються йому нікчемними, і він готовий до самогубства. Аж ось перед Фаустом з'являється Мефістофель. Фауст укладає з дияволом угоду: продає йому душу. За це Мефістофель повинен дати йому мить повного задоволення життям і собою, щоб він міг вигукнути: *«Спинися, мить!»* Тільки тоді Мефістофель заволодіє його душею.

■ Луїза Сайтлер. Портрет Гете. 1811 р.

■ Будинок-музей Гете у Веймарі

■ Ежен Делакруа. Фауст і Мефістофель. XIX ст.

У «Фаусті», як і в поемі Данте «Божественна комедія», основний сюжет складають пошуки й мандри героя. Саме Мефістофель стає провідником Фауста у його життєвих мандрах.

Українською мовою «Фауста» Гете блискуче переклав Микола Лукаш.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, які факти з життя Й. В. Гете вас зацікавили. Які повчальні моменти можна взяти з відомостей про життя великого німецького поета?
2. Поясніть, що підтверджувало геніальну обдарованість Гете. Які біографічні факти є свідченням цього?
3. Простежте, риси яких напрямів об'єднувала творчість Гете.
4. Пригадайте, які твори принесли Гете європейську славу.
5. Доведіть, що роман «Страждання молодого Вертера» мав автобіографічні мотиви. Який епізод із життя письменника це підтверджує?
6. Поясніть, у чому полягало новаторство Гете-лірика.
7. Поміркуйте, які просвітницькі ідеали прагнув втілити в життя Гете під час перших років свого перебування у Веймарі.
8. Проаналізуйте, який твір і чому зробив Гете всесвітньо відомим поетом, одним із класиків світової літератури.
9. Поміркуйте, у чому полягає значення творчості Гете для світової літератури.

■ Фредеріка Бріон
в ельзаському костюмі

У юнацьких поезіях Гете, якою не поставала б природа: лагідно-тихою чи бурхливо-збудженою, а іноді й навіть тривожно-містичною, — щоразу перед читачем виникає образ самого автора.

1.3.2 «Травнева пісня»

ГОТУЄМОЯ ДО ДІАЛОГУ

Навчаючись у Страсбурзі, восени 1770 року молодий поет познайомився з Фредерікою Бріон. Незабутнє враження знайшло вираження в численних віршах і піснях Гете, які він посилав коханій із «розмальованими стрічками». «Зезенгеймські пісні» (серед яких «Здрастуй і прощай», «Травнева пісня» та ін.) започаткували славу Гете як ліричного автора. 📖

«Травнева пісня» — перший приклад якісно нової поезії. У вірші звучить два мотиви: замилювання природою і щасливі любовні переживання. Кохання панує і в природі, і в житті. Людина усвідомлює себе частиною природи. Це вибух радості поета, викликаного коханням.

Цей стан душі передано в «Травневій пісні» ритмом танцювального характеру та розміром — *двостопним ямбом*. Поезія перейнята патетикою, яка передається вигуками та знаками оклику.

У «Травневій пісні» годі шукати описів природи. Погляд поета рухається розкуто, свавільно, підкоряючись настрою радісного збудження. Автор переносить на природу свій піднесений настрій і таким чином витворює автопортрет.

«Травневу пісню» Гете було неодноразово покладено на музику. Найбільш відомі твори композиторів Людвіга ван Бетховена та Ганса Пфїцнера.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, прочитайте текст поезії в оригіналі. Прочитайте переклад вірша Гете.

Mailed

Wie herrlich leuchtet
Mir die Natur!
Wie glänzt die Sonne!
Wie lacht die Flur!

Es dringen Blüten
Aus jedem Zweig
Und Tausend Stimmen
Aus dem Gesträuch

Und Freud' und Wonne
Aus jeder Brust.
O Erd', o Sonne!
O Glück, o Lust!

O Lieb', o Liebe!
So golden schön,
Wie Morgenwolken
Auf jenen Höhn!

Du segnest herrlich
Das frische Feld,
Im Blütendampfe
Die volle Welt.

O Mädchen, Mädchen,
Wie lieb' ich dich!
Wie blinkt dein Auge!
Wie liebst du mich!

So liebt die Lerche
Gesang und Luft,
Und Morgenblumen
Den Himmelsduft,

Wie ich dich liebe
Mit warmen Blut,
Die du mir Jugend
Und Freud' und Mut

Zu neuen Liedern
Und Tänzén gibst.
Sei ewig glücklich
Wie du mich liebst!

Травнева пісня

Сміється природа радо мені,
Як сяє сонце по зимнім сні!
Барвисті квіти по всіх лугах,
Пташині хори по всіх гаях,
І в кожному серці радість, весна:
О земле, сонце, любов ясна!

Любов моя, ти світлий чар!
Ти злото ранніх нагірних хмар!
Твій подив свіжим лугам, полям,
Благословення траві й квіткам...
Дівчатко любе, дівча ясне!
Як зір твій сяє: ти любиш мене!

Як жайворонок — повітря й спів,
Як чиста квітка — росу полів,
Тебе люблю я гарячим чуттям,
Ти радістю, сміхом, новим життям
Підносиш спів мій, хвилюєш кров.
О, будь щаслива, моя любов!

Переклад Миколи Зерова

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Визначте тему «Травневої пісні».
2. Розкажіть, як передано у вірші почуття кохання.
3. Поміркуйте, чому «Зезенгеймські пісні» започаткували славу Гете як ліричного поета.
4. Простежте, які засоби усної народної творчості використовує поет у своїй пісні.
5. Проаналізуйте, у чому особливість зображення природи в «штюрмерській» ліриці Гете.
6. Поясніть, як настрій «Травневої пісні» передається через ритм.
7. Прокоментуйте, яким ви собі уявляєте ліричного героя вірша й чому.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Доберіть до «Травневої пісні» Гете аудіосупровід із творів сучасної музики.

2. Підготуйтеся до виразного читання поезії. Здійсніть відеозапис прочитаного вами вірша Гете. Поширте його в соціальних мережах.

1.3.3 «Прометей»**ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ**

Низка віршів Гете «штюрмерського» періоду навіяна образами з античної міфології. Це, зокрема, вірш «**Прометей**», написаний у вигляді монологу самого титана. Як ви вже знаєте, Прометей подарував людям небесний вогонь, і за це верховний бог Зевс наказав прикувати його до скелі й піддати страшним тортурам. Герой сміливо кидає в обличчя самому Зевсу звинувачення в підступності й жорстокості. Прометей — сам для себе моральний закон і джерело духовної незалежності. Він незламний, бо почуває свій кривний зв'язок з усім людством і всією природою.

Поезія написана вільним розміром — *верлібром*.

Значення вірша «Прометей» величезне. Гете вперше у європейській поезії відродив образ славнозвісного давньогрецького титана. Він наділив його героїчними рисами та зробив символом протесту проти авторитетів і змертвілих традицій.

Верлібр (фр. *vers libre* — вільний вірш) — неримований, нерівнонаголошений віршорядок (і вірш як жанр).

■ Гейнріх Фюгер.
Прометей несе людям вогонь, XIX ст.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ**Прометей**

Вгорни небо твоє, Зевсе,
Імлою хмар,
Вчини, як отой хлопчак,
Що толочить будяки,
Влучай в дуби й верхів'я гір,—
Тільки мою землю
Мені залиши
І мою хатину, будовану не тобою,
І вогнище моє
Із розжареним приском,
Якому ти заздриш.

Не знаю нікого біднішого
Під сонцем, ніж ви, богове!
Нещедро ви живлите
Данням офір
І дихом молитов
Вашу величність.
Ви б геть змарніли, якби
Не жебраки і діти,
Дурники, повні надії.

Коли я був малий, тоді,
Не знаючи, що, де і як,
Звертав свої заблудлі очі
До сонця, чи нема там вгорі
Вуха, що скарги мої почуло б,
Серця, що так, як моє,
Пригноблених би пожаліло.
Хто допоміг
Гордість титанів мені здолать?
Хто від смерті мене врятував,
Від долі раба?
Чи не ти само це звершило,
Серце, в паланні святім?
Чи не палало, юне й добре, ти,
Марно дякуючи за рятунок
Тому, хто спить у високості?

Тебе шанувати? Чому?
Може, зм'якшив ти колись
Болі знедоленим?
Може, притишив колись
Сльози настрашених?
Чи не всемогутній Час
Мужа із мене викував?
Чи не одвічна судьба
Владує і мною, й тобою?
Либонь, ти гадаєш,
Що зненавидіти життя я мушу,
Втекти десь в пустелю,
Бо не всі вже
Пуп'янки мрій достигли?

Ну, тут я сиджу і формую
Людей на свій образ —
Поріддя, що подібне до мене,
Щоб мучитися, щоб ридати,
Щоб втішатися, щоб радіти,—
І зневажати тебе,
Як я!

Переклад Миколи Бажана

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, у якому творі часів Античності ви зустрічали образ Прометея.
2. Образ Прометея знаходимо у творах багатьох письменників і поетів. Як називається такий образ?
3. Поясніть, у якій формі написано поезію.
4. Порівняйте образ героя трагедії Есхіла «Прометей закутий» і героя вірша Гете «Прометей».
5. Поміркуйте, чому поезію написано *верлібром*.
6. Проаналізуйте, яким постає титан у поезії Гете. Над якими питаннями він замислюється?
7. Розгляньте, у який спосіб протиставляються в поезії образи Прометея і Зевса.
8. Поясніть, які художні засоби використовує поет для створення образу Зевса.
9. Пофантазуйте, яким ви уявляєте героя вірша «Прометей». Доберіть власну ілюстрацію до поезії.

1.3.4 «Вільшаний король»**ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ**

Гете написав баладу «**Вільшаний король**» у 1782 році, у період першого веймарського десятиліття. Якщо в період «Бурі й натиску» в його баладах переважали мотиви кохання, то в новому циклі Гете оспівує загадкове, незбагненне. Поет розмірковує про таємниці природи, втілюючи роздуми в конкретні образи, споріднені з народними легендами. Саме до таких балад належить і «Вільшаний король». У цій баладі Гете протиставляє два начала, взаємодія яких у житті так хвилювала просвітників: почуття, уяву і — здоровий глузд.

Баладу написано трискладовим розміром — *амфібрахієм* — із пропуском складів. Її ритм відтворює і нерівний біг коня у нічній пітьмі, і стукіт серця переляканої дитини. Загальний настрій балади тривожний, напружений, навіть трагічний. Досягається такий настрій за допомогою прийому *алітерації* (зокрема, у баладі багато шиплячих та звука «р»).

«Вільшаний король» — балада поліфонічна, у ній діють вільшаний король та дитина і вводиться образ батька. Поет використав форму діалогу, притаманну фольклорним баладам. Поряд із розважливим голосом автора звучать стривожений, а потім відчайдушний голос дитини, заспокійливий голос батька

Балада «Вільшаний король» була спочатку написана як вставна пісня до п'єси «Рибалка» за мотивами однойменної балади, однак згодом набула самостійного значення. Гете надихнула данська народна пісня «Дочка короля ельфів». Поет по-своєму її опрацював, поєднавши із сюжетом про вільшаного короля, персонажа німецьких народних казок. Цей образ споріднений із поширеним образом українських народних казок і легенд — лісовиком.

■ Михайло Врубель. Пан.
XIX ст.

Не випадковим є й імення вільшаного короля. Прикметник «лісовий» дещо звужує значення узагальненого образу володаря природи. А іменник «король», а не «цар», ближче до фольклору й підкреслює національну своєрідність балади. Відомо, що вільха росте біля води, на вологому ґрунті. Тобто це образ, у якому поєднуються в одне ціле земля й вода.

Засновником жанру літературної балади у німецькій поезії був *Готфрід Август Бюргер*, що належав до руху «Буря і натиск».

і глибокий, навіть урочистий голос лісового короля.

Поетика твору насичена, у ньому є епітети, метафори, паралелізм, синтаксичні та риторичні фігури, міфологічні образи-символи — верба, вітер, туман, ніч, Пан. Верба у фольклорі — символ космічної гармонії, а також символ туги й трагічної долі. Вітер — символ духу, дихання Всесвіту, швидкості, руйнації та оновлення водночас. Ніч — стихія злих сил. Туман — символ невизначеності шляху, блукання. Пан — бог лісів, отар, пастухів, покровитель усієї природи (у вигляді напівлюдини-напівцапа — із хвостом, ріжками, бородою). Має символічне значення і стрімкий біг коня: він означає невідомий рух життя.

Порівняно з попередніми творами поета, де природа виступає благодатною і життєдайною силою, у баладі «Вільшаний король» вона стає втіленням таємничих сил, невідомих і ворожих людям. Реалістичний план оповіді (повернення батька із сином додому) накладається на фантастично-міфологічний (поява вільшаного короля), що й породжує трагізм, напруженість сюжету. Атмосферу тривоги, страху, лихих сил підкреслює також те, що дія відбувається вночі, у лісі, де реальні предмети та явища набувають казковості й алегоризму. Переплетення реального й ірреального світів відображає два погляди на той самий предмет чи явище: цар — туман, заманювання вільшаного короля — коливання гілля, дочки лісового царя — верби.

Головну думку балади можна інтерпретувати по-різному. З одного боку, за страхом хлопчика, його мареннями криється одвічна боротьба життя зі смертю.

З іншого, можна сказати, що у творі зображено зіткнення *романтичного та реалістичного світосприйняття*. Драматичної напруги баладі надає зіткнення протилежних начал: життя і смерті, реального і фантастичного, відчаю і надії.

Отже, образ вільшаного короля є втіленням самої Природи, володарем усього, що існує: води, землі, рослин, тварин, людей. А це підкреслює прагнення поета вийти за межі казкового, міфологічного змісту й утвердити філософські ідеї. Балада стала відображенням філософських думок Гете про стосунки людей із природою, про порушення гармонії між ними.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Німецький композитор Фрідріх Шуберт написав музичну баладу «Лісовий цар». Вона починається великим фортепіанним вступом, далі йде вокальна передмова, що ведеться від імені оповідача і створює похмурий тон. Мелодія передає тривожні нічні події, переживання героїв. Балада дуже динамічна, вокальні можливості співу допомагають розкрити поведінку батька, сина, лісового царя.

Діалог літератур

Існує кілька українських перекладів балади Гете. Найбільш відповідає оригіналу та задуму поета назва «Вільшаний король», як це переклав Максим Рильський. Іншу назву дав своєму перекладу Гетевої балади Борис Грінченко — «Лісовий цар», а Пантелеймон Куліш назвав баладу «Вільшаний цар». Найбільшою національною забарвленістю вирізняється переклад Пантелеймона Куліша, який використав у своєму тексті українські народні слова: «хлоня», «вітласта», «на вітті гойдати, коточка співати» тощо. Перекладу Максима Рильського властиві особлива поетичність і художня довершеність, у його основі — літературна українська мова. Автор широко використовує інверсії, переноси, епітети, метафори, асонанси, алітерації. Поетові вдалося зберегти німецьку специфіку твору і надати йому риси української балади.

■ Г. Плюддеманн.
Ілюстрація до вірша Й. Гете
«Лісовий цар»

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, прочитайте текст поезії в оригіналі. Прочитайте різні варіанти перекладу балади Гете.

ERLKÖNIG

Wer reitet so spät durch Nacht und Wind?
Es ist der Vater mit seinem Kind.
Er hat den Knaben wohl in dem Arm,
Er faßt ihn sicher, er hält ihn warm.

Mein Sohn, was birgst du so bang dein Gesicht? —
Siehst Vater, du den Erlkönig nicht!
Den Erlkönig mit Krön' und Schweif? —
Mein Sohn, es ist ein Nebelstreif. —

”Du liebes Kind, komm geh mit mir!
Gar schöne Spiele, spiel' ich mit dir,

Manch bunte Blumen sind an dem Strand,
Meine Mutter hat manch gülden Gewand”.

Mein Vater, mein Vater, und hörest du nicht,
Was Erlkönig mir leise verspricht? —
Sei ruhig, bleibe ruhig, mein Kind;
In dürren Blättern säuselt der Wind,—

”Willst feiner Knabe du mit mir gehn?
Meine Töchter sollen dich warten schon;
Meine Töchter führen den nächtlichen Keihn
Und wiegen und tanzen und singen dich ein”.

Mein Vater, mein Vater, und siehst du nicht dort
Erlkönigs Töchter am düstern Ort? —
Mein Sohn, mein Sohn, ich seh' es genau:
Es scheinen die alten Weiden so grau. —

”Ich liebe dich, mich reizt deine schöne Gestalt;
Und bist du nicht willig, so brauch' ich Gewalt”.
Mein Vater, mein Vater, jetzt faßt er mich an!
Erlkönig hat mir ein Leids getan! —

Dem Vater grauset's, er reitet geschwind,
Er hält in Armen das ächzende Kind,
Erreicht den Hof mit Mühe und Not,
In seinen Armen das Kind war tot.

Вільшаний цар

Хто їде під вітер нічною добою,
Синка на сидельці везе під полою?
Коня острогами раз по раз торкає,
Дитину до себе в тепло пригортає.

«Чого се ти, синку, очиці ховаєш?!»
— Вільшаний цар, тату, хіба не вбачаєш?
В короні вітластій, кудлатий, патлатий,
Сягає рукою, мов хоче піймати.

«Коханий мій хлоню, ходімо зо мною,
Гулятимем гарно-прегарно з тобою!
Квітками в нас пишно лука процвітає,
Парчею матуся мене зодягає».

— Хіба твоє ухо, татусю, не чує,
Що цар той вільшаний зо мною жартує? —
«Спокійся, дитино, нічого немає,
Се вітер у листі сухім завиває».

— Вродливий мій хлоню, ходімо зо мною!
Гуляти царівни там будуть з тобою,
З тобою гуляти, вночі танцювати,
На вітті гойдати, коточка співати...

«Хіба ти не бачиш, татуню, вільхівен,
Танців і гойдання маленьких царівен?»
— Я бачу, мій синку, в гаю на майдані
Колишуться верби в густому тумані.

«Люблю тебе, хлоню, за личко принадне,
Не хочеш по волі — неволя притягне!»
— Татуню, татуню! Мене він хапає!
Вільшаний цар душу мою пориває...

Щомага став батько коня з ляку гнати,
Маленька дитина — стогнати-конати.
В домівці не радість його зустрічала:
Дитина мовчала, дитина сконала.

Переклад Пантелеймона Куліша

Лісовий цар

Хто їде в негоду тим лісом густим?
То батько, спізнившись, і хлопець із ним.
Обнявши малого, в руках він держить,
Його пригортає, його він пестить.

— Чом личко сховав ти, мій синку малий?
— Ой тату! Чи бачиш? — Он цар лісовий:
У довгій кереї, в короні... дивись!
— То, синку, тумани навкруг простяглись.

«Мій хлопчику любий, до мене сюди
На луки зелені ти гратись іди;
В моєї матусі є пишні квітки,
Гаптовані злотом тобі сорочки».

— Ой тату, він кличе на луки рясні,
І квіти, і злото дає він мені.
— Нема там нічого, мій синочку. Цить!
То вітер між листям сухим шелестить.

«До мене, мій хлопче, в дібровах густих
Дочок уродливих побачиш моїх,
Вестимуть таночок і будуть співать,
Співаючи, будуть тебе колихать».

— Ой тату, мій тату, туди подивись:
В танку королівни за руки взялись...
— О ні, усе тихо у темряві там:
То верби старії схилились гіллям.
«Мене, хлопче, вабить урода твоя:
Чи хочеш — не хочеш, візьму тебе я!»
— Ой тату, вже близько!.. Він нас дожене!
Він давить, він душить, він тягне мене!..
Наляканий батько не їде — летить..
А хлопець нудьгує, а хлопець кричить.
Добіг він додому і дивиться він:
В руках уже мертвий лежить його син.

Переклад Бориса Грінченка

Вільшаний король

Хто пізно так мчить у час нічний?
То їде батько, з ним син малий.
Чогось боїться і мерзне син —
Малого тулить і гріє він.
«Чому тремтиш ти, синку, щомить?!
— Король вільшаний он там стоїть!
Він у короні, хвостатий пан! —
«То, сину, сивий нічний туман!»
— «Любе дитя, до мене мерщій!
Будемо гратись в оселі моїй,
Квіти прекрасні знайду тобі я,
У злото матуся одягне моя».
— Мій тату, мій тату, яке страшне!
Як надить вільшаний король мене! —
«Годі, маля, заспокойся, маля!
То вітер колише в гаю гілля!»
— «Хлопчику любий, іди ж до нас!
Дочки мої у танку в цей час,
Дочки мої тебе вийдуть стрічать,
Вітати, співати, тебе колихать!»
— Мій тату, мій тату, туди подивись!
Он королівни вільшані зійшлись! —
«Не бійся, мій синку! Повір мені:
То верби сивіють удалині!»

— «Мені, хлопче, люба краса твоя!
З неволі чи з волі візьму тебе я!»
— Мій тату, мій тату, він нас догнав!
Ой, як болюче мене він обняв!

Батькові страшно, батько спішить,
В руках його хлопчик бідний кричить;
Насилу додому доїхав він,
В руках його мертвий лежав його син.

Переклад Максима Рильського

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте особливості жанру балади.
2. Розкажіть, коли і де відбуваються події в баладі «Вільшаний король».
3. Зверніть увагу на те, як побудовано баладу Гете.
4. Поміркуйте, які події в баладі є реальними, а які — фантастичними.
5. Розгляньте, які художні засоби використав Гете у своєму творі.
6. Поясніть, яку роль відіграють діалоги в баладі. Прочитайте твір «Вільшаний король» за ролями.
7. Визначте, до якого типу балади за своїм змістом належить твір Гете.
8. Простежте, як автор передав емоційну напругу і драматизм в баладі. Як передати цей настрій під час читання тексту?
9. Складіть таблицю «Реальне та фантастичне в баладі Й. В. Гете «Вільшаний король», заповнивши кожний стовпчик цитатами з твору. Використайте їх у розповіді про роль фантастичних елементів у творі Гете.
10. Підготуйтеся до виразного читання перекладу балади Й. В. Гете, який вам найбільше подобається.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся в пари й порівняйте різні переклади балади українською мовою.
2. Хто вивчає німецьку мову, зробіть підрядковий переклад оригіналу балади Гете і порівняйте його з українськими перекладами.

Твіттер-повідомлення — це короткий текст (твіт), який доповнюється зображенням, звуком і відеофрагментами.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Знайдіть кліпи за баладою Й. В. Гете «Вільшаний король» різними мовами, перегляньте й напишіть твіттер-повідомлення про свої враження.

■ Фото Й. П. Еккермана

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Гете взяв секретарем свого палкого шанувальника, літератора-початківця *Йоганна Петера Еккермана*. Кожну зустріч із Гете, кожну розмову з ним упродовж майже 10 років Еккерман старанно записував. Ці записи склали книгу «Розмови з Гете», що вже друге століття не тільки вчить шанувати універсального генія доби Просвітництва, а й допомагає зрозуміти та полюбити його як людину. 📖

Діалог культур

Твори Гете покладено на музику багатьма визначними композиторами світу: Бетховеном (увертюра «Егмонт»), Гуно (опера «Фауст»), Шубертом («Гретхен за прядкою», ораторія «Сцени з Фауста») та ін.

Також твори Гете екранізовані, особливо роман «Страждання молодого Вертера» і трагедія «Фауст».

У 2010 році вийшов на екрани світу фільм про молодого поета — «Гете!».

■ Кадр із фільму «Гете!». Йоганн Вольфганг і Лотта

Україна і світ

Йоганн Вольфганг Гете багато зробив для популяризації Просвітництва на теренах України. Особливо тісними були його зв'язки з Харківщиною, де готувалося відкриття першого університету. Гете був зацікавлений ідеєю добору викладацького складу для університету, особисто займався цим питанням (університет було відкрито 1805 року, а вже з 1803 року Гете листувався з попечителем Харківського навчального округу С. Потоцьким щодо добору кращих професорів та викладачів).

Ім'я Гете було популярним у Харкові: учено-просвітника обрано почесним членом Ради Харківського університету.

У XIX ст. перекладами Гете займалися Петро Гулак-Артемівський (переспів балади «Рибалка»), Іван Франко (численні статті, нариси, огляди творчості Гете; «Перша передмова до перекла-

Іван Франко називав Гете «найбільшим поетом нашого часу».

- Сцена з опери «Фауст» у постановці оперної студії Національної музичної академії

ду «Фауста»», переклад першої частини «Фауста»), Михайло Старицький, Павло Грабовський, Борис Грінченко та ін. У ХХ ст. твори Гете перекладали Дмитро Загул, Микола Зеров, Максим Рильський, Микола Бажан, Микола Лукаш, Євген Дроб'язко, Василь Стус та інші поети й перекладачі.

Значним був також вплив Гете на творчість українських письменників. Традицію роману-виховання («Літа Вільгельма Майстера») представлено у творах Шевченка «Художник», «Близнець», а доля Маргарити («Фауст») відобразилась у долі Оксани («Слепая» Т. Шевченка).

Отже, письменництво України у пошуку власного шляху в літературі осмислювало найкращі зразки європейського художнього слова.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи за інтересами і підготуйте повідомлення з презентацією на одну з тем:

- Цікаві факти з життя Й. В. Гете.
- Вплив творчості Й. В. Гете на українську літературу.
- «Травнева пісня» Й. В. Гете — селфі XVIII століття.

■ Герхард фон Кугельген.
Фрідріх Шиллер

■ Будинок у Марбаху,
де народився Фрідріх Шиллер

■ Карл Євгеній Вюртемберзький

1.4 Фрідріх Шиллер (1759–1805)

Йоганн Крістоф Фрідріх Шиллер (1759–1805) — німецький поет, драматург, філософ та історик — народився безправним підданим в одній із багатьох карликових держав тодішньої Німеччини — у герцогстві Вюртемберзькому.

Його батько Йоганн Каспар Шиллер був військовим фельдшером, мати — Доротея Кодвейс, дочкою трактирника. Батько поета був людиною практичною, енергійною, проте не без уяви, він складав релігійні вірші, видав працю із землеробства. Від нього син успадкував добру вдачу, наполегливість і честолюбство.

Навчатися малий Фрідріх почав удома. Його навчав місцевий пастор, м'яка, щиросердна людина. Фрідріх учився залюбки. Незабутні враження дитинства — мандрівки з батьком до сусіднього містечка, яке не підлягало Вюртемберзькому герцогу Карлу Євгенію і де часто відбувалися ярмарки та народні гуляння. Малий Шиллер уперше побачив тут народний ляльковий театр. На площі перед старовинним готичним собором розігрували спектаклі середньовічних *містерій* — наївні вистави на теми священного писання. Можливо, його любов до театру зародилася саме під час цих подорожей.

Коли герцог Карл Євгеній переїхав до нової резиденції в Людвігзбургу, туди ж перебралася й родина Шиллерів: батько став герцоговим садівником.

Тут майбутній поет почав відвідувати латинську школу й уперше переступив поріг справжнього театру. За часів правління герцога Карла були надзвичайно пишні, розкішні оперні та балетні спектаклі, які справляли на хлопчика величезне враження. Також виступали гастрольні французькі та італійські трупи. Відвідини театру стали для Фрідріха нагородою за старанність у навчанні.

Удома хлопчик часто розігрував сцени з побачених вистав. А ще він полюбляв, ставши на стілець, проголошувати складені ним самим проповіді про християнські чесноти,

доброту й милосердя. Вирішено було, що після латинської школи він піде в монастирську семінарію, а потім до університету, на богословський факультет.

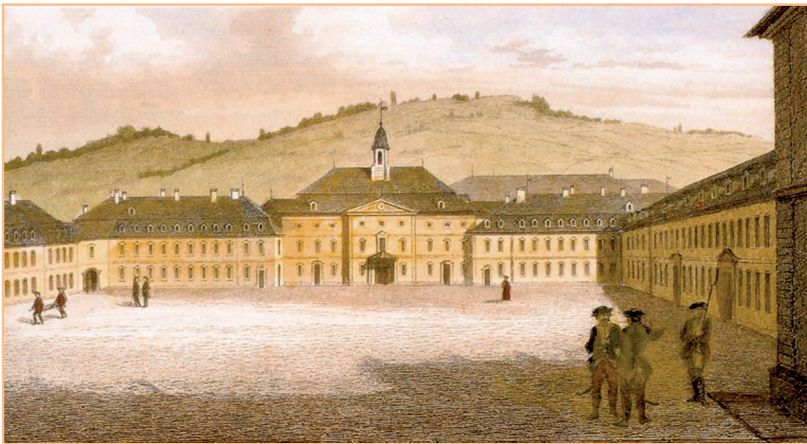
Навесні 1772 року герцог Вюртемберзький, переглядаючи список учнів, які найкраще закінчили школу, зупинив свій погляд на прізвищі Шиллер. Двічі намагався батько Фрідріха ухилитися від наказу герцога про вступ сина до академії. Він посилався на слабе здоров'я хлопчика, на його схильність до вивчення богослов'я. Проте коли герцог утретє повторив свій наказ, мусив підкоритися, бо матеріально цілковито від нього залежав.

І от Фрідріх став учнем юридичного відділу військового закладу з гучною назвою «Карлова академія», проте більше схожого на звичайну казарму. У військовому мундирі з грубого солдатського сукна вузькогрудий юний Шиллер, зависокий на свій вік, виглядав недоладно. Білі рейтузи підкреслювали худорлявість довгих ніг, буклі біля скронь видовжували бліде, гостроносе обличчя.

До юриспруденції Фрідріх відчував відразу. Незважаючи на здібності, він був останнім учнем у відділі. Коли за два роки в академії відкрилося медичне відділення, він перевівся туди.

Саме тоді в Європі поширилася мода на «освічених монархів». Правитель вюртемберзький герцог Карл Євгеній узявся грати цю роль. Так виникла герцогська школа — Карасшуле, перетворена згодом на Вюртемберзьку академію.

Панегірик — поетичний жанр, притаманною ознакою якого є захоплення похвалою та уславлення визначної події чи подвигів видатної людини.

■ Вюртемберзька академія

Довгих вісім років (з 1773 по 1780) провів Шиллер у цьому «розсаднику рабів», де панували сувора дисципліна, шпигунство й стеження за учнями, а спілкування із зовнішнім світом категорично заборонялося. Він жив за тими самими правилами, що й інші «академіки»: відвідував лекції та молитви, крокував на виправах, проголошував панегірики на честь герцога, за наказом начальства складав вірші коханці герцога до дня її народження, який урочисто відзначали в академії.

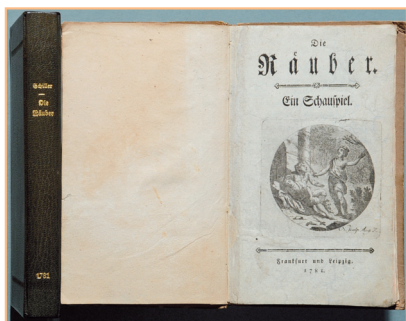
1.4.1 Творчий злет Шиллера

Фрідріх Шиллер жив у час, коли розділена внаслідок тридцятирічної війни на дрібні князівства Німеччина стогнала під тягарем деспотизму, а знесилений народ ще не був здатним на політичну активність. Проте саме в цей період у Німеччині виникає широкий літературний рух, відомий під назвою «Буря і натиск», — рух, сутністю якого був пристрасний протест провідної німецької молоді проти князівської тиранії та приниження людської гідності. Це справедливе обурення і гнів знайшли найкращий вияв у творах молодого Шиллера.

Крім нудного автоматичного існування, регламентованого казарменим режимом, у Фрідріха Шиллера було ще й інше, внутрішнє життя. Він захоплювався поезією. Свої перші поетичні спроби юнак читав у невеличкому літературному гуртку, що зібрався навколо нього, записував вірші друзям в альбоми. Один із них — «Вечір» відзначив викладач естетики Хоук і надрукував у журналі, видавцем якого був. Хоук не вказав імені автора, але додав до вірша примітку, що на добре знайомого з шедеврами німецької поезії шістнадцятилітнього автора, можливо, чекає поетична слава.

Хоч яким суворим був режим, це не могло відгородити «академіків» від навколишнього світу: майже вся німецька, французька, англійська просвітницька література потрапляла до академії. Твори Лессінга, Гердера, Гете, Шекспіра передавали з рук до рук. Велике враження справили на Шиллера ліричні вірші та роман «Страждання молодого Вертера» його старшого сучасника Гете.

У Карловій академії філософію викладав талановитий педагог і вчений **Фрідріх Абель**. Широкоосвічена людина й поліглот, Абель намагався знайомити своїх учнів із сучасною філософською та літературною думкою. Набагато молодший за нього Шиллер став спочатку його палким прихильником, а згодом і другом. Одночасно з випускним твором з медицини «Філософія фізіології» він писав своїх славнозвісних «Розбійників».

■ Титульна сторінка першого анонімного видання 1781 р.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

1775 року у вюртемберзькому журналі «Швабський магазин» було надруковано новелу Крістіана Шубарта «З історії людського серця». Це була розповідь про двох братів — чесного й благородного Карла та підступного Вільгельма, який заради спадщини ладен убити рідного батька. У супровідному до новели слові Шубарт запропонував свій сюжет для твору будь-якому письменнику й звинуватив сучасну німецьку літературу в тому, що вона пасивна й не розповідає про реальне життя Німеччини. Сімнадцятирічний Шиллер прийняв виклик. Він задумав на запропонований сюжет драму «Розбійники».

Нарешті остання крапка у випускній роботі. Та Карл Євгеній не затвердив твору Шиллера, що ще на рік затримало його у стінах навчального закладу. Юнак був у відчаї, він ледь не наклав на себе руки. Проте його душу вже заповонила невіддільна герцоговим заборонам творчість.

Улітку 1780 року Шиллер нарешті одержав лікарський диплом. Його було призначено до Штутгартського гарнізону без офіцерського звання, без права носити цивільний одяг, з мізерною платнею. Він винаймав маленьку кімнатку на околиці міста разом із лейтенантом.

Саме тоді було завершено «Розбійників». Знайти видавця Шиллеру не вдалося, й він позичив гроші, щоб видати трагедію власним коштом.

І тоді сталося неймовірне. Скромна книжечка вплинула на сучасників, як вибух бомби. Хоч драма вийшла без прізвища автора, вчора ще нікому не відоме ім'я полкового лікаря Шиллера стало популярним. У газетах з'явилися схвальні рецензії. Директор найвідомішого в Німеччині Мангеймського театру Дальберг мав намір поставити «Розбійників» на сцені.

13 січня 1782 року драма була вперше показана на сцені Мангеймського театру. Вистава мала нечуваний успіх.

Шиллер дав своїй драмі два епіграфи, що визначають її основну думку. Перший: «На тиранів!» — свідчив про те, що зміст її спрямований проти тиранії. Другий — слова Гіпократата: «Що не зціляють ліки, зціляє залізо, чого не зціляє залізо, зціляє вогонь», — указував на засоби боротьби з беззаконням.

Уже в першій своїй драмі Шиллер сподівається на моральне виправлення суспільства, а не на силу. Шалена пристрасність персонажів, патетичність діалогів і монологів, напруженість сюжету зробили «Розбійників» зразковим надбанням «Бурі й натиску».

Але можновладцям «Розбійники» не до смаку. Герцог Вюртемберзький заборонив авторові відвідувати не тільки репетиції в Мангеймському театрі, а й вистави. Шиллер не підкорився. І тоді герцог видав наказ: категорична заборона писати що-небудь, окрім творів із медицини. За порушення наказу — за ґрати, у фортецю.

Триумфальні вистави «Розбійників» відбулися в багатьох містах Німеччини. Незважаючи на те, що постановники часто на свій смак чи через цензурні міркування свавільно калічили текст п'єси, а дія була перенесена із сучасності в XVI століття, неможливо було знищити головного — пафосу драми, шляхетності розбійника Карла Моора, який вирішив у своїй батьківщині викоринити зло та беззаконня.

■ Карл Моор. Гравюра 1859 р.

■ Карл Джозеф Стайлер. Втеча Шиллера. XIX ст.

- Невідомий художник. Шиллер читає перед друзями драму «Розбійники», у той час, як до нього наближаються солдати герцога. XIX ст.

Парадокс: геніальна трагедія «Розбійники» з триумфом іде на сцені, а її автор, майже жебрак, мусить потай тікати з рідного дому світ за очі, бо герцог — людина обмежена й зарозуміла — владарює над свободою і самим життям поета.

- Сцена з вистави «Підступність і кохання»

Шиллер вирішив тікати з рідного міста. Адже заборона писати для нього все одно, що заборона жити.

У 1782 році трапилась нагода: герцог приймав гостей. Приїхала його небога Марія з чоловіком Павлом (котрий згодом став російським імператором). Увага всього герцогства була прикута до цієї події. Опівночі 22 вересня Шиллер востаннє дивився на небо своєї батьківщини, підсвічене яскравим феєрверком на честь вельможних гостей. Авторіві «Розбійників» пощастило непомітно покинути Вюртемберг.

На допомогу прийшли друзі: мати одного з товаришів по академії запропонувала поетові притулок у своєму будинку, куди він прибув під вигаданим іменем. Тут Шиллер прожив пів року, закінчив драму «Луїза Міллер», почав працювати над «Доном Карлосом».

Навесні 1783 року Шиллер отримав звістку, що директор Дальберг (переконавшись, що герцог Вюртемберзький ніби забув про втікача) готовий знову вести перемовини про постановку його п'єс. Шиллер виїхав до Мангейма. З вересня він — штатний драматург і завідувач репертуару Мангеймського театру.

«Змова Фієско в Генуї» на сценах Німеччини особливого успіху не мала. А ось «Луїза Міллер», що з'явилася на сцені під назвою «Підступність і кохання», не поступалася популярністю «Розбійникам».

ВИСОКА ПОЛИЧКА

До Шиллера у трагедіях діяли винятково монархи й аристократи, третій стан дозволялося зображувати тільки в комедіях. У драмі «Підступність і кохання» Шиллер довів, що трагічні колізії можливі, а часом неминучі в житті простої скромної людини — міщанина. «Підступність і кохання» — це психологічно-побутова драма. Дочка простого придворного музиканта Луїза Міллер та син президента Фердинанд кохають одне одного. Романтично налаштований Фердинанд пропонує дівчині тікати й таємно обвінчатися, проте Луїза не вірить у майбутнє. Вона має рацію: закохані гинуть унаслідок придворної інтриги. Справжнє кохання протистоїть соціальній нерівності, але не може її подолати. 📖

Одночасно з драматургією Шиллер присвячує себе поезії. У його віршах думка завжди переважає над почуттям. Розмірковуючи над різними явищами життя, він черпає натхнення в античній міфології чи в ренесансному мистецтві. Лірика Шиллера сильна не емоційною безпосередністю, а глибиною й пристрасністю поетичної думки.

У кінці 90-х років Шиллер оселився у місті, яке було тоді центром німецької літератури і де жив Гете, — у Веймарі. Згодом він читав лекції з історії в Єнському університеті поблизу Веймара. Роки надмірних зусиль, нервових потрясінь і злиднів далися взнаки: Шиллер захворів на сухоти. Але він уперто боровся з хворобою, багато і плідно працював.

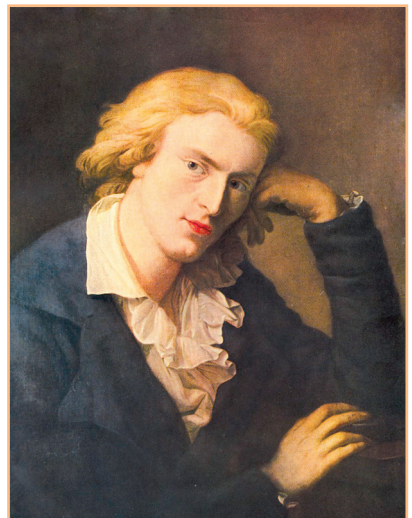
З 1794 року почалася сердечна дружба Шиллера з Гете, який називав цей час «ною весною». А Шиллер під її впливом знову повернувся до поезії. Гете подарував Шиллерові кілька тем для творів: це і драма «Вільгельм Телль», і балада «Івкові журавлі».

За дивовижним збігом обставин у житті Шиллера було три кохання, і всі три жінки носили одне ім'я — Шарлотта.

■ Шарлотта фон Ленгефельд, дружина Шиллера

Усі п'єси, написані Шиллером у цей час, побачили світло рампи у Веймарському театрі, яким керував Гете.

■ Антон Граф. Портрет Шиллера. 1790 р.

Гете і Шиллер були діаметрально протилежними за вдачею, і певне, саме це й живило міцну дружбу обох великих поетів: кожен із них цінував у другові те, чого сам не мав. Гете цікавило реальне життя людини і природи. Художнє мислення Шиллера було схильне до ідеалізації: у конкретних подіях і долях він шукав усесвітньо-історичні закономірності, а події й людські вчинки оцінював мірою свободи й людяності.

■ Пам'ятник Гете і Шиллеру в місті Сірак'юс (США)

■ Шиллер у Веймарі. XIX ст.

Балади Шиллера — це маленькі драми. Вони мають напружений сюжет і побудовані так, що дія розпадається на окремі яви, стрімко рухаючись до фіналу. Герої балад сильні духом, здатні на подвиг і самопожертву.

У ряді балад сюжетним стрижнем стає іспит героя — перевірка його мужності, рішучості, відваги, як це відбувається в «Рукавичці».

Гете і Шиллер розпочали дружнє змагання у створенні балад, відродили жанр балади. Відбулося це в 1797 році, який вони назвали потім *роком балад*.

Найвідоміші балади Шиллера — це «Рукавичка», «Полікратів перстень», «Івікові журавлі». Балади сприймаються як відгомін тих давніх часів, коли різні повір'я й перекази, живучи поряд із реальним життям, зливалися в примхливі фольклорні образи. У баладах найчастіше говориться не про якийсь конкретний історичний час, а про старовину загалом. Вони приваблюють і водночас лякають своїми дивовижними жорстокими сюжетами, вражають нез'ясованими таємницями природи.

Упродовж усього творчого шляху улюбленим жанром Шиллера залишалася драма. Особливо плідним у плані драматургії було останнє десятиліття. Він створює такі драматичні шедеври, як трилогія «Валенштейн» (1799), трагедії «Марія Стюарт» (1800), «Орлеанська дівка» (1801), драму «Вільгельм Тель» (1804). У цих творах художньому аналізу піддано поворотні етапи в історії європейських народів, а також розробляється тема ролі людських пристрастей в історичних подіях.

Помер Шиллер передчасно в 1805 році.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Шиллер вітав Велику французьку революцію. Його драма «Розбійники» з успіхом ішла в Парижі. Революційний Конвент проголосив Шиллера почесним громадянином республіки. Але захват поета змінився тривогою, а потім гнівом і відразою, коли було страчено короля Людовика XVI, а Франція здригалася перед «законом гільйотини».

Шиллер розробив власну програму перебудови суспільства. Відповідь письменника на революційне насильство була такою: тільки перевиховавши людей, можна досягти покращення в політичній сфері. А допомогти в цьому повинно мистецтво.

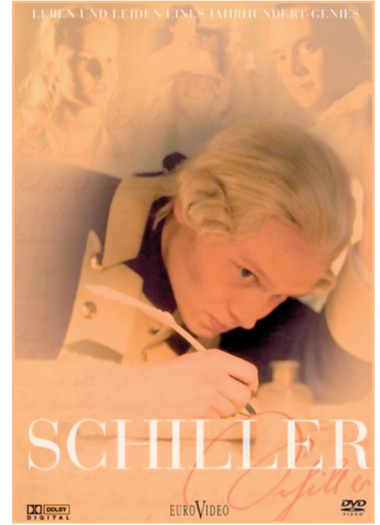
Україна і світ

Знайомство українських читачів і глядачів із творчістю Шиллера почалося ще в XIX столітті. Перші переклади були здійснені Пантелеймоном Кулішем, Юрієм Федьковичем і Борисом Грінченком. Твори Шиллера перекладали також Олена Пчілка, Михайло Орест, Дмитро Загуд, Борис Тен, Іван Стешенко, Євген Дроб'язко, Микола Лукаш та інші.

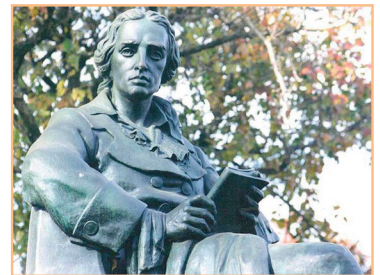
Перша на території України вистава за твором Шиллера «Підступність і кохання» відбулася у Львові на сцені театру «Руська бесіда» у 1881 р.

«Вільгельм Телль» вийшов друком у Києві 1908 року в перекладі Бориса Грінченка, а також неодноразово йшов на сцені різних театрів України.

Українською мовою «Розбійники» вперше було показано в другій половині XIX століття також на сцені театру львівського товариства «Руська бесіда». А в 1918 році у Києві Панас Саксаганський поставив драму «Розбійники» в Державному народному театрі. Годі й казати, як по-сучасному лунали в ті буремні дні тираноборчі монологи Карла Моора. 1936 року Майк Йогансен напередодні арешту переклав і обробив п'єсу для юнацтва. Також переклав «Розбійників» українською відомий перекладач Борис Тен.

- У 2005 році режисер Мартін Вейхарт зняв фільм «Шиллер» про життя поета

- Пам'ятник Шиллеру в Детройті

- Ілюстрація до драми «Вільгельм Телль»

Твори Шиллера неодноразово виходили друком в українських перекладах, вистави за драмами Шиллера користуються незмінною популярністю у глядачів.

Борис Тен (Микола Васильович Хомичевський) (1897–1983) — поет і перекладач. Його літературний псевдонім походить від стародавньої грецької назви річки Дніпро — Борисфен (Бористен). Володів українською, грецькою, латинською, польською, німецькою, французькою, російською і чеською мовами, перекладав на українську твори Гомера, Есхіла, Гете, Міцкевича, Шекспіра, Шиллера, Пушкіна та багатьох інших поетів.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, ким хотів стати юний Фрідріх Шиллер. Що йому завадило?
2. Розкажіть, яким чином майбутній поет потрапив до Карлової академії. Як минули роки його навчання?
3. Поясніть, чому Шиллер змушений був тікати з батьківщини й поневірятися на чужині.
4. Простежте, як розвивалася творча біографія поета.
5. Проаналізуйте, яку роль відводив Шиллер мистецтву в житті кожної окремої людини й суспільства загалом.
6. Поміркуйте, у чому полягає трагізм особистої долі Фрідріха Шиллера.

🎮 ЗАВДАННЯ ДЛЯ ГЕЙМЕРІВ

Використовуючи мережу Інтернет, підготуйте віртуальну екскурсію місцями Шиллера. 🎮

1.4.2 Ода «До радості»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Як уже зазначалося, ще в Карловій академії під впливом викладача Абеля Шиллер захоплювався філософією. Професор доводив існування світової гармонії. Спираючись на вчення німецького філософа і вченого Лейбніца, він прагнув прищепити своїм вихованцям оптимістичне світосприймання, доводив існування світової гармонії, любові до ближнього, наставляв їх на шлях пізнання навколишнього життя.

Найвиразніше вплив його філософської концепції виявився в одному з найзнаменитіших творів Шиллера — оді «**До радості**» («An die Freude»). 📖

Шиллер написав оду «До радості» в 1785 році, у найщасливіший період свого життя у Лейпцигу, під впливом дружби з **Готфрідом Кернером**. Молодий юрист — однодумець поета — у важку хвилину запропонував утікачеві Шиллеру приїхати до Лейпцига. Заможний Кернер охоче й тактовно звільнив улюбленого поета від матеріальних турбот. Знавець історії, естетики, філософії, Кернер став йому не тільки другом на все життя, а й незамінним радником. До речі, саме Кернер уперше написав музику на слова оди «До радості».

Певна річ, оптимістичний настрій оди не пояснюється лише короточасними життєвими гараздами — в основу вірша покладений притаманний Шиллеру принциповий оптимізм, віра в людину, переконаність у тому, що люди можуть і повинні поріднитися між собою, жити в мирі й злагоді.

Ода «До радості» вважається одним із символів Європи, що утверджують спільність цінностей, які ці держави поділяють, їхню єдність у розмаїтості. Гімн виражає ідеали свободи, миру та солідарності, які відстоює Європа.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

На початку 50-х років ХХ ст. керівництво Федеративної Республіки Німеччина зробило оду «До радості» своїм гімном, але у 1952 році старий гімн повернули. У 1972 році Рада Європи затвердила оду «До радості», покладену на музику Бетховена в аранжуванні Герберта фон Караяна, Гімном Ради Європи, у 1985 році ода стала гімном ЄЕС, а у 1993 — гімном ЄС. У 2003 році було вирішено вважати гімном ЄС лише музику, заради рівноправ'я усіх мов.

Ода «До радості» — справжній шедевр, одна з вершин світової поезії. У цьому вірші поет зумів передати душевний підйом, який виражав не лише очікування царства розуму і свободи напередодні Великої французької революції, а й споконвічне прагнення людства жити в радісній згоді й мирі.

Ода — урочистий вірш, присвячений якійсь історичній події або герою.

Вірш «До радості» зажив світової слави завдяки тому, що видатний німецький композитор Людвіг ван Бетховен завершив свою 9-ту симфонію грандіозним хором на його текст.

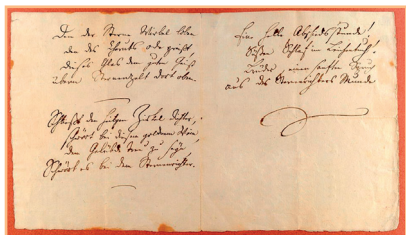
■ Бетховен

Музику на оду «До радості» також писали багато інших композиторів, серед них Франц Шуберт (1815), Петро Чайковський (1865), Йоганн Штраус-молодший (1892).

Шиллер глибоко вивчав праці німецького філософа **Іммануїла Канта** (1724–1804), захоплювався його ідеєю про те, що в людину від народження вбудований моральний закон.

Фрагменти з оди «До радості» були використані у фільмі «Механічний Апельсин» Стенлі Кубрика, другому фільмі про The Beatles «На Допомогу!» та у фільмі «Міцний горішок».

■ Рукопис оди «До радості» з автографом Шиллера

Оду «До радості» написано у формі урочистої пісні, де звучать здравиці на честь любові, дружби, природи, праці, свободи, Творця. Але не тільки радість зустрічі з друзями оспівана в поезії. На думку поета, у дружньому колі бенкетує все людство.

Рідко трапляється, щоб ліричний вірш набував такого глибокого філософського змісту і по-справжньому світової слави. Тема радості від людської співдружності широко розгортається у вірші, набуваючи різних варіацій: радість — рушійна пружина світу, радість пробуджує дружбу.

На думку Шиллера, найбільшими цінностями у Всесвіті є краса, любов і гармонія. Але люди, на жаль, не пам'ятають про це, ворогують одне з одним, забули про щирість почуттів, втратили вміння радіти, відірвалися від природи. Саме ця думка висловлена у вірші «До радості».

За Шиллером, лишився єдиний шлях, яким можна повернути людину до стану первісної гармонії, — мистецтво. Поет вважав, що саме здатність відчувати красу відрізняє особистість від тварини, а мистецтво виховує цілісну та гармонійну особистість. Він був переконаний: «Краса мусить спрямувати людей на шлях істини».

З німецької на українську оду «До радості» переклали Пантелеймон Куліш і Микола Лукаш.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Одного разу десять відомих авторів та авторок — Люко Дашвар (Херсон), Володимир Лис (Луцьк), Сергій Жадан (Харків), Галина Вдовиченко (Львів), Макс Кідрук (Рівне), Лариса Денисенко (Київ), Ірен Роздобудько (Донецьк), Олександр Гаврош (Ужгород), Євген Положій (Суми) та Яна Дубинянська (Крим) — вирішили поділитися любов'ю до життя і своїм рецептом радості. Спільну книгу вони назвали «**Ода до радості**». А радість у кожного буває різна: легка, як вітерець, або з присмаком смутку, тепла й тиха чи сонячно яскрава — обирайте свою.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, прочитайте текст поезії в оригіналі. Прочитайте переклад оди «До радості».

An die Freude

Freude, schöner Götterfunken,
Tochter aus Elysium!
Wir betreten feuertrunken,
Himmlische, Dein Heiligtum.
Deine Zauber binden wieder,
Was die Mode streng geteilt,
Alle Menschen werden Brüder,
Wo Dein sanfter Flügel weilt.

Chor. Seid umschlungen, Millionen!
Diesen Kuß der ganzen Welt!
Brüder, überm Sternenzelt:
Muß ein lieber Vater wohnen!

Wem der große Wurf gelungen,
Eines Freundes Freund zu sein,
Wer ein holdes Weib errungen,
Mische seinen Jubel ein!
Ja, wer auch nur eine Seele:
Sein nennt auf dem Erdenrund!
Und wer's nie gekonnt, der stehle:
Weinend sich aus diesem Bund!

Chor. Was den großen Ring bewohnt,
Huldige der Sympathie!
Zu den Sternen leitet sie,
Wo der Unbekannte thronet.

Freude trinken alle Wesen
An den Brüsten der Natur;
Alle Guten, alle Bösen:
Folgen ihrer Rosenspur.
Küsse gab sie uns und Reben,
Einen Freund, geprüft im Tod;
Wollust ward dem Wurm gegeben,
Und der Cherub steht vor Gott.

Chor. Ihr stürzt nieder, Millionen?
Ahnest du den Schöpfer, Welt?
Such' ihn überm Sternenzelt!
Über Sternen muß er wohnen.

Freude heißt die starke Feder:
In der ewigen Natur.
Freude, Freude treibt die Räder
In der Großen Weltenuhr.
Blumen lockt sie aus den Keimen,
Sonne aus dem Firmament,
Sphären rollt sie in den Räumen,
Die des Sehers Rohr nicht kennt.

Chor. Froh, wie seine Sonnen fliegen:
Durch des Himmels prächt'gen Plan,
Laufet, Brüder, eure Bahn,
Freudig, wie ein Held zum Siegen.

Aus der Wahrheit Feuerspiegel:
Lächelt sie den Forscher an.
Zu der Tugend steilem Hügel:
Leitet sie des Dulders Bahn.
Auf des Glaubens Sonnenberge:
Sieht man ihre Fahnen wehn,
Durch den Riß gesprengter Särge:
Sie im Chor der Engel stehn.

Chor. Duldet mutig, Millionen!
Duldet für die beßre Welt!
Droben überm Sternzelt:
Wird ein großer Gott belohnen.

Göttern kann man nicht vergelten;
Schön ist's, ihnen gleich zu sein.
Gram und Armut soll sich melden,
Mit den Frohen sich erfreun.
Groll und Rache sei vergessen,
Unserm Todfeind sei verziehn,
Keine Tränen soll ihn pressen,
Keine Reue nage ihn.

Chor. Unser Schuldbuch sei vernichtet!
Ausgesöhnt die ganze Welt!
Brüder, überm Sternzelt:
Richtet Gott, wie wir gerichtet.

Freude sprudelt in Pokalen,
In der Traube goldnem Blut:
Trinken Sanftmut Kannibalen,
Die Verzweiflung Heldenmut —
Brüder, fliegt von euren Sitzen,
Wenn der volle Römer kreist,
Laßt den Schaum zum Himmel spritzen:
Dieses Glas dem guten Geist.

Chor. Den der Sterne Wirbel loben,
Den des Seraphs Hymne preist,
Dieses Glas dem guten Geist
Überm Sternzelt dort oben!

Festen Mut in schwerem Leiden,
Hilfe, wo die Unschuld weint,
Ewigkeit geschwornen Eiden,
Wahrheit gegen Freund und Feind,
Männerstolz vor Königsthronen,—

Brüder, gält' es Gut und Blut —
Dem Verdienste seine Kronen,
Untergang der Lügenbrut!

Chor. Schließt den heil'gen Zirkel dichter,
Schwört bei diesem goldnen Wein:
Dem Gelübde treu zu sein,
Schwört es bei dem Sternenrichter!

Rettung von Tyrannenketten,
Großmut auch dem Bösewicht,
Hoffnung auf den Sterbebetten,
Gnade auf dem Hochgericht!
Auch die Toten sollen leben!
Brüder, trinkt und stimmt ein,
Allen Sündern soll vergeben,
Und die Hölle nicht mehr sein.

Chor. Eine heitre Abschiedsstunde!
Süßen Schlaf im Leichentuch!
Brüder, einen sanften Spruch
Aus des Totenrichters Mund.

До радості

Радість, гарна іскро Божа!
Неказанно любо нам
Увійти, царице гожа,
В твій пресвітлий дивний храм.
Все, що строго ділить мода,
В'яжеш ти одним вузлом,
Розцвітає братня згода
Під твоїм благим крилом.

Хор Обніміться, мільони,
Поцілуйтесь, мов брати!
Вічний Отче доброти,
Дай нам ласки й охорони!

Кого доля ошастила
Тим, що другові він друг,
Кого любить лада мила,—
Йдіть до нас в веселий круг.
Йдіть усі, хто зве своєю
В світі душу хоч одну!
Хто ж весь вік черствів душею —
Йди у іншу сторону.

Хор Хто живе в земній юдолі,
Всяк симпатії скорись!
Нас веде вона у вись,
Де Всесильний на престолі.

Радість п'ють усі істоти
З груді матері-землі,
Ті солодкії щедроти
Мають всі — і добрі, й злі.
Радість нас вином сп'яняє
І цілунком огневим;
І черв'як утіху знає,
І небесний херувим.

Хор   Поклоніться, міліони,
                  Перед мудрістю Творця!
                  Сповніть милістю серця
                  І чиніть його закони.

Радість — всесвіту пружина,
Радість — творчості душа,
Дивна космосу машина
Нею живиться й руша.
Радість квіти розвиває
І розгін дає сонцям,
Їх в простори пориває,
Не відомі мудрецам.

Хор   Як у безмірі світила
                  Хором райдужним пливають,
                  Браття, йдіть у славному
                  Що нам радість освятила.

Вчених з істини свічада
Радість успіхом віта,
До чеснот провадить радо,
Хоч тропа до них крута;
На ясній вершині віри
Піднімає хоругов,
В день воскресний на псалтирі
Славить тих, хто смерть зборов.

Хор   Будьте мужні, міліони!
                  Вірте, страдні, в кращий світ!
                  Тих, що справдять заповіт,
                  Прийме Бог у вічне лоно.

Божество не наградиме,—
От би нам зрівнявся з ним!
Хай радіють із радими
Горе й злидні в крузі цім!
Не відомста, не погрози —
Всепрощення ворогам!
Хай не ллють у скруті сльози,
Не гризуться каяттям.

Хор   Знищим книги борговії!
Помиримося усі!
Браття! Бог на небесі
Не забуде благодії.

Радість в келихах шумує,
Плин іскристий виграє,
Канібалів лють гамує,
Кволим духу додає.
В день веселля а чи тризни,
Коли ходить круговий,
Хай до неба піна бризне,
Дух прославимо благий!

Хор   Все хвалу йому співає —
Хай гримить псалом гучний!
Дух прославимо благий,
Що над зорями витає!

Будь твердим в лиху годину,
Поміч скривдженим давай,
Всюди правду знай єдину,
Зроду клятви не ламай,
Не знижайсь перед потужним,
Коли треба — важ життям!
Шана й слава чесним, мужнім,
Згуба підлим брехунам!

Хор   Станьмо дружною сім'єю,
Жити правдою й добром
Присягнімо цим вином
Перед вишнім Судією!

Переклад Миколи Лукаша

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, що таке ода.
2. Розкажіть історію написання оди Шиллера «До радості».
3. Простежте, у якій формі написано оду «До радості».
4. Проаналізуйте, що саме оспівано в поезії.
5. Прослухайте виконання оди на музику Бетховена. Яким пафосом вона сповнена? Поясніть чому.
6. Поміркуйте, чи справедливо оду «До радості» було обрано гімном Європейського Союзу.
7. Підготуйтеся до конкурсу виразного читання уривків з оди.
8. Вивчіть напам'ять уривки оди, які справили на вас найбільше враження.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

30 березня 2014 р., на 40-й день із дня смерті героїв Небесної Сотні, одночасно у п'яти містах України (Львові, Києві, Донецьку, Дніпрі, Харкові) відбувся соціально-культурний флешмоб — «ОДА до РАДОСТІ».

Ініціатива створена для вшанування пам'яті героїв Небесної Сотні, а також на підтримку флешмобу Національного одеського філармонічного оркестру під управлінням Хобарта Ерла, що відбувся 22 березня 2014 р. в Одесі. Учасники флешмобу прагнули показати, що все, що у нас є — наша свобода, загальнолюдські цінності та безмежна відповідальність перед собою, перед близькими, перед тими, кого вже немає з нами. Тими, хто у своєму служінні нашій загальній меті про вільну і щасливу Україну віддали найдорожче, що у них було — свої життя. Ініціатором благочинної культурної ініціативи виступила патріотка України Христя Храновська.

Це була унікальна можливість показати, що наша сила — у єдності. І сьогодні немає більшої гордості, ніж бути громадянином/громадянкою нашої країни!

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Знайдіть і перегляньте запис флешмоб-концерту Львівського академічного симфонічного оркестру «INSO Львів» і камерного хору «Глорія», які виконали гімн Євросоюзу в Міжнародному аеропорту «Львів» ім. Данила Галицького. Підготуйтеся поділитися своїми враженнями від заходу.
2. Прослухайте пісню «Ода до радості» української групи «Танок на майдані Конго». Поміркуйте, чи має вона щось спільне з твором Ф. Шиллера.

ЗАВАНТАЖ ІНФОРМАЦІЮ

Просвітництво (XVIII ст.) — інтелектуальний і духовний рух кінця XVII — початку XIX ст. у Європі та Північній Америці. Основи просвітницького світогляду: відмова від релігійного світорозуміння та звернення до розуму як до єдиного критерію пізнання людини й суспільства.

Джонатан Свіфт — англомовний ірландський письменник, публіцист, сатирик, автор сатиричного філософсько-політичного роману «Мандри до різних країн світу Лемюеля Гуллівера», де він висміює все те, що його не задовольняло в сучасній Англії.

Йоганн Вольфганг Гете — ушавлений письменник Німеччини, найяскравіша постать німецького Просвітництва, автор численних ліричних творів, літературних балад, романів, п'єс.

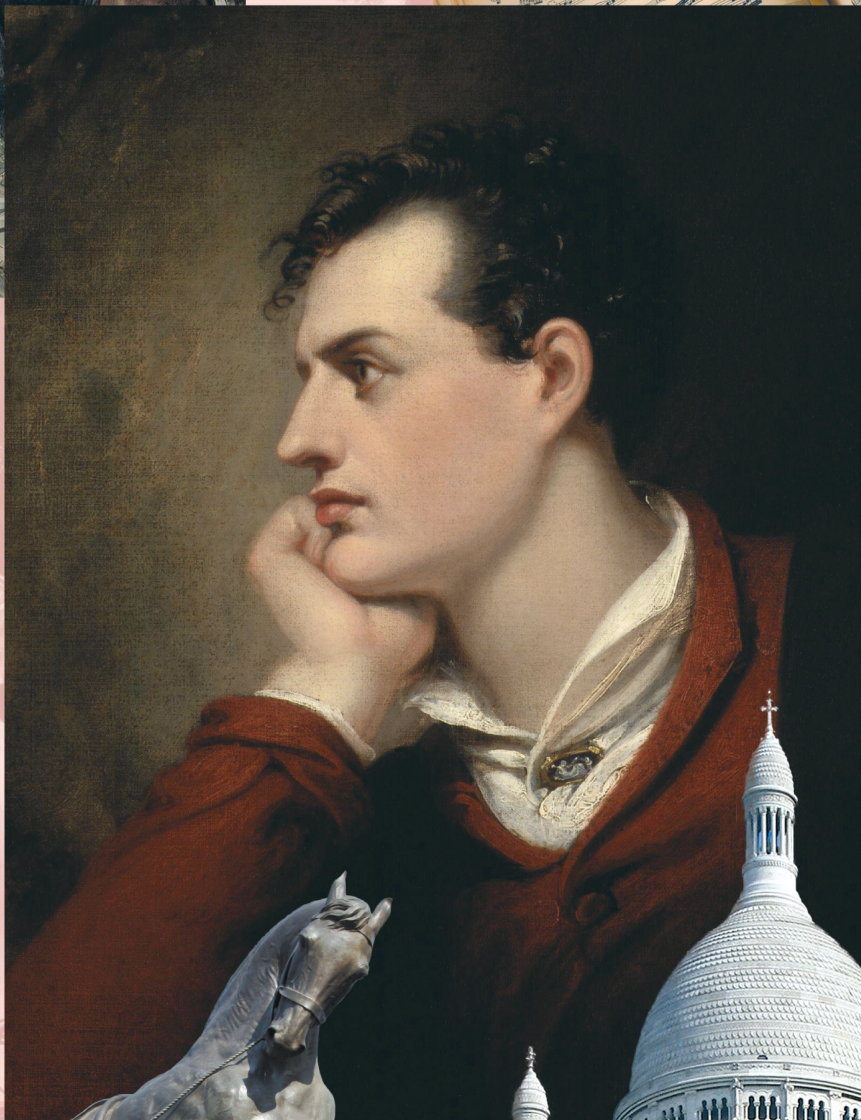
Фрідріх Шиллер — німецький поет, драматург, філософ та історик, автор оди «До радості».

Ключові поняття теми:

просвітництво, сатиричний роман, літературна балада, ода.

Розділ 2

Романтизм

Романтизм (фр. *romantisme*) — ідейний рух у літературі й мистецтві, що виник наприкінці XVIII ст. в Німеччині, Великій Британії та Франції, поширився на початку XIX ст. в Російській імперії, Польщі й Австрії, а з середини XIX ст. охопив інші країни Європи та Північної і Південної Америки.

Характерними ознаками романтизму є заперечення раціоналізму, відмова від суворої нормативності в художній творчості, культ почуттів людини; увага до особистості, її індивідуальних рис; неприйняття буденності й звеличення «життя духу»; наявність провідних мотивів самостійності, світової скорботи (національної туги) та романтичного бунту, нескореності; а також історизм та захоплення фольклором.

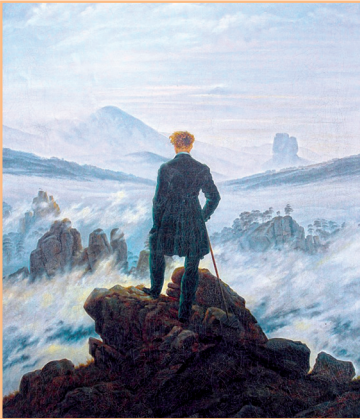
Опрацювавши розділ підручника «Романтизм», ви:

- **ознайомитеся** з романтизмом як світовідчуттям і напрямом у мистецтві;
- **складете уявлення** про історичні, естетичні, філософські чинники розвитку романтизму;
- **дізнаєтеся** про основні ознаки романтизму як напрямку в літературі й мистецтві, про особливості романтизму в різних країнах;
- **зрозумієте**, який смисл вкладають у поняття «романтичний герой»;
- **з'ясуєте**, як вплинула на розвиток романтизму в Європі творчість англійського поета Джорджа Байрона;
- **відкриєте для себе** творчість геніальних європейських митців.

Романтизм як світовідчуття і напрям у мистецтві

Романтичною журбою або **світовим смутком** називають гостре невдоволення навколишнім світом і тугу за життям згідно з духовним ідеалом.

■ Каспар Давид Фрідріх. Мандрівник над морем туману. 1818 р.

■ Антуан Жан Гро. Наполеон на Аркольському мості. XIX ст.

Романтизм виник у той час, коли Європа пережила духовне потрясіння і глибоке розчарування у зв'язку з подіями Великої французької революції 1789–1794 рр. та наполеонівськими війнами. Адже революція не призвела до суспільної гармонії, вона скінчилась кривавим «якобінським терором», не вдалося утвердити свободу та справедливість. Вірі в розум, його могутність та силу, було завдано удару. Глибоке розчарування знайшло своє відображення в *песимістичному тоні* та *трагічному забарвленні* творчості митців-романтиків.

Стрімке сходження Наполеона до вершин слави стало для багатьох романтиків прикладом сміливого дерзання, духовного розкріпачення особистості. Залізна воля, тверезий розум, палкі почуття, рішучість та відвага стали невід'ємними рисами героя романтизму — *героя-бунтаря*, *героя-протестанта*.

У романтичному мистецтві тісно переплетені трагічне й героїчне. Романтики відкрили красу народного мистецтва — казок, пісень, легенд та переказів. Вони підкреслювали величезну роль у житті людини почуттів, уяви, фантазії; стверджували неповторність кожної окремої людини і обстоювали її свободу.

Романтики зробили багато важливих художніх відкриттів. Романтична література тісно пов'язана з фольклором, музикою, живописом. У свої поезії романтики перенесли співучість та сердечність народної пісні, у поеми й романи — мальовничість описів, щирість, мрійливість. Важливим досягненням романтиків було створення сучасних жанрів: **роману**, **поеми** і **ліричної поезії**.

Філософську базу романтизму заклав німецький філософ **Фрідріх Шеллінг**. Визначальними для романтизму стали *ідеалізм* у філософії і *культ почуттів*, а не розуму. Характерним для романтиків було звернення до народності, захоплення фольклором і народною мистецькою творчістю, шукання історичної свідомості й посилене вивчення історичного минулого, інколи втеча від довколишньої дійсності в ідеалізоване минуле або у вимріяне майбутнє чи й у фантастику. Романтизм призвів до вироблення романтичного світогляду та романтичного стилю, утвердилися нові жанри — **літературна балада, лірична пісня, романс, історичний роман та історична драма**.

2.1.1 Історія виникнення романтизму

Життя новому мистецькому напрямку дала Німеччина, відгукнувшись романтизмом на рубежі 1790-х і 1800-х рр. на революцію у Франції. Німецький романтизм відзначався підкреслено *філософським характером*. Його естетика складалася в «енському гуртку», що виник наприкінці XVIII ст. у маленькому місті Єні, поблизу Веймара. Головними теоретиками єнських романтиків стали брати **Фрідріх та Август Вільгельм Шлегелі**. Спираючись на філософське положення Фрідріха Шеллінга про розкутість, свободу людського духу, романтики вважали за потрібне утвердити мистецтво з необмеженою свободою. Втеча від дійсності у світ фантазій і вигадок не виключала інтересу романтиків до навколишнього світу. Але дійсність жила у творіннях німецького романтизму, побачена крізь призму *романтичної іронії*.

Важливе значення мала боротьба романтиків за свободу особистості, утвердження самостійної цінності людини та її духовного світу. Пошукам загальнолюдського об'єктивно «прекрасного» ідеалу, нормативним канонам класицизму романтики протиставляли яскраву індивідуальну і національну своєрідність, багатство людських характерів і почуттів. В основі

■ Жан Луї Давид. Присяга війська імператорові після вручення орлів 5 грудня 1804 року. XIX ст. Фрагмент

Термін **романтизм** указує на зв'язок із середніми віками, коли в літературі був популярним жанр *лицарського роману*. Фантастичність у зображенні високого ідеального кохання, лицарських подвигів, добрих та злих чарівників, казкові пейзажі середньовічних романів привернули увагу письменників-романтиків.

■ Карл Брюллов. Загибель Помпеї. XIX ст.

Романтизм співіснував із пізнім *класицизмом, академізмом*. Мав вплив на сучасні йому історичний живопис, портрет, гравюру, архітектуру, музику, літературу.

Сутність романтизму: **винятковий** герой у **надзвичайних** обставинах.

Перший український історичний роман «Чорна рада» Пантелеймон Куліш, за його власним висловом, написав «у дусі Вальтера Скотта».

мистецтва романтизму лежить протиставлення прозаїчного буржуазного світопорядку і духовної свободи особистості героя, його сильних почуттів, ідеальних поривів — з убогою дійсністю.

Звідси — мотиви трагічного розладу з життям, насмішка над невідповідністю мрії і реальності, захоплення стихією природи, потяг до далекого від сучасної цивілізації укладу життя.

У романтизмі вигадливо поєднуються винятковість героїв, індивідуалізм, інтерес до минулого, потяг до незвичайного та екзотики (нетиповість обставин) — і задушевність, ліризм, особливе, доти невідоме літературі, проникнення

у глибини людської душі. Романтичний герой був самотнім. Такими виступають *Гяур, Корсар, Каїн, Манфред* у **Джорджа Гордона Байрона** (герої «Східних поем» і «Манфреда»), *Конрад Валленрод* в **Адама Міцкевича**, *Рюї Блаз* у **Віктора Гюго**, *мандрівні музиканти* в **Ернста**.

Старший сучасник Байрона **Вальтер Скотт** започаткував як жанр *історичний роман*. Письменник майстерно передав історичні та національні особливості різних епох, країн, народів, надаючи їм яскравого романтичного колориту.

З романтизмом пов'язане збагачення літературних жанрів, руйнування колишніх уявлень про межі і правила творчості. Основними жанрами романтичної літератури стали *драма, новела, романтична поема, балада, роман у віршах*, де розмивається межа між епосом і лірикою, а також *казка лірико-філософського або фантастичного змісту*.

У німецьких романтиків казка була одним з улюблених жанрів. Усе-світньої слави зажили народні казки, записані й опубліковані братами **Якобом та Вільгельмом Грімм**.

Обдарований письменник-романтик **Ернест Теодор Амадей Гофман**, якому несила було жити в задушливій атмосфері Німеччини початку XIX ст., створив химерні, смішні й водночас трагічні повісті та романи («Золотий горнець», «Життєва філософія Кота Мурра...», «Крихітка Цахес»).

Теоретично обґрунтувавши основні принципи романтизму, французький письменник **Віктор Гюго** втілював їх у своїх славнозвісних *романах* («Собор Паризької Богоматері», «Знедолені», «Людина, яка сміється»), змалювавши цілу низку непересічних людських характерів, неймовірних обставин, тріумфів добра, яке перемагає зло.

У США романтика пригод, вольові, відважні і цілеспрямовані герої, сюжети індіанських казок і легенд знайшли свого співця в особі **Джеймса Фенімора Купера** — це п'ятитомна епопея про Шкіряну Панчоу.

2.1.2 Етапи розвитку романтизму

У літературі часів романтизму вирізняють кілька етапів становлення: *передромантизм, ранній романтизм, друга хвиля романтизму, пізній романтизм*.

Передромантизм — явища і тенденції в європейській літературі й духовній культурі другої половини XVIII ст., які підготували ґрунт для розвитку романтизму.

Характерні риси передромантизму:

- зростання інтересу до середньовічної літератури та народної творчості;
- відведення головної ролі уяві, фантазії, творчості;
- виникнення поняття «романтичного», що передувало появі терміна *романтизм*.

Ранній романтизм охоплює кінець XVIII — початок XIX ст. Доба наполеонівських війн та період Реставрації сприяли виникненню *першої хвилі романтизму*. В Англії це творчість поетів **Джорджа Байрона**, **Персі Шеллі**, **Джона Кітса**, романіста **Вальтера Скотта**, у Німеччині — майстра сатиричної прози **Амадея Гофмана** та блискучого лірика й сатирика **Генріха Гейне**.

Характерні риси раннього романтизму:

- універсалізм, прагнення охопити буття в усій його повноті;
- тісний зв'язок із філософією;
- тяжіння до символів і міфів як найбільш адекватних форм художнього вираження;
- розлад із дійсністю;
- різке протиставлення дійсності й ідеалу, розчарування й песимізм.

Друга хвиля романтизму розпочалася після липневої революції у Франції та повстання у Польщі 1830 р. Найкращі твори в цей час пишуть у Франції — **Віктор Гюго**, **Жорж Санд**, **Олександр Дюма**; у Польщі — **Адам Міцкевич**, **Юліуш Словацький**; в Угорщині — **Шандор Петефі**. Романтизм також широко охоплює живопис, музику, театр.

Під впливом європейського романтизму розвивалася американська література, яка бере початок від цього часу (представлена творами **Фенімора Купера**, **Едгара По**).

Пізній романтизм у літературі стосується періоду після революції 1848 р.

Романтизм як напрям припинив своє існування наприкінці XIX ст., але романтизм як *універсальний світогляд* залишився і посів дуже важливе місце в контексті розвитку подальших напрямів кінця XIX — початку XX ст. (*символізм*, *імпресіонізм*, *неоромантизм*), а також поруч із модернізмом XX ст.

Романтизм у кожній національній культурі був неповторним: у німців найбільше виявився в містиці; в англійців — у зображенні особистості, яка протиставляє себе осмисленій і розумній поведінці; у французів — у надзвичайних історіях.

Діалог культур

Вагомий внесок у розвиток романтизму зробили митці Франції. У країні, що вела нескінченні війни, гостро відчувалася суперечність між гуманістичним ідеалом та жорсткою дійсністю.

Романтизм Франції (на відміну від інших національних шкіл) мав також патріотичну, суспільну складову, яку яскраво втілили **Теодор Жеріко** в картині «Пліт Медузи» та **Ежен Делакруа** – у картині «Свобода на барикадах». Унікальним явищем французького і європейського романтизму став барельєф «Марсельеза» на Триумфальній арці в Парижі (скульптор – **Франсуа Рюд**).

■ Жан Антуан Гро.
Битва при Абукирі. XIX ст.

■ Ежен Делакруа.
Свобода на барикадах. 1830 р.

■ Триумфальна арка в Парижі.
Фрагмент

Особливих форм набув романтизм у Британії, де відомі його представники зосередились на відтворенні фантастичних чи фантазмагоричних картин (**Вільям Тернер**, **Генрі Фюзелі**, **Вільям Блейк**, частково **Джон Констебл**).

■ Вільям Тернер. Корабельна аварія. XIX ст.

Визначальні риси романтизму:

- заперечення раціоналізму доби Просвітництва;
- ідеалізм у філософії;
- вільна побудова творів;
- захист людини як особистості;
- виняткові герої в надзвичайних обставинах;
- неприйняття буденності й звеличення «життя духу» (найвищими виявами його були образотворче мистецтво, релігія, музика, філософія);
- культ почуттів;
- ліричні та ліро-епічні жанри;
- захоплення фольклором, інтенсивне використання фольклорних сюжетів, образів, жанрів, художніх засобів;
- інтерес до фантастики, екзотичних картин природи тощо.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Романтики іноді вдаються до смішного, гумористичного, чудернацького. Своєрідним явищем поетики романтизму стала так звана *романтична іронія*. Ще одним засобом романтичного пізнання Всесвіту був *гротеск*, поряд із яким використовувалися й інші форми умовної образності. Митець-романтик не відтворював дійсність, а перетворював, «романтизував» її. І цей новий умовний світ для романтика є прекраснішим за реальний.

- Сергій Алімов. Цахес. ХХ ст. Образ Цахеса, створений Гофманом, — яскравий приклад гротеску

Україна і світ

Український романтизм охоплює період 20–60-х років ХІХ століття. Виникнення цього літературного напрямку в Україні пов'язане з публікацією в 1827–1828 рр. творів Павла Гулака-Артемівського «Твардовський» і «Рибалка», з появою «Малоросійських пісень» Миколи Максимовича в 1827 р., а також зі створенням літературного гуртка Івана Срезневського в Харківському університеті наприкінці 20-х рр. Українські романтики мали кілька своїх осередків: у Харкові діяли Левко Боровиковський, Амвросій Метлинський, у Львові — Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький («Руська трійця»), Микола Устиянович; у Києві — кирило-мефодіївці: Микола Костомаров (починав у Харкові), Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Назвіть хронологічні межі розвитку романтизму.
2. Поясніть значення терміна «романтизм».
3. Розкажіть про романтизм як світогляд і мистецький напрям.
4. Поміркуйте, який смисл вкладено в поняття «романтичний герой».
5. Пригадайте, у яких літературних жанрах найперше втілилася естетика романтизму.
6. Визначте характерні риси романтизму як літературного напрямку.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Об'єднайтеся у групи, й користуючись інтернет-ресурсами, підготуйте презентацію на одну із запропонованих тем:

- Романтизм у живописі.
- Романтизм у музиці.
- Романтизм в одязі.

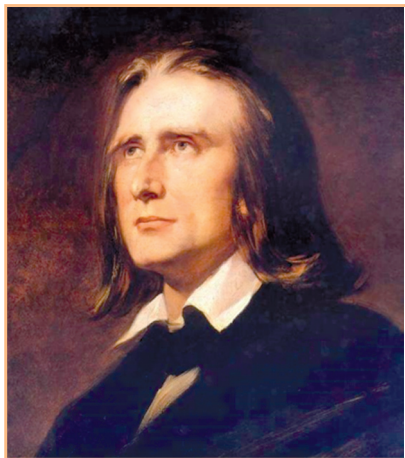
Квест-екскурсія — комбінація екскурсії та квесту, упродовж яких розповіді про історичні реалії та відомих людей чергуються із загадками та головоломками.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ГЕЙМЕРІВ

Спираючись на прочитану статтю, підготуйте матеріали для квест-екскурсії на тему «Знайомтеся, романтизм!».

2.2 Генріх Гейне (1797–1856)

Генріх Гейне (1797–1856) — один із найвидатніших німецьких поетів та журналістів XIX ст. — вважається останнім поетом «романтичної епохи» й одночасно її главою. Він зробив розмовну мову придатною для поетичних творів, підніс жанр фейлетону та подорожніх нотаток до рівня мистецтва, надав німецькій мові раніше не притаманної їй елегантної легкості. У своїх творах Гейне яскраво змалював Німеччину свого часу, країну відсталу й суперечливу. Розкриваючи тему нещасливого кохання, він простежив зв'язок між долею людини та суспільними обставинами.

■ Генріх Гейне

2.2.1 Життєвий і творчий шлях Генріха Гейне

Генріх Гейне народився в родині єврейського торговця Самсона Гейне й Бетті ван Гельдерн у місті Дюссельдорф, на Рейні. Рейнська область була економічно розвиненішою за інші. Тут із приходом французьких військ (1805) було скасовано феодальну повинність і введено прогресивне законодавство.

З 1810 по 1812 рік Генріх навчався у Дюссельдорфському ліцеї. Наступний рік він провів у конторі багатого банкіра у Франкфурті-на-Майні. Після цього юнак продовжив заняття комерцією у Гамбурзі в торговій фірмі дядька — мільйонера Соломона Гейне.

Перший літературний виступ Гейне відбувся 1817 року: в журналі «Гамбурзький страж» були надруковані його юнацькі вірші, присвячені першому нерозділеному коханню до кузини Амалії.

На кошти дядька Генріх вступив до Боннського університету (1819), звідки потім переїхав до Геттінгенського університету (1820), але змушений був залишити його через дуель. Він вивчав юридичні науки, філософію, літературу. У Берліні він слухав лекції філософа **Гегеля**, одного з найосвіченіших людей свого часу.

У 1825 році Гейне захистив у Геттінгенському університеті дисертацію на ступінь доктора права, а напередодні прийняв хрещення у протестантів, але не через релігійні переконання (він усе життя був поза релігією), а тому, що для нього «папірець про хрещення — вхідний квиток до європейської культури».

Перша поетична книга Гейне — «Книга пісень» — писалася впродовж десяти років. Її інколи називають романом у віршах, де відображено історію духовних пошуків молодого людини першої третини XIX ст. Головний мотив «Книги пісень» типовий для романтизму — нещасливе кохання самотнього героя.

Перша книга Гейне у прозі — «Подорожні картини». Ще у студентські роки він здійснив пішу прогулянку горами Гарца. Враження від цієї подорожі стали основою книжки, сповненої любові до батьківщини, до її духовних багатств, природи, народу. Проте письменник сатирично висміює тут політичну відсталість, провінціалізм, міщанський дух. Гейне був блискучий гострослов, його слово — нещадне, кпини — нищівні.

Гейне належить до німецькомовних поетів, твори яких перекладено на найбільшу кількість мов світу.

■ Будинок у Дюссельдорфі, де народився Гейне

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770–1831) — німецький філософ, основоположник ідеалістичної філософії, центральне поняття якої — розвиток світового духу (абсолюту).

■ Моріц Оппенгейм. Портрет Генріха Гейне. 1831 р.

■ Будинок Генріха Гейне

Тим часом у Пруссії був виданий особливий наказ, який забороняв не тільки вже видані, а й усі майбутні твори Гейне, «де б і якою б мовою вони не з'являлися».

З кожним роком Гейне все важче ставало жити в Німеччині. Гострі публіцистичні випадки поета проти монархії, дворянства, духівництва не могли подобатися реакційному урядові. У нього виникли проблеми з цензурою. Гейне виїхав за кордон, багато подорожував, відвідав Англію, Італію. Враження від цих мандрівок відбилися у його подорожніх нарисах.

Під час літнього відпочинку 1830 року Гейне прочитав у газетах про Липневу революцію в Парижі. Це підштовхнуло його до рішення виїхати до Франції.

Поет прибув до Парижа 14 травня 1831 року. Він вирішив не повертатися до Німеччини, де йому загрожував арешт за гострі політичні твори. У Парижі Гейне познайомився і встановив дружні зв'язки з відомими письменниками Оноре де Бальзаком, Жорж Санд, Теофілем Готье, Альфредом де Мюссе, Олександром Дюма, музикантами Фредеріком Шопеном та Ференцом Лістом, художником Еженом Делакруа та іншими видатними людьми.

З Парижа Гейне надсилав до Німеччини кореспонденції про події у Франції, що склали потім книжку «Французькі справи». Французів Гейне знайомив із духовною культурою німців у спеціально написаних двох книгах — «До історії релігії й філософії в Німеччині» та «Романтична школа».

У своїй поезії 40-х років — поетичній книжці «Нові вірші» і поемі «Німеччина. Зимова казка» — Гейне поєднав лірику з публіцистикою, створивши гостру політичну сатиру.

У травні 1848 року Гейне востаннє вийшов із дому, щоб відвідати Лувр. Останні десять років життя поет був прикутий невиліковною хворобою до ліжка. Проте він продовжував цікавитися життям на батьківщині. Події в Німеччині глибоко хвилювали його, тяжкі роздуми викликала поразка революційних сил Німеччини та Угорщини.

17 лютого 1856 року Генріха Гейне не стало. Його останні слова були: «писати», «папір», «олівець». Поховано поета в Парижі.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, які особливості таланту й характеру Генріха Гейне найбільше вплинули на його життя.
2. Розгляньте, які риси творчості поета характеризують його як представника романтизму.
3. Розкажіть, коли і чому Гейне переїхав до Парижа.
4. Поясніть, чому в Пруссії забороняли твори Гейне.
5. Поміркуйте, чим вразила вашу уяву біографія поета.
6. Розкрийте, чому Гейне вважають останнім поетом «романтичної епохи».

2.2.2 «Книга пісень»

Ліричні вірші раннього періоду творчості Гейне склали **«Книгу пісень»** (1827). Ця поетична збірка принесла митцеві визнання в Німеччині, а згодом і в усьому світі. За життя автора вона видавалася 13 разів; багато віршів були покладені на музику Робертом Шуманом, Францем Шубертом, Йоганесом Брамсом, Петром Чайковським, Ріхардом Штраусом, Едвардом Грігом та іншими композиторами.

Поет розділив свою книгу на три частини: *«Юнацькі страждання»*, коли кохана з'являється до нього в уяві; *«Ліричне інтермеццо»*, де кохання розцвітає у сновидіннях; *«Знову на батьківщині»*, де любов оживає тільки в пам'яті поета. До збірки включено також цикл *«Північне море»* — своєрідний епілог, тематично не пов'язаний з історією кохання.

Перший розділ, **«Юнацькі страждання»** — найбільш романтичний. Перед читачем — переживання й муки нерозділеного кохання. Ліричний герой, який сприймає свою трагедію як найбільшу у світі, впадає у відчай, у його свідомості борються життя та смерть. У *«Юнацьких стражданнях»* кохану зображено як романтичну мрію, химерне сновидіння. Як і властиво сну, «картини» тут розірвані, їхній порядок сплутаний.

Образ коханої, що являється ліричному героєві уві сні, сповнює його серце не радістю та щастям, а щемливим сумом і навіть гострою тривогою. Своєю красою вона пориває його до пекла, мучить кокетуванням і зрадами. Він бачить її то на балу в сатани, то в образі чужої нареченої під вінцем.

■ Амалія Гейне, двоюрідна сестра поета

■ Титульна сторінка першого видання «Книги пісень»

Даремно чекає поет на зустріч із коханою весь день. Нарешті він залишає місто, щоб розірвати зачароване коло. Митцю ненависне «порядне товариство», де всі зневажають його:

Ти бачиш, як щодня оті почвари —
 Пси в окулярах, кицьки у рум'янах —
 Мое ім'я товчуть в плітках поганих
 Й вигадують мені пекельні кари.

Переклад Максима Рильського

До цього суспільства належить і та, що «роздряпала» до крові його серце.

Поет повертається до рідного дому. Зустрічає його мати із чистою і вічною любов'ю («*Мойй матері*»):

Але тобі наважуся сказати:
 Хоч дух у мене гордий, нездоланний,
 Та біля тебе непокора тане,
 Бо звук тебе, святу, я шанувати.

Переклад Максима Рильського

Другий розділ, «**Ліричне інтермецо**», зображує страждання як одвічну, але завжди нову історію. Тугу змінює світла печаль, ліричний герой примирюється з життям.

Поезії з розділу «Ліричне інтермецо» витримані в м'яких ліричних тонах. Вони завжди привертали увагу композиторів, бо тут багато музики, гармонії в самому вірші. Як справжня пісня мінорної тональності звучить, наприклад, вірш «*Чому троянди немов неживі*»:

Чому троянди немов неживі,
 Кохана, скажи мені?
 Чому, скажи, в зеленій траві
 Фіалки такі мовчазні?

Чому так гірко дзвенить і співа
 Жайворонком блакить?
 Чому в своєму диханні трава
 Тління і смерть таїть?

Переклад Леоніда Первомайського

У «Ліричному інтермецо» Гейне свої почуття виражає через образи природи — ніжної, лагідної, спокійної.

Іноді символіка природи набуває драматичного характеру. Таким є символічний вірш про сосну, що росте на засніженій вершині.

Тема розлуки, прощання — центральна в розділі «Ліричне інтермецо». Кульмінацією її розвитку є вірш «Коли розлучаються двоє...».

У третьому розділі, «**Знову на батьківщині**», любовні страждання юності вже сприймаються на часовій відстані, як переосмислення всього, що сталося. Гейне використовує мотив мандрів, розчарований ліричний герой полишає рідні місця, а повернувшись, дивиться на все пережите просвітленим поглядом. Юнацькі страждання дороги для нього тепер лише як спогади.

У цей цикл входить знаменитий вірш, присвячений рейнській красуні Лорелей.

У художньому розумінні третій розділ — найцінніша частина збірки. Поет шукає забуття в мандрах. Причиною тому — нерозділене кохання. Він повертається до рідного міста, несподівано зустрічається з родиною колишньої коханої. Оживають згаслі спогади.

Головна тема розділу — змалювання недооцінки суспільством високих душевних якостей героя. Гейне страждав від невизнання себе як особистості. Поет пише, що тільки прості та щирі люди можуть оцінити всю глибину і красу його душі («Вродливице рибачко...»):

Прилинь до мого серця
І страх даремний забудь, —
Щодня ж у дикім морі
Ти прокладаєш путь.

Як море, в мене серце —
Нуртує і кипить,
І скарб чудових перлів
На дні його лежить.

Переклад Дмитра Паламарчука

В останньому розділі — «Північне море» — переважає аналітичне начало. Ліричний герой, який пережив розчарування, втрати, прагне тепер жити одним життям із природою, відчутти себе малою, але необхідною часткою всесвіту. Він позбувся романтичних мрій та ілюзій, колишні пусті хвилювання здаються йому марними. Символічним є вірш «Корабельна аварія».

■ Хелен Страттон. Лорелей. 1915 р.

■ Іван Айвазовський. Корабельна аварія. XIX ст.

Переважну більшість віршів збірки написано в дусі **пісенного фольклору**. Цим і пояснюється її назва — «Книга пісень». Гейне віднайшов у народній пісні потрібні йому художні образи і поетичні засоби.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Віршовий розмір, яким найчастіше користується поет у «Книзі пісень», наближений до народного і має назву **дольник**. Він відрізняється від класичних літературних розмірів нерівномірними пропусками складів. Дольник у Гейне заснований на трискладовому силабо-тонічному розмірі (дактилі, анапесті чи амфібрахії).

Теорія літератури

Силабо-тонічне віршування (*грец. syllábe — склад i tonos — наголос*) — система віршування, в основу якої покладено чергування наголошених та ненаголошених складів, їхню кількість та місце розташування ритмічних акцентів у віршовому рядку.

Двоскладова стопа: хорей — чергування наголошеного й ненаголошеного складів, **ямб** — ненаголошеного й наголошеного.

Трискладова стопа: дактиль — наголошений перший склад, **амфібрахій** — другий, **анапест** — третій.

Так, у вірші «Хотів би я в слово єдине...» метричною основою, на якій формується дольник, є тристопний амфібрахій:

Хоті́в би я в сло́во єди́не
Вмі́стити всю ду́му смутну́,
Відда́ть його вільно́му ві́тру —
Неха́й би відні́с в далину́.

Переклад Леоніда Первомайського

Своєрідність поетичного таланту Гейне

Епоха романтизму утвердила лірику як традиційний жанр німецької літератури. Гейне починав писати в той час, коли в Німеччині лірична поезія переживала розквіт. Його поезія стала вищим досягненням німецького романтизму. Гейне відкидав застарілі поетичні умовності, розповідаючи про свої переживання без зайвої риторики й патетики, а іноді дозволяв собі навіть іронізувати над пристрасною власних почуттів. Простота, природність, імпровізаційність його поезії підкорили читачів.

Значний вплив на поетичну творчість Гейне справила німецька народна пісня, на зразках якої він учився майстерності безпосереднього, щирого зображення почуттів.

Гейне переніс лірику з неозорої далечини у бюргерську вітальню, але від цього вона не перестала бути щирою і значною. Без любові немає щастя, без щастя неможливе життя — це кредо ліричного героя творів Гейне. Герой «Книги пісень» завжди пам'ятає, що щастя — лише мить,

а не вічне блаженство. Іронія дає йому сили посміхатися навіть тоді, коли на його почуття не відповідають, снагу жити далі й знову кохати.

Гейне визначив жанр і традицію своєї лірики самою назвою «Книги пісень». Поет наслідує тут традиції німецького фольклору, деякі теми й мотиви він запозичив з усної народної творчості, а форма багатьох віршів близька до пісні. Вірші Гейне часто схожі на ліричний монолог, він використовує *паралелізм*, характерний для народної пісні.

Жанрова своєрідність пісні зумовлює вільну поетичну форму. Разом з тим у «Книгу пісень» увійшло багато віршів, написаних у строгих канонічних жанрах *сонета*, *балади*, *романсу*.

Щирість та мелодійність привертала до лірики Гейне увагу багатьох композиторів. Чимало романсів на вірші поета створили Петро Чайковський, Сергій Рахманінов, Микола Римський-Корсаков, Едвард Гріг, Ференц Ліст.

Паралелізм (грец. *parallelos* — той, що рухається поряд) — аналогія, уподібнення (паралельне зображення двох явищ із різних сфер життя). Характерний для народної пісні, де явища природи й почуття героя часто утворюють паралель.

Романс (від ісп. *Romance*) — сольна музична пісня про кохання, яка виконується в музичному супроводі, популярний жанр вокального мистецтва.

Мелодекламація — читання віршів або прози, супроводжуване для більшої виразності акомпанементом чи наспівом певної мелодії.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, з назвою поетичної збірки якого поета перегукується «Книга пісень» Генріха Гейне. Поміркуйте, чи це випадково.
2. Розкажіть про зміст та будову збірки Гейне «Книга пісень».
3. Розкрийте, яким постає у збірці образ коханої ліричного героя.
4. Схарактеризуйте образ ліричного героя збірки.
5. Поміркуйте, у чому полягала новизна оспівування кохання у творах Генріха Гейне. У чому поет випередив своїх сучасників?

🗨️ ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи. Оберіть мелодію для романсу на вірші Генріха Гейне одного з композиторів та підготуйтеся до мелодекламації. 🗨️

2.2.3 «Стоїть сосна самотно...»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

На холодній засніженій скелі сумує самотнє дерево — сосна, мріє про струнку пальму, що теж сумує самотня, залита палючим сонцем. І ніколи їм не зустрітися, ніколи не бути разом. Вони далекі, як північ і південь, спека і холод, сніг і пекуче сонце. 📖

Російською мовою поезію Гейне блискуче переклав Михайло Лермонтов, у його вірші, як і в Гейне, йдеться про сосну та пальму, а оскільки іменник «сосна» в російській мові жіночого роду, поезія Лермонтова звучить більш філософськи, вона не тільки і не стільки про кохання.

У вірші «**Стоїть сосна одиноко...**» Генріха Гейне центральний образ — сосна. У німецькій мові іменник «сосна» — чоловічого роду, а «пальма» — жіночого роду, отже, тематика вірша має любовну спрямованість. Тому українські перекладачі замінюють іменник «сосна» на іменник чоловічого роду «кедр», щоб якнайповніше передати зміст оригіналу.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, прочитайте текст поезії в оригіналі. Прочитайте і порівняйте різні переклади вірша Гейне.

* * *

Ein Fichtenbaum steht einsam
Im Norden auf kahler Höh'.
Ihm Schläfert; mit weiße Decke,
Umhüllen ihn Eis und Schnee.

Er Träumt von einer Palme,
Die, fern im Morgenland,
Einsam und schweigend trauert
Auf brennender Felsenwand.

Самотній кедр на стромині

Самотній кедр на стромині
В північній стоїть стороні,
І кригою, й снігом укритий,
Дрімає і мріє вві сні.

І бачить він сон про пальму,
Що десь у південній землі
Сумує в німій самотині
На спаленій сонцем скалі.

Переклад Леоніда Первомайського

На півночі дикій

На півночі дикій зріс кедр одинокий,
Могутній стрункий богатир,
Під снігом блискучим, під небом високим
Він спить над проваллями гір.

І сниться йому спекотлива пустеля
І сяйво зорі золоте,
І дивно смутна, одинока на скелі
Замріяна пальма росте.

Переклад Юрія Отрошенка

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, чому в українських перекладах йдеться про кедр, а в німецькому оригіналі — про сосну.
2. З'ясуйте, художній переклад кого з перекладачів найбільше відповідає смислу оригіналу.

3. Знайдіть у підручнику переклад вірша Гейне Михайлом Лермонтовим. Поміркуйте, якого звучання додав російський автор поезії німецького романтика.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся в пари й порівняйте різні переклади вірша Гейне «Стоїть сосна самотньо...» українською мовою. Який вам більше подобається? Поясніть свій вибір.
2. Хто вивчає німецьку мову, зробіть підрядковий переклад оригіналу поезії Гейне і порівняйте його з українськими перекладами.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Доберіть до поезії Гейне «Стоїть сосна самотньо...» аудіосупровід із творів класичної музики.
2. Підготуйтеся до виразного читання поезії в українському перекладі. Здійсніть відеозапис прочитаного вами вірша Гейне. Поширте його в соціальних мережах.

2.2.4 «Коли розлучаються двоє...»

ГОТУЄМОЯ ДО ДІАЛОГУ

Кульмінацією розвитку теми розлуки, прощання у розділі «Ліричне інтермецо» є вірш «**Коли розлучаються двоє...**». Недаремно цей твір привертає увагу композиторів. Ліричний герой звертається до коханої, з якою ніколи не зітхали й не плакали разом, розлучаючись. Та сум від розлуки й тяжкі зітхання все одно не оминули їх... Як багато говорить кожному серцю ця невелика поезія, які зрозумілі й знайомі закоханим почуття в неї вкладено.

■ Вільям Пауелл Фріт. Двоє. XIX ст.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Коли розлучаються двоє

Коли розлучаються двоє,
За руки беруться вони,
І плачуть, і тяжко зітхають,
Без ліку зітхають, смутні.

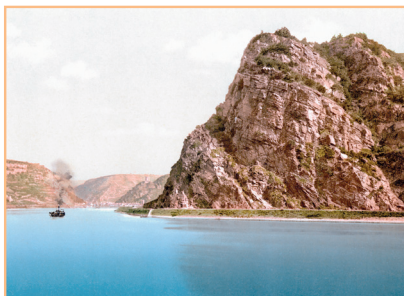
З тобою ми вдвох не зітхали,
Ніколи не плакали ми;
Той сум, оті тяжкі зітхання
Прийшли до нас згодом самі.

Переклад Максима Ставицького

■ Статуя Лорелей на Рейні.
Німеччина

Легенда про рейнську русалку-сирену своїм походженням завдячує баладі іншого німецького поета-романтика — *Клеменса Брентано*, яку той опублікував у своєму романі «Годві» (1801–1802) як пісню, що її у фіналі виконує героїня. Ця пісня не має прямого джерела в народній поезії і є повністю витвором фантазії Брентано, однак вона органічно вписувалася в національну німецьку культуру і народила самостійну романтичну легенду про німфу, що мешкає на Рейні та своїми піснями заманює кораблі на скелі.

■ Скеля Лорелей на Рейні.
Німеччина

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, які почуття викликало у вас читання поезії «Коли розлучаються двоє...».
2. Пригадайте, який твір, прочитаний у 8-му класі, нагадує перша строфа цього вірша.
3. Прослухайте романс «Коли розлучаються двоє...». Чи передає музика настроїв поезії?

2.2.5 «Не знаю, що стало зо мною...»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Легенда про Лорелей оповідає про загиблу нещасну красуню, котра впливає на узбережжя і заворює всіх, хто пливе Рейном поблизу високої скелі, і це призводить до трагедії. Сюжет цей був дуже популярним у німецькій літературі, але саме вірш Гейне став народною піснею. Лорелей втілює згубну силу любові, якою вона наділена мимоволі, адже кохання — це складне, загадкове почуття, яке важко збагнути. 📖

📖 ВИСОКА ПОЛИЧКА

Образ Лорелей, створений німецьким романтиком, надалі користувався популярністю як серед літераторів, так і в усній традиції. Багато німецьких поетів зверталось до обробки цього сюжету, але саме вірш Гейне набув такої популярності, що став народною піснею. На Рейні досі є скеля, що славиться своєю дивовижною луною і називається Скелею Лорелей. 📖

Основна відмінність поезії Гейне від творів інших романтиків про Лорелей полягає в тому, що в його баладі розповідь про золотоволосу красуню на тлі вечірнього неба над велично живописним Рейном переплітається з почуттями самого поета, з історією його власного кохання. Саме це поєднання й визначило деякі риси композиції балади. Перша строфа вводить у сюжет ліричне «я» автора, охопленого глибоким сумом, якому так відповідає драматизм згаданої ним рейнської легенди. Чотири наступні строфи розповідають

власне історію про Лорелей. Остання, шоста, завершує сюжет балади у формі припущення, яке висловлюється від імені автора. Таким чином, композицію можна вважати своєрідним обрамленням.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Не знаю, що стало зо мною

Не знаю, що стало зо мною,
Сумує серце моє;
Мені ні сну, ні спокою
Казка стара не дає.

Повітря свіже й прозоре,
І Рейну тихий плин;
В вечірньому сяйві гори
Звели гряди верховин.

Незнана красуня на кручі
Сидить у самоті,
Упали на шати блискучі
Коси її золоті.

Із золота гребінь тримає
І коси розчісує ним,
І дикої пісні співає,
Не співаної ніким.

Рибалку в човні о ту пору
Проймає нестерпний біль,
Він дивиться тільки вгору,
Не бачить ні скель, ні хвиль.

Зникають в потоці бурхливім
І човен, і хлопець з очей;
І все це своїм співом
Зробила Лорелей.

Переклад Леоніда Первомайського

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть історію створення поезії «Не знаю, що стало зо мною...».
2. Простежте за тим, як поет змальовує образ красуні Лорелей.
3. Розгляньте особливості композиції балади.
4. Проаналізуйте, що саме надає баладі Гейне драматичного звучання.
5. Пофантазуйте, якою ви уявляєте Лорелей. Намалюйте або доберіть з Інтернету ілюстрації до балади. Яка найбільше відповідає образу Лорелей?
6. Підготуйте виразне читання напам'ять балади Гейне «Не знаю, що стало зо мною...».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ГЕЙМЕРІВ

Підготуйтеся до мелодекламації балади з відеорядом.

Відео (дивлюся, бачу) — під цим терміном розуміють широкий спектр технологій запису, обробки, передачі, зберігання й відтворення візуального і аудіовізуального матеріалу на моніторах. У побутовому значенні **відео** означає записаний відеоматеріал.

Як створити відеоряд:

- використовуючи мережу Інтернет, доберіть 5–10 ілюстрацій до образу Лорелей;
- створіть відеоролик, використовуючи Windows Movie Maker або будь-який інший графічний відеоредактор;
- установіть фонову музику та анімацію зміни зображень;
- намагайтеся, щоб тривалість відео не перевищувала двох хвилин, а його розмір 20 МБ.

■ Портрет Гейне на письмовому столі Лесі Українки

Діалог літератур

Поезія **Генріха Гейне** та **Лесі Українки** глибоко національна. Характерним є рядок із поезії Гейне: «Ich bin der deutsche Dichter» — *Я — німецький поет*. Літературний псевдонім Лариси Петрівни Косач — *Українка*. Леся Українка багато перекладала натхненної лірики Гейне, чи не наймоднішого на той час європейського поета. Генріх Гейне — її улюблений поет.

Переклади 92 поезій із «Книги пісень», які належать перу поетеси, малюють образ раннього Гейне. Леся Українка вловила не тільки романтичні настрої, які привертали увагу її попередників, вона тонко відтворює гумор німецького романтика, що виливається часом у примхливі образи:

Хороша в зірок мова.
Багата і ясна,
Та тільки невідома
Філологам вона!

Я ж тую мову знаю,
Мені вона своя,
Коханої обличчя —
Граматики моя!

■ Леся Українка.
Фото 1888 р.

Як обдарований музикант, Леся Українка тонко відчувала мелодику вірша Гейне. Майже в усіх її перекладах відтворено ритм оригіналу, вона використовувала однакового з першотвором віршовий розмір, кількість складів у рядку, тип рими, уживала фонетично близькі до оригіналу слова, завдяки чому вірш легко впізнати в її перекладі. Леся Українка відтворює національний колорит поезії Гейне, зберігаючи характерні образи (наприклад, образ липи, типовий для німецької поезії), географічні назви та реалії німецької культури (Рейн, Кельн, Кельнський собор та ін.). Водночас Леся Українка наближує вірші Гейне до українського читача, надаючи їм природного українського звучання, що вдається поетесі за рахунок використання фольклорних образів та засобів. Наприклад, у строфі з поезії «Я прагну усю мою тугу...»:

Підрядковий переклад

Вони понесуть до тебе, кохана,
Це сповнене болю слово.
Ти будеш чути його кожну хвилину,
Ти будеш чути його на кожному місці.

Переклад Лесі Українки

Для тебе, моя ти єдина,
Те слово сумне забринить.
Бринітиме кожну хвилину,
Бринітиме кожну мить.

Завдяки «спорідненості душ», спільним рисам у світогляді Леся Українка відтворила в перекладах образний світ улюбленого поета, пісенність його творів, стилістичну довершеність.

Україна і світ

Творчий спадок Гейне в Україні був відомий ще за життя поета. Перші переклади Генріха Гейне українською з'явилися в 1853 році. З перекладами поезій Гейне виступали Пантелеймон Куліш, Юрій Федькович, Михайло Старицький. У 1892 році Іван Франко і Леся Українка одночасно опублікували збірки перекладів творів німецького поета-романтика. Перекладали Гейне також Борис Грінченко, Микола Вороний, Олександр Олесь, Богдан Лепкий, Агатангел Кримський, Павло Тичина, Максим Рильський, Микола Бажан, Володимир Сосюра, Леонід Первомайський, Андрій Малишко, Дмитро Павличко та інші. Твори Гейне в Україні видавалися понад 20 разів, багато його віршів покладено на музику. Балада про красуню Лорелей налічує понад десять варіантів перекладів. А найбільш відомим виявився вірш Гейне «*Стоїть сосна одиноко...*».

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Прослухайте аудіозапис ліричних поезій Гейне.
2. Знайдіть і прочитайте виразно ці вірші українською, німецькою, російською мовами. Порівняйте їхнє звучання різними мовами. Обміняйтеся враженнями в соціальних мережах.
3. Знайдіть і прослухайте виконання віршів Гейне в музичному супроводі.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи за інтересами й підготуйте повідомлення з презентацією на одну з тем:

- «Книга пісень» Генріха Гейне і музика.
- Образ Лорелей у німецькій культурі.
- Українські переклади поезії «Стоїть сосна одиноко...».

2.3 Байрон та англійський романтизм

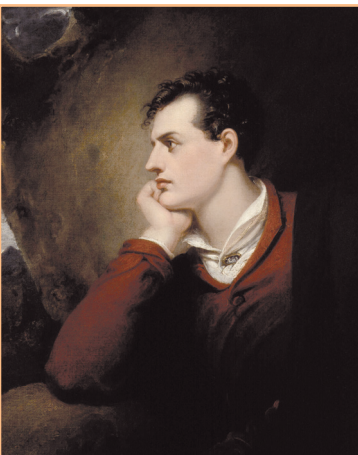
ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

1. Пригадайте, що вам уже відомо про символ, ліризм, іронію, антитезу в літературі. Під час обговорення яких творів ви вживали ці поняття?
2. Сформулюйте, символом яких рис характеру був Наполеон для прогресивних людей XIX ст.
3. Розгляньте ознаки романтизму в репродукціях картин Ежена Делакруа та Теодора Жеріко, уміщених у статті підручника «Романтизм як літературний напрям». Поясніть, яке враження на вас справили ці твори мистецтва. 📖

Озерним краєм називають в Англії мальовничий район на північному заході країни.

■ Вальтер Скотт

■ Джордж Гордон Байрон

У літературі Англії початок XIX століття був епохою романтиків — добою розквіту англійської поезії. Першим англійським романтиком був поет **Вільям Блейк** (1757–1827), сучасник Великої французької революції та американської Війни за незалежність, який у своїх творах зобразив ці події у міфологічних і біблійних образах.

До романтиків належали і поети так званої «озерної школи»: **Вільям Вордсворт** (1770–1850), **Семуель Тейлор Колрідж** (1772–1834) і **Роберт Сауті** (1774–1843).

Вальтер Скотт (1771–1832), автор відомих історичних романів (зокрема, знайомого вам «Айвенго»), був неперевершеним майстром історичної прози, романтиком, у творах якого яскравість опису та напруженість інтриги важить набагато більше, ніж правдиві історичні подробиці.

Та символом романтизму, і не тільки в Англії, а й в усій Європі, став видатний поет **Джордж Гордон Байрон**.

Коли Байрон загинув у Греції, яка виборювала незалежність від турецького панування, його оплакувала вся мисляча Європа. Байрона можна назвати кумиром свого покоління. Його віршами захоплювалися, його ліричному героєві, у якому вбачали автопортрет поета, наслідували.

Школярем Байрон, як і багато його ровесників, ховав під подушкою зображення Наполеона. У поезії Байрона відобразилась драма покоління, яке задихалося в гнітючій європейській атмосфері, коли на історичній арені з'явився *Свя-*

щенний союз, втілення реакційних сил. Поет завважив, що слово «священний» у назві союзу звучить образливо для людства. Він поклявся зробити свою творчість «поезією політики» — викликом тиранії. І дотримав слова.

2.3.1 Життєвий і творчий шлях Джорджа Гордона Байрона

Джордж Гордон Байрон (1788–1824) походив зі старовинного збіднілого аристократичного роду. Його предки з боку батька, вихідці з Нормандії, прийшли в Англію разом із Вільгельмом Завойовником. Одним із найвідоміших представників цього роду був адмірал Джон Байрон, який уславився своїми надзвичайними пригодами та подорожами Тихим океаном. Старший син адмірала, капітан Джон Байрон, був гульвісою й марнотратником. У 1778 році він обвінчався з маркізою Комартен, яка невдовзі померла, залишивши йому дочку Августу (в майбутньому місис Лі), що її виховували родичі матері.

Капітан Байрон одружився з розрахунку з Кетрин Гордон, що походила з відомого шотландського королівського роду Гордонів. Від цього шлюбу й народився в 1788 році майбутній поет Джордж Гордон Байрон.

Титул лорда не позбавив Байрона від бідності. Коли він народився, його батько вже витратив сімейні статки й невдовзі покинув сім'ю. Леді Байрон оселилась у Шотландії, сама ростила сина та, на жаль, не стала йому другом. Зламана долею мати отруїла безжурність дитячих років Байрона своїм неврівноваженим характером. Її «кульгавий хлопчик», як вона називала Джорджа, ріс замкнутим та похмурим.

Навчання Байрон розпочав у приватній школі, а в 1801 році поїхав до аристократичної школи в Харроу.

Тут він не виявляв особливої старанності: мертві мови й давні часи зовсім не приваблювали його. Зате майбутній поет з великою цікавістю прочитав усіх англійських

Священний союз — союз європейських монархів, укладений після краху наполеонівської імперії для боротьби проти революційного і національно-визвольного руху.

У десять років, після смерті двоюрідного дідуся, Джордж успадкував титул лорда та Ньюстедське абатство, старовинний маєток у графстві Ноттінгемшир (великому промисловому центрі Англії), після чого його іменем стало *лорд Байрон*.

■ Ньюстедське абатство

Усе життя Байрона пригнічувала невідповідність його гучного імені браку коштів і фізичній ваді: він був кульгавим.

■ Школа в Харроу

■ Байрон у 1804 р.

класиків. Стосунки з однолітками склалися непросто. Байрон страждав від своєї кульгавості, не бажаючи співчуття, прагнув самотності. Стверджуючи себе, він уперто займався спортом, згодом став чудовим вершником, плавцем, боксером. У школі його знали як заступника за слабших і молодших. Тільки в останні роки навчання в Харроу Байрон знайшов справжніх друзів та опинився серед найдібніших учнів. Йому сприяв директор школи, який передбачав, що хлопця чекає велике майбутнє.

Природа обдарувала Байрона не лише поетичним талантом, чутливою душею, тонким розумінням прекрасного та гострим відчуттям справедливості, а й неабиякою вродою. Особливо чарував усіх вражаючої краси голос поета.

■ Фото Мері Чаворт

Уже в шкільні роки Байрон часто закохувався. Найсильнішим було його почуття до сусідки Мері Чаворт. Юнакові довелося пережити гірке розчарування: дівчина його мрії уклала шлюб з іншим. Згадка про розбите кохання залишилася раною в душі поета на все життя. Про свої страждання він пізніше розповість у ліричних поезіях.

Байрон намагався привернути до себе увагу ексцентричними розвагами: завів ведмедя, наказав побудувати усипальницю для свого ньюфаундленда, яку прикрасив власноруч написаною епітафією.

Поетична збірка «Години дозвілля» привернула до Байрона увагу представників інтелектуальної еліти студентства. Вони прийняли поета до свого вишуканого товариства, а деякі стали його вірними друзями на все життя.

У 1805 році Байрон вступив до Кембриджського університету, де й почав писати вірші. В університеті він жив безтурботно, став модником, набрав боргів.

Але головним у його житті була поезія, яка захоплювала юнака все сильніше. На другий курс Байрон повернувся автором поетичної збірки «Години дозвілля», яка вийшла друком улітку 1807 року. Вірші, з яких складалась ця книжка, були ще досить слабкі. У збірці переважала любовна лірика, також вона містила поетичні спогади дитинства. Відгук на «Години дозвілля» був негативний. Рецензент взагалі не радив Байрону займатись літературою.

У липні 1808 року заняття Байрона в Кембриджі закінчилися, він отримав диплом. Деякий час він жив у родовому маєтку, працюючи над поемою. А коли у березні 1809 року досягнув повноліття, посів своє місце в палаті лордів, чим немало здивував інших перів, які забули про існування ще якогось Байрона.

Через кілька днів після прийняття присяги в палаті лордів вийшла друком сатирична поема Байрона, якою він нажив собі купу ворогів. Один з ображених навіть надіслав йому виклик на дуель, який молодий поет не отримав, оскільки в червні того ж року залишив Лондон і разом із другом вирушив у подорож країнами Південної Європи та Близького Сходу. Першу зупинку вони здійснили в Португалії, потім через Іспанію та Мальту подались до Албанії, потім затримались у Греції.

Подорожуючи країнами, що були колицкою світової класичної культури, Байрон значно збагатив свій світогляд, змужнів, подорослішав. А головне, саме тоді були написані перші дві пісні ліро-епічної поеми **«Паломництво Чайльд Гарольда»**, які зрілістю думки та поетичною вправністю відрізнялись і від наївних віршів «Годин дозвілля», і від розгромної сатири. Поема одразу стала «бестселером», її герой — предметом наслідування в літературі й житті. Це свідчило про те, що молодий поет зумів відобразити у своєму герої умонастрої епохи.

■ Вестмінстерський палац, де збирається парламент Великої Британії

■ Томас Філіпс. Лорд Байрон в албанському костюмі. 1813 р.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Чи мріяв Байрон про славу? Питання риторичне, хоча завоювати її ніколи не було легко для жодного нового англійського поета. До Байрона ж слава прийшла в один день, миттєво. Він сам сказав: «Одного ранку я прокинувся знаменитим». Славу йому принесли дві події, які сталися майже одночасно в лютому 1812 року: 27-го він виголосив у парламенті свою першу промову на захист робітників, які, побоюючись безробіття, нищили ткацькі верстати. Переказана в більшості газет і надрукована в «Парламентському журналі», промова привернула до молодого лорда увагу ліберально налаштованої частини аристократії та інтелігенції. А за два дні після цього виступу з'явилися дві перші пісні «Чайльд Гарольда». Ідеї, з якими Байрон виступав у парламенті, відлунували й у поемі. Саме тут Байрон уперше заявив про свої

Байрон став окрасою світських салонів, героєм сезону 1812 року. Оточений захопленням прихильників та увагою світських жінок, які воліли бачити в ньому самого Чайльда Гарольда і мріяли підкорити його «спустошене» серце, 24-літній поет мимоволі почав грати роль меланхолійного романтика, самотнього, розчарованого, загадкового, навіть демонічного, не бажаючи того, він опинявся в центрі пліток і скандалів.

симпатії до національно-визвольної боротьби поневолених народів і про свою ненависть до загарбницьких воєн. Для цього він використав традиційну на той час форму мандрів романтичного героя. ☰

У меланхолії та самотності, визначальних настроях Чайльда Гарольда, покоління поета впізнало власне почуття розчарування від втрати ілюзій, викликане тим, що ідеали Просвітництва й Французької революції виявилися далекими від реального життя. Головне нововведення «Чайльд Гарольда» в тому, що всі трагічні проблеми сучасності розкриваються **через внутрішній світ автора**. Поема започаткувала «байронічну» течію в англійському романтизмі.

Ширилася літературна слава Байрона. У 1814 році він видав «Єврейські мелодії», що мали шалений успіх і багато разів перекладені на всі європейські мови. Також гучним успіхом користувалася кожна з циклу поем, написаних у 1813–1816 рр.: «Гяур», «Корсар», «Абідоська наречена», «Лара», «Облога Коринфу».

Екзотичний колорит «східних поем» посилюють романтичні пейзажі, атмосфера таємничості та напруженості сюжету, ореол загадковості, який оточує головних героїв. У центрі кожної з поем — **надзвичайна особистість**: людина зі злочинним минулим, розбійник, пірат, повстанець, загадковий мандрівник. Усі вони — зневірені бунтарі, пристрасні й вольові, здатні на співчуття та водночас на зневагу й жорстокість. Вони протиставляють себе всьому світові і бажають лише одного — помститися світові за образи, яких від нього зазнали.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Фортуна ніби відвернулася від Байрона. Виявився невдалим його шлюб з Аннабелою Мілбенк, бо митець не був створений для тихого родинного щастя. До цькування поета політичними противниками додався сімейний скандал, підняли голову літературні опоненти. Про поета поширювали найдивовижніші плітки. Публіка прагнула ототожнювати Байрона з героями його творів.

- Фронтиспіс видання поеми «Паломництво Чайльда Гарольда». 1826 р.

Не тільки його політичні, а навіть ліричні вірші цього періоду, яким притаманний характер сповіді, викликали двозначні розмови. Байронові не подавали руки, старі знайомі не запрошували в гості, під час виступу в палаті лордів його освистали. ☹️

Байрон заявив про свою політичну позицію не лише в парламенті, а й у цілому ряді гострих віршів. Він включив у друге видання «Корсара» рядки, спрямовані проти англійського короля Георга IV, переможця Наполеона, що викликало бурю на сторінках преси. Також Байрон надрукував «Оду до Наполеона Бонапарта», де недвозначно заявив, що хоч Наполеон, який оголосив себе імператором, уже не ідеал для нього, проте героїчна особистість. Тепер уже на сторінках газет Байрона відкрито називали ворогом Англії та зрадником її інтересів. Унаслідок цього поет був змушений у 1816 році залишити Англію, куди йому вже не судилося повернутися.

Поет пів року прожив у Швейцарії, а потім знайшов притулок у країнах, нескорені народи яких вели боротьбу за незалежність: в Італії та Греції.

У Швейцарії Байрон написав поему «Шільйонський в'язень», де оспівав мужність швейцарського республіканця XVI ст. Боннівара. Також він вирішив повернутися до своєї першої поеми про Чайльда Гарольда (почав роботу над III піснею).

Завдяки Байрону в європейській літературі утвердився новий поетичний жанр — **станси**, своєрідні вірші-роздуми, де кожна строфа передає окрему думку. Кохання до зведеної сестри Августи Лі надихнуло Байрона на проникливі «Станси до Августи». Раніше вважалося неможливим відверто говорити у віршах про любов і ненависть, муки й радість, примхливі поривання душі. Байрон перший перетворив лірику на сповідь. У поезії Байрона постав новий тип героя: людини переломної епохи, яка мучиться думками про безцільність свого існування.

■ Августа Лі

Восени 1816 року Байрон переїхав до Італії, де став членом таємного патріотичного товариства карбонаріїв («вугільників»), які готували повстання проти австрійців і прагнули об'єднати Італію. Байрон допомагав повстанцям грошима, у його будинку було влаштовано склад зброї. Серед учасників руху карбонаріїв він зустрів своє найпалкіше кохання — графіню Терезу Гвіччіолі.

■ Тереза Гвіччіолі

■ Форд Медокс Браун.
Манфред на Юнгфрау. 1842 р.

«Світо́ва скорбо́та» — це типово романтична ідея. Вона віддзеркалила час трагічних катаклізмів у суспільстві і прийшла на зміну просвітницькій ідеї оптимізму, що ґрунтувалася на вірі в досконалість світобудови.

Байрон жив в Італії до 1823 року. Цей період позначений найвищим розквітом його поетичного генія. Він закінчив «Манфреда», завершив роботу над «Чайльд Гарольдом» (III і IV піснями поеми), написав кілька віршованих трагедій та поем, а також багато ліричних поезій.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Байрон змальовує свого героя Манфреда як «романтичного Фауста», який оволодів таємницею безсмертя, але розчарувався в людях, у знаннях і в самому житті. Байрон розкриває трагізм індивідуалістичного бунтарства, що призводить героя до нерозв'язних конфліктів із життям: Манфред знаходить вихід тільки в смерті.

У поемі «Манфред» відбилася «світова скорбота» Байрона — граничне розчарування в житті. Подібні умонастрої ще за життя поета дістали назву «байронізму», бо він перший розпізнав хворобу мислячих людей свого часу.

В Італії Байрон розпочав роботу над романом «Дон Жуан». Цей іронічний роман, мав стати головним твором поета, однак митцеві не судилося його завершити. Байрон започаткував нову жанрову форму — **роман у віршах**, до якої після нього зверталось чимало європейських письменників.

Діалог культур

Дон Жуан — легендарний іспанець, бешкетник і розпусник, один із вічних образів європейського мистецтва, персонаж близько 150 художніх творів. Зокрема, його історію по-різному освітлювали Джордж Байрон («Дон Жуан»), Олександр Пушкін («Кам'яний гість»), Леся Українка («Камінний господар»). Саме завдяки роману Байрона образ Дон Жуана набув рис романтичного героя.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

«Дон Жуан» — широка панорама суспільного й політичного життя Європи кінця XVIII ст., зображення різних країн, об'єднаних пануванням

несвободи й тиранії на всіх суспільних рівнях — від родини до двору й парламенту. У романі змішано страшне й смішне, високе й низьке, прозаїчне й поетичне. Цитати з Шекспіра, то серйозні, то іронічні, надають поемі особливого колориту. ☞

Образ самого автора — ліричний, романтичний, суперечливий, сповнений сумнівів, гіркоти, скептицизму й революційних поривань — постає з численних авторських відступів. У жодному творі тих років не розкрито внутрішній світ поета так, як у цій незакінченій поемі.

Наприкінці 1823 року Байрон залишив Італію й поїхав до Греції, де розгорялася боротьба грецького народу проти турецького поневолення. Останні поезії він присвятив боротьбі греків за свободу й незалежність. Навесні 1824 року в заболоченій місцевості Міссолонги поет підхопив лихоманку й помер.

Творчість Байрона, з її поетичною пристрастю, волелюбними ідеями, могутнім протестом проти тиранії, відіграла значну роль у формуванні поетів-романтиків.

2.3.2 Лорд Байрон і «байронізм»

Сенс свого недовгого і яскравого життєвого шляху Джордж Байрон вклав у слова: *«Хто битись не може за волю свою, чужу захищати він може»* (Переклад Дмитра Паламарчука).

Байронівську поезію часто порівнюють із бурхливим, але благодотворним потоком. Напевне, жоден з поетів минулого чи сьогодення не мав такого впливу на своїх сучасників і послідовників як в літературі, так і в громадському житті, як Байрон. У XIX ст. його творами зачитувалися не тільки в Англії, а й у всій Європі. Й. В. Гете, Г. Гейне, А. Міцкевич, О. Пушкін, М. Лермонтов, Леся Українка, І. Франко спеціально вивчали англійську мову, щоб прочитати його поезію в оригіналі. Демонічне байронівське начало продовжувало жити в картинах Е. Делакруа, музиці Ф. Ліста й П. Чайковського.

У цей період у поета з'являються трагічні передчуття. У своєму останньому вірші, стансах на честь свого 36-річчя, він пише: *«Вгамуйся, серце. Вибив час»* (Переклад Дмитра Паламарчука).

■ Томас Філіп.
Портрет Байрона. 1813 р.

За легендою, Байрон наказав своє серце поховати у Греції. Джорджа Байрона і нині шанують у Греції як національного героя. Грецький варіант вимови прізвища поета *Вірон* — і нині популярне чоловіче ім'я у Греції. Одне з передмість Афін також названо на честь Байрона — *Віронас*.

Патріарх європейського письменства Гете високо поцінував особистість і творчість Байрона й увічнив його образ у другій частині «Фауста».

У світовому мистецтві виникла течія — «байронізм». Адже в літературі стало модним зображувати розчарованого індивідуаліста-бунтаря, пристрасну натуру, скептика. Відлуння байронівських тем звучало в романтичній літературі майже всіх європейських країн.

Особливості творчості Байрона:

- мотив «світової скорботи» і прометеївський дух непокори, часто поєднані у творах митця;
- герой — *надзвичайна особистість*, зневірений бунтар, пристрасний і вольовий, здатний на співчуття та водночас на зневагу й жорстокість; протиставляє себе всьому світові;
- трагічні проблеми сучасності розкриваються *через внутрішній світ автора*.

Діалог культур

Байронічний герой — романтичний за характером, із благородною душею і глибокими та сильними почуттями, волелюбний, самотній, бунтар, який гостро сприймає недосконалість навколишнього світу.

Твори Байрона надихали багатьох композиторів. Джузеппе Верді написав музику до балету «Корсар» та однойменної опери. Роберт Шуман — автор увертюри й сценічної музики до поеми «Манфред». До цієї ж поеми написали симфонії Петро Чайковський та Гектор Берліоз.

Французькому художнику Ежену Делакруа належить ряд живописних робіт за творами Байрона.

Творчість, постать і життя лорда Байрона привертають також увагу кінематографістів: фільм «Леді Кароліна Лем» (Велика Британія, 1972), «Готика» (Велика Британія, 1986), «Байрон. Притча про одержимого» (Греція, 1992), «Байрон» (Велика Британія, 2003), «Цей красунчик Браммел» (Велика Британія, 2006), телесеріал «Горець» (Франція-Канада, 1992–1998).

У 2011 році за мотивами поеми «Манфред» російська група «Віконт» написала пісню, що входить до альбому «Не корися долі!».

Україна і світ

Українські письменники зацікавилися творчістю Джорджа Байрона понад півтора століття тому. З того часу інтерес до англійського поета-романтика не згасає.

Характерні риси байронічного героя (поза самотності, світова скорбота, пошук гармонії) притаманні творам українських романтиків першої половини XIX ст.: Ізмаїла Срезневського, Євгена Гребінки, Михайла Петренка, Левка Боровиковського, Віктора Забіли та багатьох інших.

Першим перекладачем Байрона на українську мову був Микола Костомаров (поезії із циклу «Єврейські мелодії», 1841). Вірші із цього циклу також перекладали Михайло Старицький, Володимир Самійленко, Павло

Грабовський. Зачитувався «Єврейськими мелодіями» і Тарас Шевченко, з ними співзвучні його поетичні звернення до мотивів старозаповітних книг Біблії. За зразком Байрона створили «Жидівські мелодії» Іван Франко і «Єврейські мелодії» Леся Українка.

Твором Байрона, який справив найбільший вплив на нашу літературу, стала містерія «Каїн», про що свідчать її численні переклади. Іван Франко не тільки переклав містерію, а й написав філософську поему «Смерть Каїна», в якій інтерпретує біблійні образи з поеми Байрона й водночас полемізує з ними. Уривок із містерії переклала й Леся Українка. Байрон належав до її улюблених поетів, від нього походить прометеївська лінія в творчості поетеси, а також меланхолійна, скорботна лірика.

Поема Байрона «Мазепа» і створений ним романтичний образ гетьмана вплинули на однойменні поеми Степана Руданського та Володимира Сосюри і роман Богдана Лепкого.

Спалах інтересу до творчості англійського поета припадає на 20-ті роки ХХ століття — час своєрідного ренесансу української літератури. Особливо зацікавились Байроном неокласики Микола Зеров, Максим Рильський та інші.

Лірику й поеми Байрона перекладали українською мовою Пантелеймон Куліш, Михайло Старицький, Іван Франко, Павло Грабовський, Леся Українка, Сава Голованівський, Дмитро Загул, Юрій Корецький, Дмитро Паламарчук та багато інших.

Цікавість до Байрона актуальна й у наш час. Тож шукаймо відповіді на пекучі питання сьогодення в рядках великого англійського поета.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, які життєві обставини найбільше вплинули на формування характеру Джорджа Байрона.
2. Розгляньте портрети поета різних років на сторінках підручника. Визначте, які риси його характеру можна простежити на портретах.
3. Розкажіть, які риси особистості й творчості поета характеризують його як представника романтизму.
4. Поясніть витоки «світової скорботи» у творчості Байрона. Якими обставинами вона викликана?
5. Поясніть, що таке «байронізм».
6. Розкрийте, чому поема «Паломництво Чайльд Гарольда» принесла Байрону світову славу.
7. Поміркуйте, чим вразила вашу уяву біографія поета.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Прослухайте станси Байрона «В день мого тридцятишестиліття» в перекладі Дмитра Паламарчука під музику Фредеріка Шопена. Чи передає музика настрої поезії?
2. Простежте, як втілено образ Байрона в телесеріалі «Горець».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтесь у групи й підготуйте повідомлення з презентацією на одну з тем:

- Образ Байрона в мистецтві.
- Байрон і Україна.

2.3.3 «Хотів би жити знов у горах...»**ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ**

У поезії розвивається мотив романтичної **«втечі від дійсності»**. Передусім це втеча із задущливого світу реальності у світ мрій та спогадів.

Джордж Байрон успадкував бунтівний дух своїх шотландських предків, його поезія **«Хотів би жити знов у горах...»** тому свідчення.

Вірш написаний у вигляді *внутрішнього монологу*. Поет пригадує роки дитинства, що минули біля підніжжя величної гори. Проте перед читачем постають не просто приємні спогади про найкращу пору життя людини — у вірші відчувається палке бажання ліричного героя порвати зі звичним

життям і полинути до іншого світу. Його вабить дика, незаймана природа: *«темні урвища і хребти», «пуста дика й хмура»*. Поет порівнює свою душу із прип'ятим птахом, що прагне вирватись із пут марнославства й облуди. Навкруги — духовна пустка: немає любові, *«друзі розійшлись, як дим»*, а тих, із ким *«інколи тамує келих скорботу й біль»*, не можна назвати ні друзями, ні ворогами. Тож душа мріє про *«небо грозове»* — цей фон бунтівних, неспокійних натур, а її ідеалом є не голуб, а орел, який не боїться сонця й літає вище за всіх птахів.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ**Хотів би жити знов у горах**

Хотів би жити знов у горах
Дитям безжурним, як колись,
Блукать між скель, в морях суворих
Між хвиль розбурханих нестись.
Моя ж душа, мов птах прип'ятий,
Що прагне скель і висоти,
Страждає в Англії пихатій,
В краю лукавства й німоти.

Дай утекти мені, талане,
На лоно урвищ і горбів,
Забудь всі титули й кайдани,
Лакуз вельможних і рабів.
Веди мене на хмурі скелі,
Де стогне грізний океан, —

Верни в дитинства дні веселі,
Дай серцю відпочить од ран.

Я мало жив, та відчуваю:
Чужий я в цьому світі лжі.
Навіщо ж темрява ховає
Той знак останньої межі?
Я спав, я снів про щастя, доки
Не заступив тих марень гніт, —
То, Правдо, промінь твій жорстокий
Вернув мене у ниций світ.

Кого любив — давно нема вже,
Та й друзі розійшлись, як дим.
Надію втративши назавше,
Вже й серце стало крижаним.

Хай інколи тамує келих
Скорботу й біль, нехай уста
Сміються між питців веселих, —
Я серцем завжди сирота.

Як слухать ляси разуразні
Не друзів і не ворогів,
Кого у тлум строкатий блазнів
Маєтність або сан привів!
Де ж друзів коло? Чом не склалась
Та приязнь вірна і свята?
Набрид мені вертепний галас
І втіх нещирих марнота.

А ти, о Жінко, світоч вроди,
В тобі розрада і любов,

Та в серці в мене стільки льоду,
Що я й до тебе охолов.

Цей світ лукавства і облуди
Я б промінянь на край хотів,
В якому вільно дишуть груди
Між темних урвищ і хребтів.

Туди б, з незлобним серцем, в бурю,
На те безлюддя, до стихій!
Волю пустку дику й хмуру,
Таку ж, як дух похмурий мій.
О, як мені з душного світу,
Мов голуб до свого кубла,
У небо грозове злетіти,
В кочівлю сонця та орла!

Переклад Дмитра Паламарчука

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, які думки і настрої викликав у вас цей вірш.
2. Розгляньте, яким постає з поезії край дитинства Байрона.
3. Простежте за тим, якими поетичними засобами створює поет настрої вірша «Хотів би жити знов у горах...».
4. Знайдіть у поезії антитези. З якою метою їх використовує автор?
5. З'ясуйте, яким постає в поезії образ ліричного героя.
6. Визначте головну думку вірша «Хотів би жити знов у горах...».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ГЕЙМЕРІВ

Підготуйтеся до мелодекламації поезії «Хотів би жити знов у горах...» із відеорядом.

2.3.4 «Мій дух як ніч...»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Поезія Джорджа Байрона «**Мій дух як ніч...**» входить до циклу «Єврейські мелодії». Сюжетною основою вірша є історія старозаповітних царя Саула (XV століття до н. е.) й співця Давида. За Біблією, Саул — уособлення правителя, який отримав владу Божою волею, але згодом став неугодним Господу, бо відвернувся від нього. Бог, відступившись від Саула, виявив прихильність до юного пастуха Давида, гарного світловолосого юнака. Саул наблизив хлопця до себе. Його душу мордує злий дух, якого можуть відігнати лише чарівні звуки Давидової арфи.

Вірш Байрона — це монолог Саула, його звернення до Давида. Душа царя знемагає від неймовірного страждання: його «*дух як ніч*»; а серце розривається через муки, бо вщерть наповнене тяжкими образами. І ніщо

■ Рембрандт. Саул слухає музику Давида. XVII ст.

Джордж Байрон у співдружності з композитором І. Натаном створили поетичний цикл «Єврейські мелодії», написаний за мотивами Біблії.

За біблійною традицією саме Давид вважається автором Книги псалмів («Псалми Давидові») — гімнів, звернених до Господа, тож його слово й пісню чув Бог. Також молодий Давид переміг велетня Голіафа за допомогою праці.

Вірш «Мій дух як ніч...» вважають одним із найяскравіших зразків втілення мотивів «світової скорботи».

не може втішити царя, окрім божественного звука арфи, адже вона в руках співця, чий піснi любi Господу. Чи прагне Саул веселощів i задоволення? Нi, вiн просто хоче переконатися, що його душа не скам'янiла, адже вiн ще здатен чути «арфи глас». Вiн мрiє, щоб божественна пiсня розбудила в серцi живу надiю, щоб благодатнi сльози полилися з його очей.

Байрон не розвиває у своїй поезiї бiблiйний сюжет. Навпаки, вiдштовхуючись вiд нього, митець пропонує суто романтичну iнтерпретацiю конфлiкту, герої якого — жорстокий свiт i людська душа, яка потерпає вiд його образ. Не чужорiдний злий дух вселяється в людину, щоб нашкодити їй та вiдвернути її вiд Бога, а сама людська душа, змарнована вiдчаєм i розчаруванням, уподiбнюється демону скорботи («мiй дух як нiч»), який розриває муками неймовiрних страждань мозок i серце.

Душа лiричного героя охоплена не свiтлим елегiйним смутком — звичним для лiричного вiрша настроєм, а трагiзмом безнадiйного вiдчаю, скорботним вiдчуттям приреченостi, вiд якої в усьому свiтi не знайдеться лiкiв.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, прочитайте текст поезії в оригіналі. Прочитайте переклад вірша Байрона «Мій дух як ніч...».

My soul is dack

My soul is dack — Oh! Quickly string
The harp I yet can brook to hear;
And let thy gentle fingers fling
Its meating murmurs o'er mine ear.

If in this heart a hope be dear,
That sound shall charm it forth again:
If in these eyes there luck a tear,
'Twill flow, and cease to burn my brain.

But bid the train be wild and deep,
Nor let thy notes of joy be first:
I tell thee, minstrel, I must weep,
Or else this heavy heart will bust;

For it hath been by sorrow nursed,
 And ached in sleepless silence long;
 And now 'tis doom'd to know the worst,
 And break at once — or yield to song.

Мій дух як ніч

Мій дух як ніч. О, грай скоріш!
 Я ще вчуваю арфи глас,
 Нехай воркує жалібніш
 І тішить слух в останній час.

Як ще надія в серці спить,
 Її розбудить віщий спів.
 Як є сльоза, вона збіжить,
 Поки мій мозок не згорів.

Але суворо й смутно грай,
 Додай жалю в свій перший звук.
 Молю тебе, заплакати дай,
 Бо розпадеться серце з мук.

Воно в собі терпить давно,
 Давно вже в ньому вщерть образ,
 Як не допоможе спів, воно
 Од мук тяжких порветься враз!

Переклад Володимира Самійленка

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, які думки і настрої викликав у вас цей вірш.
2. Визначте тематику вірша «Мій дух як ніч...».
3. Проаналізуйте, яка головна думка вірша.
4. Розгляньте композицію вірша.
5. Пригадайте, що таке елегія. Чи можна саме так визначити жанрову особливість вірша «Мій дух як ніч...»?
6. Простежте, якими художніми засобами створює автор настрої поезії: емоційно напружений, сумний.
7. Назвіть ключові образи твору. Який образ є втіленням мистецтва, що має сприяти духовному відродженню?
8. Знайдіть у вірші дієслова в наказовому способі. Яку роль вони відіграють? Які ще лексичні засоби створюють песимістичний настрої поезії?
9. Визначте віршовий розмір вірша та спосіб римування. Попрацюйте над виразним читанням твору: розставте в тексті паузи, підкресліть слова, на які падає наголос, позначте основні емоційні ходи.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Прослухайте поезію «Мій дух як ніч...» англійською, українською та російською мовами й порівняйте її звучання.
2. Об'єднайтесь у групи й підготуйте презентацію різних варіантів виконання поезії «My Soul Is Dark».

2.3.5 Поема «Мазепа»

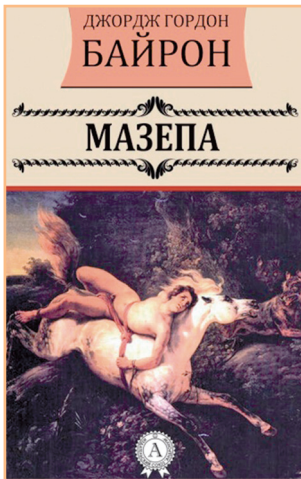

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Поему «Мазепа» Байрон написав під час перебування в Італії (у Венеції та Равенні) в 1818 чи 1819 році. На початку твору він подав довідку про те, що в її основу покладено один з епізодів з «Історії Карла XII» французького письменника Вольтера.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Легенда про Мазепу зародилася в Польщі й побутувала в кількох версіях. За однією з них, Мазепа, перебуваючи у своєму маєтку на Волині, мав любовний зв'язок із дружиною шляхтича, був ним викритий і покараний: його прив'язали до коня й відпустили в поле. Але це був не дикий кінь, приведений зі степів, а кінь самого Мазепа, і поніс він його не в степи за сотні кілометрів, а в його ж маєток, розташований неподалік.

Французький письменник Вольтер навів цю історію у своїй книжці та доповнив епізодом про дикого коня, який примчав прив'язаного Мазепа за кілька днів на береги Дніпра. Це зробило історію із життя молодого Мазепа неймовірною, фантастичною і водночас перевело її зі сфери побутової у міфопоетичну. Міфологічне звучання,

що з'явилося ще в розповіді Вольтера, за доби романтизму блискуче реалізував Байрон у своїй поемі.

Постать Мазепа, видатного державно-політичного і культурного діяча, людини з європейською освітою і прогресивними поглядами, захопила уяву Байрона, як і багатьох інших письменників-романтиків. Поет сприймав його життя як гідний наслідування приклад героїчного служіння батьківщині (саме так до Мазепа ставилися в Європі).

В образі Мазепа втілено риси байронічного героя: це бунтар, «шляхетний злочинець», який кидає виклик суспільству, його законам та моральним нормам і зазнає кари. Ситуація, закладена в основу любовної історії Мазепа, аналогічна до сюжетів, що розгортаються у «східних поемах» Байрона: герой кохає жінку, яка належить деспотичному чоловікові, і, зазнавши брутального насилля, скривджений та ображений до глибини душі, стає нещадним месником.

...Розгніваний, хотів я враз,
помститися за біль образ,
Та це зробив за кілька літ...

Так розповідає Карлові старий Мазепа, убивши кривдника й зрівнявши із землею його замок.

Але, на відміну від героїв «східних поем», головний герой «Мазепи» — особа цілком реальна, історична, і, крім того, в «мазепинському» сюжеті герой, хоч і впадає у відчай, але долає всі випробовування й стає гетьманом України.

Як і в інших своїх поемах, Байрон значну увагу приділив романтизованому образу коханої головно-го героя — Терези, у світлих та ідеалізованих барвах окреслив зворушливу історію трагічної любові.

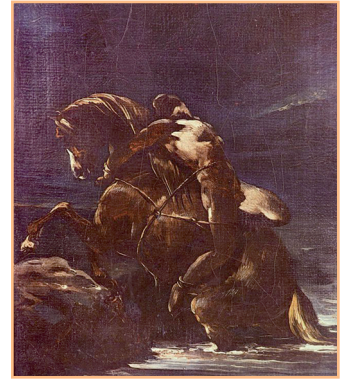
Образу Мазепи в поемі Байрона притаманні й такі риси, як волелюбність і боротьба із силами зла, що зближує його з героями прометеївського типу. Незвичайно виразне змалювання Мазепи, прив'язаного до коня, який мчить пустельним степом, нагадує прикутого до скелі Прометей.

Вражаюче передано в поемі почуття героя, який проходить наче всі кола пекельних страждань, від надії на можливість звільнення до повного відчаю, зневіри, до готовності прийняти смерть як позбавлення від катування. Нескінченний галоп коня (мотив, який сам собою впливав на романтичну уяву) є водночас знаряддям долі, яка готувала Мазепу до великих політичних звершень.

У характеристиці героя поет насамперед підкреслює його незламний бунтарський дух, внутрішню міць і великий життєвий досвід: *«І сам він був як дуб-титан, землі козацької гетьман»*. Закінчуючи розповідь про пригоди молодості, Мазепа зауважує:

А втім, як бачите, літа
Не вигнули мого хребта,
Не зменшили і не змінили
Відваги, розуму і сили...

Мазепа-оповідач не лише дивується своєму поверненню з небуття, а й ніби вловлює сенс свого відродження. Доля виявилася немилосердною до нього, він зазнав жорстокої поразки, коли могла б стати реальністю мета його життя. Проте поразка не зломилася його. Образ Мазепи-гетьмана — своєрідний варіант байронічної титанічної особистості, переможеної, але не зломленої.

■ Теодор Жеріко.
Паж Мазепа, прив'язаний до коня. XIX ст.

■ Текст твору «Мазепа»

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть історію створення поеми Байрона «Мазепа». Чим образ українського гетьмана приваблював європейських митців?
2. Визначте, що саме привернуло увагу Байрона в розповіді Вольтера про Мазепу.

3. Проаналізуйте, яким постає в поемі образ Мазепи.
4. Доведіть, що Мазепа — «байронічний герой».
5. Розгляньте образ гетьмана в розвитку. Як змінюються його погляди?
6. Доберіть цитати до характеристики образу Мазепи-пажа й Мазепи-гетьмана. Порівняйте ці образи.
7. Розкрийте, що надає поемі романтичного звучання. Який образ поєми справив на вас найбільше враження?
8. Простежте, якою постає в поемі Україна.
9. Знайдіть у поемі образи-символи. Поясніть їхнє значення.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Напишіть пост у соціальних мережах на тему «Україна — романтичний край» за текстом поеми Байрона «Мазепа».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ГЕЙМЕРІВ

Об'єднайтесь у пари й підготуйте повідомлення з презентацією на одну з тем:

- Поема Байрона «Мазепа» в живописі.
- Образ Мазепи в європейській літературі.
- Образ Мазепи в музиці.

2.3.6 Поема «Паломництво Чайльд Гарольда»

З образу Чайльд Гарольда починається історія «зайвих людей», відтворена європейською літературою XIX ст.

- Текст твору «Паломництво Чайльд Гарольда»

Чайльд Гарольд — молодий аристократ, людина, якій усе доступне. Проте він відчуває себе ошуканим життям. Мандрі його не мають ні смислу, ні мети. Він не учасник подій, а лише уважно їх спостерігає разом з автором поеми. Перед ним різні країни тодішньої Європи: Іспанія, яка намагається протистояти Бонапарту; Греція й Албанія, які повстали проти турків. Чайльд Гарольд захоплюється мужністю й героїзмом іспанського народу, роздумує про величне минуле Греції й сумує через її жалюгідне сьогодення. Охоплений печалю, він розмірковує про залежність людини від сил, що стоять над нею, про нетривкість і короточасність людського щастя.

Байрон сам вказував, що багато віддав своєму герою із власної біографії й духовного досвіду, та ліричний герой поеми — окрема й відмінна особистість. Новаторським було в поемі **двоголосся**, коли ліричне висловлювання майже непомітно переходить від голосу героя до голосу автора.

У третій і четвертій піснях ім'я героя, що дало назву поемі, тільки згадується, зате виразно звучить авторський ліричний голос, сповнений сарказму й патетики, іронії та довірливої сповідальності.

Байрон уніс до своєї поеми **пристрасно-суб'єктивний тон** і звертався безпосередньо до розуму й почуттів сучасників:

...Не жаль минулого мені,
І море не страшить.
Нема у рідній стороні
За ким мені тужить.

Один! Один! Кругом вода,
Вода без краю й меж...
Ніхто мене там не згада,
І я — нікого теж.

Лиш пес зависє. А мене
В розлуці кілька літ, —
Він, вірний іншому, мене
Порве біля воріт.

Вперед, корабле мій, лети,
Морську глибінь долай!
Примчи у будь-які світи,
Але не в рідний край...

Переклад Дмитра Паламарчука

Теорія літератури

Поему «Паломництво Чайльд Гарольда» написано так званою **спенсеровою строфою**, уведеною в літературу англійським поетом XVI ст. **Едмундом Спенсером**. Це дев'ятирядкова строфа, де вісім рядків — п'ятистопний ямб, а дев'ятий — шестистопний і перехресне римування за схемою *ababbcbcc*.

Якщо маєте змогу, прочитайте в оригіналі першу строфу першої пісні поеми «Паломництво Чайльд Гарольда».

Oh, thou, in Hellas deeme do fhe aven lybirth,
Muse, formed or fable dat themin strel's will!
Since shamed full of tbylater lyre sonearth,
Mine dares not call thee from thy sacred hill:
Yet there I've wandered by thy vaunt edrill;
Yes! Sighed o'er Delphi's long-deserted shrine
Where, save that feeble fountain, allis still;
Nor mote my shell a wake thew eary Nine
To graces op lain a tale — this lowly lay of mine.

Підрядковий переклад

О ти, в Елладі, що вважалася народженою небесами,
Муза, що вигадана волею земних поетів!
Відколи соромили тебе часто лірами на землі,
Не наважусь обізватися з твого священного пагорба.
Все ж там бродив я над твоїм струмком і слухав,
Як дзвенів він вище Дельф у пустині:
Все ще є святиня, де зберігається цей слабкий фонтан;
Та нічим не потривожу стомлену дев'яту музу,
Щоб скласти просту розповідь — це моя скромна справа.

Поема Байрона «Паломництво Чайльд Гарольда», з її пристрасністю, волелюбними ідеями, могутнім протестом проти тиранії, відіграла значну роль у формуванні творчих засад поетів-романтиків. В образі Чайльд Гарольда втілено характерні риси **байронічного героя**: втеча від жорстокості буття, поза самотності, світова скорбота, постійний пошук гармонії, гірке розчарування. Образ байронічного героя, який ладен краще загинути в боротьбі, аніж змиритися і підкоритися гнобленню, набув поширення у світовій літературі.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Пофантазуйте, яким ви уявляєте героя поеми «Паломництво Чайльд Гарольда». Що спільного в автора й героя? Чим вони різняться? Створіть профіль — сторінку «Чайльд Гарольд» у соціальних мережах. Подайте на ній характеристику героя твору, доберіть ілюстрації, укажіть його інтереси, місце проживання тощо.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в пари й підготуйте повідомлення з презентацією на одну з тем:

- Історія виникнення романтизму.
- Романтизм у різних країнах: особливості та головні представники.

ЗАВАНТАЖ ІНФОРМАЦІЮ

Романтизм — ідейний рух у літературі й мистецтві, що виник у Західній Європі наприкінці XVIII ст. й поширився на початку XIX ст. країнами Східної Європи та Америки. Характерні ознаки романтизму: увага до особистості, її індивідуальних рис; неприйняття буденності й звеличення «життя духу»; наявність провідних мотивів світової скорботи та романтичного бунту, нескореності; історизм та захоплення фольклором.

Генріх Гейне — найвидатніший німецький поет-романтик. Автор славнозвісної ліричної збірки **«Книга пісень»**, до якої входять такі поетичні шедеври, як «Стоїть сосна самотно...», «Коли розлучаються двоє...», «Не знаю, що стало зо мною...».

Джордж Гордон Байрон — відомий англійський поет, символ європейського романтизму. Світову славу Байрону принесла поема «Паломництво Чайльд Гарольда», у якій він відобразив умонастрої своєї епохи. Автор ліричних творів («Хотів би жити знов у горах...») і збірок («Єврейські мелодії», вірш «Мій дух як ніч...»), поем («Східні поеми», «Мазепа») і першого в історії літератури роману у віршах «Дон Жуан».

Ключові слова:

романтизм, «байронічний герой», «світова скорбота», мотив романтичної «втечі від дійсності».

ВАШІ ПІДСУМКИ

1. Генріх Гейне — автор «Книги пісень»?
  - а) так
  - б) ні
2. Символом європейського романтизму вважають Джорджа Гордона Байрона?
  - а) так
  - б) ні
3. Генріх Гейне зробив популярним сюжет про рейнську красуню Лорелей?
  - а) так
  - б) ні
4. Виберіть одну правильну відповідь.
Поетичну збірку «Книга пісень» Генріх Гейне написав:
  - а) під час подорожі
  - б) у Франції
  - в) у Німеччині
5. Виберіть одну правильну відповідь.
Творчість Джорджа Гордона Байрона стала популярною в Європі:
  - а) за життя поета
  - б) у наш час
  - в) у XX столітті
6. Виберіть одну правильну відповідь.
Генріх Гейне — улюблений поет:
  - а) Тараса Шевченка
  - б) Лесі Українки
  - в) Івана Франка
7. Установіть відповідність між письменниками й жанрами.

1) Гейне	а) ода
2) Байрон	б) ліричний вірш, написаний <i>дольником</i>
3) Шиллер	в) поема, написана <i>спенсеровою строфою</i>
8. Установіть відповідність між творами та дійовими особами.

1) «Мій дух як ніч»	а) батько та син
2) «Вільшаний король»	б) цар і юний співець
3) «Не знаю, що стало зо мною...»	в) рибалка та золотокоса красуня
9. Установіть відповідність між авторами та творами.

1) Джордж Байрон	а) «Коли розлучаються двоє...»
2) Йоганн Вольфганг Гете	б) «Травнева пісня»
3) Генріх Гейне	в) поема «Мазепа»
10. Чи справедливим є твердження, що Джордж Байрон — символ європейського романтизму? Відповідь аргументуйте.
11. Генріх Гейне — автор багатьох поезій, покладених на музику. Як ви вважаєте чому?
12. У чому секрет популярності постаті й творчості лорда Байрона?

to the
Monsieur / Monsieur
incluait aussi
d'après
alors
anna
luy
ut,
nan
P
but de

Розділ 3

Взаємодія романтизму і реалізму

XIX століття не випадково називають «століттям історії», адже саме в цей час відбувалися величезні зміни: Велика французька революція зруйнувала феодальний світ, остаточно завершився процес формування європейських націй, почалося взаємне збагачення їхніх самобутніх культур. Початок століття позначений поширенням **романтизму**, та в надрах його вже зароджувався провідний напрям у світовій культурі XIX ст. — **реалізм**.

Опрацювавши розділ підручника «**Взаємодія романтизму і реалізму**», ви:

- **ознайомитесь** з виникненням реалізму в творчості поетів-романтиків;
- **складете уявлення** про взаємодію двох провідних літературних напрямів XIX ст. — *романтизму і реалізму*;
- **з'ясуєте**, як вплинула на розвиток літератури творчість англійського романтика Джорджа Байрона;
- **дізнаєтесь** про риси романтизму й реалізму в творчості російських поетів О. Пушкіна й М. Лермонтова.

Романтизм і реалізм

У широкому розумінні **реалізм** (лат. *reālis* — дійсний) у мистецтві — це відображення правди життя, що втілена художніми засобами.

Як ви вже знаєте, на початку століття в Європі сформувався **романтизм** — ідейний рух у літературі й мистецтві, для якого характерний особливий інтерес до неординарної особистості, буремного героя, що протиставляє себе, світ своєї душі навколишній дійсності. Водночас поряд із романтизмом виникає інший літератур-

ний напрям: **класичний реалізм**. Романтизм вважається «старшим» за класичний реалізм, оскільки романтики раніше, ніж реалісти, виробили власний погляд на світ.

Мистецтво завжди було тісно пов'язане із життям, митці осмислювали світ і прагнули створити його художню картину, тому можна простежити, що реалізм певною мірою виявляється в різних епохах і стилях. Не випадково існують терміни *реалізм Античності*, *ренесансний реалізм*, *просвітницький реалізм*, і, нарешті, *реалізм XIX століття*.

Не можна стверджувати: коли закінчився романтизм, почався реалізм. Це не зовсім так, оскільки як романтизм, так і реалізм розвивалися в першій половині XIX ст. у спільній для них історичній та естетичній ситуації. Іноді їхній розвиток ішов паралельно, а іноді вони перепліталися. Їх об'єднувала спільна тематика (ще до виникнення реалізму романтики відчували ворожість дійсності людині), спільна філософська проблематика, спільні художні засоби (реалісти використовували прийоми романтичної літератури). Поступово у творах багатьох романтиків виникали елементи нового реалістичного світовідчуття, дехто з видатних митців переходив на позиції реалістичного методу зображення дійсності.

Славетний німецький романтик **Генріх Гейне**, звертаючись до реальних соціальних проблем, започаткував реалізм у німецькій поезії. Символ романтизму, англієць лорд **Байрон**, у своєму «Дон Жуані» глибоко аналізував історію і сучасне йому життя. Прагнення поета показати, як середовище, суспільство формує людину, стало в майбутньому центральною темою реалістичної прози.

Чітко простежуються романтичні та реалістичні тенденції у російській літературі першої третини XIX ст. Для романтиків у творчості головним завданням є не стільки точне відтворення реальності, скільки створення «ідеалу», риси якого зазвичай надані головному героєві й відбивають ставлення автора до дійсності. Тому інакше як *романтичними* не можна назвати ранні твори **Олександра Пушкіна** та **Михайла Лермонтова**. Водночас Пушкіна вважають основоположником російського реалізму, а його роман у віршах «Євгеній Онегін» називають «*енциклопедією російського життя*». Як і його попередник, поєднав у своїй творчості романтизм і реалізм чудовий поет Михайло Лермонтов. Вершиною лермонтовського реалізму вважається прозовий роман «Герой нашого часу».

Принцип поділу авторів та їхніх творів на романтичні й реалістичні певною мірою умовний. Можна сказати, що романтизм і реалізм є не просто двома періодами в історії літератури, а вічними способами зображення світу й людини, причому найбільших художніх вершин досягають саме ті автори, у творчості яких **поєднано романтизм і реалізм**. Такі твори вирізняються деякою нерозгаданістю й глибиною.

3.2 Олександр Пушкін (1799–1837)

Ще за життя **Олександра Сергійовича Пушкіна (1799–1837)** склалася його репутація найбільшого російського поета. Пушкіна вважають основоположником сучасної російської літературної мови.

3.2.1 Життєвий і творчий шлях Олександра Пушкіна

Олександр Пушкін народився 26 травня (6 червня за новим стилем) останнього року XVIII ст. в Москві. Батько поета, Сергій Львович, належав до стародавнього дворянського роду; його мати, Надія Осипівна Ганнібал, була онучкою Абрама Петровича Ганнібала — «арапа Петра Великого».

Надія Осипівна й Сергій Львович були людьми освіченими, цікавилися літературою та мистецтвом. Удома у Пушкіних часто збиралися письменники і поети, проходили літературні й музичні вечори, до участі в яких заохочували й дітей (у Пушкіна були сестра Ольга і молодший брат Лев). Розмови дорослих на теми мистецтва, історії, інколи політики, домашні вистави, декламація віршів — уся атмосфера дому Пушкіних формувала майбутнього поета.

Домашніми вчителями Пушкіна були французькі гувернери, він із дитинства чудово знав французьку мову, навіть пробував складати вірші французькою. Літні місяці хлопчик зазвичай проводив у бабусі по матері, Марії Олексіївни Ганнібал, у підмосковному селі Захарово. Бабуся, яка чудово розмовляла та писала російською (явище, рідкісне у дворянських родинах того часу), і нянька Арина Родіонівна прищепили хлопчикові любов до рідної мови.

■ Орест Кіпренський.
Олександр Пушкін. 1827 р.

Абрам (Ібрагім) Петрович Ганнібал — прадід О. С. Пушкіна, камердинер і секретар Петра I, син темношкірого африканського князя, якого дитиною викрали турки, а російський посол привіз із Константинополя до Москви як подарунок цареві. За рік хлопчика похрестили (хрещеним батьком був Петро I, тому він отримав по батькові *Петрович*). Пушкін присвятив прадіду незакінчений роман «Арап Петра Великого».

Брат Сергія Львовича, Василь Львович Пушкін, був відомим поетом свого часу. Сергій Львович і сам писав вірші, щоправда, здебільшого для дамських альбомів.

■ «Прекрасна креолка»
Надія Пушкіна-Ганнібал,
мати поета

Кріпачка Арина Родіонівна прожила в родині Пушкіних більше тридцяти років і виростила їхніх дітей. Вона була близькою людиною для маленького Саші й залишилась такою, коли він став дорослим. Більшість казок, записаних зі слів няні, лягла в основу творів поета.

На той час уміння скласти вірші й зацікавленість літературою були ознаками освіченої людини. У навчальних закладах вчили писати поезії, до того ж учні мали скласти випускний іспит, продемонструвати своє вміння й хист.

■ Ліцей на малюнку XIX ст.

У 1811 році Пушкін вступив до Царсько-сельського ліцею — щойно відкритого привілейованого навчального закладу, призначеного для підготовки дітей дворянського стану за спеціальною програмою до вищих державних посад.

Навчання давалося Олександрю легко. Він багато читав, особливо історичні книжки та праці зі словесності, створив разом із ліцеїстами **Антоном Дельвігом, Олександром Горчаковим, Вільгельмом Кюхельбекером** літературний гурток, на заняттях якого вони видавали рукописні журнали, влаштовували літературні змагання. Можливо, саме завдяки гуртку Пушкін усвідомив своє покликання та всерйоз захопився поезією. Його поетичний таланти визнали товариші й високо оцінили наставники ліцею.

У ліцейські роки Пушкін написав близько 120 віршів і почав роботу над поемою «Руслан і Людмила». Головні теми його ранніх творів — дружба й кохання, проте є в них і елегійні мотиви — сум, нерозділена любов, роздуми про смерть. У цих віршах юного поета ще відчувається вплив попередників, проте він уже шукав у поезії свій власний шлях.

Світлі спогади про роки, проведені в ліцеї, про ліцейське братерство назавжди залишилися в душі поета. Товариші по ліцею Дельвіг, Кюхельбекер, **Іван Пушчин** стали його вірними друзями на все життя.

Під час навчання Пушкін також зблизився з видатними російськими літераторами **Василем Жуковським, Петром В'яземським і Миколою Карамзіним**, які прийняли його у своє коло.

У травні 1817 року Пушкін закінчив Царськосельський ліцей та переїхав до Петербурга, де його було призначено на службу в Колегію іноземних справ. Поет багато уваги приділяв творчості. Він зблизився з вільнодумною молоддю. Ода «Вольність», послання «До Чаадаєва» та інші твори Пушкіна цього періоду сповнені тираноборчих мотивів, революційних ідей і поривів. У цей же час Пушкін писав дружні й любовні послання, казки (зокрема, було закінчено поему-казку «Руслан і Людмила»), ве-

селі сатири й пародії. Та саме вільнолюбна лірика зробила його ім'я відомим усій Росії. Хоч твори поета й не публікувалися, їх передавали з вуст у уста, переписували, вчили напам'ять.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Петро Якович Чаадаєв (1794–1856) — російський філософ і публіцист, оголошений царським урядом божевільним за твори, у яких різко критикував дійсність російського життя. Пушкін познайомився з Чаадаєвим, який мав на нього величезний вплив, у лицейські роки в будинку письменника Карамзіна.

Одного разу на урочистому публічному іспиті в лицей був присутній корифей російської літератури Гаврило Державін. Старий поет був у захваті від «Спогадів у Царському Селі» Пушкіна, навіть хотів обійняти автора, але Пушкін знітився й утік.

Вірш «До Чаадаєва» закінчується такими рядками:

І поки, юні, живемо,
І поки в серці сподівання,
Мій друже, краю віддамо
Душі прекрасні поривання!
Товариш, вір, зійде вона,

Зоря принадливого щастя,
Росія збудиться від сна
І на руїнах самовластя
Напишуть наші імена!

Переклад Максима Рильського

У травні 1820 року Пушкіна було заслано на південь Росії за його «обурливі вірші» й епіграми. Побував він у Катеринославі, на Кавказі, у Криму, проїздом був у Києві, потім у Кишиневі. Під час подорожі поет багато працював, з-під його пера виходили не тільки ліричні вірші та романтичні поеми, а й політично гострі твори.

У липні 1823 року Пушкіна перевели до Одеси під начало графа Воронцова, новоросійського і бессарабського генерал-губернатора, де митець прожив близько року. Тут поет написав понад 30 ліричних творів, поему «Цигани», завершив роботу над поемою «Бахчисарайський фонтан», створив дві з половиною глави роману у віршах «Євгеній Онегін».

В Одесі Пушкін зустрів жінку, яка справила на нього велике враження й залишила слід у його творчості, — дружину графа Воронцова Єлизавету.

Цій витонченій красуні й розумниці Пушкін присвятив багато віршів. З її чоловіком у поета склалися неприязні стосунки. Граф не пробачив Пушкіну злі епіграми, якими той відповідав на обмеження свободи, і поскаржився на нього царю.

■ Петро Якович Чаадаєв

Південні поеми «Брати-розбійники», «Кавказький бранець», «Цигани», «Бахчисарайський фонтан» — російський національний варіант романтичної поеми, найвище досягнення Пушкіна-романтика.

■ Єлизавета Воронцова

■ Іван Айвазовський, Ілля Рєпін. Прощання Пушкіна з морем. 1877 р.

■ Микола Ге. Пушкін у селі Михайлівському (Пуцин у Пушкіна). 1875 р.

Поета було звільнено зі служби й відправлено в офіційне заслання до родового маєтку в Михайлівське за начебто атеїстичні погляди, а фактично — за вільнодумство.

Один із кращих віршів Пушкіна цього часу — «До моря» (1824). Це своєрідний підсумок важливого етапу його творчості — «періоду південного заслання». Поезію написано як монолог-звернення ліричного героя до моря. Перед читачем постає прекрасна й свавільна стихія, яка різко контрастує з навколишніми сірими берегами. Душа ліричного героя поривається до моря, проте він розуміє, що його місце — на березі. Час мрій залишився позаду. Велика романтична епоха відходить у минуле, а з нею і її могутні символи — Наполеон і Байрон. Французький імператор асоціюється в ліричного героя з бунтівником-романтиком, що спробував завоювати весь світ, але зазнав поразки у своїх титанічних пориваннях. Морська стихія також нагадує йому про недавню смерть її співця — лорда Байрона.

Прощай же, море! Не забуду
Твою красу, твої дари,
І довго, довго чути буду
Твій шум у тихі вечори.
В ліси, в поля, в піски сипучі,
Тобою повний, понесу
Твої затоки й сині кручі,
І сонце, й тінь, і хвиль красу.

Переклад Андрія Малишка

Отже, прощавай, море. Час вирушати в нове заслання — цього разу на північ.

Після шумної, багатолюдної Одеси, де Пушкін мав можливість спілкуватися з багатьма друзями та знайомими, перебування в селі Михайлівському, загубленому в глушині соснових лісів, було для митця важким випробуванням.

Поетові не дозволялося нікуди виїжджати, він перебував під поліцейським наглядом. Друзі його навідували зрідка. Лише творчість допомогла йому пережити самотність. «Поезія врятувала мене», — написав він згодом.

Пушкін провів у Михайлівському майже два роки замкненого, усамітненого життя, наповненого читанням і працею. Найближчою людиною в цей час була для нього няня Арина Родіонівна.

У Михайлівському Пушкін працював над романом «Євгеній Онегін», написав чудові ліричні вірші та трагедію «Борис Годунов» (1825), у якій зобразив народ як основну русійну силу історії. Реалістичний підхід до зображення життєвих конфліктів, історизм, народність, достовірність характерів — усі ці риси трагедії поглибляться в наступній творчості поета: і в ліриці, і в поемах, і в прозі.

Звістка про смерть Олександра I і повстання 14 грудня 1825 року застали Пушкіна в Михайлівському. З глибоким хвилюванням чекав він новин зі столиці. Серед «декабристів» було багато його друзів, новини про їхній арешт, про жорстоку розправу над учасниками повстання глибоко вразили поета. Павла Пестеля і поета Кіндрата Рилєєва, з якими він був близький, страчено, десятки знайомих, серед яких найближчі лицейські друзі Пушкін і Кюхельбекер, відправлені на каторгу. У паперах майже кожного арештованого декабриста знаходили крамольні вірші Пушкіна, тому були всі підстави для арешту поета.

Кілька місяців чекав Пушкін на вирішення своєї долі. Під час слідства ніяких свідчень проти нього зібрати не вдалося, і новий цар Микола I викликав поета до Москви. Знаючи про великий вплив поезії Пушкіна на освічену частину суспільства, самодержець вирішив повернути поета із заслання, чим залучити на свій бік.

Як про велику милість імператор оголосив Пушкіну, що сам буде його цензором. Щоправда, цензорство царя обернулося поліцейським наглядом: «Борис Годунов» був кілька років під забороною; поетові не можна було не тільки видавати, а й читати будь-кому свої твори, не переглянуті царем.

У ліриці Пушкіна після 1825 року з'являються філософські мотиви (твори «Спогад», «Знову я навідав» та ін.). Роздумам про місце і призначення поета присвячено цикл віршів «Пророк», «Поет і натовп», «Поету». Як і раніше, велике місце у творчості поета займає любовна тематика. Було написано «Я пам'ятаю мить чудову...», «Я вас кохав...» та інші вірші.

Навесні 1828 року Пушкін просив дозволу поїхати за кордон або на Кавказ, проте йому було відмовлено. Відчуваючи необхідність змін у житті, він 1829 року посватався в Москві до юної красуні Наталі Гончарової і, не отримавши визначеної відповіді, самовільно поїхав на Кавказ. Яскраві враження від подорожі Воєнно-Грузинською дорогою, участі

Повстання дворян-революціонерів (декабристів) 14 (26) грудня 1825 року на Сенатській площі в Санкт-Петербурзі було першим організованим виступом озброєної опозиції проти російського самодержавства. Декабристи боролися за встановлення в Росії конституційного ладу та скасування кріпацтва. Активними ідеологами й учасниками декабристського руху були українці (брати Муравйови-Апостоли, брати Борисови, Сергій Волконський, Юліан Люблінський, Іван Горбачевський та інші).

■ Петро Соколов. Портрет О. С. Пушкіна. 1830 р.

Роман у віршах «Євгеній Онегін» (1823–1831) — це перший у російській літературі реалістичний роман.

■ Олександр Брюллов. Портрет Н. М. Пушкіної. 1831–1832 рр.

Існує багато суперечливих суджень про роль **Наталі Гончарової** в долі поета. Пушкін же пристрасно й ніжно любив красуню-дружину, матір чотирьох своїх дітей, до останнього подиху. Він написав їй у вірші «Мадонна»: «Творець тебе мені послав, тебе, моя Мадонна, краси небесної боже-ственний взірець» (Переклад Максима Рильського).

у військових діях російської армії Пушкін описав у нарисі «Подорож в Арзрум», у віршах «Кавказ», «Обвал», «На пагорбах Грузії...».

Повернувшись до Петербурга, поет одержав від шефа жандармів Бенкендорфа лист із різкою реакцією імператора на поїздку без дозволу. З того часу Микола I спілкувався з Пушкіним в основному через Бенкендорфа.

У квітні 1830 року Пушкін знову запропонував руку й серце Наталі Гончаровій. Красуня нарешті дала згоду, й поет виїхав ненадовго у свій маєток Болдіно, щоб упорядкувати справи й підготуватися до весілля. Та епідемія холери затримала його в Болдіно на кілька місяців. Цей один із найбільш плідних періодів творчості Пушкіна дістав назву «Болдінська осінь». Окрилений сподіванням на щастя, поет відчував великий творчий підйом. У Болдіно він написав «Повісті Белкіна», «Маленькі трагедії», «Будиночок у Коломні», «Казку про попа і робітника його Балду», вірші «Елегія», «Біси» та майже завершив «Євгенія Онегіна».

18 лютого 1831 року в Москві Пушкін обвінчався з Н. Гончаровою. Перший поет Росії одружився з першою красунею. «Я одружений і щасливий», — писав він друзям невдовзі після весілля.

Улітку 1831 року Пушкін знову вступив на державну службу в Іноземну колегію з правом доступу до державного архіву. Він писав історичні твори — «Історія Пугачова», дослідження «Історія Петра».

Останні роки життя Пушкіна пройшли напружено. За ним стежили, переглядали його листи, стосунки з царем дедалі загострювалися. Поет відчував ворожнечу з боку впливових кіл придворної і чиновницької аристократії. Родина збільшувалася, погіршувалися матеріальні справи, зростали борги.

Хоча в таких несприятливих умовах займатися творчою роботою було складно, саме в останні роки Пушкін написав «Пікову даму», «Єгипетські ночі», «Капітанську дочку», кілька поем, казки та ліричні твори.

Найбільш значні поеми Пушкіна останнього періоду — «Полтава» і «Мідний вершник».

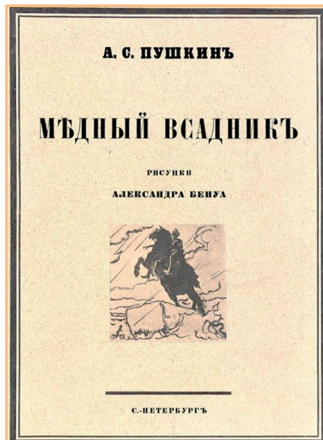
У поемі «Полтава» поет дає оцінку діяльності Петра I та Івана Мазепи з позиції великоросійської державності.

Заборонений цензурою «Мідний вершник» — філософська поема, у центрі якої проблема співвідношення особистості й держави.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Наприкінці 1835 року Пушкін одержав дозвіл на видання свого журналу. У 1836 році було засновано літературний журнал під назвою «Сучасник». У ньому друкувалися твори самого Пушкіна, а також Миколи Гоголя, Івана Тургенева, Василя Жуковського, Петра В'яземського.

Незадовго до загибелі Пушкін написав поезію «Ехegi monumentum» («Я звів собі пам'ятник...») — своєрідний підсумок роздумів про долю поета.

Напруження у стосунках між «вільнодумцем камер-юнкером Пушкіним» та ворожими йому вищим світом і бюрократичною знаттю зростало. Наприкінці 1836 року воно вилилося в конфлікт, спровокований анонімними листами, образливими для честі дружини поета і для нього самого, що стало підставою для дуелі Пушкіна із французьким емігрантом Дантесом. Уранці 27 січня (8 лютого — за новим стилем) у передмісті Петербурга, на Чорній річці, Пушкіна було смертельно поранено, і через дві доби поет помер.

■ Олексій Наумов. Дуель Пушкіна з Дантесом. 1884 р.

■ Могила О. С. Пушкіна

Загибель поета була непоправною втра-тою: «Сонце російської Поезії закотилося», — написав у некролозі письменник і видавець князь Одоєвський.

Похований Олександр Сергійович Пушкін на цвинтарі Святогірського монастиря, неподалік від села Михайлівське.

Обдаровання Олександра Пушкіна виявилося у всіх родах літератури, майже у всіх її жанрах. Його творча спадщина надзвичайно багатогранна: ліричні вірші, поеми, роман у віршах, повісті, драматичні твори. Пушкіна

характеризує надзвичайно майстерне володіння словом, його творам притаманна дивовижна художня яскравість та блискуча образність. У ліриці поета відобразились багатство та різноплановість його особистості, роздуми про сенс життя та щастя людини, моральний ідеал, особливо яскраво втілений у віршах про кохання та дружбу.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, які життєві обставини найбільше вплинули на формування особистості Олександра Пушкіна.
2. Розгляньте портрети поета різних років на сторінках підручника. Визначте, які риси його характеру можна побачити на портретах.
3. Поясніть причини південного заслання поета. Якими обставинами воно викликане?
4. Розкажіть, який період творчості поета характеризує його як представника романтизму.
5. Розкрийте, чому «Болдінська осінь» вважається одним із найбільш плідних періодів у творчості Пушкіна.
6. Поміркуйте, чим вразила вашу уяву біографія поета.

💬 ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтесь у групи, подивіться по одному з випусків фільму «Живий О. С. Пушкін», знятого до 200-ліття митця. Підготуйте для однокласників/однокласниць повідомлення про найцікавіше з того, що ви дізналися. 🗣️

🌐 ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Підготуйте повідомлення з презентацією про повстання декабристів, використовуючи документальні фільми та кадри з художнього фільму «Зірка принадливого щастя» (рос. «Звезда пленительного счастья»). 🌐

3.2.2 «Я пам'ятаю мить чудову...»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

«Я пам'ятаю мить чудову...» — традиційна назва (за першим рядком) вірша Олександра Пушкіна «К***», зверненого до *Анни Керн*, знайомої поета. Його було написано в липні 1825 року, під час перебування Пушкіна в Михайлівському.

Уперше Пушкін побачив красуню Анну 1819 року на одному з вечорів у Санкт-Петербурзі. Анна Керн справила на поета незабутнє враження.

Наступного разу Пушкін і Керн побачились тільки в 1825 році, коли вона приїхала в гості у Тригирське, село поблизу Михайлівського, до своєї тітки, сусідки та знайомої Пушкіна. Нова зустріч з Анною надихнула поета на створення славетних рядків.

Тема кохання завжди займала провідне місце у творчості Пушкіна. Та саме біографічні реалії життя поета надають композиційної єдності цьому помітному в літературі зразку любовної лірики.

Між першою зустріччю з «генієм чистої краси» й теперішньою миттю ліричний герой багато пережив: роки заслання, гірке розчарування в житті, самотність. У тяжкі роки вигнання він втратив не тільки чарівний спогад про зустріч із красою, зникло відчуття повноти життя й навіть бажання творити:

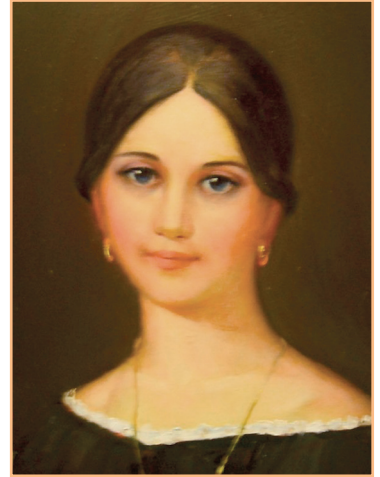
У глушині важкій вигнання
Минали дні мого життя
Без божества і без палання,
Без сліз, кохання, без чуття.

Тут і далі переклад Володимира Сосюри

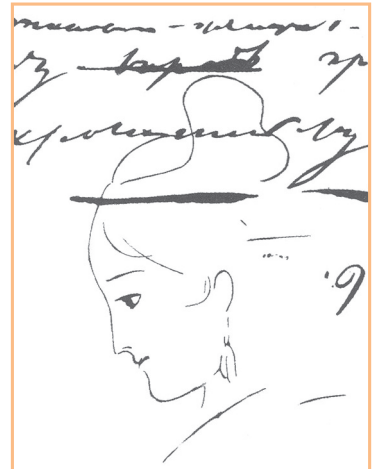
Та раптом — диво воскресіння, зумовлене появою божественного образу Музи, яка приносить із собою колишню радість творчості. І саме в момент духовного пробудження ліричний герой знову зустрічає героїню поетичного послання. Краса повертає поетові кохання, поетичне натхнення, відчуття повноти життя:

І серце б'ється променисте,
В моїй душі воскресли знов
І божество, й натхнення чисте,
Й життя, і сльози і любов.

Образ героїні вірша узагальнений і максимально поетизований. Поетичні символи в ньому знайомі з романтичної поезії: «привид, сповнений любов'ю», «холодна безнадія», «голос, наче мрія», «мить чудова» тощо. ☞

■ Анна Керн

■ Анна Петрівна.
Малюнок О. Пушкіна

Понад 20 композиторів написали музику на вірш «Я пам'ятаю мить чудову...». Найбільш відома з них — романс Михайла Глінки. Цікаво, що адресатом романсу була дочка Анни Керн — Катерина, у яку композитор був закоханий.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Поетична конструкція «*геній чистий краси-ти*» запозичена з романтичної повісті «Лалла-Рук» англо-ірландського письменника, сучасника Пушкіна Томаса Мура (у перекладі Василя Жуковського).

Незрівнянна простота пушкінського стилю оживляє прийоми романтичної лірики, наділяючи їх новим поетичним звучанням.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, прочитайте текст поезії в оригіналі. Прочитайте переклад вірша Пушкіна «Я пам'ятаю мить чудову...».

К***

Я помню чудное мгновенье:
Передо мной явилась ты,
Как мимолётное виденье,
Как гений чистой красоты.
В томленьях грусти безнадежной
В тревогах шумной суеты,
Звучал мне долго голос нежный
И снились милые черты.
Шли годы. Бурь порыв мятежный
Рассеял прежние мечты,
И я забыл твой голос нежный,
Твои небесные черты.

В глуши, во мраке заточенья
Тянулись тихо дни мои
Без божества, без вдохновенья,
Без слёз, без жизни, без любви.
Душе настало пробужденье:
И вот опять явилась ты,
Как мимолётное виденье,
Как гений чистой красоты.
И сердце бьётся в упоенье,
И для него воскресли вновь
И божество, и вдохновенье,
И жизнь, и слёзы, и любовь.

До А. П. Керн

Я пам'ятаю мить чудову,
Коли мені з'явилась ти,
Як привид, сповнений любов'ю,
Як гений чистий краси-ти.
В сумній, холодній безнадії,
В людській тривожній метушні,
Звучав твій голос, наче мрії,
Ти часто снилася мені.
Йшли роки. Мрії чарівничі
Розвіяв вітер часу злий.
І я забув твоє обличчя,
Твій стан і голос ніжний твій.
У глушині важкій вигнання
Минали дні мого життя

Без божества і без палання,
 Без сліз, кохання, без чуття.
 Душа проснулась в мить чудову.
 І знов мені з'явилась ти.
 Як привид, сповнений любов'ю,
 Як геній чистий красоти.
 І серце б'ється променисте,
 В моїй душі воскресли знов
 І божество, й натхнення чисте,
 Й життя, і сльози, і любов.

Переклад Володимира Сосюри

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Визначте поетичний розмір поезії. Це улюблений поетичний розмір Пушкіна.
2. Розкрийте тему вірша. Пофантазуйте, якими ви уявляєте собі його ліричних героїв.
3. Поміркуйте, чому поезія Пушкіна «Я пам'ятаю мить чудову...» вважається шедевром любовної лірики.
4. Простежте, якими поетичними засобами поет створює особливе звучання твору.
5. Порівняйте оригінал вірша й переклад українського лірика Володимира Сосюри. Поділіться своїми враженнями.
6. Підготуйте виразне читання поезії або вивчіть її напам'ять (за вибором).

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Прослухайте вірш у виконанні Дмитра Журавльова, артиста Юрія Соломіна.
2. Прослухайте романс М. Глінки на слова О. Пушкіна у виконанні українських співаків Івана Козловського, Анатолія Солов'яненка, Юрія Гуляєва. Яке виконання вам найбільше сподобалось і чому?

3.2.3 «Я вас кохав...»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

У 1829 році Олександр Пушкін написав одну з найвідоміших своїх ліричних поезій «**Я вас кохав...**», яка згодом стала романсом.

Написаний у формі послання вірш «Я вас кохав...» невеликий за обсягом, це одна з найкращих ліричних мініатюр у світовій літературі. Вірш передає найтонші відтінки ніжного, всепоглинаючого почуття. Хвилююча емоційність змісту, музикальність мови, композиційна довершеність вирізняють цей твір.

Слід зауважити, що високе почуття кохання в житті поета — не тільки пристрасть, котра найповніше втілює відчуття повноти життя. Це невичерпне джерело творчого натхнення. Адже саме закоханість дарує поетові той стан душі, який спонукає його до створення шедеврів.

Першим поклав на музику цей вірш Пушкіна його знайомий, композитор Феофіл Толстой у 1829 році. Згодом написали романси «Я вас кохав...» композитори Олександр Даргомижський, Олександр Аляб'єв і Борис Шереметьєв.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Саме в 1829 році Пушкін уперше побачив свою майбутню дружину Наталю Гончарову, у яку закохався з першого погляду. Під впливом нового захоплення народилися рядки «Я вас кохав...». Це ніби відлуння колишнього почуття, піднесеного й болісного. Поет прощається з минулим, сам сподіваючись на щастя й бажаючи щастя тій, до кого звернені ці слова.

Кохання в поезії Пушкіна — це чисте, глибоке, надзвичайно ніжне почуття, яке робить ліричного героя шляхетним і піднесеним. Кохання, навіть нерозділене, — це прекрасний дар життя. І кому б конкретно не були адресовані чудові й хвилюючі рядки, це завжди узагальнений образ дивовижного почуття, здатність до якого, власне, й робить людину людиною.

Розвитку ліричної теми в поетичному творі не відбувається. Ліричний герой говорить про своє кохання в минулому часі, усі його думки не про себе, а про *неї*. Він не хоче нічим турбувати її:

Я вас кохав; в душі моїй ще, може,
Кохання пал і досі не погас,
Та хай воно вас більше не тривоже, —
Не хочу я нічим журити вас.

Тут і далі переклад Миколи Чернявського

У наступних рядках ліричний герой із ніжністю згадує свою любов, болісну й солодку водночас. Які промовисті епітети використовує Пушкін, як щиро звіряється в найпотаємніших почуттях:

Я вас кохав мовчазно й безнадійно,
Боявся вас і потай ревнував...

Останні рядки вірша показові для любовної лірики Пушкіна. Він залишається джентльменом до кінця, як би не закінчилися ці стосунки.

Я вас кохав так ніжно і так мрійно,
Як дай вам Бог, щоб інший вас кохав!

Поезія, яка оспівує кохання до жінки, тісно пов'язана із загальнолюдською культурою. Долучаючись до високої культури почуттів через творчість великих поетів, знайомлячись із прикладами їхніх любовних переживань, ми вчимося душевної тонкості й чутливості, здатності до справжнього кохання.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, прочитайте текст поезії в оригіналі. Прочитайте різні переклади вірша Пушкіна «Я вас кохав...».

Я вас любил

Я вас любил: любовь ещё, быть может,
В душе моей угасла не совсем;
Но пусть она вас больше не тревожит;
Я не хочу печалить вас ничем.
Я вас любил безмолвно, безнадежно,
То робостью, то ревностью томим;
Я вас любил так искренно, так нежно,
Как дай вам Бог любимой быть другим.

Я вас кохав

Я вас кохав; в душі моїй ще, може,
Кохання пал і досі не погас,
Та хай воно вас більше не тривоже,—
Не хочу я нічим журити вас.
Я вас кохав мовчазно й безнадійно,
Боявся вас і потай ревнував;
Я вас кохав так ніжно і так мрійно,
Як дай вам Бог, щоб інший вас кохав!

Переклад Миколи Чернявського

Я вас любив

Я вас любив, а може, і люблю я,
Огонь у серці не погас моїм;
Та ця любов нехай вас не хвилює,
Не хочу я печалить вас нічим.
Я вас любив безмовно, безнадійно,
То ревнував, то ніжно вірив знов,
Я вас любив сердечно так і мрійно,—
Дай, Боже, вам ще раз таку любов!

Переклад Ігоря Муратова

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Визначте поетичний розмір вірша «Я вас кохав...».
2. Простежте за його строфічною будовою. Чому поет ставить у кінці думок не кому, а крапку з комою? Про що це свідчить?

3. Поясніть, якими поетичними засобами поет досягає максимальної виразності твору.
4. Розгляньте, у якому часі вжито в поезії дієслова. Який настрій це створює?
5. Знайдіть у тексті вірша метафору, поясніть її значення.
6. Порівняйте варіанти перекладів поезії. Який із них вам сподобався більше?
7. Підготуйте виразне читання поезії або вивчіть її напам'ять (за вибором).

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Прослухайте і порівняйте романи «Я вас кохав...» О. Даргомижського, О. Аляб'єва і Б. Шереметьєва. На яких словах вірша кожен із композиторів поставив смисловий наголос?
2. Послухайте поезію Пушкіна «Я вас кохав...» у виконанні артистів Ігоря Скляра і Юлії Рутберг. Порівняйте виконання. Яке вам більше сподобалося? Чим саме?

3.2.4 «Я пам'ятник собі поставив незотлінний...»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Після трагічної загибелі Олександра Пушкіна серед його паперів було знайдено чернетку вірша **«Я пам'ятник собі поставив незотлінний...»**, датованого 21 серпня 1836 року. Оригінал твору було передано поету Василю Жуковському, який уніс літературну правку. Згодом вірш було включено до посмертної збірки творів Пушкіна, яка вийшла друком у 1841 році.

За темою й побудовою вірш близький до однойменного вірша попередника Пушкіна Державіна, який, у свою чергу, узяв за зразок оду давньоримського поета Горація «До Мельпомени». В основі твору Горація метафора — поезію уподібнено до пам'ятника. Саме цю метафору запозичили і Державін, і Пушкін. Та «Пам'ятник» Пушкіна — це не переспів відомого твору, а оригінальний вірш.

У своєму вірші Пушкін замислюється про сенс життя, про особливу місію, яка надається кожній людині від народження. Підсумовуючи власний шлях, поет стверджує, що поезія буде жити й після його смерті. Вона як *«пам'ятник незотлінний»*, до якого *«вік людська не заросте тропа»*. Отже, митець залишиться жити у своїх творах.

Пушкін підкреслює у вірші народність своєї творчості. Поет порівнює духовне й матеріальне, живу поетичну думку й мертвий камінь. Митець своєю творчістю сам ставить собі за життя пам'ятник, тому що він — голос народу, його пророк. Пам'ятник поетові підноситься вище Олександрійського стовпа, тобто колони, поставленої на честь Олександра I на Палацовій площі в Петербурзі.

Пушкін говорить про своє історичне безсмертя та пророкує майбутню широку популярність своєї поезії. Поет стверджує, що право на визнання й любов народу він заслужив високою людяністю («добрі почуття я лірою плекав»); тим, що славив волю («в мій суворий вік я звеличав свободу»); тим, що захищав декабристів («і за подоланих благав»).

Звертаючись до своєї музи, Пушкін закликає її, «не прагнути вінця, оподаль від борні», приймати байдуже хвалу й наклеп, іти власним шляхом і дотримуватися свого покликання.

Вірш написано в жанрі римської оди, з урочистою інтонацією. Піднесеного пафосу поезії надають уведені в текст слов'янізми.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, прочитайте текст поезії в оригіналі. Прочитайте різні переклади вірша Пушкіна «Я пам'ятник собі поставив незотлінний...».

Exegi monumentum — (лат.)
я воздвиг пам'ятник.

Я памятник себе воздвиг нерукотворный

Exegi monumentum...

Я памятник себе воздвиг нерукотворный,
К нему не зарастёт народная тропа,
Вознёсся выше он главою непокорной
Александрийского столпа.

Нет, весь я не умру — душа в заветной лире
Мой прах переживёт и тленья убежит —
И славен буду я, доколь в подлунном мире
Жив будет хоть один пиит.

Слух обо мне пройдёт по всей Руси великой,
И назовёт меня всяк сущий в ней язык,
И гордый внук славян, и финн, и ныне дикой
Тунгус, и друг степей калмык.

И долго буду тем любезен я народу,
Что чувства добрые я лирой пробуждал,
Что в мой жестокий век восславил я Свободу
И милость к падшим призывал.

Веленью Божию, о муза, будь послушна,
Обиды не страшась, не требуя венца,
Хвалу и клевету приемли равнодушно
И не оспаривай глуща.

Я пам'ятник собі поставив незотлінний*Exegi monumentum...*

Я пам'ятник собі поставив незотлінний,
До нього вік людська не заросте тропа,
Що перед ним чоло і камінь непоклінний
Александрійського стовпа?

Ні, я не весь умру. У лірнім заповіті
Душа переживе видимий мій кінець,
І славен буду я, допоки в білім світі
Лишиться хоч один співець.

Полине гомін мій скрізь по Русі великій,
І знатиме мене усяк її язик,
І гордий внук слов'ян, і фінн, і нині дикий
Тунгуз, і степовий калмик.

І довго житиму я в пам'яті народу,
Що добрі почуття я лірою плекав,
Що в мій суворий вік я звеличав Свободу
І за подоланих благав.

О музо! наслухай господнього веління:
Не прагнучи вінця, оподаль від борні
Стривай байдужістю і осуд, і хваління,
І блазня присуди дурні.

*Переклад Миколи Зерова***Я пам'ятник собі воздвиг нерукотворний***Exegi monumentum...*

Я пам'ятник собі воздвиг нерукотворний,
Тропа народна там навіки пролягла,
Олександрійський стовп, в гордливості незборний,
Йому не досягне чола.

Ні, весь я не умру, я в лірі жити буду,
Від праху утече нетлінний заповіт,—
І славу матиму, допоки серед люду
Лишиться хоч один пііт.

Про мене відголос пройде в Русі великій,
І нарече мене всяк суций в ній язик,
І гордий внук слов'ян, і фінн, і нині дикий
Тунгус, і друг степів калмик.

І довго буду тим я дорогий народу,
Що добрість у серцях піснями викликав,

Що в мій жорстокий вік прославив я Свободу
І за упалих обставав.

Виконуй божеське, о музо, повеління,
Огуди не страшись, вінця не вимагай,
Спокійна завжди будь на кривди й на хваління
І в спір із дурнем не вступай.

Переклад Максима Рильського

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте оду Горація «До Мельпомени». Що спільного й що відмінного в оді і вірші «Я пам'ятник собі поставив незотлінний...»?
2. Поясніть, який художній прийом, що лежить в основі поезії, Пушкін запозичив у Горація.
3. Простежте, які художні засоби використовує поет для надання віршу урочистого звучання.
4. Знайдіть у тексті вірша *слов'янізми* й поясніть мету їхнього використання.
5. Порівняйте переклади Миколи Зерова й Максима Рильського. Чим різняться переклади й що у них спільного?
6. Поміркуйте, чи справдилися уявлення поета про долю власної творчості. Що він передбачив у вірші «Пам'ятник»?
7. Підготуйте виразне читання поезії.

3.2.5 «Євгеній Онегін»

■ Текст твору
«Євгеній Онегін»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

У романі «Євгеній Онегін» Пушкін створив широку картину життя російського суспільства свого часу, а також типовий портрет сучасника — представника вільнодумної й водночас розчарованої дворянської молоді першої третини XIX ст. 📖

«Євгеній Онегін» — один із перших соціально-психологічних романів у російській літературі. Новаторською була не лише тематика твору, а й жанрова форма, до якої вдається Пушкін і яку він характеризує так: «не роман, а роман у віршах — диявольська різниця».

■ Автограф Пушкіна — автопортрет з Онегіним на набережній Неви

📖 ВИСОКА ПОЛИЧКА

Спільним для прозового і віршового романів є наявність зображуваної у творі картини людського життя. Та роман у віршах має ще й ліричну складову, що виявляється в постійній присутності ав-

торського голосу, який звучить у ліричних відступах: автор коментує зображені ситуації, дає оцінку вчинкам героїв, співвідносить їх з обставинами власного життя. ☞

Жанрова модель пушкінського роману подібна до творів Байрона: ліро-епічної поеми «Чайльд Гарольд» і роману у віршах «Дон Жуан». Та, на відміну від творів англійського романтика, у пушкінському романі втілено **реалістичні принципи зображення героїв** (тобто подано широкий контекст соціально-історичних обставин, типові характери показані в процесі їхнього психологічного формування під впливом на них соціального середовища).

Також у «Євгенії Онегіні» присутні ознаки багатьох ліричних жанрів (елегії, послання, епітафії, оди тощо), що зумовило й інше жанрове визначення, яке дав сам автор своєму твору — «*вільний роман*».

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Роман у віршах «Євгеній Онегін» написаний своєюрідною «*ОНЕГІНСЬКОЮ*» строфою. Це 14 рядків чотиристопного ямба. В основу «онегінської» строфи покладено сонет — 14-рядковий вірш із визначеною схемою рими. Від сонета «англійського» («шекспірівського») Пушкін узяв строфічну будову, від «італійського» («петрарківського») — принцип упорядкування рими. ☞

Образ Онегіна

На перший погляд Онегін нагадує улюблений тип романтичного героя — зневірена в житті, втомлена від світського товариства молода людина, яка прагне самоти в сільській глушині. Проте, якщо уважно вдивитись у його образ, неважко помітити, що Пушкін малює не романтичний «ідеал», а реалістичний портрет людини, яка тільки «грає» самотнього романтичного героя. Автор ставиться до свого персонажа порізному впродовж роману. Іноді в його ставленні до Євгенія з'являється іронія, а іноді він суворо засуджує поведінку героя. Онегін — людина складна, суперечливість у характері робить його образ життєвим, реалістичним.

Онегін мав славу досить розумної людини, та насправді він не скільки освічений, скільки вміє справляти таке враження. Поет викриває систему навчання дворян того часу, говорячи: «*Ми всі училися потроху чого-небудь і як-небудь*». Зовнішньо Онегін — ідеал світської людини. Він стежить за модою: стильно вбраний, із гарною зачіскою. Та внутрішньо герой зневажає світське життя через його штучність і лицемірність. Онегін вважає себе кращим за пихатих, поверхово освічених дворян. Однак насправді герой Пушкіна багато в чому не відрізняється від свого середовища.

Розповідаючи про життя Онегіна, поет звертає увагу на його виховання, яке згубно вплинуло на героя. Онегін на початку роману — милий егоїст, який думає тільки про себе й не звертає увагу на почуття інших

людей. Отримавши спадок від дядька, він вирішує усамітнитися у своєму сільському маєтку, де знайомиться з молодим поміщиком і поетом Володимиром Ленським, а той представляє його родині Ларіних, у яких дві дочки — Тетяна й Ольга. Тетяна з першого погляду закохується в Онегіна.

Отже, Пушкін піддає свого героя випробуванню дружбою та коханням. Онегін випробувань не витримує.

Дружба Онегіна і Ленського була своєрідною з самого початку. Скептик Онегін і романтик Ленський дуже різні люди:

Вони зійшлися.

Тьма і промінь, пісні і проза, лід і племінь
ховають більше схожих рис...

(тут і далі переклад Максима Рильського).

Образ Ленського

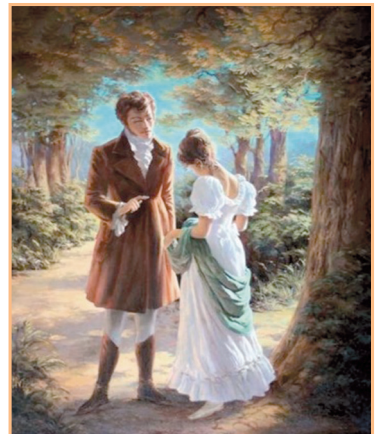
Вісімнадцятилітній Володимир Ленський — поет, який пише елегії в стилі Жуковського. Ленський учився в Німеччині, де захоплювався філософією Канта і романтичною поезією. Він не знаходить собі друзів серед навколишніх неосвічених поміщиків, проте швидко подружився з Онегіним. За вдачею Ленський наївний, романтичний і простодушний. Гарного й багатого, його вважають вдалим нареченим. Ларіних Володимир знає з дитинства, він закоханий в Ольгу, яку ідеалізує.

Образ Тетяни Ларіної

Тетяна Ларіна, «милий ідеал», є улюбленою героїнею Пушкіна. Це втілення добра, вірності й цілісності природи. Поет називає свою героїню «росіянкою душею», її образ у романі змальований із великою сердечністю й теплом. Завжди замислена, Тетяна почувається самотньою у своїй сім'ї. Вона любить слухати розповіді няні, читає романи про незвичайних героїв, почуття, її душа відгукується на красу рідної природи. Приїзд Онегіна перевернув життя Тетяни. Не схожий на інших, незвичайний, загадковий, він пробудив у її душі полум'яні почуття. Та й домашні та сусіди пророкують Євгенія їй у суджені. І закохана Тетяна відкриває своє серце Онегіну в листі, довірливо і зворушливо.

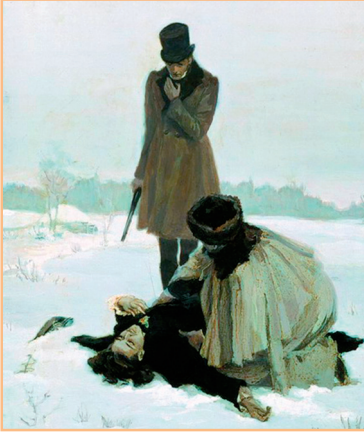

■ Лідія Тимошенко.
Онегін і Ленський

■ Лідія Тимошенко.
Онегін і Тетяна Ларіна

■ Лідія Тимошенко.
Дуель Онегіна і Ленського

Образи двох сестер у «Євгенії Онегіні» — одна з перших спроб типології жіночих образів у літературі. Це протиставлення розуму і почуттів.

Досвідчений Онегін, навпаки, рано пізнав «науку милування», й любовні справи давно йому набридли. Він одразу розгледів у Тетяні глибоку й непересічну натуру, на відміну від її легковажної молодшої сестри, нареченої Ленського. Та почуття його «пригасли», він не готовий закохуватись, а тим більше одружуватись із сільською панночкою. Він зустрічається з Тетяною наодинці й читає їй «проповідь холодну», у якій застерігає її від необачних учинків:

Учіться володіть собою,—
Як я, вас розуміть не всім;
Біда в недосвіді таким.

Та після цього Онегін почувається з Тетяною ніяково, й коли невдовзі потрапляє в дім Ларіних, з досади, забувши про почуття свого друга Ленського, починає упадати за Ольгою, якій лестить його залицяння. Ольга, молодша сестра Тетяни — її повна протилежність. Вона життєрадісна, приваблива, але це не може приховати бідності її духовного світу. «Завжди скромна,

завжди слухняна» Ольга, не замислюючись, живе за прийнятими у дворянському середовищі правилами.

Ревнощі й подвійна образа штовхають Ленського на необачний вчинок: він викликає Онегіна на дуель. Євгеній прекрасно розуміє всю трагічну безцільність виклику Ленського, та він боїться уславитися боягузом серед сусідів, яких — сумний парадокс — зневажає. Під час фатальної дуелі сталася трагедія — молодий поет загинув від кулі Євгенія.

Онегін жахається свого безглузлого злочину. Убивство Ленського перевернуло все його життя. Він не в змозі залишатися там, де все нагадує йому про скоєне. Євгеній залишає батьківщину й вирушає в мандри.

Ольга недовго плакала за Ленським і незабаром вийшла заміж. А Тетяна не знаходить собі місця після від'їзду Онегіна. Щоб краще зрозуміти того, кого кохає, вона йде до нього в дім, знайомиться з його бібліотекою, вивчає його позначки на полях улюблених книжок. Чутлива душею, Тетяна відчула складне переплетення суперечливих рис у характері Євгенія. Вона міркує, ким є Онегін, чого в ньому більше: доброго чи злого? Хто її коханий — «творіння пекла чи небес?».

Наступного разу читач зустрічається з героями пушкінського роману, коли Онегін повертається до Москви. На світському вечорі він зустрічає Тетяну.

Минули роки, і юна скромна дівчина перетворилася на заміжню даму, розкішну й знатну. Євгеній шукає й не знаходить на її обличчі й сліду хвилювання від їхньої зустрічі. Тетяна вже навчилася володіти собою, вона стримана й спокійна. Невже це та сама дівчинка, якій він колись читав сувору проповідь за те, що вона освідчилася у своїх почуттях?

Пушкін вдається до прийому «дзеркального відображення»: спочатку Тетяна закохана в Онегіна — потім Онегін закоханий у Тетяну.

І з Онегіним стається дивна зміна — він раптом розуміє, що любить цю жінку. Якщо колишній Онегін свого часу не побачив усієї внутрішньої краси Тетяни, то новий Євгеній може оцінити її по-справжньому і палко, щиро закохується в неї. У цьому почутті тепер для нього — весь сенс життя. Байдужість до всього, життя тільки для себе не дали йому щастя. Якщо Тетяна не прийме його любов, то життя втрачає для нього сенс.

Герой зізнається у своїх почуттях, але дістає відмову. Розуміння честі не дозволить Тетяні порушити слово, дане перед Богом. Хоч вона й стала княгинею, Тетяна не змінилася внутрішньо, вона та сама. В останній сцені роману наче з серця її вириваються слова:

А щастя видилось безмежне
Так близько!..

Та головна риса Тетяни — глибока щира шляхетність, високе почуття обов'язку. Вона своєю волею дала іншій людині обіцянку бути вірною дружиною й зобов'язана зберігати непорушним дане слово. Тетяна, схвилювана й щира, говорить Євгенію:

Я вас люблю (пощо таїти?),
Та з ким я стала до вінця —
Зостанусь вірна до кінця.

Ця нездатність до обману, до компромісів зі своїм сумлінням викликають повагу та захоплення.

Поет зобразив у «Євгенії Онегіні» столичне й провінційне дворянство, картини народного життя, російську природу. Він простежив на сторінках роману зміни в собі, у житті, у людях. Автор, який розповідає про своїх сучасників, чергуючи розповідь і ліричні відступи, змальовує у творі портрет цілої історичної епохи. Тому роман у віршах «Євгеній Онегін» справді став першим реалістичним романом у російській літературі.

Видатними зразками реалізму в творчості Пушкіна є також історична драма «Борис Годунов», повісті «Капітанська дочка» та «Дубровський».

■ Пам'ятник Пушкіну в Тернополі

■ Кадр із фільму «Онегін». 2000 р.

■ Кадр із фільму «Маленькі трагедії». 1979 р.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте історію написання роману «Євгеній Онегін».
2. Дайте визначення жанру твору. Поясніть його особливості.
3. Поясніть особливості композиції роману.
4. Простежте вплив Байрона в романі.
5. Проаналізуйте образи головних героїв роману.
6. Поміркуйте, чому «Євгеній Онегін» — реалістичний роман.

Україна і світ

Олександр Пушкін прожив на українській землі чотири роки південного заслання (1820–1824 рр.). За цей час поет здійснив 19 подорожей, побував у 124 населених пунктах, зокрема у Катеринославі та Одесі, у Києві, Кам'янці біля Білої Церкви, помісті Родзянків на Полтавщині та ін.

Пушкін був у близьких стосунках із українцями М. Маркевичем, М. Максимовичем, Д. Бантишем-Каменським, О. Сомовим, М. Гоголем.

Дружина поета, Наталія Гончарова, була правнучкою знаменитого українського гетьмана Петра Дорошенка. Письменник відвідував Ярополець і могилу гетьмана у 1833 р.

Твори Пушкіна перекладали українською мовою, починаючи з 1829 р. (Левко Боровиковський). Найкращі переклади ХІХ — початку ХХ ст. належать Л. Боровиковському, М. Старицькому, І. Франкові, М. Вороному, М. Зерову, М. Рильському, М. Бажану, М. Терещенку, В. Свідзінському.

Діалог культур

Музична пушкініана налічує тисячі назв. Це опери й балети, симфонічні твори і музичні драми.

Усього за творами Пушкіна написано понад 20 опер, понад 10 балетів: «Руслан і Людмила» — опера М. Глінки; «Борис Годунов» — опера М. Мусоргського, «Євгеній Онегін», «Пікова дама», «Мазепа» — опери П. Чайковського, «Казка про царя Салтана», «Золотий Півник», «Моцарт і Сальєрі» — М. Римського-Корсакова; «Камінний гість» — О. Даргомижського; «Алеко» —

дипломна робота С. Рахманінова; «Мідний вершник» — балет Р. Глієра; «Баришня-селянка» — композитора Л. Мінкуса і багато інших.

На основі віршів Пушкіна також написано багато чудових романсів і вальсів.

Твори Пушкіна і його життя знайшли відображення і в кінематографі. На сьогоднішній день існує понад 20 екранізацій його творів (враховуючи мультиплікаційні) і близько 6 фільмів про життя поета. Найбільше відзнято екранізацій «Пікової дами», «Євгенія Онегіна» і «Казки про царя Салтана».

Однією з найвідоміших картин, знятих за творами Пушкіна, є фільм «Маленькі трагедії» Михайла Швейцера 1979 року.

Уперше у створенні фільму за мотивами твору О. С. Пушкіна взяли участь Чехія, Німеччина і Польща в 1986 році — це фільм Сергія Бондарчука «Борис Годунов».

А в 2000 році на екрани вийшов британо-американський фільм «Онегін» режисерки Марти Файнс.

Нещодавно відзнято нові картини про життя Олександра Сергійовича — «Пушкін. Остання дуель» (2006 р.) і «1814» (2007 р.), що розповідає про події в Царськосельському ліцеї з 1814 по 1816 рік, коли поет був ще юним школярем.

Пушкін проклав шлях у літературі Миколі Гоголю, Михайлові Лермонтову, Іванові Тургенєву, Леву Толстому, Федору Достоєвському й Антону Чехову. Він започаткував літературу, яка стала не тільки фактом російської культури, а й важливим моментом духовного розвитку загалом.

Творчість Пушкіна вплинула на національні літератури народів Російської імперії. Його твори вивчали Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка.

Велике ідейне багатство, народність, висока людяність і досконала художня форма — внесок Пушкіна у скарбницю світової культури.

■ Пушкін, Лермонтов і Гоголь на пам'ятнику тисячоліттю Росії, встановленому у Великому Новгороді в 1862 р.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Прослухайте аудіозапис листа Тетяни Ларіної до Онегіна.
2. Перегляньте фільм «Онегін» і поділіться враженнями з однокласниками / з однокласницями.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в групи за інтересами й підготуйте повідомлення з презентацією на одну з тем:

- Творчість О. Пушкіна і музика.
- Пушкінські місця в Україні.
- Українські переклади поезії О. Пушкіна «Я вас кохав...».

■ Петро Заболоцький.
Лермонтов у мундирі
Лейб-гвардії Гусарського
полку. 1837 р.

У батьківській сім'ї Лермонтова вважали, що їхній рід походить від шотландських *Лермонтів*, один із яких улаштувався в Росії на початку XVII ст., за царювання Михайла Романова. Проте цю версію не було ні доведено, ні спростовано, і вона залишається легендою.

Коли хлопчиків було десять років, бабуся повезла його на Кавказ, на лікувальні води. Там він зустрів дев'ятилітню дівчинку, що справила на нього глибоке враження. Пам'ять про перше кохання нерозривно злилася з враженнями від Кавказу, захоплення яким вплинуло на життя й творчість майбутнього поета. «Гори кавказькі для мене священні», — писав Лермонтов згодом.

3.3 Михайло Лермонтов (1814–1841)

Михайло Юрійович Лермонтов (1814–1841) — російський поет, прозаїк, драматург. Продовжуючи традиції Пушкіна, він разом з тим відкрив нову сторінку в історії російської літератури.

Багатство змісту, енергія думки, напружений психологізм, довершеність художньої форми — усе це визначило важливе історико-літературне значення творчості Лермонтова.

3.3.1 Життєвий і творчий шлях Михайла Лермонтова

Народився Михайло Лермонтов 3 жовтня 1814 року в Москві. Його батько, Юрій Петрович, відставний піхотний капітан, походив зі збіднілої дворянської сім'ї, мати, Марія Михайлівна, уроджена Арсенєва, — із впливового роду Столипіних.

Лермонтов рано втратив матір і виріс у розлуці з батьком, що її тяжко переживав. Дитячі роки майбутнього поета минули в селі Тархани Пензенської губернії, у маєтку бабусі Єлизавети Олексіївни Арсенєвої. Бабуся не шкодувала нічого для єдиного внука. Він отримав прекрасну домашню освіту: з дитинства вільно володів французькою і німецькою мовами, добре малював і ліпив, навчався музики (грав на флейті, фортепіано і скрипці).

У 1827 році бабуся привезла онука до Москви, щоб продовжити його навчання. Лермонтов отримав гуманітарну освіту в Московському університетському пансіоні, одному з найкращих закладів Росії. Він багато читав, захоплювався Шекспіром і Шиллером, Байроном і Пушкіним, пробував свої сили в літературі.

У 1828–1829 роках Лермонтов написав кілька «байронічних поем» («Корсар», «Злочинець», «Олег», «Два брати»), герої яких — сильні, вольові особистості, наділені титанічними пристрастями, — перебувають у стані війни із суспільством. Є тут і неодмінний у романтичній поемі мотив — трагічне кохання.

Восени 1830 року Лермонтов вступив до Московського університету, спершу на етико-політичне відділення. Під час навчання він жив у будинку своєї бабусі на вулиці Малій Молчанівці.

У 1829 році Лермонтов заду-мав знамениту романтичну поему «Демон», над якою працював майже до кінця життя.

Варвара Лопухіна — сусідка Лермонтова на Малій Молчанівці, у яку він закоханий. Почуття було взаємним, та батьки Варвари були проти її шлюбу з Лермонтовим. Пізніше вона вийшла заміж за багатого поміщика Бахметєва. Лермонтов проніс через усе життя глибоке почуття до Варвари Лопухіної, присвятив їй багато творів, описав її в образі княгині Віри в романі «Герой нашого часу».

■ Е. Мартен. Варвара Лопухіна. 1833 р.

Під час навчання в університеті Лермонтов провадив світське життя: відвідував московські салони, бали, маскаради. Близькі знайомі поета були впевнені в його доброму серці й здатності до глибоких почуттів, але він вважав для себе принизливим постати добрим і люблячим перед «гордовитим блазнем» — «світом». Навпаки, він прагнув справляти враження людини насмішкливої та жорстокої, будь-що здобути репутацію неблаганного тирана жіночих сердець.

У його ліриці цього часу з'явився жанр ліричного роздуму, схожого на уривки зі щоденника: сповідь про безмежну самотність тонко організованої особистості на тлі чужого й ворожого їй світу. Він уважно вивчав твори та біографію **Джорджа Байрона**, із яким порівнював свої духовні шукання («Ні, я не Байрон...»):

Ні, я не Байрон, інший я
Обранець, людям ще не знаний,
Як він, мандрівець, світом гнаний,
Та руська лиш душа моя.
Раніш почав, скінчу зарані,
Я встигну мало що зробить;

В душі моїй, як в океані,
Надій розбитих скарб лежить.
Хто може, океане, в шумі
Твої пізнати тайни? Хто
Юрбі мої розкаже думи?
Лиш я — чи Бог — або ніхто.

Переклад Миколи Терещенка

Лермонтов навчався в Московському університеті близько двох років. Він перевівся на відділення словесності, потім зовсім залишив навчання, плануючи продовжити освіту в столиці. Проте в Петербурзькому універ-

■ Михайло Лермонтов.
Тархани. Пейзаж із двома
березами. Аquareль. 1822 р.

У 1832 році в манежі Школи гвардійських підпрапорщиків кінь ударив Лермонтова в праву ногу й пошкодив її. Після цього Лермонтов став трохи накульгувати, чим нагадував сучасникам улюбленого поета Байрона.

■ Михайло Лермонтов.
Автопортрет. 1837 р.

■ Петро Захаров.
М. Ю. Лермонтов
у віцмундирі Лейб-гвардії
Гусарського полку. 1838 р.

ситеті йому відмовилися зарахувати прослухані в Москві дисципліни й запропонували знову вступати на перший курс.

Таке довге студентство Лермонтова не влаштувало, і під впливом петербурзьких родичів він не без вагань вирішив обрати військовий шлях, тим більше, що про військову кар'єру для нього мріяла й бабуся. 4 листопада 1832 року Михайло Лермонтов склав іспити у Школу гвардійських підпрапорщиків і кавалерійських юнкерів. У школі панувала суцільна муштра, про розумовий розвиток учнів ніхто не дбав, їм навіть «не дозволялося читати книги літературного змісту».

У 1835 році Лермонтов закінчив Школу гвардійських підпрапорщиків і кавалерійських юнкерів і став корнетом у Лейб-гвардії Гусарського полку.

Того ж року він віддав до цензури першу редакцію «Маскараду» — своєї найвизначнішої драми, першого твору, який вважав гідним видання.

Досі поетичний талант Лермонтова був відомий лише в офіцерських і світських колах. Перший його друкований твір — «Хаджі Абрек» потрапив до «Бібліотеки для читання» без його відома. Після цього мимовільного, хоч і вдалого дебюту Лермонтов довго не хотів друкувати своїх віршів.

Звістка про смерть Пушкіна приголомшила Лермонтова. Біль і обурення охопили поета, і він вилив гіркі почуття на папір. Вірш «Смерть Поета» миттєво поширився у списках і зробив Лермонтова відомим.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

У вищому світі вірш «Смерть Поета» викликав бурю й нові виправдання Дантеса. Один із родичів Лермонтова почав у вічі засуджувати його за «несправедливість щодо такого джентльмена, як Дантес». Лермонтов обурився, наказав гостю забиратися геть і, палаючи гнівом, написав заключні 16 рядків поезії, у яких прямо звинуватив вищу знать у загибелі поета.

При дворі вірш сприйняли як «заклик до революції». Лермонтова заарештували, розпочалася політична справа про «недозволені вірші», за перебігом якої спостерігав сам імператор Микола I. За Лермонтова вступилися друзі Пушкіна, перш за все Василь Жуковський, близький до імператорської родини. Крім того, бабуся зробила все, щоб пом'якшити вирок онукові.

За деякий час корнета Лермонтова було переведено «у тому ж чині» до драгунського полку, що діяв на Кавказі. Поет вирушав у вигнання, супроводжуваний загальною увагою: тут були й пристрасне співчуття, і прихована ворожість.

У березні 1837 року Лермонтов виїхав із Петербурга на Кавказ. Прямуючи у своє перше заслання, він на місяць затримався в Москві, яка готувалася до великих урочистостей — 25-річчя Бородинської битви. Поет переробив «Кавказ» і ще один свій юнацький вірш — так з'явився твір «Бородино» про Бородинську битву під час війни з Наполеоном, опублікований у «Сучаснику» 1837 року.

На Кавказі Лермонтов познайомився з декабристами, які також відбували тут заслання, потоваришував із поетом А. Одоєвським.

Завдяки клопотанням бабусі та впливових знайомих уже в січні 1838 року Лермонтов повернувся до Петербурга. Його було переведено до Гродненського полку, розташованого неподалік Новгороду. Близько місяця прожив поет у Петербурзі, щодня буваючи в театрі, був також у Жуковського, якому віддав поему «Тамбовська казначейша», незабаром опубліковану в «Сучаснику». Унаслідок подальшого клопотання Лермонтов був переведений до свого колишнього гусарського полку, що стояв у Царському Селі. Тоді ж без імені автора, не пропущеного цензурою, з'явилася «Пісня про царя Івана Васильовича...»

Роки життя у столиці були часом літературної слави Лермонтова. Після вірша «Смерть Поета» він став одним із найпопулярніших письменників Росії, якого розглядали як поетичного спадкоємця Пушкіна. Нарешті поет почав друкуватися, майже кожне число журналу «Вітчизняні записки» виходило з його новими віршами.

Поет повернувся до петербурзького «світу», де його тепер сприймали зовсім по-іншому. Він був оточений увагою всіх любителюк знаменитостей і героїв, перед якими знову грав роль світського лева.

Та одночасно Лермонтов обдумував могутні образи, які ще замолоду схвилювали його. Кавказ оновив давні мрії: у його уяві народжувалися «Демон» і «Мцирі».

Перебуваючи під арештом, Лермонтов написав низку поезій, з яких потім виростили шедеври його «тюремної лірики» («В'язень», «Сусідка», «Ув'язнений рицар»).

■ Михайло Лермонтов. Воєнно-Грузинська дорога поблизу Мцхети (Кавказький краєвид із саклею). 1837 р.

■ Михайло Лермонтов. Вид Тифліса. 1837 р.

Майже все, що створив Лермонтов за час між двома засланнями, так чи інакше пов'язане з Кавказом. Кавказькі теми й образи знайшли широке відображення в його творчості: ліриці, поемах «Демон» і «Мцирі», романі «Герой нашого часу». Вони знайшли відбиток і в численних замальовках і картинах Лермонтова, обдарованого живописця.

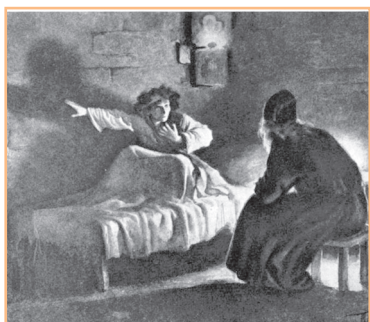

■ Олександр Клюндер.
М. Ю. Лермонтов після
повернення з першого
заслання. 1838 р.

■ Костянтин Маковський.
Тамара і Демон. 1889 р.

■ Леонід Пастернак.
Сповідь Мцирі. ХХ ст.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Поема «Демон» (1829–1839) заснована на біблійній легенді про янгола, який повстав проти Бога. У ній ідеться про трагічну історію кохання Демона, вигнанця раю, до смертної дівчини. Стомлений від ненависті до всього суцього, злий дух зустрічає юну княжну Тамару. Покохавши її, Демон зрікається зла, він готовий розкаятися, примиритися з небом, повірити в добро. Та ця любов приречена: Тамара, піддавшись спокусникові, гине від його першого поцілунку.

В основі поеми «Мцирі» — трагічна історія хлопчика-горця, якого взяв у полон російський генерал. Юний Мцирі виріс у монастирі, що здавався йому в'язницею, далеко від вітчизни й сонячного світла. Коли йому виповнилося сімнадцять, Мцирі спробував утекти з монастиря й повернутися додому, та це йому не вдалося, тільки три дні провів він на волі. У фіналі поеми Мцирі помирає з думкою про рідний край.

Поеми Лермонтова «Демон» і «Мцирі» — шедеври романтичної поезії. 📖

16 лютого 1840 року в домі графині Лаваль у розпал балу спалахнула сварка Лермонтова із сином французького посла де Баранта — Ернестом. Молодого француза повідомили, що Лермонтов буцімто написав на нього образливу епіграму (хоч її було написано ще в юнкерській школі на адресу зовсім іншої особи), ще й запевнили, що поет кепкував з нього в розмові з однією дамою. Барант підійшов до Лермонтова й зажадав пояснень. Дуель відбулася 18 лютого вранці за Чорною річкою, неподалік від місця, де Пушкін стрілявся з Дантесом. Барант стріляв першим і не влучив, а Лермонтов після цього розрядив пістолет, вистрільвши вбік. Супротивники помирилися й роз'їхалися.

Про поєдинок стало відомо начальству. Лермонтова заарештували й засудили воєнним судом за «недонесення» про дуель. А молодому Баранту міністр іноземних справ у приватній бесіді порадив виїхати на деякий час за кордон.

За Лермонтова вступився Великий князь Михайло Павлович, що був головнокомандувачем усіх гвардійських корпусів. Нарешті вирок було винесено й затверджено: цар розпо-

рядився знову заслати Лермонтова на Кавказ, в армійський полк, що воював у найвіддаленішому й небезпечному пункті Кавказької лінії.

Друге заслання Лермонтова на Кавказ кардинально відрізнялося від першого. Його прибуття супроводжувалось особистим наказом імператора не відпускати поета з першої лінії та задіювати у військових операціях. Лермонтов відразу занурився в бойове життя, він брав участь у військових діях, за офіційним донесенням, «виконуючи покладене на нього доручення з відмінною мужністю і холонокровністю». Ні в своїх творах, ні в листах до друзів поет жодним словом не прохопився про свої подвиги.

Лермонтов переймався зовсім іншим, його думки давно вже були віддані новому твору — роману «Герой нашого часу». Задум роману виник під час першого перебування на Кавказі: княжна Мері, Грушницький, доктор Вернер були «списані» з оригіналів ще в 1837 році.

Спочатку роман «Герой нашого часу» існував у вигляді окремих частин, надрукованих як самостійні повісті в журналі «Вітчизняні записки». Проте невдовзі вийшов завершений роман, доповнений новими розділами.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Перше видання швидко розійшлося, і майже одразу з'явилися відгуки про нього. Майже всі критики зійшлися на думці, що образ Печоріна є втіленням самого автора і що такий герой не може бути героєм свого часу. Тому друге видання, що з'явилося майже одразу після першого, Лермонтов розпочав передмовою, де провів межу між собою та своїм героєм і позначив основну ідею свого роману: «портрет, але не однієї людини: це портрет, складений із пороків усього нашого покоління, у повному їхньому розвитку». 📖

У 1840 році вийшло єдине прижиттєве видання творів Лермонтова, у яке він включив 26 віршів і дві поеми — «Мцирі» та «Пісня про купця Калашнікова».

На початку лютого 1841 року, отримавши двомісячну відпустку, Лермонтов приїхав до Петербурга, сподіваючись залишити військову

За тих часів дуель була найпоширенішим способом з'ясування стосунків між чоловіками дворянського стану. Відмовитися від дуелі не дозволялося за законами честі. Водночас дуелянтів притягали до відповідальності.

За доблесть, проявлену в бою на річці Валерик, Лермонтова було представлено до нагороди, але Микола I особисто викреслив прізвище поета з нагородного листа.

- Кирило Горбунов. Останній прижиттєвий портрет Лермонтова в сюртуці офіцера Тенгінського піхотного полку. 1841 р.

- Пам'ятник на могилі М. Ю. Лермонтова в Тарханах

службу та зайнятися літературною творчістю. Але так і не наважився подати прохання про відставку й повернувся на Кавказ.

Поет прибув у П'ятигорськ, де отримав дозвіл затриматися для лікування мінеральними водами. Тут він зустрів давніх приятелів, серед яких був і його товариш по Школі юнкерів Микола Мартинов.

У нотатнику Лермонтов записав свої останні вірші: «Суперечка», «Сон», «Круча», «Тамара», «Листок», «Побачення», «Пророк», «На дорогу йду я в самотині» та ін.

Лермонтов прожив у П'ятигорську два місяці. Вечорами він бував у будинку генеральші Верзіліної, де збиралася молодь. У неділю, 13 липня, ображений дошкульним жартом Лермонтова, який постійно піддражнював друзів, Мартинов викликав поета на дуель.

Дуель відбулася 15 липня 1841 року. Лермонтов був убитий пострілом у груди. Його поховали на П'ятигорському кладовищі. Через пів року бабуса Лермонтова Є. О. Арсеньева отримала дозвіл на перепоховання онука. Труну з прахом поета перевезли в Тархани і поховали в родинному склепі.

Творчість Михайла Лермонтова поєднувала громадянські, філософські та особистісні мотиви, суттєво вплинула на найвизначніших російських письменників XIX і XX століть.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкрийте, які життєві обставини та захоплення найбільше вплинули на формування Михайла Лермонтова.
2. Розгляньте автопортрети і портрети поета різних років на сторінках підручника. Визначте, які риси його характеру можна побачити на портретах.
3. Поясніть причини першого заслання поета. Якими обставинами воно викликане?
4. Розкажіть, які твори Лермонтова характеризують його як представника романтизму.
5. Пригадайте, які роки були періодом слави Лермонтова-поета, і поясніть чому.
6. Поміркуйте, чим вразила вашу уяву біографія поета.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтесь у групи, подивіться документальний фільм «Невідомий Лермонтов», знятий до 200-ліття митця. Підготуйте для однокласників/однокласниць повідомлення про найцікавіше з того, що ви дізналися.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Підготуйте повідомлення з презентацією про вірш Лермонтова «Смерть Поета», використайте виконання поезії актором Олегом Далем.

3.3.2 «Сосна»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Відомий вірш Лермонтова «Сосна» («На півночі дикій...») написано в останній рік життя поета. Як вам уже відомо, це не авторський твір, а переклад поезії німецького романтика Генріха Гейне. 📖

Почуття самотності було чи не найголовнішим для романтичного героя, проте переклад Лермонтова пронизує така щемлива самота, що виникає відчуття безнадії:

На півночі дикій стоїть в самотині
На голій вершині сосна...

Тут і далі переклад Миколи Упеніка

Епітет «дика» посилює враження самотності, а порівняння її «одежі» («снігу сипучого») з ризою — святковим убранням священника — надає урочистості звучанню поезії. Стоїть сосна й «тихо дрімає».

Та вона не просто спить «в самотині» — вона бачить сон про прекрасну пальму, яка росте «в далекій пустині, де сонце встає золоте». Десь там, далеко на півдні, красується вона, «одна і сумна», «на камінні горючій». Епітет «горюче» асоціюється не тільки з нестерпною спекою, із вигорілим на пекучому сонці камінням, — «горючими» називають ще й сльози від горя.

І на півдні, і на півночі є хтось, хто почувається самотнім і тільки мріє розділити з кимось свою самоту. І це навіть сумні думки про всеохоплюючу роз'єднаність у масштабах планети, викликає нездоланну тугу та відчуття приреченості.

■ Іван Шишкін. На півночі дикій... XIX ст.

Як уже згадувалося раніше, у німецькій мові слово «сосна» чоловічого роду, тому головний мотив поезії Гейне «Стоїть сосна одиноко...» — роз'єднаність люблячих сердець. У Лермонтова вірш набуває філософського звучання, бо в російській мові (як і в українській) слово «сосна» жіночого роду, як і слово «пальма».

📖 ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, прочитайте вірш в оригіналі. Прочитайте переклад поезії Лермонтова «Сосна». 📖

На севере диком стоит одиноко

На севере диком стоит одиноко
На голой вершине сосна
И дремлет, качаясь, и снегом сыпучим
Одета, как ризой, она.

И снится ей всё, что в пустыне далёкой —
 В том крае, где солнца восход,
 Одна и грустна на утёсе горячем
 Прекрасная пальма растёт.

Сосна

На півночі дикій стоїть в самотині
 На голій вершині сосна,
 І тихо дримає, і снігом сипучим,
 Як ризою вкрита вона.

І мариться їй, що в далекій пустині,
 Де сонце встає золоте,
 Одна і сумна на камінні горючим,
 Красуючись, пальма росте.

Переклад Миколи Упеніка

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поміркуйте, чому переклад Лермонтовим вірша Гейне називають вільним.
2. Поясніть, що символізують образи сосни і пальми в поезії Лермонтова.
3. Розгляньте картину Івана Шишкіна. Чи можна сказати, що це ілюстрація до поезії Лермонтова? Відповідь обґрунтуйте.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Прослухайте виконання вірша Лермонтова «Сосна» в оригіналі.
  2. Прослухайте виконання романсу на слова вірша Лермонтова «Сосна».
- Як музика передає настрої поезії?

3.3.3 «І нудно, і сумно...»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Поезію «**І нудно, і сумно...**» Лермонтов написав у 1840 році. У цьому творі поет висловив настрої провідних, мислячих людей епохи тридцятих років XIX століття, доби суспільного застою, кризи вічних цінностей. Основна тема поезії — роздуми про своє покоління й про ставлення до життя. Вірш побудовано у вигляді ліричного монологу, який нагадує *елегію*.

Ліричний герой зневірився в усьому: він страждає від самотності, бо «нікому руку подати», утомився від власних бажань, кохання більше не розраджує його душу. Проте зневіра викликана не запереченням високих поривань та ідеалів, а розчаруванням від того, що їх неможливо знайти в житті. Він змучений безкінечною боротьбою між бажанням долучитися до чогось прекрасного та розумінням того, що романтичний ідеал далекий від

реальності, оспіване романтиками «життя духу» виявилось примарним:

У себе заглянеш — минулого й сліду нема:
Усе там — і радість, і мука — зрадливе...

Тут і далі переклад Миколи Терещенка

Ліричний герой усвідомлює всю марноту власного життя: «*А роки минають, і їх не вернути!*» У цьому вірші вчувається глухе страждання. Останні його рядки звучать напрочуд песимістично.

Поет глибоко й тонко розкриває психологію ліричного героя, його миттєві настрої й переживання. У вірші присутня й тема особистої долі, виразно звучить авторське «я». Це нещадний вирок собі, життю, висловлений в улюбленій формі Лермонтова — поетичній сповіді.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, прочитайте вірш в оригіналі. Прочитайте переклад поезії Лермонтова «І нудно, і сумно...»

И скучно, и грустно...

И скучно, и грустно, и некому руку подать
В минуту душевной невзгоды...
Желанья!.. что пользы напрасно и вечно желать?..
А годы проходят — все лучшие годы!

Любить... но кого же?.. на время — не стоит труда,
А вечно любить невозможно.
В себя ли заглянешь? — там прошлого нет и следа:
И радость, и муки, и всё там ничтожно...

Что страсти? — ведь рано иль поздно их сладкий недуг
Исчезнет при слове рассудка;
И жизнь, как посмотришь с холодным вниманьем вокруг —
Такая пустая и глупая шутка...

І нудно, і сумно...

І нудно, і сумно, і нікому руку подати
В годину нестерпної скрути...
Бажання! Навіщо даремно і вічно бажать?..
А роки минають, і їх не вернути!

Любить... Та кого ж бо? На час лиш — кохати дарма,
Кохання ж навек — неможливе.
У себе заглянеш — минулого й сліду нема;
Усе там — і радість, і мука — зрадливе...

Що пристрасть? Солодку недугу розвієш умом,
Як примху, нічого не варту...
Життя ж, як подивишся оком холодним кругом,—
Це витвір пустого, безглузлого жарту...

Переклад Миколи Терещенка

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкрийте тему й головну думку поезії «І нудно, і сумно...».
2. Визначте настрій вірша «І нудно, і сумно...».
3. Пригадайте, що таке *елегія*. Чи можна вважати, що вірш «І нудно, і сумно...» написано у формі елегії?
4. Простежте, якими поетичними засобами створює Лермонтов настрій вірша.
5. Поясніть, із якою метою автор користується обірваними реченнями, риторичними запитаннями, вигуками.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Прослухайте аудіозапис вірша Лермонтова «І нудно, і сумно...» в оригіналі у виконанні артиста Олега Даля або інших митців художнього слова.
2. Прослухайте романси композиторів О. Гурільова та О. Даргомижського на слова Лермонтова. Як передано в музиці настрій вірша? Який романс вам найбільше сподобався?

3.3.4 «На дорогу йду я в самотині...»**ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ**

У нотатках Лермонтова вказано приблизну дату написання вірша «**На дорогу йду я в самотині...**» — літо 1841 року. Це один із його останніх творів, своєрідний заповіт поета.

Вірш розпочинається пейзажем, який вражає величчю й красою. Сила поетичного видіння дала змогу побачити, як «спить Земля в промінні голубім» (тут і далі переклад Максима Рильського). Ліричному героєві відкрита одухотвореність і краса Всесвіту: «Тихо. Бога слухає пустиня, і зоря з зорею гомонить».

Метафора поета знайшла підтвердження через півтора століття — людство побачило голубу Землю з космосу.

Проте куди веде його, самотнього, путь у тумані? Які переживання вивели його на нічну дорогу? Можливо, це сердечний біль, утрачені мрії й сподівання:

Мрією не тішусь я пустою,
Днів не жаль, що більш не розцвітуть.
Я жадаю волі та спокою!
Я б хотів забутись і заснути!

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Вірш «На дорогу йду я в самотині...» пронизано асоціативними зв'язками з поезією самого Лермонтова і з творами інших поетів, насамперед із віршем Генріха Гейне «Смерть — це нічна прохолода...». Ключова тема — пошук волі та спокою — суголосна віршеві Пушкіна «Пора, мій друг,

пора...», а також рядкам із листа Онегіна до Тетяни («Євгеній Онегін»):

Чужий усім, на самотині
Я думав: воля й супокій
Замінять щастя... 📖

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

На дорогу йду я в самотині

На дорогу йду я в самотині;
Крем'яна в тумані путь блищить:
Тихо. Бога слухає пустиня,
І зоря з зорею гомонить.

Небеса прекрасні та безкраї!
Спить земля в промінні голубім...
Чом же серце з боллю завмирає?
Жду чого? Жалію я за чим?

Мрією не тішусь я пустою,
Днів не жаль, що більш не розцвітуть.
Я жадаю волі та спокою!
Я б хотів забутись і заснуть!

Та не тим холодним сном могили...
Я б навек заснути так хотів,
Щоб живі дрімали в серці сили,
Щоб у грудях віддих тріпотів;

Щоб крізь ніч, крізь день ясний для мене
Про кохання ніжний спів лунав,
Наді мною темний дуб зелений
Щоб схилявся й листям розмовляв.

Переклад Максима Рильського

Лермонтовські рядки настільки досконалі, що їх можна співати. Відомо більше двадцяти варіантів романсів і пісень «На дорогу йду я в самотині...» («Выхожу один я на дорогу...»). Найбільш відомий романс, написаний 1861 року Елизаветою Шашиною, композиторкою-аматоркою. Публіка сприймала романс Шашиної як народну пісню.

■ Ілюстрація А. Якимченка.
Туш. 1914 р.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Простежте, які романтичні мотиви наявні в поезії «На дорогу йду я в самотині...».
2. Розкрийте, які настрої ліричного героя передано в поезії.
3. Проаналізуйте, якими художніми засобами поет передає ці настрої.
4. Як вдалося українському поетові передати красу лермонтовських рядків?
5. Вивчіть напам'ять вірш М. Лермонтова «На дорогу йду я в самотині...».

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Прослухайте вірш «На дорогу йду я в самотині...» в оригіналі.
2. Прослухайте романс «Выхожу один я на дорогу» у виконанні співачки Анни Герман або іншого виконавця. Поділіться враженнями з однокласниками / з однокласницями. 🌐

- Титульна сторінка першого видання роману. 1840 р.

- Текст твору «Герой нашего часу»

3.3.5 «Герой нашего часу»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Своєрідним епіграфом до роману «**Герой нашего часу**» можна вважати одну з найбільш значущих поезій Лермонтова на громадянську тематику, написану ним у 1838 році, — вірш «Дума». У цьому вірші поет із сумом розмірковує про долю свого покоління, приреченого на трагічну бездіяльність у часи реакції:

Печально я дивлюсь на наше покоління!
Порожнє жде його чи темне майбуття.
Під темним тягарем зневіри й розуміння
Без дії відцвіте його життя.

Переклад Максима Рильського

Роман написано за часів жорстокого переслідування владою будь-якої волелюбної думки. Автор прагнув дати в романі розгорнуту характеристику свого покоління, простежити внутрішній стан неординарної людини, яка через різні обставини не змогла реалізувати себе. ☰

☰ ВИСОКА ПОЛИЧКА

Прізвище *Печорін* (від назви річки Печори) пов'язане з прізвищем *Онегін* (від назви річки Онеги). Печорін є природним продовжувачем Онегіна, але Лермонтов іде далі: як річка Печора на північ від річки Онега, так і характер Печоріна більш індивідуалістичний і суперечливий порівняно з характером Онегіна. ☰

Образ розчарованої, самотньої людини, яка не знаходить спільної мови з оточенням, проходить крізь усю творчість Лермонтова. У ліриці й у ранніх поемах цей образ подано в романтичній манері, поза соціальним середовищем і реальним життям. У «Герої нашого часу» проблему сильної особистості, яка не знає спокою і не знаходить застосування своїм силам, розв'язано реалістичними засобами письма.

У романтичних творах зазвичай причини розчарування героя пояснюються зіткненням його мрії з дійсністю. Слідом за Пушкіним Лермонтов створив реалістичний роман, де показав, як на характер людини впливає оточення, у якому вона живе. Не випадково Лермонтов зобразив «водяне товариство» П'ятигорська, яке змушує Печоріна згадувати про петербурзькі великосвітські салони. За жанром «Герой нашого часу» — *морально-психологічний роман*.

Образ Печоріна

Образ Печоріна — складної й неординарної особистості — одне з художніх відкриттів Лермонтова. З довершеною майстерністю автор досліджує душу свого героя, шукає причини його егоцентризму, що призводить до трагічних наслідків для всіх, хто оточує Печоріна, та для нього самого. Цим пояснюється і своєрідна композиція твору.

Роман складається з **п'яти повістей**: «Бела», «Максим Максимович», «Тамань», «Княжна Мері», «Фаталіст». Новели розташовано так, що вони поступово «наближають» Печоріна до читача. У перших двох частинах Лермонтов користується прийомом *непрямої характеристики* Печоріна: спочатку читач сприймає події *очима інших героїв* твору — Максима Максимовича (повість «Бела»), потім — *очима оповідача* («Максим Максимович»). Далі, у «Щоденнику» (повісті «Тамань», «Княжна Мері», «Фаталіст»), — події розкриваються через *внутрішній монолог головного героя*.

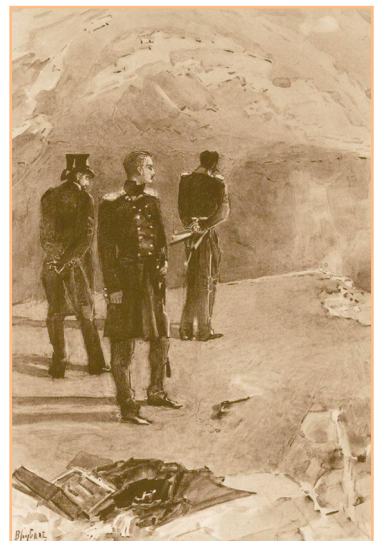
Хронологічно ж події, пов'язані з героєм, відбуваються так: Печорін по дорозі на Кавказ зупиняється в Тамані («Тамань»); після участі у військовій експедиції Печорін їде на воду, де відбувається його дуель із Грушницьким («Княжна Мері»); за дуель Печоріна відправляють у заслання до фортеці, де він знайомиться з Максимом Максимовичем («Бела»); із фортеці герой їде в козацьку станицю, де зустрічається з Вуличем («Фаталіст»), а за п'ять років виходить у відставку і вирушає до Персії; по дорозі він зустрічається з колишнім товаришем по службі («Максим Максимович»); повертаючись із Персії, Печорін помирає («Передмова до журналу Печоріна»).

Поведінка Печоріна незрозуміла людям, які його оточують. Він міг би зробити блискучу військову кар'єру: він сміливий, не боїться небезпеки і смерті, у нього залізна воля. Однак Печорін не прагне військової слави, він витрачає сили й енергію на пусті вчинки. У нього немає мети, життя він перетворює на гру. Свою розчарованість у світському товаристві Печорін переносить на все навколишнє, відкидаючи сучасну дійсність, він захищає лише свою особисту свободу.

Морально-психологічний роман — різновид реалістичного роману, у якому основну увагу зосереджено на розв'язанні порушених письменником моральних проблем, що веде до глибокого психологічного аналізу дій та вчинків героїв.

■ Михайл Зічі. Бела. 1902 р.

■ Михайло Врубель. Дуель Печоріна з Грушницьким

Роман «Герой нашого часу» ілюстрували відомі художники, серед яких Михайло Врубель, Ілля Рєпін, Євген Лансере, Валентин Серов, Леонід Фейнберг (XIX ст.), Петро Боклевський, Дементій Шмаринів, Володимир Бехтєєв (XX ст.).

Печорін — це герой, який став в'язнем свого часу. Він усвідомлює, що перебуває під владою якихось загальних і позаособистісних закономірностей, за межі яких не може вирватися. Лермонтов порушив проблему зумовленості особистої поведінки суспільними законами, і саме в цьому полягає його важливе літературне відкриття.

Печорін не тільки примушує страждати інших, він сам теж нещасний і самотній. Його холодний розум невпинно судить усіх і насамперед самого себе. Водночас у його душі живе потреба в коханні та співчутті. У ньому вирує енергія, йому хочеться активної дії, він розуміє, що в нього могло б бути *«призначення високе»*.

Ставлення автора до свого героя неоднозначне. Лермонтов схвалює критичну думку Печоріна, яка руйнує традиційні погляди, визнає його ствердження права на свободу. Але філософію крайнього індивідуалізму (свободи «для себе») Лермонтов не приймає.

Печорін від природи наділений гострим розумом і чуйним серцем. Він здатний і до благородних поривань, і до гуманних учинків. Він тяжко пережив трагічну загибель Бели, довго почувався нездоровим, схуд. Перед дуеллю з Грушницьким першим висловив готовність примиритися з противником, надав Грушницькому всі переваги, сподіваючись, що в душі того прокинеться іскра великодушності, і *«тоді все владналося б на краще»*.

Щирим і пристрасним є його кохання до Віри. Як божевільний, мчить він на змиленому коні за нею, а коли загнаний кінь *«грянув об землю»*, він *«впав на мокру траву і, як дитина, заплакав»*. Отже, Печоріну не чужі глибокі людські почуття. Проте в усіх життєвих ситуаціях шляхетні поривання врешті-решт поступаються місцем жорстокості.

Печорін наче грає *«роль сокири в руках долі»*: занапащена Бела, образжений Максим Максимович, порушений спокій контрабандистів, убитий Грушницький, розбите серце Мері. Чому ж Печорін, людина з прекрасними задатками, став моральним калікою?

Обдарованій людині, Печоріну тяжко, як і Онегіну, у суспільстві, де немає ні безкорисливої любові, ні справжньої дружби, ні справедливих стосунків між людьми, ні осмисленої діяльності. Розчарований у всьому, тільки в природі лермонтовський герой знаходить спокій і справжнє естетичне задоволення. Пейзажні замальовки в «Журналі Печоріна» посилюють мотив самотності, глибокої спустошеності Печоріна і водночас указують на те, що в глибині його душі живе мрія про прекрасне життя, гідне людини.

Українською мовою роман Лермонтова «Герой нашого часу» переклав Олексій Леонардович Кундзіч.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте історію написання роману «Герой нашого часу».
2. Дайте визначення жанру твору. Поясніть його особливості.
3. Поясніть особливості композиції роману.
4. Простежте вплив Байрона і Пушкіна в романі «Герой нашого часу».
5. Проаналізуйте образ головного героя твору.
6. Поміркуйте, чому «Герой нашого часу» — реалістичний роман.
7. Складіть порівняльну характеристику Онегіна і Печоріна.

Україна і світ

Лермонтов з любов'ю ставився до України (називав «сумною вітчизною») та її народу (вірш «На світські окови»). З його творчістю був добре ознайомлений і високо цінував її Тарас Шевченко (згадки в листах, щоденнику, вірш «Мені здається, я не знаю»). Іван Франко вважав Лермонтова корифеєм російської поезії.

П'єси Лермонтова було поставлено в багатьох театрах України, а мотиви його поезії знайшли втілення в українській музиці (романси «Бескет» М. Жербіна, «О. О. Смирновій» Ф. Надененка, «Сонце» Б. Лятошинського, «Ні, не тебе так палко я люблю» Ю. Мейтуса, «Сумний я...» В. Косенка та інші).

Перші українські переклади та переспіви поезій Лермонтова з'явилися в 60-х рр. XIX ст. Твори поета перекладали М. Старицький, І. Франко, Олена Пчілка, П. Грабовський, М. Зеров, М. Драй-Хмара, М. Рильський, М. Терещенко, В. Сосюра, Л. Первомайський, А. Малишко, Р. Лубківський, В. Колодій та інші.

Діалог культур

Творчість Лермонтова широко відобразилась у музиці. За його творами написано 14 опер і 7 балетів: за драмою «Маскарад» — чотири опери й один балет; «Демон» — опера і балет; опера і балет «Бела»; балет «Мцирі» і багато інших.

На основі віршів Лермонтова також написано багато чудових романсів і вальсів.

Існує багато екранізацій творів Лермонтова, а також художніх і документальних фільмів про його життя. За творами поета знято близько двадцяти стрічок (найбільше екранізували роман «Герой нашого часу», повністю або окремі частини — 11 екранізацій). Образ Лермонтова створений у восьми художніх кінострічках різних років (перша — 1943 р., остання — 2014 р.). Життю, творчості й загибелі поета присвячено чотири документальні фільми.

■ Кадр із фільму «Лермонтов». 2014 р.

Творче життя Лермонтова тривало всього тринадцять років. За цей час він устиг посісти одне із чільних місць у літературі, завершивши розвиток романтичної поеми, створивши неперевершені ліричні шедеври та заклавши основи реалістичного роману XIX ст.

Творчість М. Лермонтова стала новим етапом у розвитку російської громадської думки. Художні відкриття Лермонтова проклали дорогу поезії М. Некрасова, О. Блока, В. Маяковського, прозі І. Тургенєва, Л. Толстого, Ф. Достоєвського.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Перегляньте один із фільмів за романом Лермонтова «Герой нашего часу» й поділіться враженнями з однокласниками / з однокласницями.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в групи за інтересами й підготуйте повідомлення з презентацією на одну з тем:

- Поезія М. Лермонтова і музика.
- Образи «зайвих людей» — Онегіна і Печоріна.
- Українські переклади поезії М. Лермонтова «І нудно, і сумно...».

ЗАВАНТАЖ ІНФОРМАЦІЮ

У російській літературі першої третини XIX ст. чітко простежуються **романтичні** та **реалістичні тенденції**. Для романтиків у творчості головним завданням є не стільки точне відтворення реальності, скільки створення «ідеалу», риси якого зазвичай надані головному герою й відбивають ставлення автора до дійсності. Тому інакше, як романтичними, не можна назвати ранні твори **Олександра Пушкіна** та **Михайла Лермонтова**. Водночас Пушкіна вважають засновником російського реалізму, а його роман у віршах «**Євгеній Онегін**» називають «енциклопедією російського життя». Як і його великий попередник, поєднав у своїй творчості романтизм і реалізм чудовий поет Михайло Лермонтов. Вершиною лермонтовського реалізму вважають прозовий роман «**Герой нашего часу**».

Олександр Пушкін — видатний російський поет, письменник і драматург. Автор роману у віршах «Євгеній Онегін», поетичних шедеврів «Я пам'ятаю мить чудову...», «Я вас кохав...», «Я пам'ятник собі поставив незотлінний...».

Михайло Лермонтов — російський поет, автор романтичних поем «Мцирі» та «Демон», роману «Герой нашего часу». У поезіях «Сосна», «І нудно, і сумно...», «На дорогу йду я в самотині...» він відобразив самотність і розчарування кращих представників свого покоління.

Ключові слова:

взаємодія романтизму і реалізму, «зайва людина», «байронічні мотиви», «герой свого часу».

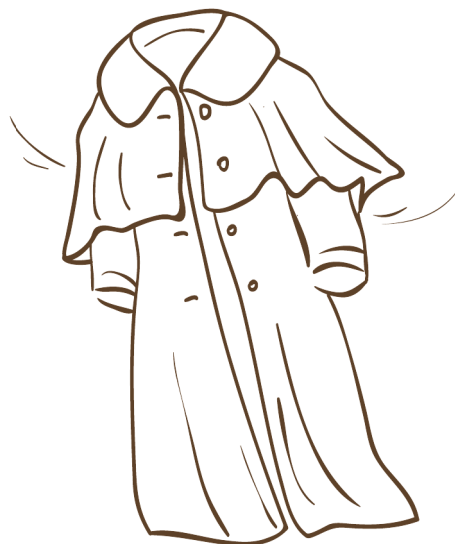

Розділ 4

Реалізм

Поняття *реалізм* дуже широке: реалістичним можна назвати монументальне єгипетське мистецтво, але реалістами є й митці, які з фотографічною точністю копіюють природу. Популярності цього мистецького напрямку сприяє загальна доступність і зрозумілість його естетичних засобів.

- Пригадайте, чи траплявся вам раніше термін *реалізм*? У якому контексті?
- Поміркуйте, якими рисами може характеризуватися реалістичне мистецтво слова?
- Складіть асоціативний ряд до слова *реалізм*.

Опрацювавши розділ підручника «**Реалізм**», ви:

- **складете уявлення** про реалізм як літературний напрям;
- **ознайомитеся** із творчістю його геніальних представників;
- **з'ясуєте**, як письменники розуміли дійсність та пояснювали її вплив на особистість;
- **простежите**, які літературні жанри найбільше відповідали потребам «нового мистецтва» — реалізму;
- **зрозумієте**, як видозмінювався реалізм у своєму розвитку.

Реалізм як напрям у мистецтві

Типовий — який часто трапляється; характерний, звичайний, природний для кого-, чого-небудь.

Реалізм як літературний напрям виник і розвинувся як реакція на *романтизм* і, зокрема, *байронізм* 30-х років XIX ст. «Титанічні герої» романтизму поступово втрачали свою популярність, на перший план виступали практичні цінності, новий тип взаємин

між людьми потребував аналізу життя з нових соціально-психологічних позицій, а сентиментально-філософська лірика втрачала життєдайні сили. Нове мистецтво — реалістичне — розробляло нову художню систему, що внутрішньо відповідала сучасності, її духу й стилю життя, була здатною найбільш повно її осягнути й висловити.

4.1.1 Історія формування реалізму

Теорія літератури

Реалізм (лат. *realis* — речовий, дійсний) — напрям у мистецтві і літературі, мета якого — аналітично осмислювати життя та повно, достовірно і всебічно зображувати його, зосереджуючи увагу на типовому. Письменники-реалісти закликали митців не ідеалізувати людину і світ, не фантазувати і не прикрашати їх, а показувати такими, якими вони є.

Термін «реалізм» не був новим для XIX ст. За доби Античності вважали, що мистецтво наслідує природу, тому його основою є реальне. У добу Середньовіччя реалізмом називали один із напрямів філософії. Тенденції реалістичного художнього мислення простежувалися вже в епоху Відродження у творчості Сервантеса і Шекспіра. У XVIII ст. під реалізмом розуміли практичний, із тверезим глуздом тип мислення і поведінки, який відрізняється від типу мрійника, «ідеаліста». Герої творів **Данієля Дефо**, **Джонатана Свіфта**, **Готгольда Лессінга** не лише демонстрували надзвичайні розумові здібності і новий тип мислення, вони всебічно розкривали взаємозв'язки і взаємовпливи між людиною і середовищем. У тому ж XVIII ст. реалістами загалом називали людей, які ставили перед собою таку мету, якої можна було досягти.

На межі XVIII–XIX ст. реалістами називали митців, які у своїй творчості зверталися до зовнішнього, об'єктивного світу — до природи, оточення, суспільства.

У 20-х роках XIX ст. реалізмом французькі критики назвали «нову школу» в мистецтві слова, не схожу на «літературу ідей» (класицизм) і популярну на той час «літературу образів» (романтизм). Починаючи з 30-х років XIX ст. новий літературний напрям набув неабиякого роз-

витку у Франції, а згодом і в інших європейських літературах.

Його основні тенденції проявлялися і продовжують проявлятися в різних видах мистецтва. Як стиль реалізм актуальний і нині.

Першими намагалися сформулювати естетичні положення теорії реалізму видатні представники мистецтва Просвітництва француз **Дідро** і німець **Лессінг**. Другу спробу здійснили французькі письменники **Шанфльорі** та **Дюранті**. Формуючи правила мистецького напрямку, вони посилалися на досвід реалістичного мистецтва у малярстві, основоположником якого вважали **Курбе**, який у своїх роботах звертався до повсякденного життя і соціальних проблем.

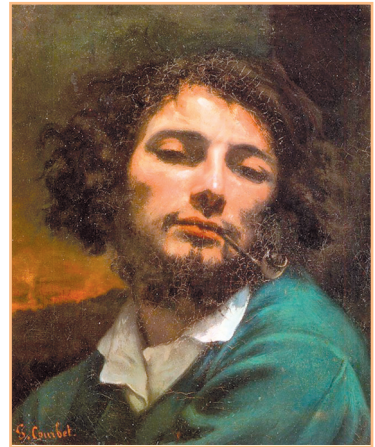
ВІСОКА ПОЛИЧКА

Жан Дезіре Густав Курбе (1819–1877) — французький живописець, скульптор, графік. Курбе вважав, що *реалізм у живописі* — якомога більш точна та об'єктивна передача дійсності; завдання мистецтва — відобразити всі грані життя, а не лише ідеалізованого уявлення про нього. У 1855 році Густав Курбе відкрив у Парижі власну персональну виставку «Павільйон реалізму», але особливу популярність здобув своїми пізнішими роботами.

У живописі реалізм раніше представляли Мікеланджело, Рембрандт, Рубенс. У середині XIX ст. він став художньою системою зі своїм методом, найраніше виявився у пейзажі, потім у портреті: Теодор Руссо і Франсуа Добіньї, Жан Франсуа Мілле і Каміль Коро, Густав Курбе й Оноре Дом'є, Ілля Рєпін і Ісак Левітан.

ВІСОКА ПОЛИЧКА

«Запорожці пишуть листа турецькому султанові» — відома картина видатного українського художника **Іллі Рєпіна**. Малювання величезного панно (2,03 x 3,58 м) митець почав у 1880 році, а завершив лише в 1891 році. Етюди до картини Ілля Рєпін створював у кубанській станиці Пашківській,

■ Автопортрет Густава Курбе. XIX ст.

■ Густав Курбе. Замок у Блоне. XIX ст.

■ Ісак Левітан. Осінь. Річка. XIX ст.

■ Ілля Рєпін. Запорозжці пишуть листа турецькому султанові. XIX ст.

■ Заповідник Качанівка.
Фото

■ Тарас Шевченко.
Циганка-ворожка. XIX ст.

Катеринославі та в маєтку Качанівка Чернігівської губернії. Сюжетом для картини став лист запорожців турецькому султанові Махмуду IV, написаний у 1676 році як відповідь на пропозицію перейти до нього на службу. Надзвичайна сила щирого, нестримного, вільного мажорного сміху є чи не головним героєм полотна. ☞

Діалог культур

Першим українським живописцем-реалістом вважають **Тараса Шевченка**.

Розмірковував Тарас Шевченко над естетичними принципами нового мистецтва і в літературних творах («Музикант», «Художник», «Прогулянка із задоволенням і не без моралі»). Його цікавило, передовсім, як мистецтво впливає на життя суспільства та формування особистості, як позначається використання різних видів мистецтва на становленні світогляду людини.

Подальший розвиток реалізму в українській літературі значною мірою пов'язаний із творчістю Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного та інших.

4.1.2 Характерні ознаки реалізму як літературного напрямку

На відміну від романтизму, який зосереджував увагу на внутрішньому світі людини, реалізм вивчав проблему взаємин людини і середовища, впливу соціально-історичних обставин на формування особистості. Для цього письменникам необхідно було глибоко **проаналізувати** життя та **достовірно** зобразити його в художньому творі.

Відповідно аналітичність та достовірність зображення стають визначальними рисами реалістичної творчості.

Усебічний аналіз суспільного життя поєднувався в реалістичних творах з їхньою гострою **критикою**, викриттям моральних і філософських проблем.

Змальовання героїв, ситуацій та обставин, «узятих із самої дійсності», давало можливість письменникам-реалістам розкривати сутність життєвих явищ. Вони досліджували зовнішні (соціальні та культурно-історичні) та внутрішні (психологічні) важелі, змальовували в образах-персонажах не лише індивідуальні людські характери, а й типові риси представників певних суспільних верств. У такий спосіб митцям-реалістам вдалося представити в літературі різні **соціально-психологічні** типи.

Найбільшою мірою цим завданням відповідала *соціально-психологічна проза*.

Теорія літератури

Соціально-психологічна проза — одне з найяскравіших досягнень реалізму XIX ст., у ній реалізувалася характерна для цього напрямку настанова на ретельний аналіз суспільного життя і внутрішнього світу особистості.

Від початку формування **реалізму** в ньому розвивалися **дві течії**:

- **соціологічна**, що акцентувала увагу на дослідженні суспільства як певної цілісності (**Бальзак**);
- **психологічна**, першорядним об'єктом дослідження якої була особистість у конкретних історико-суспільних умовах (**Стендаль**).

Результатом взаємодії та взаємозбагачення течій реалізму стало формування реалістичної соціально-психологічної прози.

Прагнення розкрити внутрішній світ героїв художніх творів і простежити його взаємозв'язок із середовищем спонукало письменників-реалістів переглянути підходи до художнього творення героїв. Зображення розвитку героїв у **типових обставинах** — новаторська риса «нової школи» в літературі.

Маніфестом реалізму в літературі вважають передмову **Оноре де Бальзака** до «Людської комедії» (1830). Саме Бальзак став засновником нового напрямку у французькій літературі та найбільш яскравим його представником.

Сутність реалізму: **типовий** герой у **типових** обставинах.

Герої реалістичних творів — багатогранні, умотивовані, розвиваються у логічній послідовності, вони діють у конкретних суспільно-історичних умовах. Вчинки впливають з особливостей характеру і психології, які, у свою чергу, зумовлені життєвими обставинами та соціальним середовищем. **Вплив соціального середовища на особистість** також є визначальною рисою реалізму.

Визначальні риси реалізму:

- критичний аналіз дійсності, правдиве її зображення;
- типові події і характери в типових обставинах із правдивими деталями;
- характер і вчинки образів-персонажів зумовлені їхнім соціальним походженням та становищем, умовами повсякденного життя;
- перевага прозових жанрів у літературі, послаблення ліричного в мистецтві;
- розв'язання проблем на основі загальнолюдських цінностей.

Реалізм як мистецький напрям наголошував, що глибоко зрозуміти світ можна лише на основі ґрунтового спостереження над ним.

Україна і світ

В українській літературі реалізм виник у першій половині XIX ст. і називався він *просвітницьким*. На першому плані у просвітницькому реалізмі — соціальне середовище, яке ґрунтовно вивчається, пояснюється, проте лишається не до кінця зрозумілим. Тому герої цих творів переважно розв'язують соціальні конфлікти в морально-етичній сфері, тим самим виховуючи читачів.

Розвиток реалістичного напрямку в українській літературі пов'язаний із творчістю Т. Шевченка, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, А. Свидницького, Панаса Мирного, Івана Карпенка-Карого, М. Кропивницького, Ганни Барвінок.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Критичне ставлення до реалізму характерне для наступних літературних епох, представники яких вважали цей напрям застарілим, невідповідним динамічній дійсності XX століття. Але реалізм за своєю природою є рухливою художньою системою, він розвивається, оновлюється, взаємодіє з іншими напрямами.

4.1.3 Взаємодія реалізму з іншими напрямами XIX ст. (романтизмом, натуралізмом)

Жоден напрям у мистецтві слова не існував ізольовано, не обмежувався чіткими часовими рамками. Така ситуація характерна для романтизму та реалізму як основних літературних напрямів XIX ст., які розвивалися й у визначеній послідовності, і синхронно. Якщо романтизм домінував як мистецький напрям у літературі першої половини XIX ст., то реалізм — у другій половині, принаймні до останніх десятиліть.

Разом з тим, у творчості багатьох митців, яких відносять до реалістів, — Оноре де Бальзака, Чарлза Дікенса, Миколи Гоголя та інших — яскраво проявлялися риси романтизму. Отже, неможливо чітко розмежувати романтичну й реалістичну традиції в мистецтві слова XIX ст.

Крім цих літературних напрямів, у літературі доби розвивалися й інші, наприклад *натуралізм*.

Теорія літератури

Натуралізм (від *лат. Naturalis* — «природний») — стиль і напрям у літературі та мистецтві кінця XIX ст., споріднений із реалізмом. Іноді його розглядають як варіант або етап у розвитку реалізму.

Французький письменник **Еміль Золя** сформулював основні правила натуралізму в роботі «Експериментальний роман» (1880).

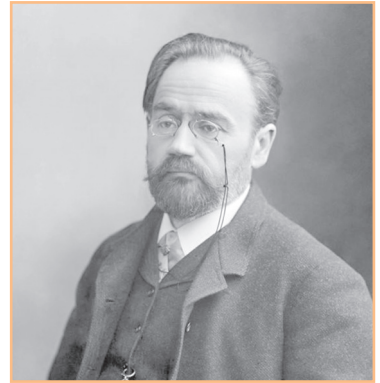
Письменники-натуралісти гостро критикували естетичний досвід реалізму за нехтування новітніми науковими відкриттями, які мали б допомогти осмислювати світ і створювати його картину. Наприклад, поза увагою реалістів лишилися досягнення природничих наук, зокрема Чарлза Дарвіна.

На відміну від реалістів, художній світ яких був позначений рисами романтичності, високої моральності, письменники-натуралісти прагнули змальовувати повну, детальну, по-науковому точну й об'єктивну картину світу, схожу на «клінічно точний документ», фотографію дійсності. Вони сміливо зображували різні неприємні деталі, показували життя соціального дна і стверджували, що читач на власний розсуд повинен зробити висновок про одиничне й типове, випадкове та закономірне в житті людини і суспільства.

Усі людські вчинки, усі події і, власне, середовище натуралісти пояснювали по-науковому — як вияв «крові й нервів» (вислів Золя) у певних побутових, матеріальних і соціальних умовах. На їхнє переконання, характер і вдача людини завжди однаковою мірою зумовлені генами, спадковістю та середовищем, у якому живе людина.

Натуралізм відкрив для мистецтва нові галузі (біологічні аспекти людського існування, життя міських низів, проблему людини і виробництва), однак не давав можливості створювати узагальнені картини та образи, тому логічним був шлях письменників від натуралізму до нереалістичного мистецтва.

У літературі XX ст. досить відчутні традиції натуралізму. Його мистецький досвід сміливого відображення непривабливих явищ дійсності був використаний багатьма письменниками, наприклад **Теодором Драйзером**, **Генріком Ібсеном**, **Борисом Пільняком**, **Володимиром Винниченком**.

■ Еміль Золя

Не випадково серія романів Еміля Золя «Ругон-Маккари», яка налічує двадцять томів, має підзаголовок: «Соціальна і природна (тобто біологічна) історія однієї сім'ї в епоху II імперії». Розквіт родини Ругонів автор пояснює здоровою кров'ю, що тече в їхніх жилах, а крах Маккарів — поганою спадковістю.

Школа натуралізму була створена французькими письменниками і завдяки потужним літературним зв'язкам стала помітною в літературі Італії та США.

Україна і світ

В українській літературі натуралізм має власні корені й специфічні ознаки. Він виник та розвивався незалежно від європейського натуралізму у творчості Івана Франка. Його елементи по-різному проявляються в багатьох творах письменника. А цикл «Бориславські оповідання» найбільшою мірою розкриває економічні відносини між робітниками й підприємцями, простежує їхній вплив на характер і долю простих людей.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть значення терміна «реалізм». Пригадайте, у процесі вивчення яких тем ви його застосовували.
2. Розкажіть, якою інформацією збагатилися ваші знання про реалізм після опрацювання статті підручника.
3. Дайте визначення реалізму як літературного напрямку та поясніть його особливі риси.
4. Пригадайте, як розуміли зв'язки між особистістю і середовищем письменники-реалісти.
5. Поміркуйте, про що ви хотіли б дізнатися, читаючи соціально-психологічні твори.
6. Доведіть, що реалізм був не єдиним літературним напрямом у мистецтві слова другої половини XIX ст.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Асоціативне грона — слова-асоціації до опорного (основного) слова.

Об'єднайтеся в пари і складіть асоціативне грона з опорним словом «Реалізм». Проаналізуйте, які слова з вашого асоціативного грона вжиті правильно. Оцініть власне зростання.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Користуючись інтернет-ресурсами, підготуйте аудіовізуальну презентацію на одну з тем:

- Реалізм у музиці.
- Реалізм в образотворчому мистецтві.

4.2 Оноре де Бальзак (1799–1850)

Французьку реалістичну літературу вважають найбільш довершеним втіленням реалістичного мистецтва слова тих країн, де відбулися глобальні суспільні перетворення та сформувалося нове буржуазне суспільство.

Представники «нового» мистецтва всебічно розглядали сучасне життя, послідовно його критикували, намагалися сформулювати висновки і поради, користуючись якими, люди змогли б його змінити. Великий

Оноре де Бальзак (1799–1850) визначив основні принципи реалістичного методу, який мав допомогти письменникам. У другій половині XIX століття ці принципи переросли у справжній культ науки. Так виник *«об’єктивний метод»*, який розвинувся у французькому красному письменстві.

Отже, розуміти твір як авторське художнє дослідження життя, спостереження над ним, аналіз і узагальнення, подібно до вченого, — бальзаківська традиція в художній літературі.

4.2.1 Життєвий і творчий шлях Оноре де Бальзака

Оноре де Бальзак народився 20 травня 1799 року. Його батько — Бернар Франсуа Бальса (бальс — «стрімка скеля») — був старшим сином у селянській родині. Наполегливий і діяльний, він навчився грамоти у сільського кюре і згодом дослужився до місця помічника мера міста Тур, потім став секретарем ради в канцелярії короля Луї XVI, потім — членом Генеральної ради комуни Парижа під час Великої французької революції.

Освіту Оноре розпочав у Вандомському коледжі у вісім років. Погане викладання і надзвичайно сувора дисципліна (часто вчителі вдавалися навіть до тілесних покарань), швидше за все, позначилися на тому, що хлопчик не мав великого бажання навчатися. Чи не єдиним порятунком для нього стало читання. Оноре читав багато, все, що потрапляло до рук, і тоді вже пробував писати власні твори.

У 1814 році життя Оноре змінилося — його родина переїхала до Парижа. Він продовжив навчання у приватних школах, але допитливому юнакові цього було замало. Він ходив слухати лекції у Сорбонну і практикувався в адвокатській конторі.

Перші кроки у правничій професії дали можливість Оноре ближче ознайомитися з реальністю та пізнати французьку дійсність. Цей новий для нього світ із часом майстерно відобразиться на сторінках знаменитої епопеї «Людська комедія».

Коли Оноре де Бальзак у 1819 році завершив навчання й здобув ступінь бакалавра, у нього були всі перспективи швидкого кар’єрного зростання. Але молодий чоловік з кожним днем дедалі більше відчував у собі письменницьке

■ Оноре де Бальзак

«Вийшовши в люди», батько Оноре вирішив, що має всі підстави змінити своє селянське прізвище Бальса і взяти таке, яке б підтверджувало його дворянське походження. Він обрав прізвище *Бальзак* і додав частку *де*. Так і утворилося прізвище всесвітньо відомого письменника.

Сорбонна — університет у Парижі, заснований у 1253 році теологом Робером де Сорбоном. Із часом назва *Сорбонна* в розмовній мові стала синонімом Паризького університету, окремі корпуси якого і до сьогодні розташовані в історичних будівлях.

Правник — юрист, фахівець із правознавства.

Готичний роман — твір, у якому зображено незвичні ситуації, життя привидів та інші обставини потойбічного життя, страхіття пекла, великі таємниці, що перетворюють людину на іграшку надприродних сил. Це предтеча сучасної детективної літератури, містики та фантастики жаків. Його елементи помітні у творчості Джорджа Байрона та Оноре де Бальзака.

■ Будинок Бальзака в Парижі на вул. Фортюне

Бальзак любив пишні прийоми, однак потім письменник сідав за роботу і знову опинявся у світі своїх героїв, які виживають у складних умовах, продумують і комбінують, набувають і втрачають. Оноре безупинно писав, створював нові й нові шедеври, працював по 15–16 годин на добу, переважно вночі.

покликання, нестримне бажання викласти на папері власні спостереження та міркування про світ і людину в цьому світі. Тому він ніяк не погоджувався працювати в нотаріальній конторі, всіляко опирався волі батьків. Нарешті Оноре отримав дозвіл стати письменником: члени родини погодилися забезпечити йому два роки випробувального терміну, щоб він міг продемонструвати письменницькі здібності.

Бальзак дотримав слова — написав історичну віршовану драму «Кромвель». Але жанр твору і художні засоби «високої трагедії» не відповідали природі його таланту. Трагедія була важкою для читання. Коли родина влаштувала перевірку творчої роботи Оноре, всі були одностайними в тому, що письменника з нього не виїде.

Перша невдала спроба не злякала Бальзака. Йому вдалося вмовити батьків дати йому грошей на життя і ще трохи почекаати. Так Оноре продовжив займатися літературною практикою. Він мріяв про славу. Отже, з «високим жанром» покінчено, і молодий письменник взявся за написання популярних тоді «готичних романів», що виникли ще за доби передромантизму. «Готичні романи» писали на замовлення для масового читання всі, хто хоч трохи відчував у собі письменницькі здібності.

Бальзак самостійно випустив вісім романів, також працював як співавтор. Ним рухало бажання розбагатіти, тому художня цінність творів була не на першому місці. Згодом, уже відомий письменник, він критично оцінював низьку вартість написаного тоді й не зазначав ці тексти в переліку власних творів. Крім того, збагатитися йому теж не судилося. Але робота мала і позитивні наслідки: письменник шліфував свою майстерність, аналізував людей і події, вибудовував сюжети, створював власний метод зображення.

Фінансові та творчі невдачі стали причиною того, що Оноре де Бальзак втратив надію досягти добробуту за допомогою письменницької праці. Майже на два роки затяглася творча пауза. Натомість він захопився комерційними справами — спробував відкрити друкарню. Але Оноре не мав вдачі, потрібної в новій для нього діяльності, він був щирим і довірливим, не знав багатьох підприємницьких тонкощів, не вмів лічити гроші. Саме тоді в нього з'явився борг

понад сорок тисяч франків, який переслідував підприємця-невдачу довгі роки. Так, здобуваючи життєвий досвід і прощаючись із мрією розбагатіти, майбутній великий знавець людських душ пізнавав закони суспільства, осмислював і переосмислював роль грошей у житті людини, розмірковував над основними цінностями.

Улітку 1828 року Бальзак повернувся до творчості, але вже по-іншому сприймав свою працю. Як наслідок, після виходу роману «Шуани» у 1829 році він завоював репутацію одного з найоригінальніших авторів у світі.

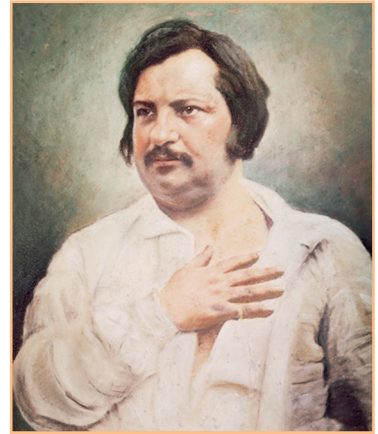
Перші спроби написання великої епопеї — «Людської комедії» — були пов'язані з роботою в жанрі «фізіологічного нарису». Цей жанр не був ні суто науковим, ні суто художнім, швидше художньо-публіцистичним, торкався актуальних тем, описував певні соціальні явища, втілював соціально-побутові і психологічні спостереження. Пізніше автор буде використовувати його в написанні новел. Так з'явився всесвітньо відомий твір «Гобсек» (1830), який «виріс» із «фізіологічного нарису» про лихваря.

Пізніше один за одним виходили романи й повісті «Шагренева шкіра» (1831), «Полковник Шабер» (1832), «Ежені Гранде» (1833), «Батько Горіо» (1834). Останній твір вважається одним із шедеврів Оноре де Бальзака і засвідчує, що погляди його як письменника вже сформувалися.

Майже в кожному творі автор з різних поглядів досліджував обставини повсякденного життя різних людей. Причини їхніх проблем досить часто були пов'язані з майновими інтересами і грошима. У романі «Ежені Гранде» Бальзак підсумовує: «Більше, ніж в будь-який час, гроші владарюють над законами, політикою і звичаями».

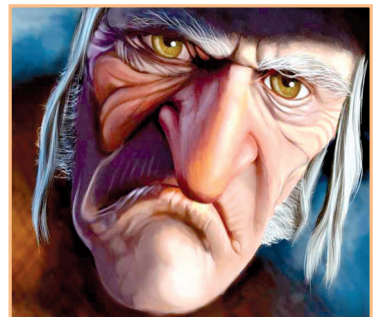
Ставши відомим письменником, Бальзак продовжував багато працювати. Більшу частину життя він проводив за роботою, створюючи «Людську комедію» і зображуючи основні зрушення в суспільстві пореволюційної доби.

Для Бальзака було важливо не відриватися від роботи: «Я не зможу працювати, якщо змушений буду перервати роботу й вийти хоча б на прогулянку. Я ніколи не працюю годину або дві». У кабінеті Оноре не було нічого, крім дорогого його серцю письмового столу, кількох книжок класиків обов'язково у найдорожчих

■ Оноре де Бальзак

Шуани — так називали селян Жана Коттро. З 1794 по 1800 рік вони підняли велике повстання, до якого приєдналися селяни сусідніх округів. У романі автор зобразив події, пов'язані із цим селянським рухом.

■ Гобсек

Лихвар — особа, що надає грошові позики за високі відсотки.

Напружена робота не змусила митця відмовитися від важливих для нього життєвих насолод. Людина бурхливого темпераменту й непогамовної енергії, Бальзак не втрачав інтересу й смаку до життя, залишаючись надзвичайно активним і діяльним. Йому весь час було ніколи: його бентежили грандіозні задуми, підганяло честолюбство і, можливо, не меншою мірою, невблаганні кредитори, які вимагали борги.

■ Бальзак перед роботою

■ Евеліна Ганська

обкладинках (для натхнення), стосу паперу. Були ще тільки підготовлені для письма воронячі пера. Творити письменник не міг, поки не одягався у знаменитий білий балахон, схожий на чернецьку рясу.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Відомий автор біографічної прози — австрійський письменник Стефан Цвейг — так зобразив роботу Бальзака: «Бальзак пише й пише, без пауз, без зупинки, його фантазія, запалавши, горить невпинно. Вона, наче лісова пожежа, перебігає від стовбура до стовбура, все палкіше й несамовітніше — і, нарешті, вогонь охоплює все навкруги. (...)»

Година, дві, три, чотири, п'ять, шість годин, іноді сім і навіть вісім. Жоден екіпаж більше не котиться провулком, ані звуку в будинку й кімнаті, лише тихеньке скрипіння пера та зрідка шелест відкладеного аркуша. Надворі вже світає, але Бальзак цього не помічає. Його день — це тільки невеличке коло від свічки, і немає жодних людей, крім тих, що він щойно створив, ніяких доль, крім тих, що він вигадав у процесі творчості; немає простору, немає часу, немає світу, крім того, що в його власному космосі». 📖

Доля дарувала великому письменнику не лише можливість спостерігати за життям сучасного суспільства у Франції. Він багато подорожував, спілкувався з різними людьми в різних країнах, зустрічався з шанувальниками його творчості і все більше надихався.

У лютому 1832 року він отримав листа без зворотної адреси за підписом «Іноземка». Це одна з його шанувальниць — заможна польська поміщиця Евеліна Ганська, власниця маєтку біля Бердичева — висловлювала свої захоплення його романами й тонким розумінням жіночої душі. Так почалося їхнє кохання і знайомство Бальзака з Україною.

Бальзак і Україна

Евеліна Ганська, віддана шанувальниця творчості письменника, прекрасна й розумна жінка, мешкала у Верхівні. Ці стосунки — інтригуючий, пригодницький, «романтичний» сюжет у біографії митця.

Уперше вони зустрілися у Швейцарії, наступного разу — у Женеві, потім — у Парижі.

Одружитися вони не могли, бо Евеліна була заміжною. Венцеслав Ганський помер у 1841 році. Майже десять років по його смерті різні обставини заважали Евеліні та Оноре побратися.

Але Бальзак наполягав. Вона вагалася, зважувала, але, розуміючи стан здоров'я Бальзака, який на той час уже значно погіршився, таки погодилася. Наречені обвінчалися у бердичівському костьолі Святої Варвари 14 березня 1850 року.

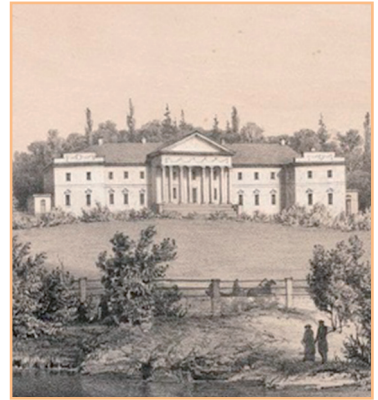
Київ справив на Бальзака надзвичайне враження. У листі до сестри він писав: «Ось я і побачив цей Північний Рим, це татарське місто з трьомастами церквами, з багатствами Лаври і Святої Софії українських степів». Він замовив навіть літографії з краєвидами Києва, які мали прикрасити парадні сходи нового паризького будинку, який він готував для подружнього життя.

Упродовж другого перебування у Верхівні здоров'я Бальзака почало погіршуватися. У листах на батьківщину він звинувачував у хворобах «суворий український клімат», насправді ж то була розплата за шалені перевантаження, які поступово відбирали життєві сили.

У Францію Бальзак повернувся в тяжкому стані. Висновки консилиуму лікарів були невтішні. 18 серпня 1850 року автора славнозвісної «Людської комедії» не стало.

Україна і світ

Твори Оноре де Бальзака в Україні були відомі ще у 30-х роках XIX ст. Тарас Шевченко, а потім Іван Франко читали його романи у російських перекладах. Обидва вважали Бальзака найвидатнішим письменником-реалістом французького та європейського мистецтва слова. Українською окремі твори письменника почали перекладати з останньої третини XIX ст., а у 80-х роках виник задум видати десятитомне зібрання, якому, на жаль, не судилося вийти повністю. Найбільше українських перекладів Бальзака

■ Маєток Ганських у Верхівні. Середина XIX ст.

До одруження Бальзак двічі відвідував Україну. Він побував у Верхівні, у Бердичеві і в Києві. У «Листі про Київ» він захоплено зазначав: «Я слухав розповіді про степи, селян, снігопади, управителів і, нарешті, про поєднання цивілізації з варварством, і все це у таких висловах і в такому фантастичному освітленні, що Україна стала мені здаватися єдиним у світі краєм, де я зміг би ще побачити цілком нові явища і людей».

У квітні 1959 року в колишньому палаці Ганських (с. Верхівня) було відкрито кімнату-музей Оноре де Бальзака, а у 1999 році тут засновано Житомирський літературно-меморіальний музей Оноре де Бальзака. Щороку 20 травня, у день народження Оноре де Бальзака, у Верхівні відбувається Міжнародне літературно-мистецьке свято «Весна Прометея».

виходило у 20-х — на початку 30-х років ХХ ст. завдяки наполегливості Валер'яна Підмогильного.

Класичними стали переклади творів Бальзака українською мовою, виконані І. Сидоренко, Є. Дроб'язком, М. Рудницьким та іншими.

Підмогильний Валер'ян (Валеріян) Петрович (1901–1937) — український письменник, один з найвизначніших прозаїків українського «розстріляного відродження», а також перекладач французької літератури. За своєю стилістичною точністю та мовною віртуозністю його переклади Бальзака та багатьох інших письменників досі вважаються неперевершеними й охоче перевидаються багатьма українськими видавництвами.

Підмогильний був організатором, редактором і перекладачем п'ятнадцятитомного видання творів Оноре де Бальзака.

Як і багато інших українських письменників і перекладачів, він став жертвою сталінського терору.

4.2.2 Епопея «Людська комедія»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Зазвичай назва епопеї вважається алюзією (лат. *allusio* — *натяк*) на «Божественну комедію» Данте. Водночас існує думка, що назва збірки взята з віршів французьких поетів Альфреда де Мюссе або Альфреда де Віньї.

Бальзак об'єднував твори в цикли, які пізніше увійшли до епопеї «**Людська комедія**».

Остаточний зміст і структуру епопеї Бальзак визначив на початку 40-х років. Тоді ж виникла і назва — «Людська комедія». Вона замислювалася як спроба досягнути зміни в суспільстві першої половини ХІХ ст. і зробила свого автора літописцем буремних часів, «істориком суспільства». ☰

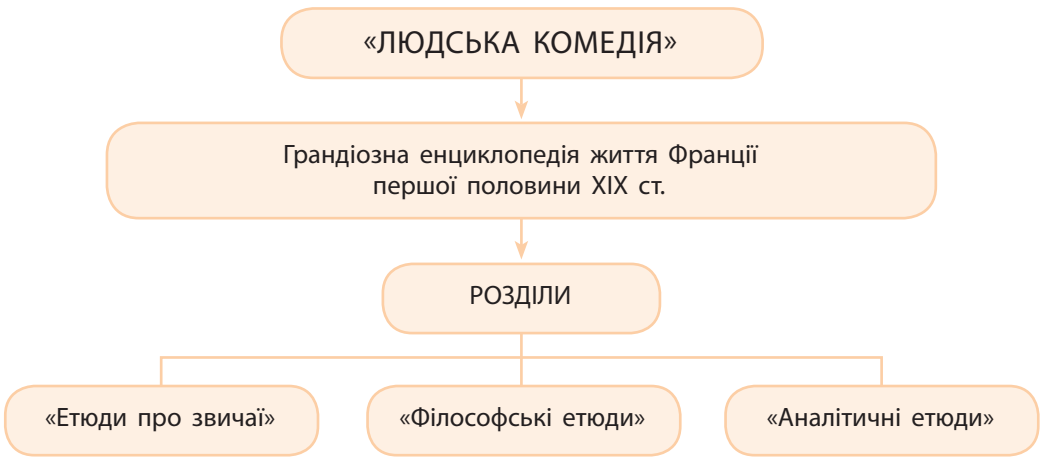
Вагомою у розробці естетичних канонів нового мистецтва була «Передмова до «Людської комедії» (1842) Оноре де Бальзака. Цю статтю, як уже зазначалося, можна вважати художнім маніфестом реалізму.

У передмові письменник також висловив свої думки про те, який художній твір можна назвати досконалим. Він переконаний, що найважливішим є осмислення закономірностей суспільного життя, на відміну від попередньої літератури, яка зосереджувалася на окремих людських типах або конкретних ситуаціях.

Художня структура «Людської комедії»

Бальзак порівнює життя суспільства із життям природи, тому ставить за мету описати його, визначити основні суспільні типи. Уміння Бальзака розкривати взаємозв'язок *одиночного* і *загального* стало основою задуманого твору. На нього вплинули дослідження учених-природознавців, які прагнули сформулювати єдині закони для всього живого світу. Письменник хотів написати 120 творів, а встиг завершити 96.

Структура «Людської комедії»

«Людська комедія» складається з трьох частин: *«Етюди про звичаї»*, *«Філософські етюди»*, *«Аналітичні етюди»*. У цих етюдах автор детально описує всі найважливіші сфери людського життя.

На думку Бальзака, усі люди проходять ті самі стадії розвитку: від народження і до старості. «Сцени приватного життя» охоплюють той період, коли людина живе в надуманому світі та сповідує високі ідеали. Період зрілості з напруженими пристрастями, вадами та егоїзмом символізують «Сцени провінційного життя», «Сцени військового життя», «Сцени паризького життя».

А «Сцени сільського життя» символізують той період, коли людина підбиває підсумки, осмислює пережите, стає мудрою і моральною.

Аби об'єднати різні твори «Людської комедії», Бальзак використовує різні прийоми, але найважливіше — *«перехідні персонажі»*: ті самі герої виступають у різних романах і повістях то як головні, то як другорядні. Загалом у епопеї налічується більше двох тисяч персонажів.

Тематика і проблематика «Людської комедії»

У «Людській комедії» є ключові твори, які визначають погляд автора на актуальні проблеми французького суспільного життя. Одна з них — витіснення аристократії буржуазією, яка понад усе ставить гроші. Це головний конфлікт «Людської комедії», що проливає світло на смисл багатьох творів епопеї.

ШАГРЕНЕВА ШКІРА БАТЬКО ГОРІО ГОБСЕК

Гроші, на думку Бальзака, всесильні. Вони підкорили суспільні традиції, мораль, державну політику, соціальні устої, правосуддя тощо. Жахливо ще й те, що вони руйнують родинні стосунки.

Наприклад, у повісті «Гобсек» Бальзак розкриває «владу золота» як руйнівну силу, що спотворює людські душі. У романі «Батько Горіо» розповідає про нові буржуазні стосунки в нову епоху: усе продається і купується, навіть любов дітей до батьків. А коли батьки вже не мають грошей, то стають нікому не потрібними. У цьому романі автор демонструє, що «влада золота» руйнує навіть споконвічні людські зв'язки.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Не менш характерним є роман «Шагренева шкіра», у якому аналізуються наслідки гонитви за матеріальними цінностями.

Головний герой твору — збіднілий аристократ Рафаель де Валантен, проходить важкий шлях: від багатства — до бідності й від бідності — до багатства, від пристрасного, безмовного почуття — до взаємної любові, від великої могутності — до смерті. Волею долі він заволодів чудовим талісманом — невеликим чарівним шматком шкіри, який здатен виконувати всі бажання власника в обмін на його життя. Із кожним виконаним бажанням шкіра зменшується, а Рафаель із жахом спостерігає, як витікають дорогоцінні хвилини його життя. Те, що ще зовсім недавно нічого не означало для героя, раптом стало найціннішим. А особливо життя відтоді, коли він зустрів свою справжню любов. Виходить, що кожна примха — повільне самогубство, задоволення — рух до спустошення, збагачення — шлях до загибелі.

Усіма романами в «Людській комедії» Бальзак доводить, що справжні цінності, такі як любов, співчуття, підтримка — відкидаються сучасним йому суспільством як щось чужорідне й непотрібне. І хоч як тільки людина забуває про них, вона починає помирати, та цими цінностями не можна керуватися у світі обману й наживи.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, що ви дізналися про Оноре де Бальзака.
2. Поясніть, чим уславився цей письменник в історії літератури.
3. Схарактеризуйте особливості світогляду письменника. Поміркуйте, що в його світогляді є близьким для вас.

4. Опишіть, яким було ставлення Бальзака до України.
5. Поясніть назву й розкрийте сутність задуму «Людської комедії».
6. Подискутуйте, що надає підстави називати Оноре де Бальзака літописцем сучасного йому суспільства.
7. Поясніть висловлювання письменника, використовуючи відомості про його життя і творчість: «Якщо вибирати між Фаустом і Прометеєм, — я віддаю перевагу Прометеєві».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у творчі групи і підготуйте презентацію на одну з тем:

- Фільмографія творів Бальзака.
- Бальзак і Україна.
- Бальзак у творчості видатного французького скульптора Огюста Родена.

4.2.3 Повість «Гобсек» у структурі «Людської комедії»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Сюжетно-композиційна будова повісті «Гобсек» дає читачеві змогу спостерігати за окремими подіями, що вплітаються у велике епічне полотно, яким охоплено життя сотень людей, у кожного з яких є своя історія. Твір побудовано за принципом «розповідь у розповіді»: другорядний учасник подій — адвокат Дервіль — розповідає про те, за чим спостерігав. Цей прийом підкреслює, що образ Гобсека — типове, узагальнене явище, яке виникло давно і не зникло, на жаль, у XXI столітті.

Повість складається з трьох історій. Одна з них — це історія оповідача, адвоката Дервіля, який допоміг віконтесі де Гранльє повернути свої статки, відібрані під час революції, і хоче прислужитися ще раз, посприявши її дочці Камілі в намірі вийти заміж за молодого графа де Ресто. Друга — і центральна — історія скнари Гобсека, якого доля пов'язала з Дервілем. Третя — трагічна історія родини де Ресто: графиня, віддавши всі гроші коханцеві Максиму де Траю, зважилася на злочин, бо прагне забезпечити майбутнє своїх молодших дітей. Твір має відкритий фінал: історія кохання Камілі де Гранльє і графа де Ресто не отримує логічного завершення, і навіть розповідь Дервіля про Гобсека не має ні початку, ні кінця. Адже минуле лихваря залишається утаємниченим, а про долю його фантастичних багатств взагалі не згадується.

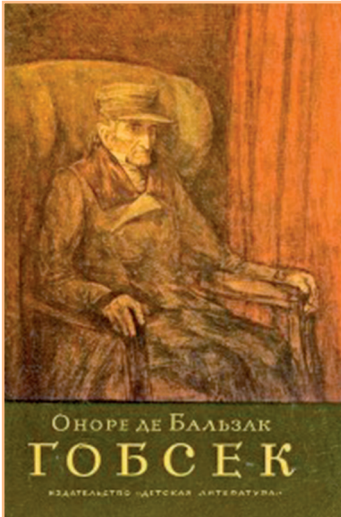

■ Квентін Массейс. Мінйяли. XVI ст.

■ Текст твору «Гобсек»

Чому Гобсек — *типовий герой*? Він лихвар, який завжди матиме зиск у суспільстві, де ходять гроші як основна цінність. Тому він буде типовий не тільки для свого часу, а й для будь-якого суспільства, у якому капітал завойовує позиції при владі.

Образ Гобсека

Головний герой повісті — лихвар Гобсек — «людина-вексель», «уособлення влади золота».

Проте бальзаків Гобсек — не зовсім типовий лихвар. Його особливість полягає в тому, що він скнара-філософ. Система поглядів Гобсека на життя складалася поступово. Він пройшов довгий шлях і багато пережив, перш ніж упевнився, що «всюди йде боротьба між багатими і бідними».

«У мене принципи змінювались відповідно до обставин, доводилося змінювати їх і залежно від географічних широт», — зізнається Гобсек Дервілю. Внаслідок важкого життєвого досвіду він дійшов сумних висновків про природу людини, виробив систему поглядів, які вже не змінювались. Важливе місце у цій системі посідає «інстинкт самозбереження», «особистий інтерес», а з усіх земних благ тільки одне, з його точки зору, варте того, щоб людина його домагалася, — «це... золото. У золоті сконцентровані всі сили людства», — вважає Гобсек. І золото для нього — це передусім влада, воно є її символом: «Я володію світом, не втомлюючи себе, а світ не має наді мною найменшої влади».

Його біографія детально демонструє, що зростання Гобсека і йому подібних пов'язано з першими періодами становлення капіталізму, періодом початкового накопичення статків. Читач тому і не дивується, що серце головного героя у такому становленні остаточно перетворюється на «зливоч металу», його не зворушують людські нещастя й страждання. Гобсеку не властиво жаліти або співчувати своїм боржникам — «жертвам». Ці жертви іноді «обурювалися, кричали в нестямі, а тоді раптом западала мертва тиша, наче в кухні, коли там ріжуть качку».

Але ж таким жорстоким герой був не завжди. В юності це був романтичний, сповнений натхнення юнак. Та життєві обставини схилили його до думки про нікчемність людської природи. Бачачи, яким чином впливає на людей золото, як воно їх підкорює, — Гобсек прагне отримати таку владу. Все своє життя герой накопичує гроші, вижимаючи їх зі своїх клієнтів, майже нікого не шкодуючи. Та чи принесли вони дійсно йому щастя? Адже він не витрачав їх ні на добрі справи, ні на власні забаганки. Він просто ніби колекціонував золото, втішаючись самою його наявністю.

Гобсек зневажає аристократів. І виявляє цю зневагу не тільки тим, що навмисне бруднить своїми чобітьми пухнасті килими в розкішних особняках. Він їх підштовхує до банкрутства і моральної деградації, а сам зловтішається, насолоджується їхнім падінням.

Слідкуючи за хитрощами графині де Ресто, він подумки промовляє: «Розплачуйся за всю цю розкіш, за свій титул, за своє щастя, за переваги, якими ти користуєшся. Щоб охороняти своє добро, багатії винайшли трибунали, суддів, гільйотину, до якої дурні люди самі пориваються, наче метелики до вогню. Та хоч ви й спите на шовках і шовками укриваєтесь, а під усмішкою скрегочете зубами і страшні химери впиваються вам пазурами в серце».

Філософські погляди скнари

В образі Гобсека поєднуються риси скнари-лихваря і честолюбного філософа, який сприймає гроші як запоруку панування над людьми. Головна його думка — у житті треба стояти на тому, що дозволяє задовольняти власний егоїзм і впливати на інших. І лише золото дає таку силу: «Щоб здійснити свої примхи, ми потребуємо часу, засобів і зусиль. Так от, у золоті все це є у зародку, і воно все дає у житті».

Воно також дає Гобсеку велику насолоду володарювання. «Хіба можуть у чомусь відмовити тому, у чийх руках мішок із золотом? — розмірковує лихвар. — Я досить багатий, щоб купувати людську совість, щоб управляти міністрами через тих, хто має на них вплив, починаючи із секретарів і кінчаючи полюбовницями! Хіба це не влада, хіба не могутність?»

Сам Бальзак не був абсолютно згодним із своїм героєм. Автор поділяє думку про суперечливу природу людини і суспільства, але не втрачає оптимізму: «Я не вірю в безконечне удосконалення людського суспільства, я вірю в удосконалення самої людини». Тому виводить персонажів, які не підпадають під вплив золота, не поступаються своїми моральними правилами. Це Дервіль і його дружина Фанні. Непохитного у своїй непідкупності, відданості принципам честі й обов'язку Дервіля поважає і сам Гобсек, який, незважаючи на свою загальну байдужість до людей, довіряє йому.

Художній портрет Гобсека

Образ Гобсека створений Бальзаком надзвичайно майстерно. Одна з найважливіших його складових — *портрет*, який складається з різних ознак, особливу роль у змалюванні яких відіграють *порівняння*. Вони підкреслюють безжиттєвість і безбарвність героя. Дервіль називає Гобсека «місячним ликом», оскільки його жовтуватий колір «нагадував колір срібла, з якого злізла позолота. Волосся в мого лихваря було зовсім гладеньке, завжди старанно зачесане, з сивиною, — попелясто-сіре. Риси обличчя, непорушні, холодні, як у Талейрана, мов вилиті з бронзи. Очі,

■ Рембрандт. Портрет старого. XVII ст.

Шарль Моріс де Талейран-Перігор (1754–1838) — французький політик і дипломат, який мав значний вплив на французьку дипломатію та загальний хід європейської історії XIX ст.

■ Ілюстрація до повісті. XIX ст.

маленькі жовті, як у тхора, і майже без вій, не виносили яскравого світла, тому він захищав їх козирком старого картуза. Гострий кінчик довгого носа, поритий віспою, скидався на буравчик, губи були тонкі, як у алхіміків та старезних дідів на картинах Рембрандта або Метсю... Від першої хвилини пробудження і до нападів кашлю всі його дії були розмірені, як коливання маятника. Це був якийсь чоловік-автомат, якого заводили щодня».

Досить часто він був схожий на безстатеву істоту, байдужу до всього на світі. Іноді навіть виявляв емоції і сміявся. Але цей сміх був таким же неприємним, як і зовнішність лихваря. Повною мірою портрету героя відповідає інтер'єр його кімнати, у якій все було старе і потерте, холодне й позбавлене життя. Похмурим і сирим був і будинок, де Дервіль мешкав по сусідству з Гобсеком. Усі кімнати, ніби чернечі келії, мали однакові розміри і виходили в напівтемний коридор з маленькими віконцями. Утім, дім і справді був колись монастирським готелем.

Єдине, що іноді пробуджувало почуття у Гобсека — це коштовності. Наприклад, діаманти графа де Ресто, які вдалося отримати за безцінь, змусили скнару на якусь мить показати справжнє обличчя, від чого присутні навіть розгубилися: «Ця люта радість, це злісне торжество дикуна, який заволодів блискучими камінцями, приголомшили мене», — розповідає Дервіль.

Тріумф, хоча й короткочасний, первісної, тваринної пристрасті важливий для розуміння образу Гобсека. Це його істинна сутність. Хоча іноді його ставлять в один ряд з куди більш цивілізованими і навіть аристократичними особами. Граф де Ресто, вирішивши навести довідки про Гобсека, дійшов висновку, що він «філософ із школи циніків»; трохи пізніше, на переговорах з тим же графом Гобсек «хитрістю і пожадливістю заткнув би за пояс учасників будь-якого дипломатичного конгресу».

Таким чином Бальзаку вдалося досягти більшої рельєфності у зображенні героя, зацікавити читачів, відкрити такі сторони його натури, які недоступні звичайному побутовому опису. І тепер Гобсек сприймається вже не просто як влуч-

не спостереження, а як авторське узагальнення істотних рис людської натури взагалі, «вічний тип», поряд з Тартюфом, Дон Кіхотом та іншими. Зрозуміло, культурне значення цих персонажів різне, але всі вони міцно асоціюються в нашій свідомості з тими чи іншими якостями людей: лицемірством, скупістю, лицарством, щедрістю і широтою душі в поєднанні з дитячою наївністю тощо. Своє місце посів у цьому ряду й Гобсек — лицар наживи.

Художній твір рясніє *гіперболами* й *метафорами*, чим уяскравлюються внутрішні та зовнішні контрасти (скнара-лихвар та інтелектуал-філософ, людина із зовнішністю й способом життя дрібного крамаря і «золотий ідол», який маніпулює «жертвами»). Образ головного героя і за естетичним змістом, і за побудовою мало відповідає реалістичному методу і недвозначно тяжіє до романтичної традиції.

Фінал повісті вражає своєю непередбачуваністю. Із кожним днем скупість Гобсека стає все більш маніакальною, поглинає всі інші його риси і таланти та перетворюється у небезпечний інстинкт накопичення. Кімнати двох поверхів будинку скнара перетворив на сховище провіанту й товарів, які він не наважувався продати купцям, боячись продешевити. «Я мало не задихнувся від смороду, у якому злилося безліч всіляких запахів. Усе кишіло червою і комашнею», — розповідає Дервіль, якому довелося давати лад «спадку» Гобсека. Зрештою, все це стає метафорою беззмистовного і змарнованого життя.

Гобсек серед інших персонажів

Векселі, які тримає Гобсек, за якими він отримує гроші, зводять його з багатьма людьми. Так він потрапляє в розкішний особняк графів де Ресто. Він розповідає про ці відвідини Дервілю, а Дервіль — пані де Гранльє, її літньому родичеві та її дочці. На цій розповіді зберігається подвійний відбиток: єхидної іронії Гобсека та людської м'якості Дервіля. Який контраст: сухий, жовчний старий опівдні в будуарі велико-світської красуні. В оточуючій її розкоші усюди сліди вчорашнього балу, втоми, недбалості.

■ Юрій Гершкович. Ілюстрація до повісті «Гобсек»

Бальзаку вдалося майстерно використати поєднання рис реалістичної і романтичної літератури, що підкреслює особливості його індивідуального стилю.

■ Давид Штеренберг. Ілюстрація до повісті «Гобсек». XIX ст.

Гострий погляд Гобсека осягає і ще дещо: крізь цю розкіш проглядаються злидні. Графиня Анастазі де Ресто розгублена та принижена, але гарна й сильна. Вона викликає захоплення навіть у Гобсека, який насолоджується тим, що тримає у своїх руках її ганебну таємницю.

По-своєму лихвар педантично чесний. Діамант, отриманий від Анастазі, коштував на двісті франків більше, ніж Гобсек повинен був отримати. І він повертає двісті франків через Максима де Трая, коханця графині й батька її молодших дітей. Гобсек говорить про Максима: «Я прочитав на його обличчі майбутнє графині. Цей чарівний блондин, холодний і бездушний картяр, розориться, її розорить, розорить її чоловіка, розорить її дітей, і він пожере їхню спадщину і більше винищить і зруйнує, ніж могла б зруйнувати ціла артилерійська батарея». І це теж портрет. Саме бальзаківський портрет. Тому що сутність літературного портрета в тому, аби у людському обличчі вгадати особистість та її роль у житті людей.

Бальзак добре розумів, наскільки руйнівною може виявитися пристрасть, яка переходить в одержимість, як у Гобсека. Людина, навіть пізнавши та підпорядкувавши собі закони світобудови, залишається всього лише людиною. І настане час, коли вона вже не зможе тримати все під контролем. Усе обвалиться на неї, і вона згине, як Гобсек.

Українською мовою повість Бальзака «Гобсек» переклав Віктор Шовкун, лауреат премій Миколи Лукаша і Максима Рильського за кращі переклади творів світової літератури.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Обґрунтуйте, що уособлює образ Гобсека.
2. Визначте риси характеру Гобсека і представте їх у формі таблиці або схеми.
3. Знайдіть, які художні засоби використовує Бальзак для творення образу Гобсека, і схарактеризуйте їхню художньо-смыслову функцію.
4. Розкрийте реалістичні та романтичні риси головного героя повісті.
5. Поміркуйте, чому Бальзак центральним героєм своєї повісті зробив саме Гобсека.
6. Обговоріть, які сторони французького життя розкрив Бальзак у творі.
7. Поясніть, що, на вашу думку, символізує фінал повісті.
8. Подискутуйте, у чому сила і слабкість життєвої позиції Гобсека.
9. Пригадайте, чи доводилося вам зустрічати людей, близьких за своїм світоглядом до бальзаківського Гобсека. Якщо так, то як ви вибудовуєте з ними стосунки?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Знайдіть однодумців серед однокласників і однокласниць та підготуйтеся до дискусії на тему «Гобсек XXI століття: актуально чи ні?».

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Подивіться буктрейлер до повісті «Гобсек». Складіть власний буктрейлер до твору.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ГЕЙМЕРІВ

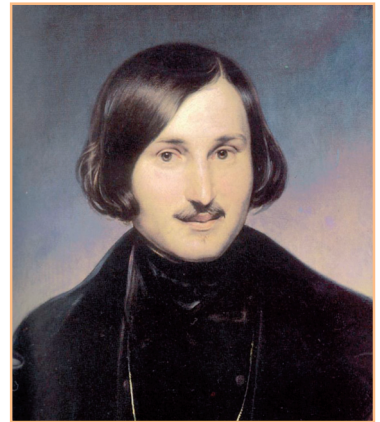
Об'єднайтеся в групи за інтересами і підготуйте віртуальну екскурсію на одну з тем:

- Музей Оноре де Бальзака у Верхівні.
- Музей Оноре де Бальзака в Саше.
- «Гобсек» у театрі й кіно.

4.3 Микола Гоголь (1809–1852)

Микола Васильович Гоголь (1809–1852) — прозаїк, драматург, поет, критик, публіцист.

Українець за походженням і ментальністю, Гоголь писав свої твори російською мовою. А оскільки тематика його творів як українська (збірки «Вечори на хуторі біля Диканьки» та «Миргород»), так і загальноімперська (збірка «Петербурзькі повісті», п'єси, повість «Мертві душі»), його творчість вивчають і в курсі української, і в курсі зарубіжної літератури.

■ Федір Моллер. Портрет Миколи Гоголя. 1840 р.

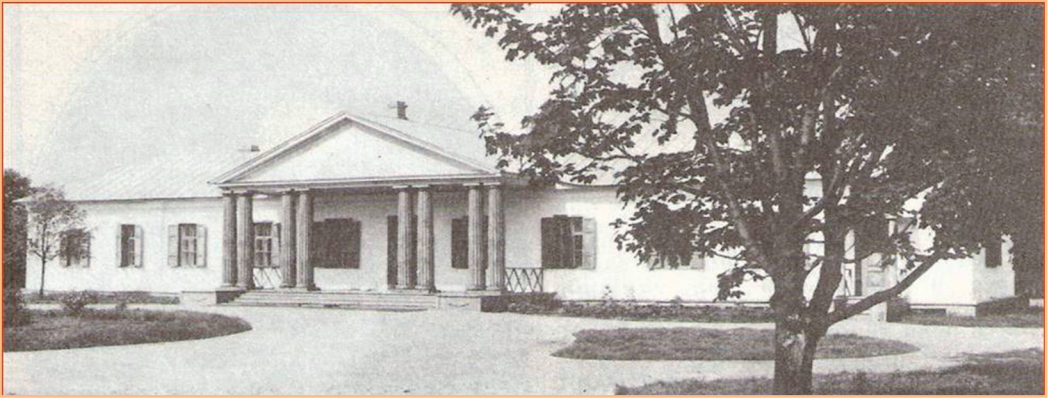
4.3.1 Життєвий і творчий шлях Миколи Гоголя

Микола Васильович Гоголь народився 20 березня (1 квітня) 1809 року в селі Великі Сорочинці Полтавської губернії. Мати Гоголя, Марія Іванівна Косяровська, вийшла заміж у віці чотирнадцяти років, її наречений був удвічі старший за неї. Проживали вони у Василівці, родовому маєтку Гоголів-Яновських.

Після того, як під час пологів померли їхні перші двоє дітей, батько Гоголя повіз дружину народжувати до Сорочинців, до відомого на всю околицю доктора Трохимовського. У маєтку Трохимовського і народився хлопчик, що його назвали Миколою на честь Святого Миколая, чудотворна ікона якого прикрашала сорочинську Спасо-Преображенську церкву.

За визначенням французького публіциста Ежена Вогюе, з гоголівської «Шинелі» вийшла вся російська література.

За сімейними переказами, Гоголь походив зі старовинного українського козацького роду і був нащадком відомого козака Остапа Гоголя, полковника козацького війська часів Богдана Хмельницького. Пізніше письменник звеличив його до легендарної постаті в образі *Тараса Бульби*.

■ Будинок батьків Гоголя. XIX ст.

■ Будинок-музей Гоголя в с. Великі Сорочинці

■ Музей-садиба Гоголя у Василівці

Батько Гоголя, Василь Панасович Гоголь-Яновський, служив секретарем у царського вельможі Д. Трощинського, господаря сусіднього маєтку в Кибинцях. Він був чудовим оповідачем і писав українською мовою п'єси, переважно комедії, для домашнього театру Трощинських. Можливо, саме сценічна діяльність батька визначила інтерес Гоголя до театру.

Атмосфера пошванненого літературного життя, українського фольклорно-поетичного середовища, багатого на історичні перекази та народні легенди, велика бібліотека в маєтку в Кибинцях — усе це з раннього дитинства формувало в майбутньому письменникові інтерес до літератури, розвивало його творчу уяву та художні смаки.

На жаль, Василь Панасович помер, коли синові було 15 років.

Великий вплив мала на юного Миколу бабуся Тетяна Семенівна, мамина мати. Саме вона долучила онука до мовно-музичної культури рідної землі, з дитячих літ заклала в його душу любов до мови та відчуття слова.

Освіту Гоголь розпочав у Полтавському повітовому училищі, потім учився в Ніжинській гімназії вищих наук. У гімназії Гоголь особливо охоче вивчав давню українську історію, народні звичаї та усну народну творчість, з якими знайомився не лише з друкованих джерел, а й на ніжинських базарах, де мав багато знайомих. Пізніше ніжинські образи, окремі сценки увійшли до його творів.

торію, народні звичаї та усну народну творчість, з якими знайомився не лише з друкованих джерел, а й на ніжинських базарах, де мав багато знайомих. Пізніше ніжинські образи, окремі сценки увійшли до його творів.

У Ніжині Гоголь написав свої перші літературні твори (вірші, сатири, драми), деякі з яких опублікував у рукописних журналах та альманахах. Він з успіхом виступав на сцені гімназійного театру як актор. Серед товаришів Гоголя побутувала думка, що він затьмарив би знаменитих коміків-артистів, якби вступив на сцену.

Ще в роки навчання Гоголь, чутливий до соціальних негараздів, мріяв про таку діяльність, «щоб бути по-справжньому корисним для людства».

З такими ідилічними мріями після закінчення гімназії Гоголь прибув до Петербурга, який швидко спростував його ілюзії про чесну й корисну діяльність в умовах тогочасного суспільства. Петербург видався йому зовсім не таким величним і красивим, як він уявляв. Майбутньому письменнику довелося пережити бідність і всі випробування, пов'язані з життям у великому місті без рідних і близьких, без підтримки й опори.

Гоголь під псевдонімом *В. Алов* видав мрійливо-романтичну поему «Ганс Кюхельгартен». Незабаром у пресі з'явилися різко негативні критичні відгуки. Гоголь дуже болісно сприйняв свою невдачу.

Та потяг до письменницької праці не згасав. Невдовзі з'являться перші начерки майбутніх «**Вечорів на хуторі біля Диканьки**».

У листопаді 1829 року Гоголю пощастило влаштуватися на посаду дрібного чиновника. «Скромніше за мене навряд чи хтось живе в Петербурзі», — писав Гоголь у квітні 1830 року і зізнавався, що довелося відбутися всю зиму в літній шинелі. Мізерної чиновницької платні не вистачало на існування, ходити на роботу в поношеному одязі було принизливо. Гоголь вирішив залишити чиновницьку кар'єру.

Розчарувавшись у чиновницькій службі, Гоголь продовжував наполегливо займатися літературною працею. З юності закоханий у твори Пушкіна, за прикладом пушкінської

■ Ніжинська гімназія вищих наук

«Я палав незгасним прагненням зробити своє життя потрібним для блага держави, я жадав принести хоча б найменшу користь. Тривожили думки, що я не зможу, що мені перепинять шлях, завдавши мені глибокого суму. Я поклявся жодної хвилини короткого життя свого не втрачати, не зробивши блага», — писав Микола Гоголь.

■ Гоголь незадовго до закінчення гімназії. Гравюра з невідомого оригіналу. 1827 р.

Гоголь переселився на Велику Міщанську вулицю, до тісної квартирки на четвертому поверсі. Цікаво, що в цьому ж будинку в 1828–1829 рр. жив польський поет Адам Міцкевич, знайомий відомих російських літераторів (Крилова, Жуковського, В'яземського, Плетньова, Пушкіна, Грибоєдова), жоден з яких тоді, навесні 1829 року, не знав ще імені Миколи Васильовича Гоголя.

Згадавши про свої сценічні успіхи в Ніжині, Гоголь спробував улаштуватися актором до петербурзького Олександринського театру, та його визнали «цілком нездатним не тільки до трагедії або драми, а й навіть до комедії».

Працюючи над «Вечорами на хуторі біля Диканьки», він просив матір написати кілька слів про колядки, Івана Купала, русалок: «Безліч побутує поміж простого люду повір'їв, страшних переказів, легенд, різних анекдотів... Усе це буде для мене надзвичайно захопливим».

■ Сава Бродський.
Гоголь. ХХ ст.

прози він писав повісті про те, що знав і бачив з дитинства.

Перша повість «Вечорів на хуторі біля Диканьки» — «Басаврюк, або Вечір напередодні Івана Купала» — з'явилася в лютневій і березневій книжках «Вітчизняних записок» за 1830 рік.

Микола Гоголь довго не наважувався підписати твори власним ім'ям. Для авторства «Вечорів...» він вигадав колоритного народного персонажа — *пасічника Рудого Панька*, який об'єднує розповіді. 1831 року в «Літературній газеті» були надруковані глава з повісті «Страшний кабан» за підписом *П. Гличика*, стаття «Декілька думок про викладання дітям географії» за підписом *Г. Янова* і стаття «Жінки», під якою вперше з'явилося власне прізвище автора.

Літературна громадськість столиці звернула увагу на молодого письменника. Виникли перші літературні знайомства, які відіграли значну роль у подальшому житті Гоголя. Зокрема, **Антон Дельвіг**, ліцейський товариш Пушкіна, людина розумна й добра, помітив талант початківця та познайомив його із впливовим літератором **Василем Жуковським**, який доручив поету й критику Плетньову влаштувати Гоголя. Завдяки Плетньову, який обіймав на той час посаду інспектора Патріотичного інституту шляхетних панянок, Гоголь отримав у цьому інституті посаду вчителя історії.

Гоголь перебрався на нову квартиру, продовжив роботу над першою книгою «Вечорів на хуторі біля Диканьки».

Наприкінці травня 1831 року відбулося знайомство Миколи Гоголя з **Олександром Пушкіним**. Ця зустріч кардинально змінила життя Гоголя: двадцятидворічний письменник увійшов до кола видатних митців свого часу. У такій атмосфері він закінчив роботу над «Вечорами...», які викликали загальне захоплення.

Ліричний образ України, створений Гоголем у «Вечорах...», назавжди увійшов у європейську літературу. Нащадок запорожців, письменник своєю неповторною мелодійною ритмічною прозою, яка увібрала все багатство словесних барв

живої народної мови, створив мальовничий портрет України, оспівав героїчні подвиги козацтва.

Уже в другій частині «Вечорів...» (1832) ліричні й героїчні картини України змінюються першими спробами «викривальних портретів» обивателів. М'який іскрометний гумор у творчості Гоголя потроху поступається місцем безжальній сатирі та сарказму.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Відомо, що життєві шляхи українських геніїв Тараса Шевченка і Миколи Гоголя не перетнулися. І це при тому, що жили й діяли вони майже одночасно в одному місті — у Петербурзі, де їм обом випало самоствердитися у своїх унікальних творчих здібностях.

Характерно, що вони обидва потрапили під вплив тих самих діячів культури. Зокрема, завдяки таким митцям, як Василь Жуковський та Карл Брюллов, а також деяким столичним впливовим аристократам перед Гоголем було відкрито двері в коло літературної еліти, а Шевченко вирвався з кріпацтва на волю і завдяки своєму художницькому таланту був зарахований студентом до елітного столичного вишу — Петербурзької академії мистецтв.

Проте великі українці обрали в імперії різні шляхи: якщо Микола Гоголь влився в російську культуру й немалою мірою посприяв її розвитку, то Шевченко утверджував літературу українську.

Після появи «Вечорів...» Гоголь став відомим модним письменником і мав змогу цілком присвятити себе творчості. Він написав ряд повістей, об'єднаних пізніше у збірник **«Миргород»**. Влітку 1832 р. він познайомився в Москві зі знаменитим актором **Михайлом Щепкіним**, з українським фольклористом, першим ректором Київського університету **Михайлом Максимовичем**.

1833 року в Петербурзькому великому театрі була поставлена інсценізація на одну дію повісті з «Вечорів на хуторі біля Диканьки» — «Ніч перед Різдвом». Цього ж року Гоголь читав Пушкіну повість «Як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем», про яку поет відгукнувся як про твір оригінальний і дуже кумедний. Спілкування з Пушкіним справило величезний вплив на становлення Гоголя-письменника. «Пушкін змусив мене подивитися на справу серйозно», — згадував Гоголь про зміну тональності «Вечорів...». Поет залучив Гоголя до участі в журналі «Сучасник».

У цей період, крім літературної діяльності, Гоголь працював над історією України, планував здійснити солідну історико-географічну працю

Пушкін відгукнувся про повісті так: «...Вони вразили мене. Ось справжня веселість, щира, невимушена, без манірності, без бундючності. А місцями яка поезія! Яка чутливість! Усе це так незвичайно в нашій літературі, що я досі не отямився».

Т. Шевченко в листі із заслання до Варвари Репніної писав: «Я завжди читав Гоголя з насолодою... Наш Гоголь — істинний знавець серця людського! Наймудріший філософ!.. Я завжди шкодуватиму, що мені не вдалося познайомитися особисто з Гоголем. Особисте знайомство з такою людиною неоціненне...»

■ Ілюстрація Т. Шевченка до «Тараса Бульби» Гоголя

У грудні 1833-го Гоголь писав своєму другові Максимовичу: «Уяви, я також думаю: Туди! Туди! До Києва! До древнього, прекрасного Києва! Він наш, він не їхній! Неправда! Там або доволка нього робилися справи старовини нашої. Я працюю, я всіма силами намагаюся, але на мене находить жаж: можливо, я не встигну! Так, це славно буде, якщо ми займемо з тобою київські кафедри: багато можна буде зробити добра».

■ Федір Моллер. Портрет Гоголя

«Земля і люди», на початку 1834 року він клопався про одержання кафедри історії в Київському університеті, збираючись переїхати до Києва.

Кафедру в Києві Гоголю отримати не вдалося, проте за сприяння Плетньова він був затверджений ад'юнкт-професором Петербурзького університету, де читав два курси — історію середніх і стародавніх віків.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Результатом науково-викладацької діяльності Гоголя стала низка статей історико-культурологічної тематики, вміщених, крім художніх творів, до збірки «Арабески» («Про середні віки», «Про викладання загальної історії», «Погляд на облаштування Малоросії», «Про малоросійські пісні та ін.). Уже після смерті письменника деякі повісті, що зображують Петербург «у всій його красі», були об'єднані в «Петербурзькі повісті». Це повісті «Шинель», «Ніс», «Невський проспект», «Записки божевільного». У петербурзьких повістях знайшли відображення побут і звичаї різних верств петербурзького суспільства — чиновників, військових, ремісників.

У повісті «Тарас Бульба» вперше в літературі Гоголь подав емоційні й напрочуд точні розгорнуті описи українських танців (танцю як вираженню внутрішнього стану й народно-менталітету, присвячені й деякі фрагменти у «Вечорах...» та в «Арабесках»).

Цикл петербурзьких повістей сповнений трагізму сприйняття дійсності. За парадною пишністю Невського проспекту, цією виставкою людського марнославства й лицемірства, де фланірують люди-ляльки, люди-носи, люди-вуса, люди-бакенбарди, — «ховається і зникає істота ніким не захищена, нікому не дорога, нікому не потрібна», — так пише Гоголь про смерть героя «Шинелі», непомітного чиновника Акакія Акакійовича.

Місто в петербурзьких повістях — активна сила, яка визначає долі його мешканців. У цих повістях багато гротеску, фантастики, але це не фантастика «Вечорів», яка була засобом відтворення поетичного світу. У петербурзьких

повістях це зла сила, втілення викривлених людських стосунків, нерозумного життя, побудованого на порушенні нормальної, природної логіки.

У 1834 році заслуги Миколи Гоголя перед літературою були відзначені обранням його дійсним членом Товариства любителів російської словесності. 1835 року вийшла у світ перша частина збірника «Миргород». З повістей, які служать продовженням «Вечорів на хуторі біля Диканьки», особливу славу принесли письменнику «Старосвітські поміщики» й «Тарас Бульба».

Улітку 1835 року Гоголь вирушив до Василівки, а звідти — до Києва, до Максимовича. Того ж року протягом кількох місяців Гоголь написав один із найвизначніших своїх творів — викривальну сатиричну комедію «Ревізор».

Першу редакцію «Ревізора» Гоголь блискуче читав на вечорах у Жуковського, а 19 квітня 1836 року відбулася прем'єра комедії в Олександринському театрі. Кожна постать комедії, включаючи другорядні, була настільки переконлива й типова, що буквально з першої появи на сцені персонажі «Ревізора» стали загальноживаними іменами-прізвиськами. У галереї чиновників, виведених у «Ревізорі», представники російської поліційно-бюрократичної держави пізнали себе. Усі вони виступали в ролі «вищого лакейства» перед неprisутньою в комедії постаттю головного чиновника держави — Миколи І.

Комедія Гоголя своїми образами являла зловісний символ всього державного ладу Російської імперії. Це добре відчула вища петербурзька знать і сам Микола І, який після першої вистави, виходячи з ложі, зауважив: «Ну й п'єска: всім дісталось, а мені — найбільше!»

Реакційна критика Петербурга повстала проти автора, звинувачуючи його в наклепі — на чиновників, на добропорядних громадян, на суспільство загалом.

Інакше зустріла п'єсу «народна столиця» — Москва. У спектаклі (25 травня 1836 р.) грав цвіт Малого театру на чолі з М. Щепкіним (Городничим). Уся тодішня молодь була від «Ревізора» в захваті.

Близьким другом Гоголя була Олександра Осипівна Смирнова-Россет, одна з найбільш освічених та цікавих жінок свого часу, хазяйка літературного салону, знайома Жуковського, Пушкіна, Лермонтова та багатьох діячів російської культури. Своєю батьківщиною вона вважала Україну.

Ніжна дружба багато років пов'язувала Гоголя ще з однією світською красунею — Анною Віельгорською, яка високо цінувала його творчість. За свідченнями сучасників, Гоголь навіть був закоханий в Анну, проте так і не наважився просити її руки.

■ О. Смирнова-Россет

■ Невідомий художник.
Графиня Анна Віельгорська.
XIX ст.

■ Малюнок Гоголя до останньої сцени «Ревізора»

Тематика комедії «Ревізор» перегукується з тематикою сатиричної поеми Тараса Шевченка «Сон», де висміяно російське імперське чиновництво на чолі з царем Миколою I.

■ О. Іванов. Портрет Гоголя. 1841 р.

■ Останній будинок, де жив Гоголь у Росії. Москва, Нікитський бульвар

Однак атмосфера, що склалася навколо імені Гоголя після виходу у світ «Ревізора», гнітила й засмучувала письменника. Не знаючи в собі сил для відкритої боротьби, він вийшов за кордон.

Під час подорожі Гоголь відвідав Німеччину, Швейцарію, Францію, Італію. В Італії він написав перший том поеми-роману «Мертві душі», що вийшов друком 1842 року.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Останній твір Гоголя — *поема у прозі* «Мертві душі». Сюжет поеми побудовано на шахрайській операції головного героя Чичикова, який скуповує «мертві душі» (кріпаки-селяни, які померли у проміжок між ревізіями, що тривав 12–15 років, на папері рахувалися живими, юридично їх можна було купувати й продавати). Композиція роману — це подорож Чичикова, що дало можливість автору розгорнути широку панораму російського життя.

З появою «Мертвих душ» поглибився конфлікт Гоголя з російським суспільством. Письменника звинувачували в тому, що він показав у своїх творах чудову Україну й — мов би для контрасту — безрадінний стан Росії. Під тиском критики Гоголь поставив своїм завданням дати у другому томі «Мертвих душ» позитивний образ Росії, створити образ російської людини, «обдарованої божественними чеснотами». Та тонке відчуття геніального художника збурювалось нежиттєвістю створюваних ним образів: Гоголь тричі спалював другу частину поеми.

Незалежно від бажання Гоголя, його «Мертві душі» — найбільша сатира на дореформенне життя Російської імперії, що досягло межі економічного й духовного зубожіння.

Останні роки життя письменника сповнені драматичних пошуків істини. Про це — у «Вибраних місцях з листування з друзями» (1847), що, як і перший том «Мертвих душ», написані в Італії.

1848 року Гоголь повернувся до Росії. Він жив у Москві, посилено працював над другим томом «Мертвих душ», але незадовго перед смертю спалив рукопис. 📖

У лютому 1852 року, знесилений тяжкою хворобою, письменник помер.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, які життєві обставини найбільше вплинули на формування Миколи Гоголя.
2. Розгляньте портрети поета різних років на сторінках підручника. Визначте, які риси його характеру можна побачити на портретах.
3. Поясніть причини приїзду Гоголя до Петербурга. Якими були обставини перших років його столичного життя?
4. Розкажіть, який період творчості Гоголя найбільше пов'язаний з Україною. Як характеризують письменника його твори на українську тематику?
5. Проаналізуйте, які враження лягли в основу петербурзьких повістей Гоголя. Чи закономірним є об'єднання повістей в один цикл?
6. Обґрунтуйте причини несприйняття сатиричної комедії «Ревізор» петербурзьким товариством.
7. Розкрийте, чому творчість Гоголя врешті-решт призвела до його конфлікту з російським суспільством.
8. Поміркуйте, чим вразила вашу увагу біографія поета.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтесь у групи, подивіться по одному з випусків фільму «Дороги Гоголя», знятого до 200-ліття митця. Підготуйте для однокласників/однокласниць повідомлення про найцікавіше з того, що ви дізналися.
2. Об'єднайтесь у групи, подивіться по одному з фільмів «Три таємниці Гоголя», «Загублений рай», «Птиця-Гоголь». Підготуйте для однокласників/однокласниць повідомлення про найцікавіше з того, що ви дізналися.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Підготуйте повідомлення з презентацією про рідні місця Гоголя, використовуючи документальний фільм-екскурсію «Гоголь і Василівка».

4.3.2 «Шинель»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Розквіт російської реалістичної прози пов'язують з іменем Миколи Гоголя. Повість «Шинель» Миколи Гоголя належить до циклу «Петербурзькі повісті». Перша публікація твору відбулася 1842 року.

Повість розповідає читачеві про життя так званої «маленької людини». Головний герой твору — *Акакій Акакійович Башмачкін*, бідний титулярний радник із Петербурга. Він служив у департаменті переписувачем паперів, любив свою роботу і не претендував на щось більше. Зарплата його становила 400 рублів на рік, яких йому вистачало на прожиття за умови суворої економії.

Образ «*маленької людини*», відкритий ще Пушкіним, після появи повісті Гоголя «Шинель» став одним із центральних у російській літературі XIX ст. Тема відкрила дорогу зображенню «послідовників» героя твору Акакія Акакійовича у творчості М. Салтикова-Щедріна, М. Некрасова, О. Островського, Ф. Достоєвського, Л. Толстого, І. Буніна, А. Чехова та інших письменників. Багато хто з них намагався побачити в «маленькій людині» свого героя, із властивими йому почуттями доброти та шляхетності.

■ Текст твору «Шинель»

■ Обкладинка твору видання 1890-х років

Композиційно повість поділяється на чотири частини: розповідь про обставини народження й хрещення героя, про його службу в департаменті, про жалюгідний стан його шинелі, фантастична історія про Башмачкіна-покійника.

Велике смислове навантаження має в першій частині повісті *портретна характеристика* головного героя. Є щось жалюгідне в його зовнішності: низенького зросту, трохи рябуватий, трохи рудуватий, підсліпуватий, з невеликою проплішиною, зі зморшками по обидва боки щік.

Якщо коротка передісторія нещасного Башмачкіна (розповідь про народження, вибір імені та хрещення) виконана в традиціях анекдота, то розповідь про департамент і чиновників, товаришів Башмачкіна по службі знімає цей комічний ефект. Колеги вважали Башмачкіна особою незначною, а молодь часто знущала з нього. Фраза Акакія Акакійовича: «Залиште мене, навіщо ви мене ображаєте?» — повна драматизму. У цих словах вчувалося щось таке жалібне, що один молодий чоловік, який нещодавно поступив на службу й, за прикладом інших, дозволив собі посміятися з Башмачкіна, раптом зупинився, і з того часу все ніби змінилося перед ним і видалося іншим.

Та ось життя Акакія Акакійовича різко змінюється. «Сильний ворог» всіх петербуржців — «північний мороз» змусив нещасного Башмачкіна замислитися про нову шинель, бо його стара зовсім зносилася.

Проте купівля нової речі для Башмачкіна — ціла подія, пов'язана з великими матеріальними труднощами. Так у твір Гоголя входить ще одна тема — тема зацькованої бідністю «маленької людини». Через мізерну заробітну платню Башмачкін не може придбати нову шинель. Він зовсім занепав духом і замислився, на які гроші її пошити.

Комічний ефект, відчутний у розповіді про «нещастя», що весь час сипалися на голову Акакія Акакійовича (то «ціла шапка вапна» впаде на нього з даху, то «сажотрус зачепить і вичорнить» його всього), повністю зникає. Безжалісно розповідає Гоголь, на які обмеження пішов його герой заради нової шинелі: він перестав по вечорах пити чай і запалювати свічки, став

ходити по вулицях дуже обережно, щоб не стерти взуття й т. п.

Кравець Петрович, який пошив Башмачкіну шинель, — єдина людина, що взяла участь у долі Акакія Акакійовича. Нова шинель стала справжньою подією в житті гоголівського героя. Того дня він ішов на роботу як на свято.

Але сталося нещастя: вночі, коли Акакій Акакійович повертався з прийому, влаштованого колегами, у нього вкрали шинель. Для Башмачкіна, який стільки витерпів заради неї, це справжнє горе.

З боку представників влади Акакій Акакійович, замість допомоги й співчуття, зустрів повну байдужість. Більше того: «значна особа» обурилася нахабністю Башмачкіна, який вимагав пошуків злодія: «Чи знаєте ви, кому це говорите? Чи розумієте ви, хто стоїть перед вами?...» Смерть нещасного Акакія Акакійовича — не стільки наслідок пропасниці, скільки людської байдужості й жорстокості.

Остання частина повісті — фантастична (розповідь про мерця, який знімає з генерала шинель) — несе велике ідейно-сміслову навантаження. Її можна розглядати і як деяку моральну пересторогу «значним особам», і як сумний висновок автора. У реальному житті, суворій імперській російській дійсності «маленька людина» не має можливості заявити про себе, про свої права, вимагати до себе уваги та поваги, тому письменник обирає фантастичну кінцівку для своєї повісті.

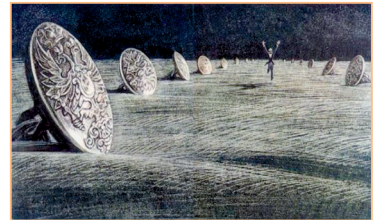
Незважаючи на «унікальність» створеного Гоголем образу Башмачкіна, він не постає у свідомості читача самотнім. Ми усвідомлюємо існування безлічі таких самих маленьких, принижених людей, які поділяли долю Акакія Акакійовича.

Прагнучи справедливості, Гоголь у фантастичному епізоді воскресіння Акакія Акакійовича дає йому змогу поквитатися зі своїми мучителями. Зриваючи шинель із сановної особи, Башмачкін стає в очах мільйонів принижених і ображених героєм, здатним захистити себе й відповісти на несправедливість навколишнього світу. Так здійснилася помста «маленької людини» чиновницькому Петербургу.

Українською мовою повість Гоголя «Шинель» переклав Антін Хуторян.

■ Борис Кустодієв. Акакій Акакійович на Невському проспекті

■ Сава Бродський. Ілюстрація до повісті Гоголя «Шинель». XX ст.

В узагальненні образу «маленької людини» позначила геніальність письменника, який сатирично зобразив суспільство, що породжує сваволю й насильство, де зростає жорстокість і байдужість людей одне до одного.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Опишіть, яким ви уявляєте Акакія Акакійовича Башмачкіна.
2. Проаналізуйте, які прийоми використовує письменник, щоб якнайповніше створити образ головного героя повісті.
3. Поясніть, чим стала для Башмачкіна ідея про нову шинель. На що він готовий заради її втілення?
4. Обґрунтуйте типовість подій, про які йдеться в повісті Гоголя. Чи є у творі автобіографічний елемент?
5. Розгляньте ілюстрації різних художників до повісті. Які з них справили на вас найбільше враження?
6. Простежте шлях Акакія Акакійовича від візиту до «значної особи» до смерті.
7. Поміркуйте, чим пояснюється фантастична кінцівка повісті.
8. Подискутуйте: повість «Шинель» смішна чи сумна?
9. Накресліть у зошиті й заповніть таблицю.

План	Період «капота»	Період нової шинелі
Ставлення Башмачкіна до переписування паперів		
Розваги героя		
Зовнішній світ у свідомості Башмачкіна		
Ставлення колег до Башмачкіна та його шинелі		
Ставлення героя до змін у житті		

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Подивіться разом з однокласниками / з однокласницями відеоряд з ілюстрацій російських художників до повісті Гоголя «Шинель». Музичний супровід — музика А. Шнітке. Поділіться враженнями.
2. Подивіться мультфільм Ю. Норштейна «Шинель». Обговоріть його з однокласниками / з однокласницями.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ГЕЙМЕРІВ

Підготуйте буктрейлер за повістю М. Гоголя «Шинель».

4.3.3 «Ревізор»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

«Ревізор» — комедія у п'ятьох діях, написана Миколою Гоголем упродовж 1835–1836 років.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Вважається, що сюжет комедії підказав авторові Олександр Пушкін, який розповів Гоголю про випадок, що трапився у місті Устюжні Новгородської губернії — про якогось проїзного пана, що видав себе за чиновника міністерства й обібрав усіх міських жителів. Почавши писати «Ревізора», Гоголь пообіцяв Пушкіну: «Клянуся, буде смішніше за чорта». Своєї обіцянки він дотримав.

У січні 1836 року Гоголь уперше прочитав комедію «Ревізор» на вечорі у Василя Жуковського в присутності великої групи літераторів. Пушкін, Тургенєв та Жуковський високо оцінили комедію. У 1842 році Гоголь написав другу редакцію п'єси.

- Сцена з комедії «Ревізор», дія V, ява IX. Постановка А. І. Храповицького. 1839 р.

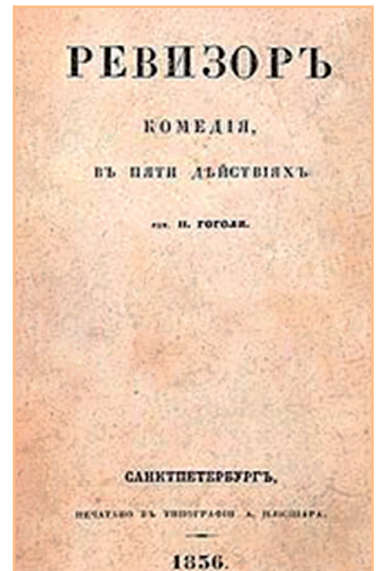
Конфлікт комедії «Ревізор» побудовано на комічному збігу, на страху викриття чиновницьких махінацій. У місто їде ревізор, а тому, вирішують герої п'єси, його терміново потрібно знайти, зустріти й підкупити. Обман, такий простий і звичний, закручує дію комедії. Кожному з героїв є чого боятися, в усіх є гріхи, усі несумлінні, ніхто не виконував належним чином своїх обов'язків у місті.

Від страху втративши здоровий глузд, чиновники приймають за ревізора брехуна Хлестакова. А Хлестаков поводить себе самовпевнено й нахабно, так, як в уяві міських чиновників, може поводитись тільки ревізор.

На початку п'єси Хлестаков ні за кого себе не видає. Як це не парадоксально, чиновників обманула його щирість. Досвідчений брехун напевряд чи провів би городничого, який «шахраїв із шахраїв обманював».

- Текст твору «Ревізор»

- Титульна сторінка першого видання комедії «Ревізор»

Імперське суспільство заражене найстрашнішим вірусом, який воно залишило нам у спадок, — відсутністю чесності й правди на всіх рівнях влади.

■ Олександр Константиновський.
Ілюстрації до комедії
«Ревізор». 1950 р.

Смішне виявляється в тій серйозності, з якою ставиться до своєї справи кожен із персонажів комедії. Читачеві й глядачеві збоку видно всю нікчемність їхньої діяльності.

Хоч він і не розуміє, чого це з ним усі такі люб'язні, Хлестаков починає скаржитися на життя. Хлестаков звик жити не замислюючись, та він завважує, що чиновники бояться чогось і готові виконувати будь-які його прохання. І він з радістю на це погоджується.

Проблема хабарництва обігрується в комедії із властивим Гоголю гумором. Мовчазна змова загального хабарництва давно охопила Російську імперію. Усі настільки звикли до цього, що на прохання Хлестакова про гроші чиновники відгукуються з радісним полегшенням — і цей бере, отже, усе обійдеться!

Це знамення часу сприймалося читацькою та глядацькою аудиторією і сприймається досі як близьке й зрозуміле, адже Росія (а з нею разом інші постімперські країни) дотепер не вийшла з гоголівського сну «ревізорівщини».

У Хлестакова, якого прийняли за ревізора, з'являється так багато прохачів, що всіх прийняти неможливо. Люди рвуться навіть у вікно, вони скаржаться на чиновників, просять про захист і допомогу. Адже в гоголівській комедії немає жодного чиновника, який не краде, а сумлінно виконує свої обов'язки. Відсутність моралі стала атрибутом будь-якої, навіть найменшої, влади та роз'їла суспільство зсередини.

Переконавшись у цілковитій неосвіченості та обмеженості повітових чиновників, Хлестаков дає повну волю своїй фантазії. Він оголошує себе письменником, бреше про високі чини та статки. А йому всі вірять, не замислюючись, бо обман взаємовигідний героям комедії.

Комедія починалася з читання листа зі звісткою про приїзд ревізора. Закінчується ж вона читанням листа Хлестакова, у якому розкривається обман. Розв'язка веселої історії для чиновників трагічна: приїхав справжній ревізор.

Але чи залишає Гоголь надію на те, що тепер усе буде по-іншому? Ні. Чиновники побіжать так само підкуповувати того, хто справді перевіряє. Моральний занепад досягнув тої межі, коли зміна осіб навряд чи змінить ситуацію. А якщо не вдасться підкупити, то на місце цих чиновників придуть інші, але такі самі. Адже влада та відсутність контролю, особливо внутрішнього, розбещує людей.

Гоголь сміється як над усім провінційним містечком, так і над його окремими мешканцями, над їхніми соціальними вадами. Беззаконня, казнокрадство, хабарництво, корисливі мотиви, замість турботи про суспільне благо,— все це показано в «Ревізорі» у вигляді тих загально-визнаних форм життя, поза якими чиновники не уявляють собі свого існування.

Викриваючи погане, Гоголь вірив у торжество справедливості, яка переможе, як тільки люди усвідомлять згубність «поганого». А для того, щоб усвідомили, Гоголь висміює все ганебне, нікчемне.

«Ревізор» — п'єса новаторська. Гоголь уперше створив соціальну комедію без любовної лінії. Залицання Хлестакова до Анни Андріївни та Марії Антонівни — швидше пародія на високі почуття. У комедії немає також жодного позитивного персонажа. Коли письменникові дорікали цим, він відповідав, що головний позитивний герой «Ревізора» — сміх.

Перший переклад «Ревізора» українською в 1875 році належить відомому українському письменнику, драматургу, театральному акторові М. Кропивницькому. Перекладав п'єсу для свого театру й М. Садовський. Також «Ревізора» перекладали В. Сімович, О. Коваленко, Остап Вишня, А. Хуторян, В. Шкляр.

Те, що відбувається в п'єсі, виявляє в людях їхнє істинне потворне й смішне єство, викликає сміх над ними, над їхнім життям, яке було життям усієї країни. «Над чим смієтесь? Над собою смієтесь!» — ці фінальні слова Городничого звернені не тільки до охоплених сміхом глядачів.

■ Сцена з вистави «Ревізор», м. Полтава

Сценічне та екранне життя «Ревізора»

25 травня 1836 року п'єсу було вперше поставлено в Москві в Малому театрі. До 1870 року комедія йшла лише в першій редакції, потім — у другій.

У 1908 р. «Ревізора» вперше було поставлено в Московському художньому театрі (режисери Станіславський і Немирович-Данченко).

Йшов «Ревізор» і за кордоном, у театрах Парижа, Берліна, Праги, Белграда, Відня, Брюсселя, Дрездена, Лондона, Варшави.

У Києві вистава «Ревізор» в останні роки йшла в театрах ім. Івана Франка та ім. Лесі Українки.

З успіхом іде безсмертна комедія Гоголя на сцені театрів багатьох міст України.

Фільми за комедією Гоголя з однойменною назвою зняті за радянської культурної спадщини в 1952 (режисер В. Петров), 1982 (режисер В. Плучек) і 1996 (режисер С. Газаров, Росія) роках.

Режисер Леонід Гайдай зняв у 1977 році екранізацію комедії Гоголя під назвою «Інкогніто з Петербурга».

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, яка основна тема комедії «Ревізор». Чи виконав письменник поставлене перед собою завдання: *«зібрати в одну купу все дурне в Росії... і за одним разом посміятися над усім»*?
2. Схарактеризуйте персонажів комедії. Чи є в «Ревізорі» позитивні герої?
3. Простежте, чи усвідомлюють чиновники, що вони порушують закон. З чого це видно?
4. Розкажіть, хто такий Хлестаков. Чи діяв він за завчасно обдуманим планом? Чому, на вашу думку, слово *«хлестаковщина»* стало загальним і що воно характеризує?
5. Розгляньте, якими засобами чиновники намагаються «нейтралізувати» ревізора. Чи вдається їм це?
6. Поясніть, чи здається вам правдивою розв'язка «Ревізора».
7. Обґрунтуйте, у чому смисл фінальної сцени комедії.
8. Проаналізуйте, які засоби комічного використовує письменник.
9. Перелічіть риси новаторства в комедії Гоголя «Ревізор».

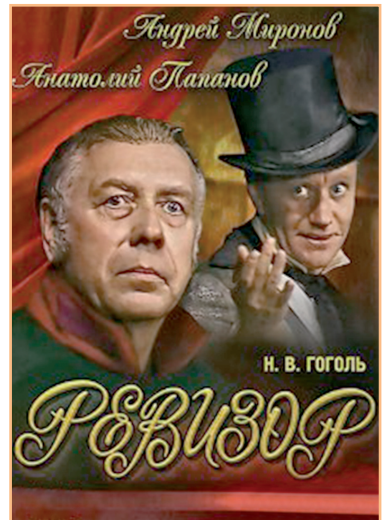
Діалог культур

За мотивами творів Миколи Гоголя створено 25 опер і 4 балети. Серед них відомі оперні спектаклі «Сорочинський ярмарок» М. Мусоргського, «Черевички» П. Чайковського, «Майська ніч», «Ніч перед Різдвом» М. Римського-Корсакова, «Ніс» Д. Шостаковича, «Тарас Бульба» М. Лисенка, а також балет Є. Станковича «Ніч перед Різдвом».

В Україні проводиться щорічний мультидисциплінарний фестиваль сучасного мистецтва ГОГОЛЬFEST, названий на честь письменника.

Прізвище письменника відбилосся в назві музичної групи Gogol Bordello, лідер якої, Євген Гудзь, є вихідцем з України.

Зображення Гоголя та героїв його творів можна зустріти на поштових марках і монетах.

■ Афіша фільму «Ревізор». 1982 р. (російськомовний контент)

Гоголь і кіно

Твори Миколи Гоголя екранізували десятки разів. Зокрема, це «Ніч перед Різдвом» (фільм, 1913 р.), «Тарас Бульба» (фільм, 1936 р.), «Ніч перед Різдвом» (мультфільм, 1951 р.), «Травнева ніч, або Утоплена» (фільм, 1952 р.), «Вечори на хуторі біля Диканьки» (фільм, 1961 р.), «Вій» (фільм, 1967 р.), «Пропала грамота» (фільм, 1972 р.),

■ Кадр із фільму «Мертві душі», 1984 р.

«Вечори на хуторі біля Диканьки» (фільм, 1983 р.), «Мертві душі» (фільм, 1984 р.), «Вечори на хуторі біля Диканьки» (мюзикл, 2001 р.), «Сорочинський ярмарок» (мюзикл, 2004 р.) та багато інших.

2003 року був екранізований балет у постановці Ігоря Моїсєєва «Ніч на Лисій горі» за мотивами творів Миколи Гоголя.

Першою грою за повістю Гоголя стала «Вій: Історія, розказана заново» (2004).

2009 року в Україні режисери Петро Пінчук та Євген Березяк створили фільм «Дума про Тараса Бульбу». У той же час у Москві режисер Володимир Бортко поставив фільм «Тарас Бульба» з очевидним пропагандистським відтінком.

Мотиви гоголівських творів та їхні персонажі використані у фільмі режисера Костянтина Худякова «Марево», завершеному у 2010 році.

Україна і світ

Існує багато перекладів творів Миколи Гоголя з російської на українську мову. Зокрема, славнозвісного «Тараса Бульбу» вперше переклав П. Головацький (Львів, 1850 р.). Існує також переклад Миколи Садовського (Тобілевича), виданий в 1918 році в часи УНР. Цей переклад творчо підредагував І. Малкович і випустив у «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» у 2005 р. У 1952 р. був виданий переклад А. Хуторяна. А в 2005 році у видавництві «Кальварія» побачив світ переклад канонічного видання

Компанія Step Creative Group випустила два квести: «Вечори на хуторі біля Диканьки» (2005) і «Вечір напередодні Івана Купала» (2006).

повісті Гоголя 1835 року, який здійснив популярний український письменник В. Шкляр.

Перший переклад першого тому поеми «Мертві душі» здійснив 1882 року Іван Франко. У 1934 році його переклав Григорій Косинка (під редакцією В. Підмогильного), у 1935 році з'явився переклад за редакцією А. Хуторяна, Ф. Гавриша, М. Щербака (два томи поеми). У 1952 році вийшов переклад за редакцією І. Сенченка (два томи поеми).

«Пропалу грамоту» переклала Леся Українка.

Перекладав Миколу Гоголя видатний поет і перекладач Максим Рильський — «Ніч проти Різдва», «Вій».

Ряд повістей зі збірки «Вечори на хуторі біля Диканьки» перекладені з російської на українську в 30-ті роки ХХ ст. — у роки репресій проти української культури, тому імена перекладачів не відомі. Ці переклади вийшли в серії «Шкільна хрестоматія» у 2008 році.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ГЕЙМЕРІВ

Об'єднайтеся в групи за інтересами й підготуйте літературну вікторину на одну з тем:

- Вплив Миколи Гоголя на українську та російську літератури.
- Микола Гоголь — загадкова постать. 🎮

ЗАВАНТАЖ ІНФОРМАЦІЮ

Реалізм (лат. *realis* — речовий, дійсний) — напрям у мистецтві й літературі, мета якого — аналітично осмислювати життя та повно, достовірно і всебічно зображувати його, зосереджуючи увагу на типовому. Письменники-реалісти закликали митців не ідеалізувати людину і світ, не фантазувати і не прикрашати їх, а показувати такими, якими вони є.

Оноре де Бальзак — видатний французький письменник-реаліст, автор епопеї «Людська комедія». У своїй повісті «Гобсек» Бальзак дослідив згубну владу золота над людською душею.

Микола Гоголь — російський і український письменник українського походження, з іменем якого пов'язують розквіт російської реалістичної прози. Автор повісті «Шинель» про «маленьку людину», петербурзького дрібного чиновника Башмачкіна, сатиричної комедії «Ревізор» про звичаї та мораль провінційного чиновництва. 📱

Ключові слова:

реалізм, типовість, соціально-психологічна проза, натуралізм.

ВАШІ ПІДСУМКИ

1. **Оноре де Бальзак — автор «Людської комедії»?**
  - а) так
  - б) ні
2. **Герой повісті «Шинель» Гоголя — «маленька людина»?**
  - а) так
  - б) ні
3. **Оноре де Бальзак — автор повісті «Гобсек»?**
  - а) так
  - б) ні
4. **Виберіть одну правильну відповідь.**

Події повісті Гоголя «Шинель» відбуваються:

  - а) у провінційному місті
  - б) у Москві
  - в) у Петербурзі
5. **Виберіть одну правильну відповідь.**

Оноре де Бальзак одружився:

  - а) у Франції
  - б) в Італії
  - в) в Україні
6. **Виберіть одну правильну відповідь.**

«Ревізор» Миколи Гоголя — це:

  - а) трагікомедія
  - б) комедія
  - в) драма
7. **Установіть відповідність між письменниками й жанрами.**

1) Пушкін	а) роман у віршах
2) Гоголь	б) епопея
3) Бальзак	в) поема в прозі
8. **Установіть відповідність між творами та дійовими особами.**

1) «Гобсек»	а) Хлестаков
2) «Шинель»	б) Дервіль
3) «Ревізор»	в) Башмачкін
9. **Установіть відповідність між авторами та творами.**

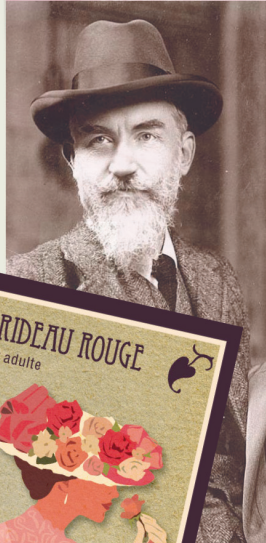
1) Джордж Байрон	а) «Гобсек»
2) Микола Гоголь	б) «Ревізор»
3) Оноре де Бальзак	в) поема «Мазепа»

10. Чи справедливим є твердження, що вся російська література вийшла з «Шинелі» Гоголя? Відповідь аргументуйте.

11. Андре Моруа у своєму романі про Оноре де Бальзака назвав великого письменника-реаліста Прометеєм. Як ви вважаєте чому?

12. У чому секрет популярності комедії Гоголя «Ревізор»?

Розділ 5

Драматургія кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Історія **драматичного мистецтва** — це історія бунту та реакції, де нові художні форми кидають виклик старим, а старі стають основою для нових.

На межі століть відбулася справжня революція в театрі й системі драматичних жанрів. Великі ідейні завдання та невтомні художні шукання нової драматургії повернули сценічному мистецтву кінця ХІХ — початку ХХ ст. впливовість і популярність у широкої публіки.

Опрацювавши розділ підручника «**Драматургія кінця ХІХ — початку ХХ ст.**», ви:

- **ознайомитеся** з новими тенденціями в драматургії межі ХІХ–ХХ століть;
- **складете уявлення** про докорінну перебудову одного з найдавніших родів літератури;
- **з’ясуєте**, чим «нова драма» відрізняється від «старої»;
- **відкриєте** для себе творчість драматургів-новаторів світового значення;
- **зрозумієте**, як «нова драма» вплинула на подальший розвиток драматургії.

«Нова драма» і її вплив на розвиток драматургії

У багатьох країнах «сімейна драма» або «мелодрама» відкрила просту формулу успіху, яка, до речі, чудово спрацьовує й сьогодні, особливо на телебаченні.

XIX століття почалося з пишного розквіту романтичної драми, творів про сильні почуття й однозначні моральні засади.

Головні герої **мелодрами**, переслідувані злом у формі соціальної несправедливості, багатства чи влади, витримують усі знущання, моральну спокусу, і цього достатньо, щоб примусити глядачів хвилюватися. Проте останні погоджувалися (і погоджуються) співпереживати з героями, знаючи, що зрештою втрутитися провидіння і добродієність переможе. Так звана «добре скроєна драма» заволоділа європейською сценою майже на все XIX століття.

Але як ви вже знаєте, XIX століття — це століття реалізму. Наприкінці століття реалісти прийшли і в мистецтво драми. З'явилися нові герої, які протистоять не одне одному, а ворожій дійсності. Драма набула рис соціальних, філософських, психологічних. Театральне мистецтво збагатилося такою оригінальною художньою формою, як **«нова драма»**.

Розглянемо головні особливості **«нової драми»**, які відрізняють її від «старої драми» або драматичних творів попередніх епох — античної драми, шекспірівського театру, класицистичних творів, «добре скроєної драми».

«Стара» драма	«Нова» драма
У старому театрі йшлося про окрему трагедію в житті певної людини	У новому театрі йдеться про загальну трагедію особистості та людства
Актори наслідували реальне життя, достовірно зображали дійсність	Актори відтворюють загальну атмосферу, прагнучи показати внутрішні суперечності особистості, її духовні шукання
Головним рушієм сюжету була зовнішня інтрига, вчинки дійових осіб	Рушієм сюжету стали психологічні колізії, зіткнення ідей, моральних поглядів і позицій дійових осіб
Твори мали конкретний зміст, точне відображення певних подій	Для творів характерні умовність та узагальнювальний смисл, своєрідна метафора життя особистості (особливо внутрішнього) та світу
Глядач спостерігав за дією та співпереживав з дійовими особами	Глядач переживає й мислить разом з дійовими особами
Герої поділялися на позитивних і негативних, головних і другорядних	Усі персонажі однаково важливі, позбавлені однозначних характеристик, кожен по-своєму потрібний для розуміння ідеї твору
Властиві пафос дії, активна боротьба	Властиві пафос роздумів, дискусії, пошуку істини
Відзначалася традиційністю жанрів, художніх явищ	Відзначалася розмаїттям художніх явищ, особистісним баченням драматургів

Розпочав перехід від «старої» до «нової» драми норвезький драматург **Генрік Ібсен**, творчість якого справила величезний вплив на всю подальшу драматургію.

Він започаткував *психологічну драму* та *філософську «драму ідей»*, у яких значно підсилюється роль дискусії, підтексту, настроїв, психологічного аналізу художніх символів.

Послідовник і учень Ібсена англійський драматург **Бернард Шоу** дав цій особливості творчого методу назву *«ібсенізм»* у своїй праці «Квінтесенція ібсенізму» (1891).

Творчість **Бернарда Шоу** стала новим кроком у розвитку «нової драми». Його називають творцем «інтелектуального театру» ХХ століття. Шоу вважав, що головне у драматичному творі — це боротьба ідей. Шоу широко використовував у своїй драматичній творчості *парадокс* — думку, яка суперечить усталеним поглядам, виявляючи за його допомогою справжню сутність загальноприйнятих норм і законів. Характерною ознакою п'єс Бернарда Шоу є поєднання *парадокса* з *дискусією*.

«Ібсенізм» — це особливість художнього методу, що полягає у розкритті трагізму життя через психологічні колізії, поєднання зовнішньої та внутрішньої дії, в інтелектуально-аналітичному підході до подій та образів, філософському осягненні дійсності, широкому використанні символіки і підтексту.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Моріса Метерлінка (1862–1949) ще за життя називали «бельгійським Шекспіром». Він став теоретиком і практиком нового театру. На перший план у драмах Метерлінка виходять символи, підтекст, настрої, ідеї.

«Синій птах» — найзнаменитіша філософська п'єса-казка Метерлінка. Це алегоричний і символічний твір про сенс буття і всемогутність людини. Дійові особи у п'єсі одягнені в костюми персонажів народних казок. Подорожуючи в пошуках синього птаха, хлопчик Тіль-Тіль і дівчинка Мітіль потрапляють до чарівних країн. Дерева, тварини, речі тут наділені рисами людської вдачі. У п'єсі присутній також властивий казці колорит: радісний настрій, веселий, добрий гумор, оптимізм. Синій птах — це символ щастя, багатолікий, багатозначний, відкритий для численних тлумачень.

■ Моріс Метерлінк

Україна і світ

Інтелектуальна і психологічна драма, у якій увага з побутових проблем переноситься на духовні шукання героїв, стає центральною у драматургічній творчості **Лесі Українки**.

Пошуки європейських драматургів вплинули на творчість **Володимира Винниченка**, який намагався осмислити сучасні проблеми засобами психологічної драми.

Після того, як п'єса-феєрія Моріса Метерлінка побачила світло рампи, слова **«пошуки Синього птаха»** стали всім зрозумілими — це пошуки щастя, істини й добра.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Дайте визначення драми.
2. Розкажіть, що таке «добре скроєна драма» й обґрунтуйте причини її виникнення.
3. Розкрийте поняття «нова драма». Схарактеризуйте основні відмінності між «старою» і «новою» драмою.
4. Поясніть, якими засобами представники нової драматургії намагалися оновити художню мову.
5. Назвіть найвидатніших новаторів-драматургів, коротко схарактеризуйте їхні творчі досягнення.

5.2 Генрік Ібсен (1828–1906)

В історії західноєвропейської «нової драми» **Генріку Ібсену (1828–1906)** належить роль новатора та першопрохідця. Ібсен першим із європейських драматургів звернувся до відкритого обговорення на сторінках своїх п'єс найсучасніших проблем доби.

Драми Генріка Ібсена викликали в сучасників неоднозначні оцінки, навіть скандали, навколо них протягом тривалого часу точилися дискусії. У його творчій спадщині багато п'єс, написаних «на злобу дня». Не все в них зрозуміле сучасному глядачеві, багато проблем із життя тодішньої Норвегії, які бурхливо обговорювалися в епоху Ібсена, втратили свою актуальність. Проте творчість Ібсена залишається живою і в наш час. Тому що головне у його творах — нагадування про моральну відповідальність людини за той вибір, який ми робимо у своєму житті. У давньому театрі єдино значущою постаттю був актор, він сам вибудовував свою роль, сам вирішував, як йому грати. Завдання режисера зводилося до вказівок нейтрального характеру. Новий театр підніс функцію режисера на небувалу висоту, зробив його кимось на зразок диригента оркестру, без якого музика не звучатиме, ансамбль не створиться, а актори не зможуть якнайповніше втілити задум автора. Ми живемо в епоху великих режисерів, роль яких є визначальною і в театрі, і в кіно.

■ Генрік Ібсен

5.2.1 Життєвий і творчий шлях Генріка Ібсена

Генрік Ібсен народився 20 березня 1828 року в невеликому норвезькому місті Шиєні. Родина Кнута та Марії Корнелії Ібсенів належала до місцевої аристократії. У ранньому дитинстві Генріка будинок його батьків був одним із центрів суспільно-світського життя містечка. Але у 1836 році, коли на ринку торгівлі лісом сталася криза, батько Ібсена збанкрутував. Різко змінився не тільки майновий стан сім'ї, а й ставлення до неї оточуючих. Хлопчику було тільки вісім років, та він гостро відчув цю

зміну, як на свої роки став занадто серйозним, часто усамітнювався з книжками, олівцем і пензлем. Його здібності до малювання та літератури вражали вчителів, однак про подальше навчання годі було й думати.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Глибокий інтерес до живопису й скульптури зберіг драматург на все життя, і єдиним майном, яке його цікавило, були картини. В Італії він зібрав прекрасну, хоча й маленьку, колекцію картин епохи Відродження.

У п'ятнадцять років після конфірмації (церковного обряду повноліття) Генріку довелося покинути родину, щоб навчитися самому добувати свій хліб і пробити собі дорогу в життя. Наступні п'ять років він жив у ще меншому, ніж Шиен, місті Грімстаді, де спочатку був учнем аптекаря, а потім його помічником. Оскільки платня у нього була невелика, а батьки не допомагали, майбутній письменник дуже бідував. Він не мав ні окремої кімнати, ні зимового одягу, ні пристойного взуття.

Становище Ібсена поліпшилося лише з появою нового власника аптеки, який підвищив юнакові платню й надав окрему кімнату. Генрік нарешті одержав змогу читати, займатися самоосвітою, писати вірші. Його епіграми й карикатури, які він малював на місцевих чиновників, не могли, звичайно, залишитися непоміченими в такому маленькому містечку й привернули до нього неохвальну увагу впливових людей. Ібсен став помітною постаттю в колі провідної молоді Грімстада, у нього з'явилися друзі й прихильники.

У 1848 році революційні події у Франції сколихнули всю Європу. Генрік Ібсен з юнацьким запалом став на бік тих, хто боровся за свободу. Він мріяв про майбутню незалежність своєї батьківщини. Ці настрої відобразились у його віршах і сонетах, написаних у цей час і об'єднаних під спільною назвою «Прокиньтесь, скандинави!».

Особливо важливим є те, що Ібсен зумів побачити в житті сучасників загальнолюдське, близьке й зрозуміле іншим народам і разом з тим залишитись глибоко національним письменником, сином своєї країни та свого часу.

■ Шиенська церква

Коли народився Генрік Ібсен, Норвегія не була незалежною: спочатку країна підпорядковувалася Данії, згодом — Швеції. І лише в 1905 році боротьба Норвегії за незалежність завершилася перемогою.

■ Будинок-музей Ібсена в Грімстаді

Трагедія «Катіліна» пройшла непоміченою критиками і театрами. Більшу частину її накладу, гроші на який дав Генрікові друг і палкий шанувальник його таланту, продали якомусь крамареві на обгортковий папір.

■ Столиця Норвегії Осло (Християнія)

Населення країни говорило на багатьох діалектах. Офіційною мовою була данська (близька до норвезької). Данці вважали норвезьку мовою неосвічених людей. Тому перед норвезькою інтелігенцією стояло завдання створити єдину національну мову.

■ Музей Ібсена в Осло

Тоді ж Ібсен написав і свою першу бунтарсько-романтичну трагедію «Катіліна», сюжет якої взяв із римської історії: боротьба заколотника Катіліни з сенатом. Проблематикою, ідеями, пафосом перетворення людини й суспільства ця історична драма була звернена до сучасної юному автору дійсності. Тут уперше з'явилася головна для п'єс Ібсена тема — бунт сильної самотньої особистості.

Ібсен, тепер уже письменник-початківець, вирішив переїхати до Християнії (колишня назва норвезької столиці Осло), щоб вступити на медичний факультет.

Спочатку Генрік відвідував приватні курси з підготовки до вступу — так звану «фабрику студентів». Відсутність потрібних коштів і неуспіх на іспитах закрили перед ним дорогу до університету. Проте Ібсен залишився у столиці. Ведучи життя вільного літератора, він писав вірші, співпрацював із періодичними виданнями, брав участь у робітничому русі, студентських демонстраціях, долучився до видання сатиричного журналу.

Перша п'єса Генріка Ібсена, яка побачила світло рампи, — це драматична поема на одну дію з життя вікінгів «Богатирський курган», яку він почав одночасно з «Катіліною» під назвою «Нормани», а закінчив у 1850 році. У цьому ж році відбулася прем'єра «Богатирського кургану» в Християнійському театрі.

Хоча літературна діяльність не принесла Ібсену матеріальних статків, проте зробила його ім'я досить відомим, особливо після успіху «Богатирського кургану». Тому коли знаменитий норвезький скрипаль і гарячий патріот Оле Буль організував у Бергені, багатому торговому місті, національний норвезький театр, він запросив молодого драматурга й поета Ібсена, який писав норвезькою мовою, на посаду штатного драматурга.

У другій половині XIX століття було створено так званий **риксмол** — літературну мову, що поєднувала елементи норвезької та данської. Інша група письменників боролася за **лансмол**, тобто норвезьку розмовну мову. Врешті офіційною мовою незалежної Норвегії став саме лансмол, або новонорвезька мова.

П'ять років Ібсен прожив у Бергені. Він фактично очолив Національний норвезький театр, був одночасно драматургом, режисером і художнім керівником. Кожен рік він писав для театру нову п'єсу. Перша з них, поставлена 2 листопада 1853 року, називалася «Ніч на Івана Купала». Творчість Ібсена розвивалася в цей час у руслі національної романтики. Він звертається до норвезького фольклору, його приваблюють могутні характери, сильні пристрасті, фантастичні колізії.

Для становлення Ібсена-драматурга бергенський період надзвичайно важливий. Тут він досконало вивчив театр «зсередини» й оволодів секретами професійної майстерності.

У 1857 році Ібсену запропонували очолити Норвезький театр у Християнії. На посаді художнього керівника цього театру йому довелося витримати серйозну боротьбу за проникнення національної тематики на столичну сцену на противагу винятково данському впливові, який панував там, як і в усьому норвезькому культурному житті.

У 1858 році Ібсен одружився із Сюзанною Туресен, дочкою бергенського священника, яка відповідала його ідеалу дружини і друга, стала йому вірною супутницею на все життя.

Працюючи в Християнійському театрі, драматург створив цикл п'єс з історичного минулого своєї країни. Найбільш відомі з них — побудована на матеріалі давніх саг драма «Воїни у Хельгеланді» (1857) і народно-історична драма «Боротьба за престол» (1863). Цей період його творчості можна назвати національно-романтичним.

■ Сюзанна Ібсен

■ Пам'ятник Генріку Ібсену біля Національного театру в Осло

☞ ВИСОКА ПОЛИЧКА

Для норвезького народу національна романтика була однією з форм боротьби за незалежність. Найбільше значення для національної романтики мав той соціальний прошарок, який був носієм національної самобутності Норвегії і основою її політичного відродження — селянство. Воно зберегло свій основний життєвий уклад і свої діалекти, у той час як міське населення Норвегії повністю сприйняло данську культуру і данську мову. Ця ситуація нагадує ситуацію в Україні за часів Російської імперії. ☞

Генрік Ібсен майже на тридцять років залишив Норвегію. Він жив у Італії, в Німеччині, подорожував Європою. Але й за кордоном Ібсен залишився вірним національній норвезькій тематиці і ніколи не поривав зв'язків з батьківщиною. Він листувався з друзями, стежив за всіма суспільними й культурними подіями в Норвегії.

■ Нільс Бергслен.
Ілюстрація до «Пер Гюнта»

Ім'я Бранда (у перекладі означає «вогонь») так само пов'язане з іменем Ібсена, як ім'я Фауста з іменем Гете. Цей твір відразу завоював прихильність видавців, критики і читачів. Крім нових і сміливих ідей та думок, у драмі-поемі читачі вперше зустріли реальне зображення норвезької природи й побуту, холодного, похмурого гірського ландшафту і суворих людей.

■ Генрік Ібсен. Приблизно 1875 р.

Ібсен так визначив своє творче завдання — зробити драму серйозною, примусити глядача мислити разом з автором і героями, перетворити його на «співавтора». Він вважав, що у драмі не повинні боротися ідеї, бо цього не буває в дійсності, треба показувати зіткнення людей, життєві конфлікти, у яких приховані ідеї, що борються.

У 1862 році Ібсен написав п'єсу із сучасного життя «Комедія кохання», яку не прийняла публіка. Протести і нападки в пресі, матеріальна скрута, остаточне розчарування в політиці, обурення, викликане дансько-пруською війною, в якій він цілком справедливо побачив загрозу незалежності всього півострова, підштовхнули письменника до думки виїхати за кордон. Йому вдалося за допомогою друзів отримати стипендію на поїздку до Італії, й у квітні 1864 року Ібсен виїхав із сім'єю до Рима.

В Італії Ібсен пише свої визначні філософсько-символічні драми, які принесли йому світову славу: «Бранд» (1865) і «Пер Гюнт» (1867). Основна проблема цих оригінальних драм (це своєрідні драматизовані поеми) — доля людської особистості в сучасному суспільстві. Центральні постаті цих п'єс діаметрально протилежні. Герой першої, священник Бранд, людина надзвичайної цілісності й сили. Герой другої, селянський хлопець Пер Гюнт, — втілення душевної слабкості людини. Головна проблема «Пер Гюнта» — проблема розриву людини з моральними цінностями й високої ціни, яку доводиться за це платити, підняла драму на загальнолюдський рівень.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Пісня Сольвейг і сюїта з музики норвезького композитора Едварда Гріга за мотивами п'єси-казки — перлини світової музичної культури. Саме завдяки музиці Гріга «Пер Гюнт» сприймається у всьому світі як втілення норвезької романтики. 📖

Драматичні поеми «Бранд» і «Пер Гюнт» завершують перший період творчості Ібсена й передують другому — реалістичному. У біль-

шості п'єс другого періоду автор звертається до сучасності, до нього належать вісім драм.

Реалістичні п'єси другого періоду — «Союз молоді», «Кесар і галілеянин», «Підпори суспільства», «Ляльковий дім», «Примари» і «Ворог народу».

Колись юнак Ібсен гаряче вітав революцію 1848 року і став письменником під її впливом. Але його зріла творчість припала на час, коли революційність буржуазної демократії вже вмирала. Глибоке розчарування пронизує реалістичні драми Ібсена.

Генрік Ібсен посідав важливе місце у свідомості норвезького художника-експресіоніста **Едварда Мунка**. У травні 1906 року, після смерті письменника, він намалював трагічну сцену, пов'язану з Освальдом із драми Ібсена «Примари».

- Едвард Мунк. Портрет самого себе з пляшкою. 1906 р.

Драма **«Ляльковий дім»** користується успіхом до наших днів. Це п'єса про духовний бунт жінки проти брехливої моралі.

Третій період творчості Ібсена (1884–1900) — це теж вісім п'єс: «Дика качка», «Росмерсгольм», «Жінка з моря», «Гедда Габлер», «Будівничий Сольнес», «Малий Ейольф», «Йон Габріель Боркман» і «Коли ми, мертві, прокидаємося». У своїх останніх творах Ібсен досліджує глибини людської психіки, тяжіє до філософського узагальнення.

У 1891 році драматург повернувся до Норвегії. Співвітчизники зустріли його із захопленням. У 1898 році вся країна урочисто відсвяткувала сімдесятиліття свого всесвітньо відомого письменника.

Ібсен дочекався щасливого дня, коли його рідна Норвегія у 1905 році отримала державну незалежність. Генріка Ібсена не стало 23 травня 1906 року.

З 1986 року, від 80-ліття з дня смерті Ібсена, у Норвегії щорічно вручається Ібсенівська премія за кращий драматичний твір.

«Будівничий Сольнес» — перша після тривалої перерви п'єса, написана Ібсеном на батьківщині.

■ Могила Ібсена в Осло

5.2.2 Художній світ Генріка Ібсена

У рідному місті Ібсена Шієні діє Театр Ібсена. Син Генріка Ібсена Сігурд був відомим норвезьким політичним діячем і прогресивним журналістом, а онук Танкред став кінорежисером.

Незважаючи на помітне стилістичне розмаїття, всім п'єсам Генріка Ібсена властива єдність поетики, тобто сукупність прийомів, за допомогою яких письменник створює свій художній світ.

Генрік Ібсен став зачинателем «нової драми». Він розробив її художню форму, наповнив її соціальною, філософською і моральною проблематикою, розвинув мистецтво діалогу, ввів до нього живе розмовне мовлення. У сценічних картинах повсякденності драматург широко використовував символіку.

Ознаки поетики «нової драми»:

- прозові твори, дія яких, як правило, відбувається в одній кімнаті й концентрується довкола кількох персонажів;
- кілька переплетених сюжетних ліній;
- ідеться про людську душу, про трагічну боротьбу індивідуальності за власний унікальний духовний світ;
- немає чіткої межі між трагедією та комедією;
- своєрідна композиція: починається показом ілюзії щастя, оманлива видимість якого розкривається внаслідок зіткнення характерів героїв або через непередбачувані сюжетні колізії;
- незавершена кінцівка, відкритість фіналу.

Традиції ібсенівської драматургії відчутні у світовій літературі XX століття. Починаючи з 30-х років все більшу роль відіграє ібсенівський **принцип аналітичної побудови п'єси**. Розкриття передісторії, зловісних таємниць минулого, без яких неможливо зрозуміти сучасне, стає одним з улюблених прийомів як театральної, так і кінодраматургії (особливо у творах, де зображено судове розслідування).

Україна і світ

Творчість норвезького поета й драматурга була добре відома в Україні ще за його життя. У 1891 році вийшла стаття Івана Франка «Ворог народу» Г. Ібсена», а в 1898-му — стаття до дня народження драматурга, в якій підкреслено світове значення його творчості. За мотивами вірша Ібсена «Сила спогаду» Іван Франко створив шедевр української філософської лірики «Школа поета (за Ібсеном)», а одна з повістей Франка має ібсенівську назву «Основи суспільства» (1894).

Нора з драми «Ляльковий дім» була однією з улюблених ролей славетної української актриси Марії Заньковецької.

До творчості Ібсена зверталася й Леся Українка, зокрема в статті «Європейська соціальна драма в кінці XIX ст.».

Статті Лесі Українки «Нові перспективи й старі тіні (Нова жінка західноєвропейської белетристики)» та Наталі Кобринської «Про «Нору» Ібсена» означили **початок феміністичного дискурсу** в українській літературній критиці.

Борис Грінченко, щоб дати світовий репертуар національному театрові, разом із дружиною Марією Загірньою та дочкою Настею перекладав твори норвезького драматурга.

У 1907 році, за рік по смерті Ібсена, його твори з'являються на українській сцені: у Руському народному театрі у Львові, Молодому театрі Леся Курбаса (п'єса «Ворог народу» йшла під назвою «Доктор Штокман»), Державному українському драматичному театрі ім. І. Франка («Велетні півночі»), Українському драматичному театрі ім. М. Заньковецької («Примари») та ін.

Окремі драматичні твори Ібсена переклали А. Крушельницький («Коли ми, мертві, воскресемо»), М. Загірня («Ворог народу», «Примари», «Нора» та ін.), Н. Грінченко («Гедда Габлер», «Жінка з моря» та ін.), М. Голубець («Пер Понт»), а також М. Грушевська, Ю. Кміт, Ю. Зорянчук, В. Гладка, К. Корякіна, І. Стешенко та інші.

Деякі вірші Ібсена переклали І. Франко, О. Жихаренко, О. Бургардт, Д. Павличко, Н. Іваничук та інші.

П'єсу «Ляльковий дім» переклав О. Новицький.

Діалог літератур

В українській літературі початку XX століття знаходимо відгук багатьох творів славетного норвежця.

В основі поеми Івана Франка «Мойсей» лежить біблійна легенда, проте у трактуванні теми пророка та юрби вчуваються впливи Генріка Ібсена, творчість якого Франко добре знав і високо цінував.

Тематично перегукується з п'єсою «Бранд» драматичний етюд Олександра Олесья «По дорозі в Казку».

Замість брандового девізу «Все або нічого» герой драми Володимира Винниченка «Щаблі життя» обрав подібний: «Чесність із собою». Назву «Чесність із собою» має й один з романів письменника.

Жанр філософської казки, що далеко відходить від першоджерела, розробила в українській літературі Леся Українка. Драматична поема

■ Марія Заньковецька — Нора

«Пер Гюнт» і драма-феєрія «Лісова пісня» об'єднані спільною темою — темою зради самому собі. Образ Мавки символізує вірне кохання, як і образ Ібсенової Сольвейг. В обох п'єсах діє багато міфологічних персонажів, обидві покладено на музику.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, як відбувалося становлення Ібсена як особистості. Які чинники вплинули на формування його характеру?
2. Простежте, як відбувалося становлення Ібсена-драматурга.
3. Проаналізуйте, за які художні відкриття Ібсена вважають новатором у мистецтві драми.
4. Поміркуйте, чому творчість Ібсена привертала велику увагу українських митців. Яким чином і чому творчість Ібсена вплинула на формування мистецьких поглядів Івана Франка, Лесі Українки, Олександра Олеся, Володимира Винниченка?
5. Розгляньте ілюстрації Миколи Реріха до драматичної поеми Ібсена. Чи вдалося художнику передати казкову атмосферу «Пера Гюнта»?
6. Поясніть, як оцінювали сучасники творчість Генріка Ібсена. Які твори принесли йому світове визнання?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у дві групи, прочитайте одну з п'єс Ібсена («Бранд» або «Пер Гюнт») і підготуйте виступ на тему «У чому сенс людського життя?». Оцініть роботу кожної групи.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Підготуйте повідомлення з презентацією на тему «Генрік Ібсен у творчості норвезького художника Едварда Мунка».
2. Прослухайте пісню Сольвейг на музику Е. Гріга. Поділіться враженнями з однокласниками / з однокласницями.

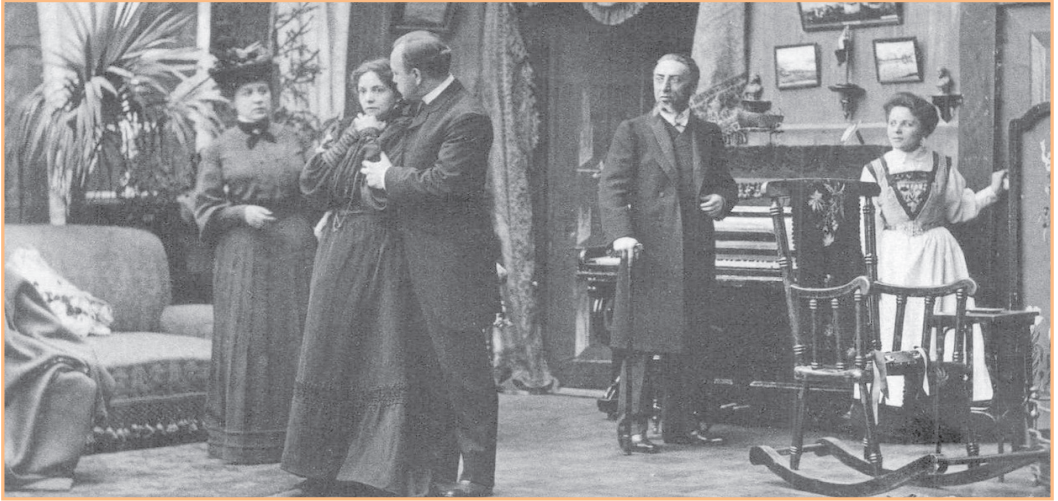
5.2.3 «Ляльковий дім»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Свою найвідомішу п'єсу «Ляльковий дім» Генрік Ібсен написав 1879 року, а в грудні цього року її було вперше поставлено на сцені Королівського театру у Копенгагені.

За драмою сім'ї Гельмерів стоїть реальна історія. Прототипом героїні Нори Гельмер називають дансько-норвезьку письменницю Лауру Кілер, особисте знайомство якої з Ібсеном почалося після того, як вона надіслала драматургові написану під впливом його поеми книжку «Доньки Бранда».

■ Сцена з вистави «Ляльковий дім» Генріка Ібсена. Драматичний театр В. Ф. Комісаржевської. 1904 р.

Сюжет драми «Ляльковий дім» розгортається впродовж трьох днів у вітальні Гельмерів. Камерність, замкненість простору контрастують з інтенсивністю розвитку сюжету. Головне у цій п'єсі — внутрішня динаміка. Перш за все це стосується характеру героїні *Нори Гельмер*, яка з «жайворонка» й «білочки» перетворюється на зовсім нову, відмінну від себе колишньої людину.

Образ *лялькового дому*, який перш за все характеризує героїню, по-різному висвічує динаміку розвитку характерів драми. Їх п'ятеро, основних персонажів — сама Нора Гельмер, її чоловік Торнвальд Гельмер, подруга Христина Лінне, Нільс Кrogстад, однокашник Гельмера й кредитор Нори, а також доктор Ранк, сусід та друг родини. Усі вони виявляють власне ставлення до світу «лялькового будинку» — світу ілюзорного благополуччя.

Символіка драми «Ляльковий дім»

У психологічній драмі Ібсена важливу роль відіграє **символіка**. Нора, героїня «Лялькового дому», з дитинства мріяла про ідеальну сім'ю, для якої вона могла б створювати затишок. Ці мрії нагадують дитячі ігри з ляльками. Такою лялькою була сама Нора, спочатку для свого батька, а потім для чоловіка. Такими ляльками

■ Бетті Хеннінгс у ролі Нори. Копенгаген. 1879 або 1880 рік

■ Текст твору «Ляльковий дім»

стали її діти, з якими тепер грається сама Нора. Її чоловік також мріяв про щасливу сім'ю, але бачив її по-іншому. Він сприймав Нору не як особистість, а як невід'ємну складову свого спокійного сімейного життя. Для нього вона була його «лялечкою», «білочкою», «пташечкою», але нічим іншим, нічим більшим. Отже, у цьому домі не живуть, а лише граються в шлюб, у добробут, у кохання, і навіть у людську гідність і честь. Тут немає нічого справжнього.

Символічною є сама назва п'єси «Ляльковий дім»: молода жінка постає проти суспільства, не бажаючи бути лялькою в ляльковому домі.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Дискусія з приводу вчинку Нори переходила зі сцени у глядацьку залу, далі — у приватні вітальні. У суспільстві виникали такі бурхливі суперечки, що подекуди хазяї, приймаючи гостей, вивішували оголошення: *«Просимо не говорити про «Ляльковий дім».*

Існує своєрідна традиція продовження «історії Нори».

У 1890 році англійський письменник В. Безант розповів про те, що сталося «після фіналу»: Гельмер спився, діти виросли, дочка заохалася в сина Кrogстада, який не хотів їхнього шлюбу, а її брат підробляє вексель, що потрапляє до рук Кrogстада. Той шантажує сімейство, вимагаючи, щоб дівчина відмовилася від шлюбу, рятуючи брата. Вона накладає на себе руки.

Американська версія Е. Ченей звелася до «втішального» епілогу. Ставши сестрою милосердя, Нора рятує Гельмера під час епідемії холери, й подружжя возз'єднується.

У XX ст. цю традицію продовжив данський драматург Е. Б. Ольсен у п'єсі «Куди пішла Нора». Нора опинилася «на дні», серед людей із нижчих верств суспільства, які її морально підтримують. Улаштувавшись на роботу на фабрику, вона впевнено дивиться в майбутнє. Гельмер марно намагається її повернути.

Сучасників Ібсена неприємно вразила нереалістична, на їхню думку, фбула п'єси «Ляльковий дім». Учинок Нори — втечу матері від своїх малих дітей та їхнього батька — важко зрозуміти навіть за умов жіночої емансипації, а тоді це було цілковитим скандалом. Актриса відмовлялася грати фінал п'єси. Наприклад, у Німеччині глядачі, обурені «аморальністю» Нори, влаштовували під час вистави демонстрації.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкрийте, якою атмосферою оточив Гельмер дружину. У чому це виявляється?
2. Поясніть, як у першому діалозі з Норою розкривається розуміння Гельмером шлюбу і ролі у ньому дружини і чоловіка.
3. З'ясуйте, чи можна на початку драми назвати Нору щасливою дружиною. Доведіть своє твердження.
4. Поміркуйте, чи можна назвати вчинок Нори злочином.
5. Простежте, як змінюється поведінка Нори у кожній дії. Про що це свідчить?
6. Поясніть, якої поведінки чекає Нора від свого чоловіка. Що і чому вона називає «дивом»?

7. Розгляньте, як змінюється поведінка Гельмера, коли він отримав лист від Крогстада.
8. Розкрийте, яку роль відіграють у п'єсі художні деталі.
9. Поясніть, що символізують у п'єсі: мигдалеве печиво; різдвяна ялинка на початку першої дії; на початку другої; танок, який танцює Нора; її перевдягання. Для чого в кінці драми Нора перебирається у своє звичайне вбрання?
10. Розкрийте символічне значення метафори «ляльковий дім».

Діалог літератур

Творчість Ібсена справила відчутний вплив на українську письменницю **Ольгу Кобилянську** (повісті «Людина», «Царівна», оповідання «Некультурна», «Valse melancholique»). Повісті Ольги Кобилянської започаткували новий етап української прози. Це був, по-перше, опис життя середнього класу, а, по-друге, психологічна проза, у якій внутрішній сюжет відігравав більшу роль, ніж зовнішній. Вона обстоювала певні нові ідеї, зокрема емансипації та фемінізму. Героїні Кобилянської — сильні, вольові жінки. Вони спроможні на самотній виклик суспільству й намагаються утвердитися в чоловічому світі.

5.2.4 Чому «лялька» бунтує?

П'єса Ібсена «Ляльковий дім» починається ідилією, ніби сповненою краси й гармонії, а переходить у драму й закінчується руйнуванням сімейного вогнища: Нора залишає чоловіка й дітей і вирушає світ за очі, щоб на власний страх і ризик прокласти собі дорогу в житті. У чому ж справа?

Справа в тому, відповідає Ібсен, що співіснування цих двох людей не було справжнім шлюбом. *«Ти ніколи мене не любив, тобі тільки подобалося бути у мене закоханим»*, — говорить Нора в останній сцені п'єси.

Чоловік Нори Торнвальд Гельмер, попри всі свої добрі якості, якими нагородив його автор (на початку п'єси видається, що Норі може позаздрити будь-яка жінка: милий, щедрий, закоханий), є, по суті, дрібним егоїстом, який у глибині душі не знає ніяких інших міркувань, крім тих, що диктуються благополуччям його власного «я». Його смаки, його уподобання, його погляди завжди й у всьому на першому плані.

Коли Нора іноді й відстоювала свою думку, чоловік не тільки ігнорував її, а ще й сердився і її ж називав упертою. Його закоханість настільки ж претензійна, наскільки й дріб'язкова. Усі думки, усі почуття Нори мають бути зосереджені на ньому одному. Він не переносить навіть, коли вона розповідає про людей, що були для неї дорогими в минулому, одразу ж починає ревнувати.

Своєрідними кайданами є для Нори шлюб: *«Коли я оглянусь тепер назад, то мені здається, що я жила тут як той старець: мене годували й одягали, а моє діло було — розважати, забавляти тебе, Торнвальде. Ось у чому полягало моє життя. Ти так влаштував, ти і тато дуже винні переді мною»*.

■ Сцена з вистави чернігівського молодіжного театру «Нора», 2004 р.
Переклад О. Новицького

Моральний урок, який подає п'єса «Ляльковий дім», був актуальним не тільки для сучасників драматурга. Він є надзвичайно важливим і в наш час. Сімейні стосунки багато важать у житті кожної людини (і не тільки її самої, а й тих, перед ким вона бере на себе батьківські обов'язки), щоб будувати їх на стереотипах та уявленнях, прийнятих у певному суспільстві. Варто кожному збагнути просту, але незаперечну істину — тільки справжні, непідробні почуття приносять реальне, а не ілюзорне щастя.

Такі думки прагнув висловити своєю п'єсою драматург, підводячи глядача до того, щоб той збагнув усю фальш і неприродність настанов, з якими тогочасні люди брали шлюб (а саме представники середнього класу, такі, як Нора і Гельмер, вважалися в часи Ібсена пересічними людьми).

У цих словах Нори вчувається погляд на неї самого Ібсена. З нею поводились, як з гарною іграшкою. А в ній, між тим, є все, щоб стати особистістю. Вона здатна на самопожертву заради коханої людини, та за вісім років шлюбу в Нори з чоловіком не було жодної серйозної розмови. Ніколи їй не надавали можливості обмінятися з ним думками, щоб розібратися в якомусь життєвому питанні.

Бідна Нора! Даремно вона чекає, що Гельмер вступиться за неї, візьме на себе її провину, захистить її. Великі хвилини випробування здатна витримати з честю лише справжня, готова на всі жертви любов. Удана ж, себелюбна здатна лише провалитися. Між нею й чоловіком розверзлася прірва, яка й поховала її кохання до нього. Це було лише співжиття, а не шлюб. Вона повинна надолжити втрачене, тому геть з цього дому. Геть від цього чоловіка, який ніколи не був їй справжнім другом. І так занадто довго прожила вона з чужою людиною, прирікаючи на загибель свою особистість.

Саме ці думки та почуття й призвели до гуркоту воріт у домі Гельмерів, до вчинку Нори, який вже більше як століття викликає бурхливі емоції та суперечки.

Фінал «Лялькового дому» позбавлений пишномовності, і висловленою залишається лише суть. Своїм твором Ібсен боровся не за права жінки, він боровся за право людської істоти бути людиною, будувати своє життя й стосунки з іншими людьми на чесності, щирій повазі й справжніх почуттях.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Прослідкуйте за авторськими ремарками та з'ясуйте, коли в Норі відбувається злам.
2. Поміркуйте, яка назва п'єси більш вдала — «Нора» чи «Ляльковий дім»? На чому акцентує кожна назва?
3. Розгляньте: Нора — «лялька» за суттю чи це її маска, роль? Для чого вона зображає ляльку?
4. Поясніть, чи є Гельмер негативним персонажем. Він — «лялька» чи «лялькар»?
5. Визначте, у який момент починається дискусія в п'єсі (стосовно розвитку конфлікту).

6. Поміркуйте, наскільки виваженими можна вважати думки Нори, висловлені в її останньому монолозі.
7. Проаналізуйте, у чому сутність відкритого фіналу п'єси.
8. Поясніть, чи можливе повернення Нори (за життєвою і художньою логікою). Що сталося б, якби Нора залишилася в сім'ї?
9. З позиції людини XXI століття визначте, чи залишаються на сьогодні актуальними проблеми сімейного й суспільного життя, порушені Генріком Ібсеном. Напишіть твір на тему «Сучасне прочитання драми Ібсена «Ляльковий дім»».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ГЕЙМЕРІВ

Уявіть, що Нора й Гельмер з'ясовують стосунки в суді. Об'єднайтеся в пари й, спираючись на текст драми, підготуйте захисні промови на захист поведінки Гельмера й на захист вчинку Нори. 🎮

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи й подискутуйте, яке з продовжень історії Нори, викладених у статті підручника, на вашу думку, найбільш правдоподібне. Чому? Складіть свою версію продовження історії Нори. 🗨️

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Підготуйте повідомлення з презентацією на одну з тем:

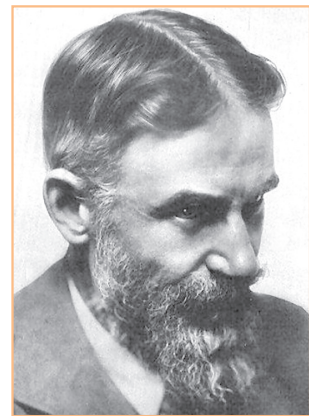
- Історія театральних постановок п'єси «Ляльковий дім».
- Екранізації п'єси Ібсена «Ляльковий дім». 🌐

5.3 Бернард Шоу (1856–1950)

Джордж Бернард Шоу (1856–1950), ірландець за походженням — найбільш ушлюблений після Шекспіра драматург, що писав англійською мовою.

Засновник театру ідей, Бернард Шоу все життя займався питаннями теорії драми і втілював свої погляди у власних творах. Його новаторство полягає в тому, що театр для Шоу — засіб виховання свідомості людей. Велику роль у своїх трагікомедіях драматург надавав парадоксу, навколо якого розгорталася дія. Шоу ніби усунув бар'єри між театром і політикою, його сатиричні п'єси — зброя в боротьбі за власні ідеали. Внесок Бернарда Шоу в розвиток драматургії ХХ століття важко переоцінити. У 1925 році драматург одержав Нобелівську премію.

Бернард Шоу написав близько п'ятдесяти п'єс, які досі користуються популярністю.

■ Джордж Бернард Шоу

«Мене шануватимуть як драматурга так само довго, як Арістофана, і ставитимуть поряд із Шекспіром і Мольєром або забудуть як блазня ще до кінця століття», — сказав про себе Бернард Шоу.

Моральну атмосферу своєї сім'ї Шоу потім відтворив у трагікомедії «Дім, де розбиваються серця».

Ще одна риса світогляду Шоу винесена з дитинства — релігійне вільнодумство. Він виховувався в родині, байдужій до релігії, діти в ній навіть не відбували конфірмації.

Парадокс — незвичне твердження, що часто суперечить загально-визначним, традиційним уявленням, так званому «здоровому глуздові». Руйнуючи загально-прийняте, звичне, парадокс викликає здивування, іноді навіть спротив, проте спонукає замислитись і сприйняти або відкинути нову точку зору. Оригінальна, парадоксальна думка часто афористична, сповнена гумору, іронії.

Зацікавившись Ібсеном як реформатором європейського театру, Шоу написав книжку «Квінтесенція ібсенізму» (1891). Він побачив в Ібсені великого новатора не тільки в драматургії, а й у розвитку нових суспільно-етичних принципів і понять. Головну мету «ібсенізму» Шоу вбачав у викритті буржуазної моралі, у руйнуванні фальшивих ідеалів. Новаторство Ібсена в галузі драми виявляється, на думку Шоу, у наявності гострих конфліктів і розумних, тонких дискусій. Дискусія стає невід'ємною частиною сучасної драми.

У XXI столітті його ім'я стоїть поруч з іменами найвидатніших драматургів світу.

5.3.1 Життєвий і творчий шлях Бернарда Шоу

Народився Джордж Бернард Шоу 26 липня 1856 року в Дубліні, столиці Ірландії, яка на той час була однією з Британських колоній. Його батько, комерсант-невдаха, запив. Мати, обдарована співачка і піаністка, розчарувалася у шлюбі. Батьки часто сварилися, не приділяли достатньої уваги дітям (у Шоу були ще дві сестри). Хлопчик почувався самотнім та покинутим.

Про своє навчання в школі майбутній драматург висловився так: «У школі я не навчився нічого і багато що забув». Знання хлопчик здобував самостійно: захоплювався музикою й живописом, багато читав — Біблію, казки, Шекспіра, Дікенса.

Коли Шоу виповнилося 15 років, мати взяла із собою сестер і переїхала до Лондона, де заробляла на життя приватними уроками музики. Юнак змушений був дбати не тільки про себе, а й про хворого батька. Він покинув школу і почав працювати, спершу клерком, потім касиром у земельній конторі. Кар'єра його складалася успішно, проте Шоу мріяв зовсім про інше — його покликанням були музика й література. Водночас ті перші роки самостійного життя виховали в ньому незалежність, твердість духу, уміння переносити удари долі.

У 1876 році Бернард Шоу поїхав до Лондона, щоб попрощатися з сестрою, яка помирала від сухот. Більше він на батьківщину не повернувся, хоча саме Ірландія, де всі соціальні, національні й релігійні суперечності епохи виявлялися особливо гостро, сформувала його характер — одночасно бурхливий і глузливо-спокійний, в якому поєднувалися жага справедливості й уїдливого скептицизму.

У Лондоні перед Шоу відкрилися нові можливості для розвитку та самоосвіти. Годинами просиджував він у читальному залі Британського музею, відвідував виставки, концерти, театральні вистави.

Наприкінці 70-х років Бернард Шоу остаточно обрав шлях професійного літератора. Він змушений був приймати матеріальну допомогу від матері, щоб мати змогу писати. У 1879–1883 роках Шоу написав п'ять романів, від яких залишилися самі назви. Він згадував, що йому відмовили в публікації 60 видавництв.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

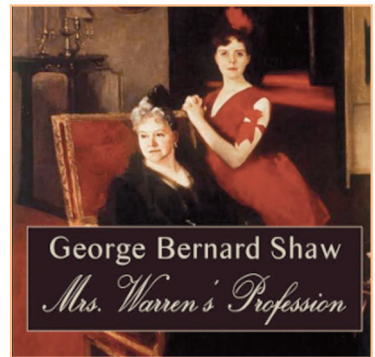
Саме в цей час сформувалися і соціальні погляди Бернарда Шоу. Він брав активну участь у діяльності Фабіанського товариства — соціал-реформістської організації, назва якої походить від імені римського полководця Фабія Кунктатора, який завдав вирішального удару карфагенському вождю Ганнібалу саме тому, що перед цим довго вичікував і не поспішав. Такої ж тактики щодо капіталізму й пропонували дотримуватися фабіанці. Вони вважали, що соціалізм можна побудувати шляхом поступових реформ, а не соціальних революцій. 📖

У 80–90-ті роки Бернард Шоу працював літературним рецензентом, театральним оглядачем і музичним критиком у кількох газетах і журналах. Блискучі й оригінальні за викладом думок і парадоксальні за формою статті, підписані буквами G. B. S., привернули увагу публіки.

Шоу приваблювала можливість використати сцену для пропаганди своїх ідей. Він мріяв про таку драму, яка могла б поставити перед глядачем нагальні питання сучасності. Нічого подібного на англійській сцені того часу не було: за винятком традиційних шекспірівських вистав, у репертуарі театрів переважали мелодраматичні та псевдоісторичні п'єси.

Зі своїх перших кроків у драматургії Шоу виступив реформатором жанру. Тематика його творів була абсолютно новою. Якщо його сучасники боялися потурбувати публіку гострими суспільними питаннями, Шоу навпаки намагався виявити соціальне зло або суспільні забобони, атакувати й перемогти їх.

У 1885 році Шоу створив свою першу п'єсу «Будинки вдівця», з якої почалася «нова драма» в Англії. Потім з'явилися «Серцеїд» (1893) і «Професія місис Воррен» (1893–1894), усі вони ввійшли до циклу «Неприємних п'єс».

- Обкладинка англійського видання п'єси «Професія місис Воррен»

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Найвизначніша п'єса циклу — комедія «**Професія місис Воррен**», зла сатира на вікторіанську Англію, виявилася настільки «неприємною», що її заборонили майже на двадцять років. Віві, респектабельна дівчина передових поглядів, раптом дізнається, що за її блискучу освіту заплачені

Пружина дії — поступове «пізнання» правди, викриття минулого місис Воррен. У цьому відчувається значний вплив Ібсена.

■ Сцена з вистави «Шоколадний солдатик», Театр Європи, Санкт-Петербург, 2015 р.

П'єса з успіхом ішла на сцені Київського національного академічного драматичного театру імені Івана Франка під назвою «Шоколадний солдатик».

■ Шоу з дружиною

«брудні» гроші, бо її матір — хазяйка будинків розпусти.

Як і Ібсен, Шоу виявляє глибоку невідповідність між видимістю й сутністю, зовнішньою респектабельністю і внутрішнім убозтвом своїх героїв. Місис Воррен водночас і жертва суспільного устрою, заснованого на безжальній експлуатації людини, і його втілення, символ.

Драма закінчується тим, що Віві рішуче пориває стосунки з матір'ю. Образи місис Воррен та Віві — значні психологічні досягнення Шоу. Образ Віві — перший позитивний образ у його творчості.

П'єси наступного циклу — «П'єси приємні», за словами самого драматурга, «менше торкаються злочинів суспільства», висвітлюючи в основному «його романтичні помилки та боротьбу окремих осіб із цими помилками».

Це драми «Зброя і людина» (1894), «Кандіда» (1894), «Обранець долі» (1895), «Поживемо — побачимо» (1895–1896).

П'єсі «Зброя і людина» Шоу зобов'язаний сценічним успіхом і загальним визнанням. Успіх її був сенсаційний. Серед глядачів був американський режисер Менсфілд, який поставив її в Америці, де вона теж пройшла з великим успіхом. В Австрії Оскар Штраус зробив з неї оперету «Галантний солдат», яка потім повернулася на англійську сцену під назвою «Шоколадний солдатик».

У цій п'єсі Шоу протиставляє «ідеаліста» й «реаліста», показує перемогу ділової людини над романтиком.

Важливою стороною п'єси стала її анти-воєнна спрямованість.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Тодішній король Великої Британії Едуард VIII обізвав автора безумцем і, обурений, залишив залу під час перегляду антиромантичної комедії «Зброя і людина», у якій Шоу незадовго до Першої світової війни, у розпал шовіністичної імперської пропаганди, дозволив собі сміятися над самою ідеєю воєнної героїки.

Шоу писав п'єси, рецензії, виступав на мітингах із пропагандою соціалістичних ідей, був членом муніципальної ради округу, де він жив. Такі перевантаження призвели до різкого погіршення здоров'я. Якби не турбота його секретаря Шарлотти Пейн-Таузенд, з якою він одружився 1898 року, справа могла б закінчитися погано. За час хвороби він написав три драми, які дістали загальну назву «П'єси для пуритан». Це «Учень диявола», «Навернення капітана Брасбаунда» та «Цезар і Клеопатра». Пояснюючи в передмові смисл загальної назви, Шоу підкреслював, що він проти зведення усіх дій героїв до любовних мотивів.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

«Цезар і Клеопатра» — перша п'єса Шоу, де діють реальні історичні особистості, хоча традиційне уявлення про героя та героїню тут змінено, Клеопатра не велична цариця, як у Шекспіра, а розбещена дівчинка-підліток, а Цезар не схожий на легендарного героя, він хитрий старий політик. Шоу пародіює патетичний стиль, притаманний п'єсам на класичні теми.

«Учень диявола» — одна з найкращих і найбільш сценічних драм Шоу. У ній розповідається про події американської Війни за незалежність. В основі п'єси — парадокс. «Учень диявола», авантюрист і контрабандист Річард Даджен іде на шибеницю замість священника Андерсона, якого англійці вирішили повісити для залякування борців за свободу. А священник на чолі повстанців звільняє рідне місто й рятує Річарда.

У 1903 році Шоу створив комедію «Людина і надлюдина», а найкращу, найбільш відому свою комедію «Пігмаліон» — у 1912–1913 роках. Комедію було поставлено у «Театрі Його Величності», головну роль грала знаменита англійська актриса **Стелла Патрік Кемпбелл**.

У розпал Першої світової війни Бернард Шоу написав уїдливі антивоєнний памфлет «Війна з точки зору здорового глузду», який спровокував зливу звинувачень на його адресу.

Найсумніша п'єса Шоу «**Дім, де розбиваються серця**» (1913–1917), закінчена наприкінці Першої світової війни, відкрила новий період творчості драматурга.

Дія драми відбувається під час війни. Відповідальність за трагічні події сучасності Шоу

■ Вен Хомер Нодс.
Портрет Дж. Б. Шоу. 1915 р.

Надалі парадоксальність гротескових ситуацій і фантастичність художніх образів стають невід'ємною рисою драматургії Шоу.

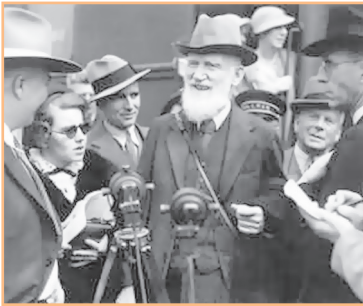
поклав на англійську інтелігенцію, яка віддала долю Європи «під владу підступного невігластва і бездушної сили». На підтвердження цієї думки наприкінці п'єси виникає символічний образ корабля, що збився з курсу і пливе в невідомість із капітаном, який покинув свій капітанський місток, і командою, що байдуже очікує на страшну катастрофу.

У п'єсі «Дім, де розбиваються серця» реалізм Шоу набуває нових рис. Драматург звертається до символіки, філософської алегорії, фантастики, політичного гротеску.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Відмову від традиційної художньої і сценічної достовірності заради широкої філософської дискусії в пізній драматургії Шоу високо оцінив німецький новатор театру **Бертольд Брехт**, який назвав англійського драматурга «творцем інтелектуального театру XX століття».

- **Бернард Шоу дає інтерв'ю з приводу вручення йому Нобелівської премії. 1925 рр.**

У 1925 році Шоу було присуджено Нобелівську премію з літератури, від отримання якої він відмовився і передав гроші на переклади іншомовних творів англійською мовою.

Бернард Шоу — єдина людина, удостоєна водночас і Нобелівської премії з літератури (1925) і премії «Оскар» (1938) за сценарій фільму «Пігмаліон».

У 30-ті роки Шоу відвідав США, СРСР, Південну Африку, Індію, Нову Зеландію. Коли до влади в Англії прийшла лейбористська партія, для якої Шоу багато зробив, йому запропонували дворянство і титул пера, та він відмовився. У віці дев'яноста років письменник все ж таки погодився стати почесним громадянином Дубліна і лондонського округу Сент-Панкрас, де жив у молоді роки.

Дружина Бернарда Шоу померла в 1943 році. Після цього письменник усамітнівся в маєтку в графстві Хертфордшир, де у віці 92-х років закінчив свою останню п'єсу «Мільярди Байанта» (1949).

До останніх днів Бернард Шоу зберігав ясність розуму. Помер він 2 листопада 1950 року.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Для формування світогляду та естетичних поглядів Бернарда Шоу велике значення мало те, що за національністю він був ірландцем, а не англійцем. Шоу належить до групи так званих англо-ірландських письменників (представників літератури Великої Британії, які народилися в Ірландії і вважали себе ірландцями). Майже всі вони були сміливими новаторами в царині мистецтва слова. **Оскар Вайльд, Вільям Батлер Єйтс, Джеймс Джойс** — без цих імен неможливо уявити історію світової літератури XX ст.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, які чинники вплинули на формування Бернарда Шоу як особистості.
2. Розкрийте, як оцінював Шоу роль Ібсена в розвитку нової драматургії.
3. Поясніть творче кредо Шоу-драматурга в роботі «Квінтесенція ібсенізму».
4. З'ясуйте, у чому полягає новаторство Бернарда Шоу в театрі.
5. Пригадайте визначення поняття «парадокс». Які функції виконує цей художній прийом у творах Бернарда Шоу?

5.3.2 «Пігмаліон»

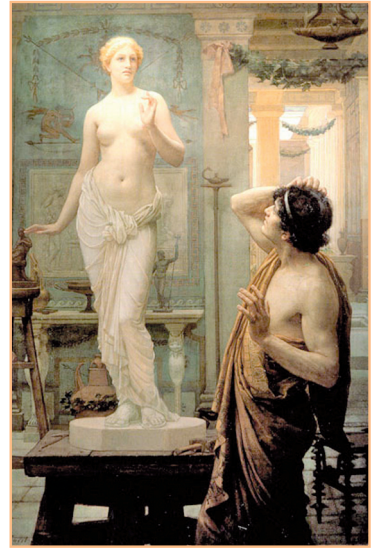
! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Серед найвідоміших творів Бернарда Шоу — п'єса «Пігмаліон», яку автор назвав «романом у п'яти актах». В основу твору покладений античний міф про скульптора Пігмаліона, який вирізьбив із мarmуру Галатею — жінку такої вроди, що закохався в неї і вмовив богів, щоб оживили статую. Спираючись на цей міф, Бернард Шоу подає свій оригінальний, парадоксальний варіант подібної історії. 📖

Професор фонетики Гігінс, який у драмі Шоу виступає своєрідним Пігмаліоном, укладає парі з полковником Пікерінгом, що він проведе науковий експеримент — за кілька місяців навчить вуличну квіткарку Елізу Дулітл правильної вимови і зробить так, щоб «її з успіхом могли прийняти за герцогиню».

За часів Шоу важко було вирватися з того соціального середовища, до якого ти належав від народження. Кожен мав ніби своє тавро: плебей, буржуа, аристократ. Проте експеримент Гігінса дає блискучі результати. Еліза, яка знала лише лихо й злидні, в атмосфері поваги до її особистості виявляє надзвичайні здібності, розум, талант і почуття внутрішньої гідності. «Перетворення» Елізи, на думку Шоу, покликане заперечити думку про те, що соціальні бар'єри нездоланні: насправді вони лише заважають людям реалізувати закладені в них можливості.

Однією з головних проблем п'єси Шоу «Пігмаліон» є питання функціонування мови в державі, більше того — становлення, нормування англійської мови. На початку ХХ століття для

■ Пігмаліон створює Галатею

■ Текст твору «Пігмаліон»

Бернард Шоу у своєму заповіті пожертвував велику суму грошей на укладання нової англійської абетки, що сприяло б узгодженню між написанням і вимовою слів.

англійців чужою була рідна мова. У п'єсі «Пігмаліон» Шоу говорить про це прямо: *«Можете ви показати мені хоч одну англійку, що розмовляла б як слід англійською? Тільки чужоземці... розмовляють нею добре».*

Шоу, сам за походженням ірландець, хоча й був палким патріотом своєї країни, життя присвятив очищенню, становленню англійської мови — «мови Шекспіра і Мільтона».

ВИСОКА ПОЛИЧКА

У період написання «Пігмаліона» Шоу захоплювався фонетикою. Він уважав, що ідеальна англійська мова, вивільнена від різних діалектів, може змінити мислення людини, зробити її вольовою, розумною, гуманною і благородною.

Англії був потрібен енергійний ентузіаст-фонетик, який міг би стати мовним реформатором, вивів би цю давню мову на рівень усенародного спілкування в межах однієї країни. Саме таким реформатором зображає Бернард Шоу у своїй п'єсі професора фонетики Гігінса.

Дороті Дін (1859–1899), справжнє ім'я *Ада Аліса Пуллен* — красуня з ідеальним обличчям і фігурою, англійська театральна актриса і модель художника Фредеріка Лейтона. Ймовірно, вона була прототипом для персонажа комедії Бернарда Шоу «Пігмаліон» — Елізи Дулітл. Лейтон, майже на тридцять років старший за Дороті, захопився її красою. Вона стала його музою й улюбленою моделлю. Лейтон виховував Дороті, допомагав її акторській і світській кар'єрі.

■ Дороті Дін, імовірний прототип Елізи Дулітл

Гігінс веде Елізу в аристократичне суспільство, і вона затьмарює світських дам не лише красою. Пігмаліон-Гігінс, торкнувшись своїм різцем до цієї Галатеї, пробудив приспані в ній духовні й інтелектуальні сили, і його витвір виявився вищим і кращим за нього самого. Тут виникає характерна для драматурга тема бідності як сили, яка гальмує інтелектуальний розвиток людини. Із цією ідеєю пов'язаний справжній демократичний пафос п'єси Шоу.

Утім, «науковий» експеримент Пігмаліона-Гігінса суперечить моральній відповідальності перед Елізою, долею якої він так безвідповідально скористався. Гігінс порівнює свою роль із роллю Творця. Але для Шоу наслідувати дії Творця ще недостатньо. Він вважає, що творча діяльність людини повинна підпорядковуватися більш високій меті, ніж проста гра

з життям. Фонетичний експеримент Гігінса відбувається за принципом «людина для фонетики», а не «фонетика для людини». Еліза певний час є для нього лише дослідним матеріалом, і її внутрішній світ його не цікавить. Він не замислюється над тим, якою буде подальша доля його «Галатеї» і що їй робити з її розумом і красою у світі, де для неї немає місця.

Що ж робити з Елізою? Це питання постає не лише перед Гігінсом, але й перед самим автором «Пігмаліона». Звичайно, можна знову повернути її на вулицю і примусити продавати квіти, можна, нарешті, видати її заміж за когонебудь.

Утім, «Пігмаліон» не розважальна драма, і Шоу лише кепкує над своїм глядачем, натякаючи на можливість традиційної «щасливої розв'язки». Щоправда, в атмосфері комедії відчутні натяки на почуття кохання, що зароджується, хоча й не зовсім усвідомлено. Але Шоу не мав наміру завершувати свою п'єсу шлюбом «Пігмаліона» і «Галатеї». Одружитися з Гігінсом, із Фредді чи з вельможним герцогом — мало для його героїні, справжнє покликання якої бути вільною людиною. Жанр п'єси-дискусії надає характеру пристрасної полеміки висловлюванням і вчинкам персонажів «Пігмаліона».

Сценічна та екранна історія п'єси «Пігмаліон»

Театральні вистави

➤ 1913 р. Перші постановки «Пігмаліона» у Відні та Берліні.

➤ 1914 р. Прем'єра «Пігмаліона» в Лондоні в Театрі його величності. У головних ролях: Стелла Патрік Кемпбелл і Герберт Бірб-Трі.

➤ 1957 р. Мюзикл «Моя прекрасна леді» на музику Фредеріка Лоу (в основу покладено п'єсу «Пігмаліон»), Нью-Йорк.

➤ 2000 р. «Пігмаліон» (переклад українською мовою Миколи Павлова). Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка, Київ. Постановка Сергія Данченка.

➤ 2005 р. Мюзикл «Моя чарівна леді» Фредеріка Лоу, Київський національний академічний театр оперети.

Із п'єси «Пігмаліон» перейшов до широкого вжитку відомий англо-американський вигук **«вау!»**, який використовує квіткарка Еліза Дулітл — представниця соціальних низів, до того, як пройшла шлях «від пацанки до панянки». Це варто пам'ятати тим, хто любить вигукувати «вау!».

■ Сцена з вистави «Пігмаліон» Національного академічного драматичного театру ім. Івана Франка (м. Київ)

■ Сцена з вистави «Моя чарівна леді» Київського національного академічного театру оперети

Для сценарію фільму «Пігмаліон» Бернард Шоу написав кілька сцен, яких немає у першому варіанті твору. Ця розширена версія п'єси була опублікована й використовується в постановках.

■ Шоу на зйомках фільму «Пігмаліон». 1938 р.

Екранізації

➤ 1938 р. «Пігмаліон». Фільм номінувався на премію «Оскар» у кількох номінаціях: приз отримав у номінації «Кращий адаптований сценарій» (серед авторів був і Бернард Шоу).

➤ 1964 р. фільм-мюзикл «Моя прекрасна леді» за мотивами п'єси Б. Шоу «Пігмаліон», номінований на «Оскар» у шести номінаціях.

5.3.3 Художній світ Бернарда Шоу

Бернард Шоу одного разу зауважив: «Театр не може тішити. Він не виконує свого призначення, якщо не виводить вас із себе». У цих словах драматург висловив сутність своїх драматургічних принципів.

Театр Бернарда Шоу часто називають театром ідей. Безумовно, ідеї у творах Шоу — найважливіше. Та є у його творах і цікаві характери, й оригінальні, несподівані сюжетні колізії. Проте у драматурга свої пріоритети: психологічна складність характерів, їхня емоційна насиченість.

Бернард Шоу написав перші п'єси у XX столітті. Англійський драматург створив новий тип інтелектуальної драми (яку він сам називав «драма-дискусія»), в основі якої — не стільки цікавий сюжет, скільки гострі зіткнення ідей, боротьба протилежних позицій у вирішенні морально-соціальних проблем.

Особливості творів Бернарда Шоу:

- автор подає до своїх п'єс розлогий коментар, який може навіть бути більшим за обсягом від самого художнього тексту;
- завжди є виписаними мовні характеристики дійової особи, що створюють її соціальний образ;
- п'єси закінчуються «відкритими фіналами»;
- п'єси є насиченими парадоксами на всіх рівнях тексту: словесні парадокси, своєрідна гра словами й поняттями, парадоксальність думок, характерів, ситуацій, іноді навіть всього сюжету;
- основою всіх творів є моральне, філософське, соціальне повчання, яке автор хоче передати своїм читачам або глядачам.

Бернард Шоу — один із найбільших європейських інтелектуалів. Він був свідком таких історичних подій, як Перша й Друга світові війни, Жовтневий переворот в Росії, прихід до влади Гітлера, і на кожному з них він відгукувався у виступах, статтях, інтерв'ю, а також у своїй театральній творчості. Творчість Шоу — розгорнута й всеохоплююча панорама інтелектуального та політичного життя Західної Європи і світу першої половини ХХ століття. З початку століття до 30-х років він був найвпливовішим драматургом Великої Британії. Внаслідок його діяльності англійський театр пішов новим шляхом і знову, як за Шекспіра, став одним з вирішальних факторів розвитку світового театального мистецтва.

Україна і світ

Українською мовою перекладали твори Бернарда Шоу М. Івченко, О. Мокровольський, Є. Ржевуцька, Ю. Будяк, М. Павлов, М. Опанашук, М. Овруцька та інші.

На українській сцені вперше поставив п'єси Бернарда Шоу Лесь Курбас у «Молодому театрі» («Кандіда», 1918) і театрі ім. Т. Шевченка («Учень диявола», 1922). Пізніше в театрі ім. І. Франка були поставлені «Свята Йоанна» (1924), «Учень диявола» (1948), «Шоколадний солдатик» (1974). Є в репертуарі театру й «Пігмаліон».

Нині вистави за творами Б. Шоу йдуть у багатьох театрах різних міст України.

П'єсу «Пігмаліон» переклав українською мовою Микола Павлов. На відміну від поширеної практики перекладу комедії з використанням суржику, жаргону чи діалекту, Микола Павлов інтерпретував соковитий «кокні» Елізи Дулітл, граючись з українською фонетикою.

■ Стелла Патрік Кемпбелл

Багаторічне листування актриси з драматургом покладено в основу п'єси американського актора і журналіста Джерома Кілті — тонкої, іронічної, щемливої п'єси «Милий брехун» (так Стелла називала Шоу в листах) про їхні жартівливі суперечки й щирі примирення, дошкульні насміхи та зворушливі освідчення.

■ Вистава «Пігмаліон» Одеського академічного театру музичної комедії ім. М. Водяного

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Після смерті знаменитої англійської актриси **Стелли Патрік Кемпбелл (1865–1940)** у коробці з-під капелюшка знайшли товсту пачку листів. Це було її листування з видатним англійським драматургом Бернардом Шоу. Їх роман у листах — цей «прекрасний жаж» — тривав понад тридцять років, до 1937 року, коли він у шести товстих конвертах повернув їй усі її листи. Після цього вони листувалися ще два роки.

У 1890-ті роки Шоу вперше побачив Стеллу на сцені й був вражений її грою та красою. Коли драматург задумав п'єсу «Пігмаліон», він вирішив, що найкращою Елізою буде саме Кемпбелл. Вона була вже недостатньо молода для ролі юної дівчини, проте Шоу писав цю роль спеціально для неї й не уявляв на її місці нікого іншого. Вона й зіграла Елізу у виставі, яку 1914 року на сцені Театру його величності в Лондоні поставив сам драматург. П'єса мала дивовижний успіх. Тільки у Театрі його величності пройшло 118 вистав.

Коли Бернард Шоу дізнався, що Пат Кемпбелл померла, він написав: «Вона була великою чарівницею, як їй удавалося справляти на людей настільки сильне враження, не знаю...»

Діалог літератур

В основу п'єси Бернарда Шоу «Пігмаліон» покладено «філологічний конфлікт» — роль мови і мовлення в житті людини, їхній вплив на її соціальний статус. Є п'єса, де йдеться про схожі проблеми, і в українській літературі. Це комедія Миколи Куліша «Мина Мазайло» (1928). Тільки героїня англійського драматурга намагається підвищити свій соціальний статус тим, що вивчає рідну мову, а герой комедії українського драматурга з цією ж метою вивчає мову чужу — російську, бо вважає, що рідна, українська, закриває йому перспективи кар'єрного зростання. Він навіть своє українське прізвище — *Мазайло* — хоче змінити на російське «Мазенін», яке видається йому більш милозвучним. У комедії є сцени, де Мина намагається навчитися правильної російської вимови. Вони дуже схожі на ті, де професор Гіггінс вчить правильно говорити Елізу.

Бернард Шоу в п'єсі «Пігмаліон» зазначає, що англійська мова — це «мова Мільтона, Шекспіра й Біблії». Шекспір символізує велич мистецтва, Мільтон — свободу духу, Біблія — Божі заповіді; у поєднанні цих трьох начал у мові вбачає англійський драматург засіб духовного перетворення людини і суспільства.

У п'єсі «Мина Мазайло» Микола Куліш стверджує, що українська мова — духовна пам'ять народу, засіб пробудження національної гідності, людської свідомості, а також збереження національної та особистісної незалежності.

Бернард Шоу порушує проблему духовного пробудження людини за допомогою слова, мови; Микола Куліш розкриває пробудження мораль-

ної і національної свідомості через мову (Уля) і духовну деградацію людини в процесі відмови від усього вітчизняного (Мина Мазайло та інші).

Англійська мова тепер визнана в усьому світі і вважається однією з основних мов міжнаціонального спілкування. А для України проблема рідної мови й досі стоїть гостро.

Саме мова робить людину духовно звеличеною, благородною. Героїня Бернарда Шоу Еліза — проста дівчина, донька сміттяря — за короткий час опанувала рідну мову, стала справжньою герцогинею. Хотілося б сподіватися, що і ми, українці, усвідомимо значення рідної мови і вона посяде почесне місце в серцях і душах всіх наших співвітчизників. А «філологічний конфлікт» Миколи Куліша втратить свою актуальність і буде сприйматися як історичний.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Схарактеризуйте образ Елізи Дулітл за першими двома діями. Як мова передає характер персонажу? Конкретизуйте прикладами.
2. Поясніть, якими рисами наділив автор образ Гігінса. Чим можна мотивувати його «експеримент» з Елізою?
3. Порівняйте інтер'єр вітальні Гігінса з інтер'єром вітальні його матері. Які риси характерів героїв уяскравлюються за допомогою цього засобу?
4. Поміркуйте, втіленням якої моралі є у творі Альфред Дулітл. Чи можна зробити висновок про те, яка філософія — люмпенівська чи буржуазна — становить більшу небезпеку для суспільства, за Бернардом Шоу?
5. Простежте, як змінюється внутрішній світ Елізи у третій дії порівняно з діями першою та другою. Чим можна пояснити такі перетворення?
6. Проаналізуйте, чи всі дійові особи однаково ставляться до «експерименту» професора Гігінса. Чому?
7. Пригадайте засоби творення комічного в художній літературі. Які з них і з якою метою використовує автор у своїй комедії?
8. Схарактеризуйте еволюцію образу Елізи в четвертій дії. Чи засвідчує вона вдалий експеримент Гігінса?
9. Проаналізуйте, чи змінюється ставлення Гігінса до своєї вихованки протягом твору. Чи є справжніми демонстровані «байдужість» і «грубість»? Про що таке поведження може свідчити?
10. Поміркуйте, яку роль у творі відіграє «дивовижна подія», що сталася з Альфредом Дулітлом. Над яким суспільним явищем змушує замислитися доля цього персонажа? Який символічний смисл вкладає автор в цей образ?
11. Поясніть, з якою метою Шоу використовує у драмі парадокс як художній прийом.
12. Проаналізуйте, на основі яких парадоксів побудовано драму «Пігмаліон».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи й виконайте одне із запропонованих завдань.

1. Знайдіть у першій дії комедії «Пігмаліон» приклади «фонетичного» перекладу особливостей вимови Елізи Дулітл.

2. Схарактеризуйте міфологічну основу комедії «Пігмаліон». Дослідіть, які складові «вічного» сюжету використано драматургом, а які — пересмислено. Який новий зміст набуває відома історія і чим він зумовлений?

3. Поясніть, чим приваблює образ Елізи Дулітл. Виходячи з власної оцінки, запропонуйте свій варіант подальшої долі головної героїні твору.

4. Поміркуйте, які з парадоксальних характеристик і ситуацій п'єси «Пігмаліон» є сучасними для ХХІ століття.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Доберіть музичне оформлення для вистави за комедією «Пігмаліон».

2. Знайдіть і подивіться фільм «Моя прекрасна леді», напишіть на нього рецензію.

ЗАВАНТАЖ ІНФОРМАЦІЮ

«Нова драма» — складне й цікаве явище в драматургії межі ХІХ–ХХ століть. У центр уваги «нова драма» поставила особистість, духовне життя якої визначає загальну атмосферу епохи. Зовнішня дія поступилася внутрішнім конфліктам. З'явилися нові герої, які протистоять не одне одному, а ворожій дійсності. Драма набула рис соціальних, філософських, психологічних. Фінал «нової драми», як правило, відкритий.

Генрік Ібсен — норвезький драматург, засновник «нової драми». У творчості Ібсена беруть витоки психологічна драма та філософська «драма ідей». **«Ляльковий дім»** — найвідоміша п'єса Ібсена. Її героїня Нора випадково з'ясує: чоловік не любить її по-справжньому, а її затишний дім насправді ніщо інше як ляльковий будиночок. Молода жінка повстає проти того, щоб бути лялькою в ляльковому домі.

Бернард Шоу — англійський драматург ірландського походження. Творчість Шоу стала новим кроком у розвитку «нової драми», його називають творцем «інтелектуального театру» ХХ століття. П'єса **«Пігмаліон»** — запропонована драматургом версія давньогрецького міфу про Пігмаліона та Галатею. У Шоу професор фонетики Гіггінс, який виступає своєрідним Пігмаліоном, укладає парі, що він проведе науковий експеримент — за кілька місяців навчить вуличну квіткарку Елізу Дулітл правильної вимови і зробить так, щоб її вважали за герцогиню.

Ключові слова:

«нова драма», драма ідей, психологічна драма, «ібсенізм», парадокс, дискусія, відкритий фінал.

ВАШІ ПІДСУМКИ

1. **Генрік Ібсен — автор «Лялькового дому»?**
  - а) так
  - б) ні
2. **Творцем інтелектуальної драми ХХ ст. вважають Бернарда Шоу?**
  - а) так
  - б) ні
3. **Бернард Шоу — автор «Пігмаліона»?**
  - а) так
  - б) ні
4. **Виберіть одну правильну відповідь.**

У п'єсі «Ляльковий дім» Генріка Ібсена дія відбувається:

  - а) у сучасній авторові Норвегії
  - б) у Німеччині
  - в) в Англії
5. **Виберіть одну правильну відповідь.**

Одна з головних проблем у драмі Бернарда Шоу «Пігмаліон»:

  - а) роль жінки в сім'ї
  - б) психологія шлюбу
  - в) функціонування мови в державі
6. **Виберіть одну правильну відповідь.**

П'єса Генріка Ібсена «Ляльковий дім» стала популярною:

  - а) у ХХ столітті
  - б) за життя письменника
  - в) у наш час
7. **Установіть відповідність між письменниками й жанрами.**

1) Генрік Ібсен	а) психологічна драма
2) Йоганн Вольфганг Гете	б) балада
3) Бернард Шоу	в) драма-дискусія
8. **Установіть відповідність між творами та дійовими особами.**

1) «Мандри Гуллівера»	а) професор Гігінс
2) «Ляльковий дім»	б) ліліпути
3) «Пігмаліон»	в) Нора
9. **Установіть відповідність між авторами та творами.**

1) Генрік Ібсен	а) ода «До радості»
2) Бернард Шоу	б) «Ляльковий дім»
3) Фрідріх Шиллер	в) «Пігмаліон»

10. Чи справедливим є твердження, що Генрік Ібсен і Бернард Шоу започаткували докорінну перебудову одного з найдавніших родів літератури? Відповідь аргументуйте.

11. У драмі «Пігмаліон» Бернард Шоу порушує важливе питання. Поясніть, чому ця проблема актуальна і для сучасної України.

12. У чому секрет популярності драми Генріка Ібсена «Ляльковий дім»?

Розділ 6

Література XX–XXI ст.

У XIX столітті вважали, що світ рухається вперед шляхом прогресу, що невдовзі буде назавжди покінчено з невіглаством і стражданням, духовний потенціал особистості розкриється повною мірою. Письменники прагнули, щоб література увібрала в себе всю повноту життя і щоб герой виражав багатство душевного світу і життєвого досвіду особистості.

Новітня доба почалася в ореолі видатних досягнень науки й техніки; 1900 рік сприймався як рубіж, за яким на людство чекають нові відкриття й небачені перемоги розуму. Попри трагічний досвід двох світових війн, XX століття постало як епоха утворення мультикультурних держав, глобальних суспільних змін, народних рухів, розвитку високих технологій.

Це століття від нас ще дуже близько, воно ще не відійшло в історію. Ще точаться суперечки й дають різні оцінки фактам, соціальним і культурним явищам. Скласти уявлення про XX століття допоможе світ художньої літератури доби, складний і розмаїтий.

Що ж стосується століття XXI, то воно ще чекає на свої літературні звершення.

Опрацювавши розділ підручника «Література XX–XXI ст.», ви:

- **ознайомитеся** з літературними творами доби;
- **дізнаєтеся** про глобальні зрушення у світовій літературі й культурі;
- **з'ясуєте**, чим класичне мистецтво відрізняється від масового;
- **відкриєте для себе** особливості роману-антиутопії в жанрі наукової фантастики;
- **зрозумієте**, який смисл вкладають у поняття «художня якість» твору мистецтва.

Література ХХ–ХХІ ст.

Життя. Історія. Культура

Пом'якшення політичного клімату в другій половині ХХ століття, бурхливий розвиток науки й техніки позначилися на всіх сферах життя і мистецтва. Та життя принесло нові проблеми: загрозу екологічної кризи, поширення «масової» культури.

Художність безпосередньо пов'язана з творчою свободою, оригінальністю, смаком, почуттям міри автора у висвітленні теми.

ХХ століття — доба незнаних в історії людства відкриттів і парадоксів, злетів і падінь, класичного мистецтва й масової культури.

Цей час можна порівняти хіба що з такими зламними епохами в історії мистецтва, як перехід від Античності до Середніх віків і від Середніх віків до Відродження. І сміливі новатори, і ревнителі традицій — типові постаті для літератури доби. У цей час відбувалася справжня революція у мистецькому мисленні й свідомості. Народжувалося нове розуміння мистецтва і його співвідношення з буттям людини.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

«Масова» культура («популярна культура», «індустрія розваг», «комерційна культура»), на відміну від класичної «високої» культури, орієнтованої на мислячу людину, свідомо орієнтується на «середній» рівень масових споживачів. Головним каналом поширення масової культури є сучасні засоби комунікативної техніки (книгодрукування, преса, радіо, телебачення, кіно, відео- та звукозаписи). Маскульт створюють фахівці і фахівчині (менеджери, письменники, режисери, сценаристи, композитори, співаки, актори та ін.).

Теорія літератури

Масова література — розважальна й дидактична белетристика, яка друкується великими накладками і є складовою «індустрії культури». Використовуючи стереотипи масової свідомості й популістську стратегію завоювання публіки, такі твори передбачають також спрощене, комфортне читання. Їхні

типові ознаки — пригодницький або романтичний сюжет, який має зовнішню напружену динаміку і часто щасливий фінал — «хепі-енд». До масової літератури належать бульварні, лубочні, любовні, детективні, кримінальні романи (бойовики), жанри коміксу, трилера, фантастичні романи, фентезі.

Художність — це мистецька якість твору, яка полягає в гармонійному поєднанні важливого змісту і відповідної йому досконалої форми. Лише той твір, у якому існує повна відповідність поміж усіма його складниками, існує гармонія, організована ідейним змістом, можна назвати високохудожнім.

Незважаючи на простоту й легкість викладу, твори **фентезі** торкаються вічних тем — протистояння добра і зла, абсолютної влади, всеперемагаючої любові й віри. Природа в них постає як колиска людини, скарбниця її сил, знань та магічної енергії, яку використовують герої.

Із середини 60-х років у фентезі намітились два напрямки — *геройчне* і *комічне*.

Переживши історичні катаклізми, котрим було багате ХХ століття, США закінчили його наддержавою та світовим лідером у багатьох галузях. І в літературі Америка також стала законодавицею мод. Особливість американської літератури доби в тому, що за характерно американськими обставинами й конфліктами в її творах відчувається щось таке, що стосується кожної людини.

У другій половині ХХ століття нових ознак набув традиційний **реалізм**. Зображення індивідуального буття все більше поєднувалося з історичним аналізом, що було зумовлено прагненням митців усвідомити логіку соціальних законів.

Активізувався також жанр **наукової фантастики**, який у своїх кращих зразках поєднувався з *прогностикою* (прогнозами на майбутнє) та *антиутопією*. Письменники-фантасти намагалися осягнути загальні тенденції розвитку цивілізації, показати вплив наукових досягнень на життя людини, розмірковували про відповідальність людства за долю Всесвіту. Фантастична оповідь дедалі більше набувала символіко-алегоричного характеру, містила широкі філософські узагальнення.

Фентезі — один із наймолодших жанрів літератури, уявлення про який для більшості читачів пов'язано з іменем Джона Толкіна. Головне тут — казковий стиль розповіді, дія відбувається у вигаданому світі, рушій сюжету — магія, яка сама по собі не є ні добром, ні злом, а набуває ці якості залежно від того, до чіьх рук потрапляє.

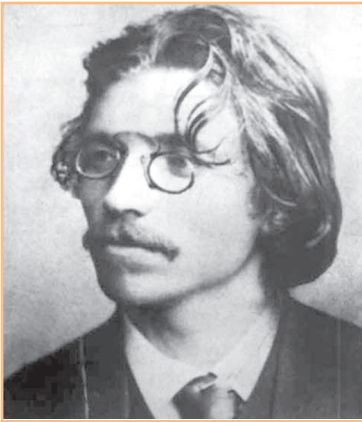

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Дайте загальну характеристику літератури ХХ століття.
2. Поясніть, яке мистецтво називають масовим. Наведіть приклади.
3. Поміркуйте, чому в ХХ ст. активізувався жанр наукової фантастики.
4. Визначте найбільш популярну, на вашу думку, літературу наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.
5. Пригадайте, який жанр масової літератури вам знайомий. Чим він вам подобається?
6. Сформулюйте, якою ви хотіли б бачити сучасну літературу для себе й своїх однолітків.

■ Шолом-Алейхем

■ Пам'ятник Шолом-Алейхему в Києві

6.2 Шолом-Алейхем (1859–1916)

Шолом-Алейхем (1859–1916) (у перекладі — мир вам), справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Рабинович Шолом Нохумович — український єврейський письменник. Писав переважно мовою їдиш.

Народився Шолом-Алейхем у місті Переяславі (тепер Переяслав-Хмельницький) у родині дрібного крамаря. Навчався в хедері — єврейській початковій релігійній школі. Згодом під впливом єврейської просвітницької літератури займався і загальною освітою, навчався в повітовій школі.

З 1876 року Шолом-Алейхем працював домашнім учителем у єврейського магната Елімелеха Лоева, потім — громадським рабином у Лубнах. Після одруження з донькою Лоева жив і працював у Білій Церкві.

З 90-х років ХІХ ст. Шолом-Алейхем жив у Києві, де займався торговельними справами. Після єврейських погромів у Києві в жовтні 1905 року переїхав до Львова, що тоді належав Австро-Угорщині.

Шолом-Алейхем багато подорожував, відвідав Женеву, Лондон, Варшаву, Вільно, Берлін та інші міста світу, де виступав перед своїми читачами. У 1907–1914 рр. жив в Італії та Швейцарії.

У 1915 році письменник переїхав до Нью-Йорка (США), де і помер.

Творча спадщина Шолом-Алейхема велика — це повісті, оповідання, монологи й романи. Незаперечною також роль Шолом-Алейхема у становленні єврейського національного театру.

Творчість письменника забарвлена українським колоритом, подано описи української природи, використано українську лексику, фольклор. Події, про які пише Шолом-Алейхем, відбуваються в Україні. На тлі українських міст розгортається драма єврейської громади в Російській імперії.

6.2.1 «Тев'є-молочар»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

У 1894 році Шолом-Алейхем видав першу повість із широко відомого циклу **«Тев'є-молочар»** (1894–1914 рр.).

Історія життя Тев'є, як і самого Шолом-Алейхема, насичена злетами і падіннями, але обоє, не дивлячись ні на що, залишаються вірними своїм життєвим ідеалам — добру та справедливості. 📖

Повість «Тев'є-молочар» написано від імені молочара Тев'є Тевеля, найзаповітніша мрія якого — влаштувати життя своїх дочок-красунь. І хоча на нього постійно чатують нещастя, Тев'є не втрачає оптимізму і завжди готовий вибачити своїх невилічних кривдників.

В образі Тев'є уособлено образ єврейського народу, який, незважаючи на всі злигодні, що випали на його долю, не пригнічений почуттям приреченості, а сповнений оптимізму та життєвої сили.

Увесь твір складається з серії оповідань, поєднаних головним персонажем. Це колоритні монологи Тев'є, в уявній розмові з Шолом-Алейхемом, у різний час. Письменник працював над твором упродовж двадцяти років — і кожний монолог відбиває соціальні прикмети свого часу.

Українською мовою Шолом-Алейхема перекладали Є. Райцин, Б. Олександров, О. Пархомовська.

📖 ВИСОКА ПОЛИЧКА

Україна шанує пам'ять свого великого земляка. У 1997 році в центрі столиці було відкрито пам'ятник письменникові. У Переяславі-Хмельницькому вже чимало років працює музей Шолом-Алейхема. У Києві, Львові, Дніпрі, Гродно та Чернівцях на честь Шолом-Алейхема названо

Рабин, раввін, ребе (з івриту буквально «великий», «значний», «вчитель») — духовний лідер єврейської громади, керівник юдейської общини, її духовний наставник.

- Меморіальна дошка на честь Шолом-Алейхема у Львові, на розі вулиць Шпитальної та Котлярської

Прототипом головного героя був єврей Тевель — прикажчик заїжджого двору із села поруч із Бояркою під Києвом. Тевель був трохи філософ і дотепник, кремезний, сильний і сміливий. Хоча жив він бідно, у нього був кінь і гарний віз. Заробляв Тевель тим, що перевозив вантажі дачникам Боярки.

- Текст твору «Тев'є-молочар»

вулиці. До 150-річчя письменника 2 березня 2009 року в Києві на вулиці Великій Васильківській, 5 був відкритий музей Шолом-Алейхема.

Україна і світ

Брат письменника у своїх спогадах пише, як високо цінував Шолом-Алейхем Тараса Шевченка, як зберігав у своїй бібліотеці «Кобзар», любив, знав напам'ять українські пісні, Шевченкові «Думи мої, думи», «Як умру, то поховайте», «Реве та стогне Дніпр широкий»... Письменник спілкувався з видатними діячами української культури — його сучасниками, зокрема, з письменником Михайлом Коцюбинським, композитором Миколою Лисенком.

Діалог культур

Вистава за легендарним «Тев'є-молочарем» (п'єса Г. Горіна за твором Шолом-Алейхема «Поминальна молитва») не залишає байдужими вже не одне десятиліття глядачів, режисерів і акторів. Кожен із них по-своєму бачить і сприймає події, описані великим письменником. Утім, на те він і класик, щоб його твори були актуальними впродовж століть і знаходили відгук у душах людей різних національностей, різного віку, різної віри.

Роль Тев'є Тевеля виконували видатні актори, серед них росіяни Євген Леонов і Михайло Ульянов, українець Богдан Ступка (якого онука письменника визнала найкращим Тев'є).

У виставі «Тев'є-молочар» розкриваються теми, близькі всім людям: щастя, кохання, пошук Бога і свого місця у цьому шаленому світі. Тут вдосталь сміху і сліз, злету щастя і жаху трагедії. Трагедії не лише єврейського народу, віками зневаженого та нескореного, що не втратив національних традицій і власної гідності, а й трагедії загальнолюдської.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, що означає псевдонім Шолом-Алейхема. Чому, на вашу думку, письменник обрав саме такий псевдонім?
2. Розкажіть, як життя Шолом-Алейхема пов'язане з Україною.
3. Поясніть, що символізує образ Тев'є — улюблений образ письменника.
4. Розкрийте особливості композиції твору «Тев'є-молочар». Чим вона зумовлена та які можливості надавала письменнику?
5. Поміркуйте, які проблеми порушує Шолом-Алейхем у розповіді про Тев'є.
6. Визначте, які риси характеру допомагають Тев'є долати всі життєві випробування.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. З'ясуйте, у якого українського письменника псевдонім перегукується із псевдонімом Шолом-Алейхема. Про що це свідчить, на вашу думку?
2. Знайдіть в Інтернеті відомості й розкажіть про сучасну українську екранізацію твору «Тев'є-молочар» (початок зйомок — 2013 р.).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи й підготуйте повідомлення з презентацією на одну з тем:

- Американський фільм-мюзикл «Скрипаль на даху» (знятий за мотивами творів про Тев'є).
- Сценічна історія розповіді про Тев'є Тевеля.

6.3 Рей Бредбері (1920–2012)

У ХХ столітті надзвичайно популярним жанром стала наукова фантастика.

У другій половині ХХ ст. наукова фантастика найпомітніше розвивалася в США.

Рей Дуглас Бредбері (1920–2012) — один із найвідоміших американських письменників-фантастів, автор близько 400 літературних творів різних жанрів: оповідань, романів, віршів, есе, п'єс для театру і радіо, кіно- й телесценаріїв.

Рей Бредбері народився 22 серпня 1920 року в місті Вокіган, штат Іллінойс. Про свої дитячі роки він зберіг враження у «Кульбабовому вині» та численних оповіданнях про Дуга — простого американського хлопчика, у якому легко вгадати автора.

Під час Великої депресії родина Бредбері переїхала в Лос-Анджелес, де Рей у 1938 році закінчив середню школу. Три наступні роки юнак продавав газети на вулицях Лос-Анджелеса, оскільки грошей на вищу освіту не було. Систематичні знання він здобував у бібліотеках.

Уперше спробував себе в літературі Бредбері в 12 років, коли написав продовження до «Великого воїна Марса» Е. Берроуза. У 1937 році Бредбері вступив до лос-анджелеської «Ліги наукових фантастів», його оповідання почали публікуватися в дешевих журналах. У той час письменник багато працював, поступово відточуючи літературну майстерність. До 1942 року Бредбері остаточно перейшов на літературний заробіток, створюючи до 52-х оповідань на рік. У 1946 році в книгарні Лос-Анджелеса Бредбері зустрів Сусанну Маклюр (Мегі), яка стала згодом любов'ю всього його життя.

■ Рей Бредбері. 1959 р.

■ Рей Бредбері. 1975 р.

■ Текст твору «451 градус за Фаренгейтом»

Кульбабовий кратер на Місяці названий експедицією «Аполло-на-15» на честь «Кульбабового вина» у 1971 році. На честь Рея Бредбері названо астероїд «9766 Бредбері».

Бредбері не користувався комп'ютером, а свої тексти друкував на старій друкарській машинці. Коли у 2011 році видавництво Simon&Schuster висловило намір видати «451 градус за Фаренгейтом» в електронній формі, Бредбері дав згоду на це — хоча й після деякого опору.

Онук Рея став актором, чим фантаст дуже пишався. Він жартома казав, що той проживає його життя, роблячи те, чого сам письменник не встиг.

Антиутопія — твір про вигадане суспільство, яке є антитезою утопії (від назви твору «Утопія», у якому автор Томас Мор змалював ідеальну державу, де все збудовано за законами розуму та всі люди рівні). Зазвичай для суспільства в антиутопії характерний гнітючий суспільний контроль, що здійснюється авторитарним або тоталітарним урядом.

Назву роману було обрано тому, що нібито за цієї температури самозаймається папір. Насправді папір самозаймається за температури трохи вище 450 градусів, але за Цельсієм. За визнанням Бредбері, помилка була викликана тим, що при виборі назви він консультувався з фахівцем пожежної служби, який і сплутав температурні шкали.

Бредбері написав 11 романів, найбільшу популярність з яких отримали «Марсіанські хроніки», «451 градус за Фаренгейтом» і «Кульбабове вино». Також письменник створив 21 п'єсу і 28 сценаріїв для кінофільмів. Навіть у літньому віці він продовжував писати. Бредбері помер після тривалої хвороби 5 червня 2012 року в Лос-Анджелесі у віці 91 року.

Головна ідея творів Бредбері — гуманістична тема боротьби Добра зі Злом, Світла з Мороком, Знання із Варварством. Особливо виразно прозвучала вона в написаній у похмурі, ганебні для Америки роки маккартистської реакції, повісті «451 градус за Фаренгейтом». Це історія світу, *«у якому люди почали спалювати книги»*.

6.3.1 «451 градус за Фаренгейтом»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

«451 градус за Фаренгейтом» — роман антиутопія американського письменника Рея Бредбері в жанрі наукової фантастики. Уперше побачив світ у 1953 році. 🇺🇸

У романі зображено майбутнє споживачьке суспільство (антиінтелектуальна Америка), де панує тоталітаризм і майже повний контроль над громадянами. Керівництво держави намагається підпорядкувати собі навіть думки людей: книжки заборонено, незаконним вважають читання і переховування будь-якої літератури, а за дотриманням порядку мають слідувати пожежники. Після того, як будинки почали будувати вогнетривкими, завданням пожежників стало: виїжджати негайно на сигнал тривоги; швидко розпалювати вогонь; спалювати все дощенту; негайно повертатися до пожежної станції й бути напоготові до нових сигналів тривоги.

Пожежники носять скафандри із зображенням фенікса на грудях і саламандри на плечі. Вони — опора режиму, запорука того,

що люди не читатимуть книжок, адже книжки примушують думати. Будь-яка самостійна думка робить особу небезпекою для режиму та потенційною мішенню карної пожежної команди.

Це роман про важке прозріння особи в тоталітарному суспільстві. Пожежник Монтег теж був його частиною. Його дивацтвом було те, що він таємно забирав книжки з домівок, призначених на повне спалення. Поштовхом до тривожних роздумів стала незвична подія: на черговому спаленні жінка — власниця будівлі й бібліотеки — відмовилась покинути улюблені книжки і загинула в пожежі.

Українською мовою роман переклав Євген Крижевич.

Україна і світ

Твори Рея Бредбері переклали українською мовою Є. Крижевич, В. Митрофанов, С. Харчук, О. Терех, Б. Салик та інші перекладачі.

В Україні видано «451 градус за Фаренгейтом», «Марсіанські хроніки», «Винятково досконале вбивство», «Гра в класи», «Друг Нікола-са Ніклбі — Мій Друг», «Кульбабове вино», «Одної неминущої весни», «Про блукання вічні й про Землю», «Прощавай, літо!», «Розмова за пільговим тарифом», «Смерть — діло самотнє» та ін.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

У добу комп'ютерів і всесвітньої мережі з'явилися нові акценти в оцінці роману «451 градус за Фаренгейтом». Утопічність твору побільшала, адже тепер є надійніші засоби збереження знань, ніж мозок і пам'ять людей. Але побільшала і художня вартість роману із сумними, часом страшними подіями.

Дивним чином відлюдники — шанувальники книжок, «живокниги», знайшли собі місце в тоталітарних країнах. У системі радянських таборів заборона на деякі книги «не тієї спрямованості» призвела до того, що «зеки» зачували ті чи інші твори (вірші, Біблію, уривки прози) напам'ять, передаючи надалі їхній зміст іншим ув'язненим усно. У нацистській Німеччині заборонені книги спалювали.

Страшні прозріння Бредбері, таким чином, набули трагічної реальності, але в реальних країнах, далеких від Сполучених Штатів.

Діалог культур

Кінорежисер Франсуа Трюффо у 1966 році зняв кольорову стрічку за романом Бредбері.

У 1984 році було створено телеставу «Знак саламандри» за мотивами фантастичного роману Бредбері. Цікавими додатками у візуальному ряді телестави були аркуші напівспалених сторінок книжок, розвішені в оселі Монтегів, як незвичні оздоби інтер'єру.

Рей Бредбері свого часу винайшов найпопулярніший на сьогодні формат навушників — так звані «крапельки». У книзі він писав: «У вухах у неї щільно вставлені мініатюрні «черепашки», крихітні, з наперсток, радіоприймачі-втулки, і океан електронних звуків — музика й голоси — хвилями омиває береги її мозку».

Вистави «451 градус за Фаренгейтом» ідуть у Харкові, Чернігові, Вінниці.

Нині у США знімають нову екранізацію славетного роману Рея Бредбері.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, у чому полягають особливості жанру роману Рея Бредбері «451 градус за Фаренгейтом».
2. Розкрийте смисл назви роману Бредбері.
3. Розгляньте, який парадокс лежить в основі роману. Яку роль у ньому виконують пожежники?
4. Поміркуйте, що символізує спалення книжок у романі. Про які історичні факти це нагадує?
5. Пофантазуйте, яким ви уявляєте собі героя роману. Намалюйте ілюстрації до найбільш вражаючих, на вашу думку, епізодів.
6. Проаналізуйте, у чому сьогодні актуальність роману Рея Бредбері.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Перегляньте буктрейлери за романом «451 градус за Фаренгейтом». Візьміть участь у конкурсі на кращий буктрейлер за твором Бредбері.

6.4 Гарпер Лі (1926–2016)

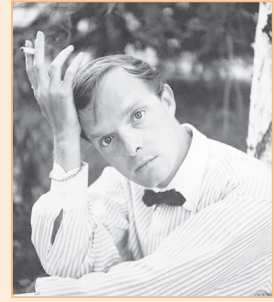
■ Нелл Гарпер Лі

Нелл Гарпер Лі (1926–2016) — американська письменниця та публіцистка, відома завдяки її роману «Убити пересмішника» (1960), який було відзначено Пулітцерівською премією 1962 року. Крім того, її було нагороджено Президентською медаллю Свободи (2007) та Національною медаллю мистецтв (2010).

Нелл Гарпер Лі була наймолодшою дитиною в родині юриста. По закінченні школи в Монровіллі вступила до Коледжу Гантінгтона в Монтгомері (1944–1945), після чого два семестри вивчала право в державному університеті. Один рік провела в Оксфордському університеті в Англії, однак навчання не закінчила. У 1950-х працювала в бюро авіаліній у Нью-Йорку.

З дитинства Нелл заприятелювала із сусідом Труменом Капоте, який згодом став прототипом Ділла Гарріса, персонажа книги «Убити пересмішника». Згодом поїхала з ним до містечка Голкомба, аби допомогти зі збором матеріалів до статті про brutальне вбивство, вчинене там. Як наслідок, замість статті було написано книгу «З холодним серцем» (1966), яку Капоте присвятив Гарпер Лі.

Трумен Гарсія Капоте (1924–1984) — американський письменник. Деякі його твори вважають класикою повоєнної американської літератури, зокрема «Сніданок у Тіффані» (1958) та «З холодним серцем» (1965).

■ Трумен Капоте

«Убити пересмішника», єдиний роман Гарпер Лі, було видано 1960 року, після чого він одразу став бестселером.

У 2011 році, відповідаючи на запитання, чому вона написала лише один роман, Лі відповіла: «З двох причин: по-перше, я не хотіла б проходити через тиск та публічність, через які я пройшла з «Убити пересмішника», ні за які гроші. По-друге, я сказала все, що хотіла сказати, і не буду говорити це знову».

Останні кілька років перед смертю Гарпер Лі жила в будинку для літніх людей неподалік дому, у якому вона виросла.

6.4.1 «Убити пересмішника»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Сюжет і персонажі твору — результат спостережень майбутньої авторки за своєю родиною та сусідами в рідному місті в 1936 році. Це розповідь про расизм і ксенофобію в південно-східних штатах Америки. ☰

У романі зображено побут американського Сходу 30-х років ХХ століття часів Великої депресії. У ньому дві основні інтриги: одна — у світі дітей, друга — у світі дорослих, які переплітаються між собою.

Події в романі відбуваються впродовж трьох років (1933–1935) у вигаданому містечку Мейкомб (Алабама). Розповідь ведеться від імені головної героїні — шестирічної Джин Луїзи Фінч (на прізвисько Всевидько). Вона живе зі старшим на чотири роки братом Джемом (Джеремі) і батьком-удівцем Аттіку-

■ Текст твору
«Убити пересмішника»

Расі́зм — світогляд, а також політичні теорії і практики, що ґрунтуються на расовій дискримінації: будь-якому розрізненні, винятку чи обмеженні, заснованому на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження.

Ксенофобі́я (від грец. ξένος (ксенос) — «чужинець», «незнайомець» та φόβος (фобос) — «страх») — поняття, що означає страх стосовно чужинців чи просто чогось незнайомого.

Пересмі́шник — невеликий горобцеподібний птах, який у творі символізує невинність.

сом, який працює адвокатом. Всевидько і Джем дружать із хлопцем на ім'я Діл, який кожного року приїжджає до Мейкомба на літо до тітки.

Троє дітей зачаровані розповідями про їхнього сусіда Артура Редлі (Страхолюда) і бояться його. Страхолюд веде самотницький спосіб життя, протягом багатьох років його майже ніхто не бачив. Діти мріють виманити його з будинку. Іноді вони знаходять дрібні подарунки, які хтось залишає в дуплі дерева неподалік садиби Редлі.

Батько дітей, адвокат Аттікус Фінч, викликавши обурення всіх білих мешканців міста, береться захищати чорношкірого Тома Робінсона, несправедливо звинуваченого у зґвалтуванні білої дівчини.

Роман знаменитий своїм гумором і теплотою. Батько оповідачки, Аттікус Фінч, став взірцем моралі для багатьох читачів, а також прикладом чесного адвоката. До того ж, урок високої громадянської та людської мужності, який дає читачам Гарпер Лі, тим вагоміший, що Аттікус — звичайна людина; що показано його через сприйняття дітей, які бурхливо переживають усі його вчинки; що й самі діти на очах читачів дорослішають і набувають щось надзвичайно важливе. У романі висловлено думку про те, що діти наділені вродженим почуттям справедливості й виростають упередженими людьми лише під впливом оточення.

Окрім теми расових проблем на Півдні, «Убити пересмішника» — це розповідь про те, як двоє дітей зі світу фантазій ступають перші кроки в зовсім інший світ — підлітків, де формуються такі поняття, як відповідальність, співчуття і соціальна нерівність.

Українською мовою роман Гарпер Лі видавався 1975 року в перекладі Михайла Харенка (видавництво «Молодь») та 2015 року в перекладі Тетяни Некрич (видавництво «КМР Publishing»).

Екранізація роману

«Убити пересмішника» — художній фільм режисера Роберта Маллігана, відзнятого за однойменним романом Гарпер Лі. 2007 року стрічка опинилась на 25-й сходинці рейтингу Американського інституту кіномистецтва 100 найкращих фільмів за історію кінематографа США, а у 2008 році тією ж установою фільм визнано найкращою Американською «правовою» драмою всіх часів.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, які премії отримала письменниця за свій роман. Зверніть увагу на дати відзнак. Про що це свідчить?
2. Проаналізуйте, чому роман «Убити пересмішника» вивчають у переважній більшості американських шкіл.
3. Підготуйте повідомлення про расизм і ксенофобію. Як засуджуються ці ганебні явища в романі Гарпер Лі?
4. Підготуйте буктрейлер за романом «Убити пересмішника».
5. Поміркуйте, у чому секрет популярності роману Гарпер Лі в наші дні.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Перегляньте екранізацію роману «Убити пересмішника». Чому цей фільм вважається класикою американського кіно?
2. Підготуйте буктрейлер роману «Убити пересмішника».

6.5 Ерік Сігел (1937–2010)

Ерік Сігел (1937–2010) — американський письменник і сценарист, автор повісті «Історія одного кохання», яка вважається однією з найбільш читаних книжок ХХ століття (стала бестселером і розійшлася накладом понад 30 млн примірників).

Ерік Сігел народився в родині рабина. Закінчив Гарвард у 1958 році. Наприкінці 1960-х років він викладав класичну літературу в Єльському університеті (США). У 1968 році написав сценарій до анімаційного музичного фільму «Жовтий підводний човен» (Yellow Submarine), присвяченого групі The Beatles, а в 1969 — написав повість про любов студента Гарварду і студентки Редкліффського коледжу, яка вмирає у фіналі від раку. Повість Сігела не викликала цікавості видавців, і літературний агент автора запропонував йому написати на її основі сценарій, який придбала кіностудія Paramount Pictures.

Згодом Сігел викладав античну літературу в Гарвардському і Принстонському університетах. Автор низки наукових праць.

З 1975 був одружений на Керен Маріані Джеймс, мав двох дочок. Помер Ерік Сігел 2010 року і похований у Лондоні.

■ Ерік Сігел

6.5.1 «Історія одного кохання»**ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ**

«Історія одного кохання» — це коротка повість, яка розповідає про почуття головних героїв — Олівера Барретта IV, блискучого студента Гарвардського університету і сина шляхетної родини, та Дженніфер Кавіллері, італійки за походженням, яка вчиться в Редкліффському коледжі.

Олівер прийшов до бібліотеки коледжу, щоб підготуватися до іспиту з історії. Тут він випадково познайомився зі студенткою Редкліффа Дженні. Вона не вирізняється високим походженням, за її власними словами, вона повний «соціальний нуль». Та, незважаючи на різницю в соціальному статусі, Дженні й Олівер закохуються одне в одного і починають зустрічатися.

■ Кадр із фільму
«Історія кохання», 1970 р.

■ Кадр із фільму
«Історія кохання», 1970 р.

■ Текст твору
«Історія одного кохання»

Олівер Барретт грає в хокейній збірній свого університету.

Дженніфер захоплюється музикою. Коли Олівер дізнався, що вона отримала стипендію та планує їхати вчитися до коледжу в Париж, він зрозумів, що не зможе без неї. Він не хоче відпускати дівчину й пропонує їй одружитися, хоча до цього вони не обговорювали спільне майбутнє.

Знайомство дівчини з батьками Олівера проходить добре, але соціальне походження Дженніфер і молодість закоханих здаються для Олівера Барретта III непереборними перешкодами. Батько радить Оліверу почекати з одруженням, але той не має наміру перевіряти свої почуття. Син іде проти волі батька, і той позбавляє його фінансової підтримки.

Незабаром Дженні знайомить Олівера зі своїм батьком Філом Кавіллері. Філ, який тримає пекарню в Кренстоні, сам виховував дочку після смерті дружини. Він не проти їхнього весілля, бо любить свою дочку і бажає їй щастя.

Молоді люди закінчують коледжі та одружуються. Олівер намагається переконати ректора Школи права дати йому стипендію, адже він не зможе сплачувати за навчання, проте не без втручання батька стипендію він так і не отримує. Щоб коханий міг закінчити університет, Дженні влаштовується викладачем музики до приватної школи. Вони винаймають маленьку квартиру на околиці й будь-яким способом намагаються заробити гроші на життя, на плату за навчання, їжу.

Закінчивши університет третім за успішністю випускником, Олівер отримав кілька вигідних пропозицій і влаштувався в престижну нью-йоркську юридичну фірму. Пара переїжджає до Нью-Йорка, нарешті вони можуть не думати про гроші, адже в Олівера хороша зарплата. Раптом з'ясовується, що Дженні страждає від лейкемії і їй лишилося жити кілька місяців. Лікування на такій стадії неможливе.

Лікар радить Оліверу поводитися природно і не говорити поки що Дженні про хворобу. Олівер не може навіть уявити життя без Дженні. Відповідно до вказівок лікаря, він намагається жити нормальним життям, не кажучи дружині про її стан.

Коли батько Олівера дізнався, що Дженні хвора, він відразу ж вирушив до Нью-Йорка. Та поки він дістався лікарні, Дженні вже померла. Олівер Барретт III вибачається перед сином, а той відповідає

йому словами Дженні: «Любов означає, що ніколи не потрібно говорити «пробач»...» І обіймає батька.

Переклали українською мовою «Історію одного кохання» Марк Пінчевський і Олександр Терех.

Екранізація роману

«Історія кохання» (англ. *LoveStory*) — американська мелодрама 1970 року, екранізація однойменного роману Еріка Сігела. Лауреат премії «Оскар». Входить до числа 100 найпристрасніших американських фільмів за 100 років за версією AFI.

Після початку зйомок Paramount Pictures запропонувала Сігелу знов переробити сценарій на повість. Книга «Історія кохання», що надійшла у продаж до прем'єри фільму, стала бестселером у США і була перекладена 33 мовами (українською переклад був опублікований у журналі «Всесвіт»).

1977 року видали продовження «Історії любові» — «Історію Олівера» (*Oliver's Story*), яка також була екранізована.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

У 2005–2008 роках вийшла друком серія романів американської письменниці Стефані Майер «Сутінки» (англ. «*Twilight*») про дівчину Беллу Свон, яка закохалась у вампіра. Усі 4 частини серії стали бестселерами й перекладені на 37 мов світу. За станом на 2010 рік, загальні продажі книжок серії складають понад 116 млн копій. Романи екранізовано, й вони приносять великі касові збори.

Феноменальний успіх «вампірської саги» «Сутінки» в добу високих технологій не менш вражаючий, ніж успіх «Історії кохання» в 70-ті роки ХХ ст.

Фільм «Історія кохання» зняв режисер Артур Гіллер за сценарієм Сігела. Картина, головні ролі в якій зіграли Райан О'Ніл і Еллі Макгроу, стала лідером прокату 1971 року і була номінована на 7 премій «Оскар», у тому числі за найкращий сценарій, проте отримала лише одну нагороду — за музику (композитор — Френсіс Лей, музична тема з фільму набула світової популярності). «Історія кохання» з моменту її виходу на екрани регулярно включається до списків найромантичніших фільмів.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть історію опублікування повісті «Історія одного кохання». Що сприяло її феноменальному успіху?
2. Простежте, як розвивається сюжет повісті. На вашу думку, це оригінальна історія?
3. Поміркуйте, у чому секрет успіху повісті й фільму.
4. Візьміть участь у дискусії: «Історія кохання» — шедевр про високе почуття чи сльозлива мелодрама?».

Фантастичний успіх фільму — справжній феномен часу. В епоху соціально-політичних катаклізмів, бунту студентів, руху хіпі та «сексуальної революції» на рубежі 60–70-х років неймовірною популярністю користувалася досить сентиментальна мелодрама.

Рецензія (лат. *recensio* — огляд, оцінка) — жанр газетно-журнальної публіцистики та літературної критики, аналіз, розбір, оцінка твору або публікації. Рецензія може стосуватися художньої літератури, музики, фільмів, комп'ютерних ігор тощо.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Перегляньте фільм «Історія кохання» 1970 р. Поділіться враженнями з однокласниками / з однокурсницями.
2. Прослухайте мелодію з фільму. Чи відповідає вона настрою твору?
3. Напишіть рецензію на фільм і розмістіть її в соціальних мережах. 🌐

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в групи за інтересами і підготуйте обговорення на одну з тем:

1. Порівняйте сюжет повісті Еріка Сігела із сюжетом «Сутінків». Про що, на вашу думку, свідчить популярність у наш час «вампірської саги»?
2. Порівняйте зображення високого почуття кохання в класичній («Ромео і Джульєтта» Шекспіра) і масовій («Історія одного кохання» Сігела) літературі. 🗣️

ЗАВАНТАЖ ІНФОРМАЦІЮ

Шолом-Алейхем — український єврейський письменник, автор циклу повістей «**Тев'є-молочар**» про просту людину, батька великої родини Тев'є Тевеля — філософа й оптиміста, який за будь-яких обставин залишається вірним своїм життєвим ідеалам — добру та справедливості.

Рей Бредбері — американський письменник, автор роману-антиутопії в жанрі наукової фантастики «**451 градус за Фаренгейтом**», де зображено майбутнє споживацьке суспільство (антиінтелектуальну Америку), у якому панує тоталітаризм і майже повний контроль над громадянами.

Гарпер Лі — американська письменниця та публіцистка, відома завдяки її роману «**Убити пересмішника**» про проблему расизму на південно-сході Америки в першій половині ХХ ст.

Ерік Сігел — американський письменник і сценарист, автор повісті «**Історія одного кохання**», яка стала бестселером 70-х років ХХ ст., а її екранізація стала культовим фільмом. 📱

Ключові слова:

художність, філософська проблематика, роман-антиутопія, моральні ідеали, масова література, бестселер.

ВАШІ ПІДСУМКИ

1. Шолом-Алейхем — автор циклу повістей «Тев'є-молочар»?
  - а) так
  - б) ні
2. Герой роману «451 градус за Фаренгейтом» Рея Бредбері — пожежник Гай Монтег?
  - а) так
  - б) ні
3. Ерік Сігел — автор повісті «Історія одного кохання»?
  - а) так
  - б) ні
4. **Виберіть одну правильну відповідь.**
Події роману Гарпер Лі «Убити пересмішника» відбуваються:
  - а) на півночі Америки
  - б) у Нью-Йорку
  - в) на півдні Америки
5. **Виберіть одну правильну відповідь.**
Шолом-Алейхем народився й почав писати:
  - а) в Америці
  - б) в Італії
  - в) в Україні
6. **Виберіть одну правильну відповідь.**
Роман «451 градус за Фаренгейтом» — це:
  - а) утопія
  - б) антиутопія
  - в) наукова фантастика
7. **Установіть відповідність між письменниками й жанрами.**

1) Шолом-Алейхем	а) роман
2) Рей Бредбері	б) повість
3) Гарпер Лі	в) антиутопія
8. **Установіть відповідність між творами та дійовими особами.**

1) «451 градус за Фаренгейтом»	а) Голда
2) «Тев'є-молочар»	б) Аттікус Фінч
3) «Убити пересмішника»	в) Гай Монтег
9. **Установіть відповідність між авторами та творами.**

1) Ерік Сігел	а) «Тев'є-молочар»
2) Шолом-Алейхем	б) «Убити пересмішника»
3) Гарпер Лі	в) «Історія одного кохання»
10. Чи справедливим є твердження, що Шолом-Алейхем — одна з ключових постатей єврейської літератури? Відповідь аргументуйте.
11. Гарпер Лі у своєму романі «Убити пересмішника» зробила оповідачкою маленьку дівчинку. Як ви вважаєте чому?
12. У чому секрет популярності роману Рея Бредбері «451 градус за Фаренгейтом»?

Словник літературознавчих термінів

Антиутопія — літературний жанр, протилежний до утопії (наприклад, твір «451 градус за Фаренгейтом» Рея Бредбері).

Байронічний герої — романтичний за характером, з благородною душею і глибокими та сильними почуттями, волелюбний, самотній бунтар, який гостро сприймає недосконалість навколишнього світу.

Балада — жанр ліро-епічної поезії фантастичної, історико-героїчної або соціально-побутової тематики з драматичним сюжетом.

Гротеск (від *итал. grotta* — «печера, грот») — один зі способів сатиричного узагальнення, коли поєднання фантастичного і реального, прекрасного і потворного, трагічного і комічного набуває карикатурного характеру.

Гумор (від *лат. humor* — волога, рідина) — художній засіб комічного, відображення смішного у життєвих явищах і людських характерах. Гумор не заперечує об'єкт висміювання, а лише піддає осміянню здебільшого часткові недоліки загалом позитивних явищ, окремі смішні риси в характері людини.

Двоголосся — непомітний перехід ліричного висловлювання від голосу героя до голосу автора у ліричному або ліро-епічному творі.

«Ібсенізм» — нові суспільно-етичні принципи драматичного мистецтва, які Бернард Шоу вбачав у викритті буржуазної моралі, у руйнуванні фальшивих ідеалів, зображенні гострих конфліктів і розумних, тонких дискусій.

Іронія (від *грец. eironeia* — глузування) — художній засіб комічного, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення; насмішка, замаскована зовнішньою благопристойною формою.

Історичний роман — прозовий твір, побудований на історичному сюжеті, який відтворює у художній формі якусь епоху, певний період історії. В історичному романі історичні факти, справжні історичні особи переосмислені письменником і подані у авторському баченні, яке не завжди відповідає історичній правді. Засновником історичного роману вважають Вальтера Скотта.

Лицарський роман — прозовий твір, у якому зображуються різноманітні героїчні і любовні історії, оспівується воля до перемоги над злом, і все це у казковій атмосфері з елементами фантастики. Найвідомішу пародію на лицарський роман написав Мігель де Сервантес Сааведра.

Ліро-епічні твори — твори, які однозначно не можна віднести до одного або іншого роду. Вони гармонійно поєднують ознаки лірики й епосу. Жанри ліро-епічних творів: байка, поема, балада, ода, дума, історична пісня тощо.

Літературний жанр — умовне об'єднання літературних творів за певною структурою та спільними ознаками зображення дійсності. Напри-

клад, література знає роман лицарський, пригодницький, історичний та багато інших. Жанр є своєрідною пам'яттю літературного розвитку.

Метафора (грец. *metaforá* — «перенесення») — перенесення назви з одних предметів, явищ, дій, ознак на інші на основі подібності.

Морально-психологічний роман — прозовий твір, у якому основна увага зосереджена на розв'язанні поставлених письменником моральних проблем, що веде до глибокого психологічного аналізу дій та вчинків героїв, наприклад роман Михайла Лермонтова «Герой нашого часу».

Натуралізм (франц. *naturalisme*, від лат. *natura* — природа), літературно-художній напрям кінця XIX сторіччя, споріднений з реалізмом. Натуралісти прагнули з науковою точністю відтворювати дійсність, наводили описи певних картин життя, середовища, де перебуває людина, відмовляючись від їх художньої інтерпретації.

«Нова драма» (межа XIX–XX ст.) — течія у драматургії, пов'язана з іменем Генріка Ібсена. У ній ідеться про загальну трагедію особистості та людства, розкриваються внутрішні суперечності людини, її духовні шукання, а рушієм сюжету стали психологічні колізії, зіткнення ідей, моральних поглядів і позицій персонажів.

Ода — жанр лірики, урочистий вірш, присвячений якійсь історичній події або герою.

Онегінська строфа — строфічна форма, винайдена О. Пушкіним для написання роману у віршах «Євгеній Онегін», в основу якої покладено сонет — 14-рядковий вірш з визначеною схемою рими. Від сонета «англійського» («шекспірівського») Пушкін взяв строфічну будову, від «італійського» («петрарківського») — принцип упорядкування рими.

Паралелізм (грец. *parallelos* — той, що рухається поряд) — аналогія, уподібнення (паралельне зображення двох явищ із різних сфер життя). Характерний для народної пісні, де явища природи й почуття героя часто утворюють паралель.

Пародія (від грец. *parodia* — пісня навиворіт, переробка на смішний лад) — 1) засіб художньої виразності, побудований на імітації манери поведінки, манери мовлення, творчої манери тощо з метою викриття того чи іншого явища, рис характеру; 2) один із жанрів фольклору та художньої літератури. Пародія передбачає впізнавання об'єкта висміювання, на цьому будується комічний ефект.

Підтекст — схований, внутрішній зміст висловлення.

Повість — прозовий твір, за розміром проміжний між оповіданням і романом. Сюжет повісті більш розгорнутий порівняно з оповіданням, проте він однолінійний, розгортається навколо життя одного головного і кількох другорядних персонажів. Залежно від теми, повісті бувають історичні, соціально-побутові, політичні, пригодницькі, фантастичні.

Пригодницький роман — прозовий твір, насичений незвичайними подіями. В основі сюжетів пригодницьких романів лежать мотиви пошуку скарбів, викрадення і переслідування, їх пронизує атмосфера таємничості і загадковості. Серед майстрів пригодницького роману вам знайомі твори Роберта Льюїса Стівенсона.

Просвітництво — інтелектуальний і духовний рух кінця XVII — початку XIX ст. у Європі та Північній Америці. Основи просвітницького світогляду: відмова від релігійного світорозуміння та звернення до розуму як до єдиного критерію пізнання людини й суспільства. Своїм завданням просвітники вважали утвердження свободи, розвиток природних здібностей кожного, громадянське виховання та поширення освіти.

Просвітницький класицизм — літературно-художній напрям XVIII ст., який базувався на уявленні про розумну закономірність світу, про прекрасну природу. Його представники підносили героїчні та моральні ідеали, прагнули суворой організованості чітких і гармонійних образів.

Просвітницький реалізм — літературно-художній напрям, що склався наприкінці XVIII ст. і зображував у художній літературі «нову» людину — розумну, практичну, логічно мислячу. Провідним жанром став соціально-побутовий роман, де митець втілював проблеми своєї епохи.

Психологізм — характеристика художнього твору, сукупність стилістичних прийомів і засобів, за допомогою яких письменник передає внутрішній світ своїх персонажів.

Реалізм (*лат. realis — речовий, дійсний*) — літературно-художній напрям, мета якого — аналітично осмислювати життя та повно, достовірно і всебічно зображувати його в художньому творі. Письменники-реалісти досліджували зовнішні (соціально-історичні) і внутрішні (психологічні) фактори, що впливали на описані події, зосереджуючи увагу на типовому. Письменники-реалісти закликали митців не ідеалізувати людину і світ, не фантазувати і не прикрашати їх, а показувати такими, якими вони є.

Роман у віршах — різновид ліро-епічного (змішаного) жанру, у якому поєднані особливості і ліричного, і епічного зображень, що веде до багатоплановості художнього світу. Межує з драматичною поемою, віршованою повістю. Поширення набув у XIX—XX ст. Зразки роману у віршах: «Дон Жуан» Дж. Байрона, «Євгеній Онегін» О. Пушкіна, «Марина» М. Рильського, «Маруся Чурай» Л. Костенко.

Романс (*від ісп. Romance*) — сольна музична пісня про кохання, яка виконується в музичному супроводі, популярний жанр вокального мистецтва.

Романтизм (*фр. Romantisme — незвичайне, вигадане, фантастичне*) — літературно-художній напрям, що виник наприкінці XVIII ст. в Німеччині, Великій Британії та Франції, поширився на початку XIX ст. в Російській імперії, Польщі й Австрії, а з середини XIX ст. охопив інші країни Європи та Північної і Південної Америки. Характерними ознаками романтизму є заперечення раціоналізму, відмова від суворой нормативності в художній творчості, культ почуттів людини; увага до особистості, її індивідуальних рис; неприйняття буденності й звеличення «життя духу»; провідні мотиви: самостійності, світової скорботи (національної туги) та романтичного бунту, нескореності; а також історизм та захоплення фольклором.

Сарказм (від грец. *sarkasmos* — терзання) — художній засіб комічного, їдка, викривальна, особливо дошкульна насмішка, сповнена гнівного презирства. Об'єктом сарказму є зазвичай явища небезпечні, різко негативні й аморальні.

Сати́ра (від лат. *Satira* — суміш, усяка всячина) — гостре осудливе осміяння негативного; на відміну від гумору, має непримиренний характер. Часто об'єктом сатири є пристосуванці, лицеміри, зрадники та ін.

Сентименталі́зм (від фр. *sentiment* — почуття) — літературно-художній напрям другої половини XVIII — початку XIX ст. Письменники-сентименталісти надавали перевагу людським почуттям, захоплювалися природою і змальовували простих людей як героїв. Провідні жанри сентименталізму — елегія, міщанська драма, чуттєва повість тощо.

Сила́бо-тоні́чне віршува́ння (грец. *syllabe* — склад і *tonos* — наголос) — система віршування, в основу якої покладено чергування наголошених і ненаголошених складів, їхню кількість та місце розташування ритмічних акцентів у віршовому рядку.

Соціально-психологі́чна про́за — одне з найяскравіших досягнень реалізму XIX ст., у якому реалізувалася характерна для цього напрямку настанова на ретельний аналіз суспільного життя і внутрішнього світу особистості. Від початку формування реалізму в ньому розвивалися дві течії: соціологічна, що акцентувала увагу на дослідженні суспільства як певної цілості (Бальзак), та психологічна, першорядним об'єктом дослідження якої була особистість у конкретних історико-суспільних умовах (Стендаль).

Соціально-психологі́чна дра́ма — твір, у якому відображається зіткнення внутрішніх поривань героя з соціальними обставинами, глибоко розкривається психологія персонажів, їхні вчинки, думки і почуття, що свідчать про стан суспільних відносин і про їхній вплив на духовний світ людини.

Типовий — який часто зустрічається; характерний, звичайний, природний для кого-, чого-небудь.

Уто́пія (грец. *ού* + *τόπος* — «місце, якого немає») — літературний жанр, наближений до наукової фантастики; твір, у якому розповідається про фантазію, вимисел, мрію, що не збудеться. Поняття «утопія» вперше з'явилося у творі Томаса Мора «Утопія» (так називався острів, на якому було створено ідеальне суспільство).

Художній стиль (від лат. *stilos* — грифель для писання) — сукупність ознак, які характеризують художні твори. Розрізняють **стиль доби** — спільні ознаки творів певного історичного періоду та спільні погляди на світ і людину; **стиль напрямку** — спільні погляди авторів на мистецтво та правила творчості і спільні ознаки творів (бароко, класицизму тощо); **стиль митця** — спільні ознаки різних художніх творів прозаїка, поета чи драматурга, його індивідуальна манера письма.

Художня деталі́я — художній засіб, який допомагає увиразнити авторську картину, предмет або характер за допомогою певної виражальної подробиці.

Зміст

Дорогі юні друзі.....	6
-----------------------	---

ВСТУП	8
--------------------	---

РОЗДІЛ 1. ПРОСВІТНИЦТВО

1.1. Доба Просвітництва в Європі	22
1.1.1. Становлення Просвітництва.....	23
1.1.2. Стилї доби Просвітництва	26
1.1.3. Літературні напрями доби Просвітництва.....	27
1.2. Джонатан Свіфт	30
1.2.1. Життєвий і творчий шлях Джонатана Свіфта	31
1.2.2. «Мандри Лемюеля Гуллівера».....	36
1.3. Німецька література XVIII ст.	48
1.3.1. Йоганн Вольфганг Гете.....	49
1.3.2. «Травнева пісня».....	56
1.3.3. «Прометей»	59
1.3.4. «Вільшаний король»	61
1.4. Фрідріх Шиллер	70
1.4.1. Творчий злет Шиллера.....	72
1.4.2. Ода «До радості»	78
Ваші підсумки	87

РОЗДІЛ 2. РОМАНТИЗМ

2.1 Романтизм як світовідчуття і напрям у мистецтві	90
2.1.1. Історія виникнення романтизму.....	91
2.1.2. Етапи розвитку романтизму.....	92
2.2. Генріх Гейне	96
2.2.1. Життєвий і творчий шлях Генріха Гейне.....	96
2.2.2. «Книга пісень».....	99
2.2.3. «Стоїть сосна одиноко...».....	103
2.2.4. «Коли розлучаються двоє...»	105
2.2.5. «Не знаю, що стало зо мною...»	106
2.3. Байрон та англійський романтизм	110
2.3.1. Життєвий і творчий шлях Джорджа Гордона Байрона	111
2.3.2. Лорд Байрон і «байронізм».....	117
2.3.3. «Хотів би жити знов у горах...»	120
2.3.4. «Мій дух як ніч...».....	121
2.3.5. Поема «Мазепа».....	124
2.3.6. Поема «Паломництво Чайльд Гарольда».....	126
Ваші підсумки	129

РОЗДІЛ 3. ВЗАЄМОДІЯ РОМАНТИЗМУ І РЕАЛІЗМУ

3.1. Романтизм і реалізм	132
3.2. Олександр Пушкін	133
3.2.1. Життєвий і творчий шлях Олександра Пушкіна	133
3.2.2. «Я пам'ятаю мить чудову...»	141
3.2.3. «Я вас кохав...».....	143
3.2.4. «Я пам'ятник собі поставив незотлінний...».....	146
3.2.5. «Євгеній Онегін».....	149

3.3.	Михайло Лермонтов	156
3.3.1.	Життєвий і творчий шлях Михайла Лермонтова.....	156
3.3.2.	«Сосна».....	163
3.3.3.	«І нудно, і сумно...».....	164
3.3.4.	«На дорогу йду я в самотині...».....	166
3.3.5.	«Герой нашого часу».....	168
	Ваші підсумки	173

РОЗДІЛ 4. РЕАЛІЗМ

4.1.	Реалізм як напрям у мистецтві	176
4.1.1.	Історія формування реалізму.....	176
4.1.2.	Характерні ознаки реалізму як літературного напрямку.....	179
4.1.3.	Взаємодія реалізму з іншими напрямками XIX ст. (романтизмом, натуралізмом).....	180
4.2.	Оноре де Бальзак	182
4.2.1.	Життєвий і творчий шлях Оноре де Бальзака.....	183
4.2.2.	Епопея «Людська комедія».....	188
4.2.3.	Повість «Гобсек» у структурі «Людської комедії».....	191
4.3.	Микола Гоголь	197
4.3.1.	Життєвий і творчий шлях Миколи Гоголя.....	197
4.3.2.	«Шинель».....	205
4.3.3.	«Ревізор».....	208
	Ваші підсумки	215

РОЗДІЛ 5. ДРАМАТУРГІЯ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

5.1.	«Нова драма» і її вплив на розвиток драматургії	218
5.2.	Генрік Ібсен	220
5.2.1.	Життєвий і творчий шлях Генріка Ібсена.....	220
5.2.2.	Художній світ Генріка Ібсена.....	226
5.2.3.	«Ляльковий дім».....	228
5.2.4.	Чому «лялька» бунтує?.....	231
5.3.	Бернард Шоу	233
5.3.1.	Життєвий і творчий шлях Бернарда Шоу.....	234
5.3.2.	«Пігмаліон».....	239
5.3.3.	Художній світ Бернарда Шоу.....	242
	Ваші підсумки	247

РОЗДІЛ 6. ЛІТЕРАТУРА XX–XXI СТ.

6.1.	Література XX–XXI ст. Життя. Історія. Культура	250
6.2.	Шолом-Алейхем	252
6.2.1.	«Тев'є-молочар».....	253
6.3.	Рей Бредбері	255
6.3.1.	«451 градус за Фаренгейтом».....	256
6.4.	Гарпер Лі	258
6.4.1.	«Убити пересмішника».....	259
6.5.	Ерік Сігел	261
6.5.1.	«Історія одного кохання».....	261
	Ваші підсумки	265
	Словник літературознавчих термінів	266

Навчальне видання

*КАДОБ'ЯНСЬКА Наталя Миколаївна
УДОВИЧЕНКО Лариса Миколаївна*

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти

Видання друге, перероблене

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Редактор *О. С. Криворучко*
Художній редактор *І. В. Денисов*
Комп'ютерна верстка *І. М. Сога*
Коректор *О. О. Панчук*

ТОВ «СИЦІЯ»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4711 від 14.04.2014 р.

Адреса видавництва: 61017, м. Харків, вул. Кокчетавська, 20
www.sicia.com.ua